

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

XLIX

2012

SUPLIMENT

130 ani de relații diplomatice germano-române (1880-2010)
130 Jahre deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen
(1880-2010)

Simpozion internațional / Internationales Symposium
Iași, 30.09 – 1.10.2010

editori / Herausgeber:
Flavius SOLOMON & Peter Mario KREUTER

BUCUREȘTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom XLIX, 2012, SUPPLEMENT

130 ani de relații diplomatice germano-române (1880-2010)
130 Jahre deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen (1880-2010)

SUMAR / INHALT

<i>Cuvânt înainte / Vorwort</i>	1
<i>Grußwort des deutschen Botschafters Andreas von Mettenheim / Alocu- țiunea ambasadorului german Andreas von Mettenheim</i>	3
FLAVIUS SOLOMON, <i>Relațiile româno-germane în istoriografia română / Die deutsch-rumänischen Beziehungen in der rumä- nischen Geschichtsschreibung</i>	7
PETER MARIO KREUTER, <i>Die rumänische Aussenpolitik und die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen im Spiegel der Publikationen des Südost-Instituts (1930-2011)</i>	21
LEONIDAS RADOS, <i>Specializarea universitarilor din România în Germania la finele secolului XIX. Cazul bizantinistului Demosthene Russo / Die Spezialisierung von Universitätsangehörigen im Deutschland des späten neunzehnten Jahrhunderts. Das Beispiel des Byzantinisten Demosthene Russo</i>	31
EDDA BINDER-IJIMA, <i>Jahre der Entscheidungen: Weichenstellungen in den rumänisch-deutschen Beziehungen 1866-1871-1914</i>	51
GHEORGHE CLIVETI, <i>Recunoașterea internațională a independenței României. Impactul alianței germano-austro-ungare din 1879 / Die internationale Anerkennung der Unabhängigkeit Rumäniens. Der Einfluss des deutsch – österreichisch-ungarischen Bündnisses vom 1879</i>	75
LIVIU BRĂTESCU, <i>Germania în politica externă a României (1878-1888) / Deutschland in der Aussenpolitik Rumäniens (1878-1888)</i>	91
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, <i>Imaginea Primului Război Mondial în literatura istorică germană. Itinerarii istoriografice, controversate și revizuiți / Das Bild vom Ersten Weltkrieg in der deutschsprachigen</i>	

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLIX, 2012, Supliment, p. I-II, 1–234

II

<i>historischen Fachliteratur. Historiographische Wegmarken, Kontroversen und Revisionen</i>	105
KRISTA ZACH, <i>De la anexionism la pacifism. Misiunile diplomatice secrete ale lui Matthias Erzberger / Vom „Annexions“- zum „Erfüllungspolitiker“. Matthias Erzbergers geheimdiplomatische Missionen im Ersten Weltkrieg</i>	119
GRIGORII ȘKUNDIN, <i>Un triumphi diplomatic: București – Berlin – Sofia în anii Primului Război Mondial / Ein diplomatisches Dreieck: Bukarest – Berlin – Sofia im Ersten Weltkrieg</i>	133
CORNELIUS R. ZACH, <i>Primul Război Mondial în debaterile Consiliilor de Coroană ale României / Der Erste Weltkrieg in den Debatten der Kronratssitzungen Rumäniens</i>	143
OCTAVIAN ȚÎCU, <i>Problema Basarabiei și relațiile româno-germane în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial / Die Bessarabien-Frage und die rumänisch-deutschen Beziehungen am Vorabend des Zweiten Weltkriegs</i>	151
VASILE CIOBANU, <i>Relațiile româno-germane din primul deceniu interbelic reflectate în presa săsească din Sibiu / Die rumänisch-deutschen Beziehungen im Spiegel der siebenbürgisch-sächsischen Presse in Hermannstadt im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit ..</i>	165
SORIN RADU, <i>Relațiile româno-germane reflectate în presa românească sud-transilvăneană (1919-1929) / Die rumänisch-deutschen Beziehungen im Spiegel der rumänischen Presse aus Südsiebenbürgen (1919-1929)</i>	179
GUDRUN-LIANE ITTU, <i>Expozițiile pictorilor Grete Csaki-Copony și Hermann Konnerth de la Ateneul Român (1932) – expresie a relațiilor culturale germano-române / Die Ausstellungen Grete Csaki-Coponys (1893-1990) und Hermann Konnerths (1881-1960) im Athenäum in Bukarest (1932) als Ausdruck deutsch-rumänischer Kulturbeziehungen</i>	195
PAUL NISTOR, <i>Primele relații postbelice dintre comuniștii români și est-germani (1948) / Die ersten Nachkriegskontakte zwischen rumänischen und ostdeutschen Kommunisten (1948)</i>	203
PETER ULRICH WEISS, <i>Die gespaltene Kulturnation. Kulturelle Doppelrepräsentanz in Rumänien als aussenpolitisches Konfliktfeld der beiden deutschen Staaten bis Anfang der 1970er Jahre</i>	215
<i>Abrevieri / Abkürzungen</i>	233

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest volum, supliment tematic al „Anuarului Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, cuprinde majoritatea comunicărilor prezentate la simpozionul *130 ani de relații diplomatice germano-române (1880-2010)*. Organizat la Iași, în perioada 30 septembrie – 1 octombrie 2010, în găzduirea exemplară a Universității „Al. I. Cuza”, de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, în colaborare cu Südost-Institut Regensburg (din 2012: Institut für Ost- und Südosteuropaforschung), Centrul Cultural German din Iași și Deutsche Forschungsgemeinschaft, cu sprijinul financiar generos al Ambasadei Republicii Federale Germania în România, simpozionul a evocat științific, prin comunicări prezentate de către cercetători din România, Germania, Federația Rusă și Republica Moldova, momente de referință din istoria relațiilor româno-germane.

Enunțată în cele două contribuții de istoriografie (Flavius Solomon și Peter Mario Kreuter), problematica discutată la simpozion și dezvoltată în textele oferite spre publicare cuprinde câteva aspecte de interes major nu doar pentru istorici, ci și pentru un public mai larg.

Edda Binder-Iijima, Gheorghe Cliveti și Liviu Brătescu reiau, apelând la noi surse, tema începuturilor relațiilor diplomatice dintre Germania și România. Din punct de vedere cronologic, aspectele de istorie diplomatică, analizate din varii perspective, își găsesc continuarea în alte studii, la fel de bine documentate, referitoare la Primul Război Mondial (Krista Zach, Grigorii Șkundin, Cornelius R. Zach și Claudiu-Lucian Topor), perioada interbelică (Octavian Țicu, Vasile Ciobanu și Sorin Radu), cel de-al Doilea Război Mondial și „Războiul Rece” (Paul Nistor și Peter Ulrich Weiß). În mod cu totul fericit, ca dovadă a faptului că istoria dintre popoare, în speță istoria relațiilor dintre germani și români, nu se rezumă doar la evenimente politice, dintre care destule încărcate de suferință umană, volumul găzduiește și două contribuții privind circulația ideilor și schimburile culturale (Leonidas Rados și Gudrun-Liane Ittu).

Articolele invocate mai sus sunt prefăcute de către alocuțiunea ambasadorului german la București, Andreas von Mettenheim, susținută, la deschiderea simpozionului, în fața unui public numeros, în Sala de Conferințe Ferdinand a Universității „Al. I. Cuza”. Fără sprijinul Excelenței Sale, organizarea simpozionului și tipărirea acestui volum nu ar fi fost posibile.

Editorii

VORWORT

Der vorliegende Band, ein thematisches Sonderheft des „Anuarul Institutului de Istorie <A. D. Xenopol>“, vereint den größten Teil der Vorträge, die im Rahmen des Symposiums *130 Jahre deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen (1880-2010)* gehalten wurden. Das Symposium, das am 30. September und 1. Oktober 2010 in Iași stattfand und sich der außerordentlichen Gastfreundschaft der Universität „Al. I. Cuza“ erfreuen konnte, wurde vom A.D. Xenopol Institut für Geschichte der Rumänischen Akademie in Zusammenarbeit mit dem Südost-Institut in Regensburg (seit 2012: Institut für Ost- und Südosteuropaforschung), dem Deutschen Kulturzentrum in Iași und der Deutschen Forschungsgemeinschaft sowie mit großzügiger finanzieller Unterstützung der Botschaft der Bundesrepublik Deutschland in Rumänien organisiert. Es thematisierte im Rahmen eines wissenschaftlichen Diskurses durch Vorträge von Fachleuten aus Rumänien, Deutschland, der Russischen Föderation und der Republik Moldau einige wichtige Meilensteine der deutsch-rumänischen Beziehungen.

Die beiden historiographisch angelegten Beiträge (Flavius Solomon und Peter Mario Kreuter) umreißen die Grundproblematik des Symposiums und benennen Fragestellungen, die in den folgenden Beiträgen vertieft werden und die nicht nur für Historiker, sondern auch für ein breiteres Publikum von Interesse sind.

Edda Binder-Iijima, Gheorghe Cliveti und Liviu Brătescu nehmen dann, mit Bezug auf neue Quellen, das Thema des Beginns der diplomatischen Beziehungen zwischen Deutschland und Rumänien auf. Chronologisch voranschreitend, werden in den weiteren Beiträgen einzelne Phasen der Diplomatiegeschichte aus verschiedenen Blickwinkeln untersucht, dies stets auf breiter Quellenbasis: Erster Weltkrieg (Krista Zach, Grigorii Șkundin, Cornelius R. Zach und Claudiu-Lucian Topor), die Zwischenkriegszeit (Octavian Țicu, Vasile Ciobanu und Sorin Radu), schließlich Zweiter Weltkrieg und „Kalter Krieg“ (Paul Nistor und Peter Ulrich Weiß). Zu guter Letzt, und als Beweis dafür, dass sich die Geschichte der Beziehungen zwischen Völkern, und hier besonders die Beziehungen zwischen Deutschen und Rumänen, nicht auf politische Ereignisse, die oftmals von menschlichem Leid geprägt sind, beschränken muss, enthält der Band zwei Beiträge zur Ideengeschichte und zum Kulturaustausch (Leonidas Rados und Gudrun-Liane Ittu).

Den oben aufgeführten Beiträgen ist das Grußwort des Botschafters der Bundesrepublik Deutschland, Andreas von Mettenheim, vorangestellt, welches bei der Eröffnung des Symposiums im Konferenzsaal „Ferdinand“ der Universität „Al. I. Cuza“ vor einer zahlreichen Zuhörerschaft gehalten wurde. Ohne die Unterstützung durch Seine Exzellenz wären sowohl die Organisation des Symposiums als auch der Druck dieses Bandes nicht möglich gewesen.

Die Herausgeber

GRUSSWORT DES DEUTSCHEN BOTSCHAFTERS ANDREAS VON METTENHEIM

Vor 130 Jahren haben das Deutsche Reich, das Vereinigte Königreich und die Französische Republik am gleichen Tag und mit gleichlautenden Noten diplomatische Beziehungen zu Rumänien aufgenommen. Deshalb sind wir heute hier. Ich freue mich, dass die Rumänische Akademie und das Deutsche Kulturzentrum Iași dieses Ereignis zum Anlass genommen haben, dieses Seminar auch mit Unterstützung der Botschaft der Bundesrepublik Deutschland, des Südost-Instituts Regensburg, der Universität Iași und der Deutschen Forschungsgemeinschaft zu veranstalten.

Die Botschaft der Bundesrepublik Deutschland hat eine Ausstellung mit historischen Dokumenten zur Aufnahme diplomatischer Beziehungen mit Rumänien vor 130 Jahren, die bis Ende Mai im Nationalarchiv in Bukarest zu sehen war, organisiert. Staatssekretär Anton Niculescu hat sie, gemeinsam mit mir, dem französischen und dem britischen Botschafter eröffnet. Ein Teil dieser Ausstellung war im Juni auch im Muzeul Unirii in Iași zu sehen, aus technischen Gründen aber leider nicht alle Exponate.

Albert Einstein, dem wir vieles verdanken, verdanken wir auch folgendes Zitat: „Mehr als die Vergangenheit interessiert mich die Zukunft, denn in ihr gedenke ich zu leben.“ Ein deutscher Politiker hat demgegenüber von der „Macht der Vergangenheit über Gegenwart und Zukunft“ gesprochen.

Ich habe vor kurzem an einer Debatte über unsere Außenpolitik gegenüber den osteuropäischen Staaten teilgenommen. Das Gespräch führte in Bezug auf einige Staaten, ich nenne nur Polen und Tschechien, geradezu zwangsläufig auf die Wirkungsmacht der jüngeren Geschichte im Rahmen unserer jeweiligen Beziehungen. Demgegenüber musste ich feststellen, dass es eine vergleichbare Reaktion im deutsch-rumänischen Verhältnis nicht gibt. Dies ist vielleicht auch eine Frage, die zu debattieren sich in diesen zwei Tagen lohnen würde.

Gemeinsam erlebte Geschichte – Deutschland und Rumänien sind reich daran – setzen gemeinsame Erzählungen und gemeinsame Erinnerungen in Gang, so sagt man.

Gemeinsamkeiten im deutsch-rumänischen Verhältnis gibt es viele. Wenn wir die Geschichte betrachten: im Guten wie im Schlechten. Ich bin überzeugt davon, dass wir uns heute über Tabus hinwegsetzen können und die guten gemeinsamen Wege ebenso wie die schlechten benennen können. Auf mehr

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLIX, 2012, Supliment, p. 3–6

Gemeinsamkeit der geschichtlichen Überlieferung kommen wir dann hoffentlich schon. Überlieferung sollte dabei von Mythologie getrennt werden. Es wäre wahrscheinlich nützlich, sich einmal Gedanken über die Frage zu machen, ob die heutige territoriale Konfiguration in diesem Teil der Welt wirklich das Ergebnis des Hitler-Stalin-Paktes ist oder nicht vielmehr das Ergebnis der von den Siegermächten des Zweiten Weltkriegs hervorgebrachten Nachkriegsordnung. Damit will ich allerdings keineswegs behaupten, dass der Hitler-Stalin-Pakt nicht ein großes Unheil war – das war er. Im Übrigen war er – wie wir alle wissen – von Anfang an völkerrechtswidrig.

Apropos gemeinsame Erinnerungen: Am 3. Oktober feiern wir Deutsche unsere Wiedervereinigung. Vom Mauerfall in der Nacht des 9. November 1989 bis zum 3. Oktober 1990, das waren Tage, Wochen, Monate, die Entwicklungen in Gang gesetzt haben, von denen auch Rumänien berührt wurde.

Heute bedeutet uns die Zeitspanne von 130 Jahren vor allem einen nützlichen Abstand.

Die Welt des Berliner Kongresses war trotz des von den Historikern einmütig als erfolgreich bezeichneten Managements von Bismarck eine Welt komplizierter und riskanter Gleichgewichtshypothesen und realpolitischer Machtkalküle. Das 20. Jahrhundert wurde in seiner ersten Hälfte eine Zeit unvorstellbarer Gewalt.

Unser heutiges Europa ist – wem sage ich das – anders. Heute bewegen sich unsere Beziehungen im Rahmen einer Wertegemeinschaft, in der kollektive Verantwortung und Kooperation die beherrschenden Prinzipien sind. Eine Welt, die nicht konfliktfrei ist, aber lösungsorientiert. Die drei Staaten, die schon 1880 gemeinsam handelten – denn das Abstimmungsverfahren kann man als Vorläufer der außenpolitischen Abstimmung in der Europäischen Union betrachten –, tun dies heute wieder. Sie tun es zusammen mit Rumänien und im Konzert mit den 23 anderen Mitgliedern der Europäischen Union.

Uns Deutsche eint mit Rumänien im Rahmen der Europäischen Union nicht zuletzt die jahrhundertelange Geschichte der deutschen Minderheit, die herausragende Stellung, die Handel und Investitionen deutscher Unternehmen in Rumänien einnehmen, sowie der enge Austausch in Bildung und Wissenschaft. Mit dem Besuch des Bundesministers des Auswärtigen Amtes im Mai, des Staatsministers für Europafragen, Hoyer, im September und anderen noch bevorstehenden, sehr hochrangigen Besuchen betonen wir dieses Jahr ganz besonders den politischen Dialog.

Heute können wir auf die 130 Jahre gelassener zurückblicken, weil unsere beiden Länder zutiefst davon überzeugt sind, dass wir die Herausforderungen von Gegenwart und Zukunft nur gemeinsam meistern können.

Und so soll es dann auch sein! Herzlichen Dank für Ihre Aufmerksamkeit.

ALOCUȚIUNEA AMBASADORULUI GERMAN ANDREAS VON METTENHEIM

Cu 130 de ani în urmă, Imperiul German, Regatul Unit și Republica Franceză au stabilit relații diplomatice cu România, în aceeași zi și cu note cu conținut similar. Iată motivul pentru care ne aflăm, astăzi, aici. Mă bucur că Academia Română și Centrul Cultural German Iași, pornind de la acest eveniment, au organizat acest simpozion și cu sprijinul Ambasadei Republicii Federale Germania, al Südost-Institut Regensburg, al Universității din Iași și al Deutsche Forschungsgemeinschaft.

Ambasada Republicii Federale Germania a organizat o expoziție cu documente istorice despre stabilirea relațiilor diplomatice cu România, cu 130 de ani în urmă, expoziție care a putut fi vizitată până la sfârșitul lunii mai la sediul Arhivelor Naționale ale României de la București. Domnul secretar de stat Anton Niculescu a deschis această expoziție împreună cu mine și cu ambasadorii Franței și Marii Britanii. Din păcate, din rațiuni tehnice, doar o parte a acestei expoziții a fost prezentată în iunie, la Muzeul Unirii din Iași.

Lui Albert Einstein îi datorăm multe, printre altele și următorul citat: „Mă interesează mai mult viitorul decât trecutul, pentru că în el am de gând să trăiesc”. În schimb, un politician german vorbea despre „puterea trecutului asupra prezentului și a viitorului”.

Am participat de curând la o dezbatere despre politica noastră externă în relația cu statele est-europene. Discuția referitoare la anumite state – aș numi aici doar Polonia și Cehia – a dus aproape inevitabil la impactul istoriei recente asupra relațiilor noastre. În schimb, a trebuit să constat că nu există o reacție similară în contextul relațiilor româno-germane. Poate că și acesta este un subiect ce ar merita dezbătut în aceste două zile.

Se spune că istoria trăită în comun – iar istoria Germaniei și României abundă în astfel de evenimente – dă naștere unor povestiri comune și amintiri comune.

Există multe similitudini în relația româno-germană, iar dacă privim istoria trăită: și cu bune, și cu rele. Sunt convins că astăzi putem să depășim tabuurile și să identificăm atât drumurile comune bune, cât și pe cele rele. Și sper că, astfel, ajungem poate la mai multe puncte comune în tradiția istorică. Tradiția ar trebui separată de mitologie. Ar fi util, probabil, să reflectăm dacă

harta politică de astăzi, din această parte a lumii, este într-adevăr consecința pactului Hitler-Stalin sau, mai degrabă, rezultatul noii ordini mondiale create de puterile învingătoare ale celui de-al Doilea Război Mondial. Nu vreau nicidecum prin aceasta să afirm că pactul Hitler-Stalin nu ar fi reprezentat o dramă enormă, el a fost o adevărată nenorocire. În plus, după cum știm, el a încălcat de la bun început prevederile dreptului internațional.

Apropo amintiri comune: Noi, germanii, aniversăm la 3 octombrie reunificarea Germaniei. Între căderea Zidului în noaptea de 9 noiembrie 1989 și 3 octombrie 1990 au trecut zile, săptămâni, luni care au pus în mișcare acele evenimente resimțite și de România.

Astăzi, apreciem cei 130 de ani, înainte de toate, ca pe o perioadă de timp utilă.

Lumea Congresului de la Berlin a fost – în pofida managementului lui Bismarck, considerat la unison de istorici ca fiind unul de succes – o lume a unor complicate și riscante ipoteze ale echilibrului, precum și a unor aspirații pragmatice de putere. Secolul XX a devenit în prima sa jumătate o perioadă a unor violențe inimaginabile.

Europa noastră de astăzi este cu totul diferită – dar cui îi spun eu acest lucru? Acum, relațiile noastre se desfășoară în cadrul unei comunități de valori, marcată de responsabilitatea colectivă și de cooperare. Nu este o lume complet lipsită de conflicte, însă este o lume orientată spre soluționarea acestora. Cele trei state care au acționat împreună în 1880 o fac și astăzi împreună cu România și concertat cu ceilalți 23 de membri ai Uniunii Europene, pentru că acțiunea lor concertată de atunci poate fi considerată precursora deciziilor concertate în politica externă a Uniunii Europene.

Noi, germanii, suntem uniți astăzi cu românii în cadrul Uniunii Europene, nu în ultimul rând, prin istoria de secole a minorității germane, prin poziția de vârf ocupată de comerț și de investițiile firmelor germane în România, precum și prin schimburile intense în domeniile știință și educație. Anul acesta punem accentul în mod deosebit pe dialogul politic: prin vizita ministrului federal de externe în luna mai, a ministrului de stat pe probleme europene Hoyer în septembrie și alte vizite la nivel foarte înalt care vor urma.

Astăzi putem privi mai relaxați spre cei 130 de ani, pentru că țările noastre sunt profund convinse că doar împreună vom putea face față provocărilor prezentului și viitorului.

Și așa să fie! Vă mulțumesc pentru atenție.

FLAVIUS SOLOMON*

RELAȚIILE ROMÂNNO-GERMANE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

„Chiar dacă participarea la invadarea Uniunii Sovietice, alături de Germania nazistă, în iunie 1941, constituie unul dintre momentele de referință ale istoriei contemporane a României, există încă puține studii temeinice capabile să explice modul în care a apărut și s-a dezvoltat alianța româno-germană.”¹

Observația, aparținând cercetătoarei britanice Rebecca Haynes, scoate în evidență, o dată în plus, lipsa unor lucrări solide relative la poziționarea politico-diplomatică a României în ajunul celei de-a doua mari conflagrații mondiale, la raporturile sale cu statele europene, în speță cu Germania. Haynes sugerează faptul că s-ar putea elabora oricând, fără mare efort, o listă bibliografică consistentă, însumând titluri cu referire la anii premergători războiului semnat de către istorici români. Întrebarea este dacă majoritatea acestor lucrări ajută, cu adevărat, la înțelegerea corectă a modului în care România a devenit ostatică a unei alianțe păguboase din toate punctele de vedere, a responsabilităților elitei politice românești de atunci pentru consecințele remorcării țării la mașinăria militară, politică și economică nazistă, sau dacă rostul unor astfel de lucrări este de a explica toate urmările tragice ale alianței cu cel de-al Treilea Reich prin jocul de culise al Marilor Puteri, joc care, în ultimă instanță, ar fi lipsit România de oricare altă soluție².

Nu doar relațiile româno-germane în ajunul și în anii celui de-al Doilea Război Mondial oferă încă destule teme de cercetare. Chiar dacă în ultimii ani istoricii români profită de posibilități de documentare pe care nu și le-ar fi putut imagina până relativ recent – ne gândim aici la sprijinul financiar generos pe care îl oferă diverse fundații germane și agenții românești de finanțare sau la liberalizarea accesului la fondurile de arhive –, rămân încă destule subiecte majore privind istoria raporturilor dintre cele două popoare în ultimii o sută cincizeci de ani. Aceste observații critice de început nu știrbesc desigur cu nimic din meritele unui mare număr de istorici români, al căror interes constant pentru spațiul german a generat o bibliografie consistentă.

* Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași.

¹ Rebecca Haynes, *Romanian Policy towards Germany, 1936-40*, Macmillan Press Ltd, 2000. Citat după ediția în limba română *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Polirom, 2003, p. 9.

² *Ibidem*.

Stricto sensu, din perspectiva raporturilor dintre statele moderne, istoria relațiilor româno-germane sau germano-române – în dependență de accentele puse de către autori – datează din cea de-a doua jumătate a secolului XIX, fiind în legătură cu apariția pe harta Europei a două noi entități politice: Imperiul German și Regatul Român. Primele contacte dintre cele două popoare, acele „atingeri sporadice aduse de întâmplare”, potrivit lui Nicolae Iorga³, trimit însă tocmai către Evul Mediu. Unor astfel de „atingeri”, pierdute aproape fără urmă în negura timpului, i se datorează, poate, și invocarea în *Nibelungenlied* a lui Ramunc, „principele peste țara vlahilor”⁴. Certe sunt însă contactele de la sfârșitul secolului XIV și prima jumătate a secolului XV, chiar dacă unele dintre acestea i-au găsit pe germani și români nu doar alături, ca locuitori ai primelor orașe valahe și moldovenești⁵, ca delegați la concilii bisericești⁶ sau negustori la mari târguri ale epocii⁷, ci și ca adversari pe câmpul de luptă⁸. Aceste din urmă referiri ne trimit desigur la românii din nou înființatele stăpâniri Moldova și Valahia, deoarece pentru Transilvania, dar și „episcopia Cumanilor” de la Curbura Carpaților, acolo unde, pe la 1234, potrivit papei Grigore IX, unii germani și unguri „veniți de dincolo de munți” formau „un singur popor cu pomeniții valahi”⁹, probele documentare care atestă legături dintre cele două popoare sunt, desigur, mai vechi.

Chiar și după ce Moldova și Muntenia au fost constrânse în a se adapta noii situații politice de la Dunărea de Jos, orientându-și privirile pentru câteva secole cu predilecție înspre malurile Bosforului, contactele cu lumea central europeană, inclusiv cu spațiul german, nu au fost întrerupte în totalitate. În *Prefața* la volumul X din *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, prima încercare a unei istorii a relațiilor româno-germane, potrivit unor cercetători¹⁰, Nicolae Iorga evoca, printre altele, tratatul secret încheiat de Petru Rareș cu Joachim II de Brandenburg, contactele lui Gheorghe Ștefan cu Friedrich-Wilhelm de Brandenburg și tatonările de alianță ale unor domni fanarioți din Moldova pe lângă regii Prusiei¹¹.

³ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. X, *Rapoarte consulare prusiene*, editate de Nicolae Iorga, București, 1897, p. I.

⁴ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 43.

⁵ De exemplu: Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol. I, Iași, Junimea, 1980, p. 10 și urm.; Hugo Weczerka, *Die Stellung der rumänischen Stadt des Mittelalters im europäischen Städtewesen*, în *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, hrsg. von Heinz Stoob, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1977, p. 233-237.

⁶ Flavius Solomon, *Politică și confesiune la început de ev mediu moldovenesc*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004, p. 162-186.

⁷ Idem, *Die Rumänen und das Europa des Mittelalters*, în *Rumänien in Europa*, hrsg. von Alexander Rubel, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, 2002, p. 27-28.

⁸ Ștefan Ștefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în *SRdI*, 14, 1961, nr. 1, p. 9.

⁹ Flavius Solomon, *op. cit.*, p. 89-90.

¹⁰ Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii. Împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 17.

¹¹ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, p. I-XIII.

Dacă aceste și alte contacte ale unor potențați moldoveni și valahi nu au fost decât sporadice, redescoperirea treptată a Europei de către cărturarii români, începând cu secolul XVIII, inclusiv a lumii germane, va deschide calea unor experiențe intelectuale individuale cu urmări mai mult decât benefice pentru societatea românească ce își căuta drumul către modernitate. La început mai degrabă ocazionale, așa cum au fost cele ale unor învățați de la Academii Domnești din București și Iași, iar mai apoi tot mai frecvente, contactele studioșilor români cu mediul universitar german vor lua forma unei autentice direcții în cultura românească a secolului XIX și începutului de secol XX, momentul „Junimea” reprezentând un reper de referință în acest sens.

*

Legăturile istoricilor români cu spațiul german sunt anterioare înființării statului român modern. Dimitrie Cantemir, a cărui operă va pătrunde în Occident și prin filtru german, era ales la 1714 membru al Academiei berlineze și redacta, la solicitarea acesteia, una dintre cele mai cunoscute lucrări ale sale – *Descriptio Moldaviae*. În anii '30 ai secolului XIX, tot la Berlin, pe atunci încă foarte tânărul Mihail Kogălniceanu asista la prelegerile lui Friedrich-Karl von Savigny și Leopold von Ranke și profita chiar de șansa unor schimburi de păreri, privitoare la istoria și cultura română, cu Alexander von Humboldt¹². În 1837, la îndemnul acestuia din urmă, viitorul savant și om politic publica o încercare de sinteză despre limba și literatura română¹³.

Trei decenii mai târziu, în primăvara lui 1868, având la dispoziție un modest stipendiu din partea „Junimii”, dar și promisiunea unor ajutoare bănești din partea tatălui său, ajungea la Berlin și A.D. Xenopol¹⁴. Înainte de a-și lua două doctorate într-un singur an (1871), în drept la Berlin și în filozofie la Giesen¹⁵, Xenopol a frecventat cursurile unor cunoscuți istorici germani ca Mommsen, Curtius, Ranke¹⁶. Deloc întâmplător, în lucrările sale de filozofie a istoriei, de psihologie colectivă și cultură populară vor fi reluate teme și idei din operele lui H. Steinthal și M. Lazarus¹⁷.

Chiar dacă realitățile politice din Prusia de la cumpăna deceniilor șapte-opt ale secolului XIX nu răspundeau întocmai așteptărilor unei bune părți a elitei academice românești, aflate în plin proces de afirmare – de pildă, la 1870, în timpul războiului franco-prusian, A.D. Xenopol se plângea lui Iacob Negruzzi de lipsa libertății de gândire în universitățile germane¹⁸ –, renumele școlii

¹² Al. Zub, *Romanogermanica. Secvențe istoriografice*, Iași, 2006, p. 63-69, 88-95.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Dan Berindei, *Istorici români și lumea germană la mijlocul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *RdI*, 38, 1985, nr. 5, p. 458.

¹⁵ *Ibidem*, p. 461.

¹⁶ Al. Zub, *op. cit.*, p. 95; idem, *Junimea. Implicații istoriografice*, Iași, 1976, p. 34. A se vedea și A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în *Scrieri sociale și filozofice*, 1967, p. 372.

¹⁷ Al. Zub, *A. D. Xenopol, orizont bibliologic și documentalist*, în vol. *A. D. Xenopol, studii privitoare la viața și opera sa*, coord. L. Boicu și Al. Zub, București, Editura Academiei RSR, 1972, p. 21-23; idem, *Romanogermanica*, p. 97-98 și urm.

¹⁸ Apud Dan Berindei, *Istorici români și lumea germană*, p. 460.

istoriografice de acolo, condițiile de studiu din universități, dar și bogăția arhivelor, au atras, ca un magnet, o întreagă pleiadă de tineri istorici români nerăbdători de a se face cunoscuți în afară.

În 1892-1893, Nicolae Iorga s-a aflat pe rând la Berlin, Leipzig, Dresda, München și Nürnberg, unde a trecut pragul mai multor arhive, susținându-și, la Leipzig, sub îndrumarea lui Karl Lamprecht, doctoratul¹⁹. Alături de Xenopol și Iorga, pentru ultimele decenii ale secolului XIX și începutul secolului următor, merită a fi amintite și numele altor români decisi în a-și consacra viața studiului istoriei. Stabilit în Principatele Unite după o ședere de aproape doi ani la Berlin, transilvăneanul Alexandru Papiu Ilarion, autor al celebrului *Tesaur de monumente istorice*, în care au fost incluse chiar documente culese din biblioteca regală din capitala Prusiei, evoca prin cuvinte măgulitoare, atent alese, atenția de care s-a bucurat din partea gazdelor berlineze²⁰. Relații strânse cu lumea germană au întreținut Grigore Tocilescu, obișnuit cu prelegeri la Dresda și Köln, Bogdan Petriceicu Hasdeu, al cărui schimb de scrisori din 1874-1897 cu Hugo Schuchard se numără „printre marile dialoguri epistolare, interesând atât cultura română, cât și cea germană”²¹, Dimitrie Onciul, un foarte bun cunosător al limbii și culturii germane, grație formației sale austriece, Vasile Pârvan, care a urmat cursuri universitare la Jena și Berlin, susținându-și, la sfârșitul anului 1908, la Breslau, cu *magna cum laude*, teza de doctorat *Die Nationalität der Kaufleute im Römischen Kaiserreiche*²², Demosthene Russo, considerat de către discipolii săi drept „părintele bizantinisticii din România”²³. Și lista exemplelor ar putea continua, desigur.

*

Orice analiză istoriografică impune, desigur, și un efort de minimă sistematizare. Timp de peste un secol, istoricii români au produs o vastă bibliografie relativă la raporturile româno-germane de-a lungul timpului, mai ales cu referire la perioada de după inițierea relațiilor diplomatice dintre Imperiul German și Regatul Român.

Din fericire, marile teme de cercetare sunt delimitate de repere cronologice ce corespund, în bună parte, periodizării istorice generale asumate de către majoritatea istoricilor români. Această stare de fapt cere, aproape de la sine, o abordare conciliatoare, situată între o perspectivă strict cronologică și una tematică. Ajustând și completând periodizarea propusă de către Vasile Docea în *Prefața*²⁴ la o culegere de studii cu un titlu sugestiv – *Relații româno-germane*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 462-465.

²⁰ *Ibidem*, p. 457-458.

²¹ *Ibidem*, p. 462.

²² Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Sport-Turism, 1983, p. 85-96, 146-150.

²³ Pentru experiența germană a lui D. Russo și a altor studioși români în Germania în ultima parte a secolului XIX, a se vedea studiul lui Leonidas Rados din acest volum.

²⁴ Vasile Docea, *În loc de prefață*, în *Relații româno-germane. Studii istorice / Deutsch-romänische Beziehungen. Historische Studien*, ed. Vasile Docea, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, p. 7.

Studii istorice –, am putea creiona următoarele etape în evoluția istoriografiei relațiilor româno-germane în perioada modernă și contemporană:

1. Sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX. Suprapusă procesului general de geneză a istoriografiei române moderne, această perioadă are ca reper final aranjamentele de pace de după Primul Război Mondial și corespunde identificării de către istoricii români a temelor majore privitoare la relațiile cu spațiul german;

2. Perioada interbelică și anii celui de-al Doilea Război Mondial. Corespunde etapei de „maturizare” a școlii istorice românești și includerii sale definitive în schimbul ideatic european. Are loc diversificarea paletei tematice și sunt puse în circuitul științific surse documentare de referință pentru istoria relațiilor româno-germane. În ultima parte a acestei perioade, istoriografia română plătește tribut aservirii României intereselor Germaniei naziste;

3. Foarte bine delimitată cronologic, „epoca democrației populare” sancționează dramatic posibilitățile de exprimare ale istoricilor români, inclusiv din perspectiva contactelor cu istoriografia occidentală, deci și cea vest-germană. Majoritatea absolută a lucrărilor apărute în această perioadă reflectă fidel modificarea grilei oficiale de interpretare a istoriei românilor și a relațiilor cu alte popoare;

4. Anii de după 1989 se caracterizează prin diversificarea continuă a paletei tematice și prin includerea în circuitul științific a unui număr tot mai însemnat de documente, atât din arhive românești, cât și germane. Expresie a specificului tranziției României de la comunism la democrație, o tranziție mai degrabă haotică, dureroasă și prelungită, sunt și lucrările în care se regăsesc unele postulate ideologico-istoriografice încetățenite în ultima parte a dictaturii ceaușiste.

Deschizător de drumuri pentru nenumărate teme majore de istorie națională, Nicolae Iorga poate fi considerat unul dintre primii istorici români care s-a aplecat, „cu metodă”, asupra raporturilor româno-germane, fiind interesat mai ales de perioada premergătoare inițierii relațiilor diplomatice. Alături de explicația pe care o oferă Iorga însuși în deja amintita *Prefață la Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*²⁵, anume limitarea accesului la Arhiva Regală Secretă din Berlin, vizitată de către istoric în 1891-1892, la documentele anterioare anului 1830²⁶, apropierea prea strânsă de epocă pare a fi reprezentat unul dintre motivele pentru care Iorga a abordat mai degrabă ocazional momentul triplei recunoașteri de către Germania, Marea Britanie și Franța. Pe de altă parte, tocmai această apropiere de evenimente, în speță nevoia de a găsi soluții la provocările de tot felul, la care era supus tânărul Regat al României, i-a îndemnat pe unii istorici români să se aplece asupra unor teme de mare actualitate pentru ultimele două decenii ale secolului XIX și prima decadă a secolului următor. Urmându-i îndeaproape pe unii economiști germani

²⁵ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. X.

²⁶ *Ibidem*.

ca Moritz Ströll și Ludwig Metzler²⁷, istoricii de la București și Iași au privilegiat mai ales teme relative la relațiile comerciale dintre lumea românească și spațiul german²⁸.

Pe aceeași linie, convinși fiind că pot găsi soluții la încercările momentului prin chestionarea trecutului, în anii premergători „marelui război”, dar mai ales după declanșarea acestuia, istoricii români nu au rămas străini nici de disputele privind politicile de alianță ale României, Germaniei, fiindu-i rezervat, alături de Franța, un loc central. Totuși, impunerea curentului francofil, sau pro-transilvănean, în opinia publică românească nu a putut genera decât puține studii în care argumentul istoric ar fi fost chemat să susțină o participare în război de partea Germaniei și a aliaților acesteia²⁹. Dintre ele, de o bună receptare s-au bucurat mai ales broșurile lui Radu Rosetti, din 1914-1915, cu titluri grăitoare – *Nici într-un chip cu Rusia; Acțiunea politicii rusești în țările române; Atitudinea României în războiul actual* – în care autorul avertiza, printre altele, că „soarta României, lipsită de sprijinul unei Germanii puternice, nu poate fi decât precară”³⁰.

Mult mai prudent în exprimări, Vasile Pârvan își argumenta poziția, mai degrabă favorabilă unei apropieri de Puterile Centrale, prin faptul că România nu era încă pregătită să înfrunte o alianță din care făcea parte și Germania, opinând că s-ar putea trage învățăminte chiar din istoria acestei țări: de „un Bismark”, de o mână forte ar avea nevoie România³¹. Prudența cu care și-a redactat Pârvan conferința *Pregătirea războiului pentru unitatea națională?*, susținută în ziua de 9 noiembrie 1914 la Ateneul Român, nu avea să-l ferească însă de invective tari și nedrepte din partea adversarilor francofilii, dintre care nu lipsea nici acuzația de trădare³².

Așadar, în perioada de căutare a unor aliați, alături de care să poată fi înfăptuit „idealul național”, numărul istoricilor care preferau o aliniere a României la politica Antantei îl depășea cu mult pe cel al susținătorilor Puterilor Centrale. Critic vehement al lui Pârvan³³, Iorga scotea de sub tipar scrieri adresate unui public țintă foarte bine ales, atât din interiorul, cât și din afara țării: *Sfaturi și învățături pentru ostașii României* (1916); *Histoire des relations anglo-roumaines* (1917); *Histoire de relations russo-roumaines* (1917); *Relations des Roumains avec les Alliés* (1917); *Histoire des relations entre la*

²⁷ Moritz Ströll, *Über die wirtschaftspolitischen Beziehungen Deutschlands zu Rumänien*, în „Schmollers Jahrbuch“, 19, 1895, p. 1153-1170; Ludwig Metzler, *Rumänien, seine Handelspolitik und sein Handel 1890 bis 1900. Mit besonderer Berücksichtigung der deutsch-rumänischen Handelsbeziehungen*, Altenburg, 1902, apud Docea, *Relații româno-germane timpurii*, p. 5-9.

²⁸ *Ibidem*, p. 9.

²⁹ Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elitra românească în anii primului război mondial*, București, Humanitas, 2009, p. 52-130.

³⁰ Radu Rosetti, *Atitudinea României în războiul actual*, București, 1915, p. 84.

³¹ Vasile Pârvan, *Scrieri*, ed. Alexandru Zub, București, 1981, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 110-112.

³² Apud Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 70-71. A se vedea și Lucian Boia, *op. cit.*, p. 271-274.

³³ Al. Zub, *Istorie și istorici*, p. 70-71.

France et les Roumains (1918); *Cugetare și faptă germană* (1918)³⁴. La rândul său, grav bolnav, A.D. Xenopol elogia legătura cu Franța, „marea patrie intelectuală”, fiind convins că viitorul României depinde de solidaritatea latină și nu de „Dumnezeul Kaiserului”³⁵. Este adevărat că teama de Rusia, bănuită care ar putea trata România la fel ca în 1878, când a cerut și obținut de la fostul aliat județele din sudul Basarabiei, transpare cât se poate de clar din lucrările semnate de A.D. Xenopol. Scepticismul bătrânului istoric își găsește loc, cât se poate de clar, în broșura *Românii și Austro-Ungaria*, unde cititorul preocupat de soarta țării află că România trebuie să aleagă între două rele, între răul de la Răsărit, mai mic, și răul din Apus [Austro-Ungaria și Germania]³⁶.

Atitudinea antigermană a istoricilor români, determinată mai ales de faptul că Germania avea alături, ca cel mai important aliat, Austro-Ungaria, a rămas constantă în ultima parte a războiului și în timpul Conferinței de Pace de la Paris. Nicolae Iorga, de pildă, cerea Academiei să ia atitudine în chestiunea granițelor etnografice ale românilor, iar Vasile Pârvan, dorind parcă să risipească orice dubii legate de atașamentul fără limite față de idealurile naționale, propunea să se intervină în același sens pe lângă alte academii³⁷. Într-adevăr, la încheierea războiului, Academia Română s-a adresat mai multor foruri științifice din Occident cu rugămintea de a fi sprijinite revendicările românești, primind chiar răspunsuri încurajatoare de la Academia de Științe din Maryland, de la Smithsonian Institute din Washington și de la Academia dei Lincei³⁸. Demersurile pe lângă lumea academică și opinia publică din statele aliate nu se vor limita doar la intervențiile Academiei, ci vor fi secondate de alte inițiative, individuale sau cvasi oficiale.

În acest sens, sunt de amintit mai ales acțiunile istoricilor români care au vizat Parisul, locul unde se decidea soarta postbelică a Europei. În august 1918, aflat în misiune în capitala Franței, Ion Ursu publica volumul *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, în care susținea că vina pentru declanșarea războiului revine exclusiv „militarismului prusac”³⁹. Tot acolo și în același an apărea, cu o prefață a lui Charles Bémont, deja amintita *Histoire des relations entre la France et les Roumains* a lui Nicolae Iorga. Mai mult, o delegație a universitarilor români, printre care se aflau și artizani ai Consiliului Național al Unității Românești⁴⁰, era primită în parlamentul francez⁴¹.

După 1919, a trebuit să treacă ceva timp până când istoricii români au redescoperit interesul pentru teme care îndemneau la reflecții mai degrabă academice decât politice privitoare la relațiile româno-germane. Nu este lipsit de interes faptul că primele lucrări de acest gen ale unor studioși români au

³⁴ *Ibidem*, p. 79.

³⁵ *Ibidem*, p. 80.

³⁶ A. D. Xenopol, *Românii și Austro-Ungaria*, Iași, 1914, p. IV și urm.

³⁷ „Analele Academiei Române. Dezbateri”, 39, 1916/1919, p. 304, 313-319.

³⁸ *Idem*, 40, 1919/1920, p. 22-23, 29.

³⁹ I. Ursu, *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, Paris, 1918.

⁴⁰ O. Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920.

⁴¹ Ioana Ursu, *Biografia unei conștiințe*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987, p. 179-181.

apărut chiar în spațiul de limbă germană și priveau mai ales istoria relațiilor economice. În acest sens poate fi invocată teza de doctorat a lui Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen* (Zürich, 1920) și studiul lui Gheorghe Zane privind locul Austriei și Germaniei în contactele economice externe ale Moldovei și Țării Românești în anii 1774-1784, publicat în „Weltwirtschaftliches Archiv” din Kiel în 1927⁴². Aspecte din istoria relațiilor economice, într-un context internațional mai larg, vor fi abordate și în studii apărute ceva mai târziu și în România. Amintim aici contribuțiile lui Alexandru Hallunga⁴³, Florin Codrescu⁴⁴, Constant Georgescu⁴⁵. Totuși, până în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, când intrarea României în sfera de influență a celui de-al Treilea Reich devenise un fapt împlinit, relațiile româno-germane nu au reprezentat o preocupare importantă pentru istoricii din România.

Dorind să confirme o dată în plus relația strânsă dintre știința istorică și comandamentele politice ale zilei, istoricii, economiștii și literații români au publicat, în doar câțiva ani, mai multe lucrări privitoare la relațiile româno-germane decât în toată perioada interbelică. Un reper important în acest sens l-ar putea constitui volumul *Directivele politicii externe a României. Axele Paris-Londra și Roma-Berlin*, apărut la București în 1938, sub semnătura lui Gheorghe Tașcă, moment după care au urmat contribuții privitoare la istoria raporturilor politice (Ștefan Tătărescu⁴⁶), culturale (Dumitru Cristian Amzăr⁴⁷), economice (Victor Papacostea⁴⁸, Virgil Madgearu⁴⁹) și mărturii documentare (Al. Tzigara-Samurcaș⁵⁰).

⁴² G. Zane, *Die österreichische und die deutsche Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern 1774-1874*, în „Weltwirtschaftliches Archiv”, Kiel, 1927, Band 26, Heft 2.

⁴³ *Studii de politică economică externă a României*, vol. I, *Legislația comerțului exterior în România*, București, Atelierele Grafice „Socec”, 1932; *Relațiile comerciale ale României cu străinătatea. Ungaria*, în „Analele economice și statistice”, 1932.

⁴⁴ *Interesele economice ale României în cadrul alianțelor sale politice*, București, Tipografia I.N. Copuzeanu, 1933.

⁴⁵ *Problema capitalului străin în România*, București, Tipografia Ion Văcărescu, 1933.

⁴⁶ *Contribuții germane la Unirea Principatelor. Relatăriile baronului von Richthofen, trimisul extraordinar al regelui Prusiei în Comisia europeană pentru Principate (1856-1857)*, București, 1939.

⁴⁷ *Kogălniceanu la Berlin*, în „Cercetări literare”, tom III, 1939; idem, *Studenți români la Universitatea din Leipzig*, în „Cercetări literare”, tom V, 1943. În 2008, la Editura Mica Valahie din București, cu titlul *Din istoria relațiilor româno-germane*, Dora Mezdrea și Dinu D. Amzăr au republicat studiile lui Dumitru Cristian Amzăr privitoare la relațiile culturale dintre români și germani, printre care și teza de doctorat *Johann Friedrich Mayer și romanul său de călătorie valah*, susținută în 1958 la Facultatea de Filozofie a Universității Johann Gutenberg din Mainz (*Der Walachische Fremdenroman Johann Friedrich Mayers. Ein Beitrag zur Kenntnis des deutschen Rumänienbildes im 18. Jahrhundert*).

⁴⁸ *Preußen und die Rumänischen Fürstentümer im gegenwärtigen Zeitabschnitt (Geschichtliche Skizze)*, în „Analele economice și statistice”, an XXV, 1942, nr. 4-6.

⁴⁹ *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența Economică, 1940.

⁵⁰ *Din viața regelui Carol I. Mărturii contemporane și documente inedite*, București, 1939.

Dintre cele patru mari etape istoriografice relative la istoria relațiilor româno-germane, perioada 1945-1989 este de departe cea mai complexă, atât din punct de vedere al numărului publicațiilor, al paletei tematice și al metodelor de analiză. În legătură cu cel dintâi aspect, se cuvine să spunem că, la fel cum s-a întâmplat cu alte mari subiecte istoriografice, numărul titlurilor referitoare la istoria relațiilor româno-germane a crescut constant, pe măsura ce scrierea istorică a cuprins tot mai multe centre academice. Diversificarea geografică a cercetării istorice în România și, odată cu aceasta, creșterea numărului revistelor de istorie a stimulat și lărgirea orizontului tematic. În ceea ce privește perspectivele de analiză, chiar dacă istoricii din România au fost supuși în „epoca democrației populare” în permanență unor presiuni din partea aparatului ideologic și al cenzurii, intensitatea și sensul acestora nu au fost aceleași de-a lungul întregii perioade.

În primii ani de după 1945, nu doar ca urmare a sovietizării României, ci și din cauza proximității temporale față de evenimente deosebit de traumatizante pentru societatea românească, scrierile referitoare la istoria relațiilor româno-germane au luat forma unor simple enunțuri schematizate, în care germanii, purtători ai unei „vinovății colective”, erau prezentați în cele mai sumbre culori. La propagarea acestei imagini profund negative au contribuit și nume importante ale lumii academice și culturale românești interbelice, dornice de a fi cuprinse, inclusiv din proprie inițiativă, în amplul proiect de convertire ideologică. Alexandru Rosetti și Constantin Daicoviciu, de pildă, se numărau, în 1948, printre membrii colegiului de redacție al revistei „Studii”⁵¹ – considerată a fi continuatoare a „Revistei istorice” înființată în 1915 de către Nicolae Iorga –, revistă care își propunea „să pătrundă și să explice fenomenele naturii și ale societății pe baza concepției științifice, progresiste”.

Dezghețul politic de la mijlocul anilor 1960 – începutul anilor 1970 a adus și pentru istorici o perioadă de relativă libertate, din această vreme datând, deloc întâmplător, studii importante inclusiv cu privire la raporturile româno-germane, care pot fi incluse în trei mai categorii: 1) relațiile româno-germane într-un context mai larg; 2) tratate și acorduri internaționale și impactul acestora asupra raporturilor dintre cele două țări; 3) relațiile economice. În prima categorie se încadrează cele trei volume privind reprezentanțele diplomatice ale României în anii 1859-1973, apărute la Editura Politică din București⁵², cartea lui Cristian Popișteanu despre România și Alianța Balcanică⁵³ și lucrarea monografică a lui Ion M. Oprea consacrată lui Nicolae Titulescu⁵⁴. Pentru tratatele și acordurile internaționale ar trebui amintite, printre altele, mai multe studii

⁵¹ „Studii. Revistă de știință, filosofie, arte”.

⁵² *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. 1, 1859-1917, București, Editura Politică, 1967; vol. 2, 1911-1939, București, Editura Politică, 1971; vol. 3, iunie 1948 – martie 1973, București, Editura Politică, 1973.

⁵³ Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, București, Editura Politică, 1968.

⁵⁴ Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Editura Științifică, 1966.

apărute în reviste de specialitate și în volume colective⁵⁵, în timp ce pentru relațiile economice este de reținut o importantă sinteză colectivă privind capitalul străin din România în perioada interbelică⁵⁶ și studiile lui Constantin C. Angelescu despre începuturile instituțiilor de credit în Moldova⁵⁷.

În planul contactelor dintre istoricii români și germani, deschiderea relativă a României către Occident a fost marcată și de inițierea unor contacte greu de imaginat până atunci. În prefața la o culegere de studii⁵⁸, care încheia, sub aspect editorial, vizitele unor tineri istorici români în vara anului 1972 la universități din München, Hamburg, Mainz, Göttingen și Bochum, respectiv ale unor istorici germani la București, Cluj și Sibiu, în decembrie 1973, Mihail Berza evoca importanța deosebită pentru noua generație de istorici români a „contactului direct cu o mare civilizație”⁵⁹. În ciuda unor bariere foarte greu de trecut, aceste contacte nu vor fi întrerupte în totalitate nici în anii de izolare aproape deplină a României⁶⁰.

Alegerea de către istoricii români a temelor de cercetare era însă influențată nu doar de contactele cu istoriografiile occidentale, ale căror intensitate rămânea totuși modestă, ci mai ales de comandamentele ideologice ale epocii. Astfel, de la mijlocul anilor 1960, în istoriografia română și-a făcut tot mai simțită prezența discursul etnicist, emanat din documentele de partid și, mai ales, din cuvântările lui Nicolae Ceaușescu⁶¹. Această nouă perspectivă se regăsește în majoritatea lucrărilor de sinteză privind locul României în relațiile internaționale în a doua jumătate a secolului XIX – prima jumătate a secolului XX, dintre care le putem aminti pe cele semnate de către Eliza Campus⁶²,

⁵⁵ J. Benditer, I. Ciupercă, *Relații româno-germane în perioada 1928-1932*, în *AIIX*, VIII, 1971, p. 317-330; E. Bold, I. Agrigoroaiei, *Despre relațiile româno-germane la sfârșitul crizei economice din 1929-1933*, în *AȘUI*, istorie, tom X, 1964, p. 95-102; Ioan Chiper, *Protocolul Duchemin (30 ianuarie 1933) și diplomația germană*, în *Comunicările științifice ADIRI. Secția de istorie a relațiilor internaționale*, vol. I, București, 1969, p. 43-48; idem, *Atitudinea Germaniei față de problema unirii Transilvaniei cu România (1918-1919)*, în *RdI*, tom 32 (1978), nr. 11, p. 2065-2074; Dan Botescu, *Problema Dunării în cadrul relațiilor româno-germane în anii celui de-al doilea război mondial*, în *AȘUI*, serie nouă, secțiunea 3, istorie-filozofie, 21, 1971, p. 45-50.

⁵⁶ *Contribuții la istoria capitalului străin în România de la sfârșitul primului război mondial până la ieșirea din criza economică 1929-1933*, București, Editura Academiei RPR, 1960.

⁵⁷ *Primele încercări de a înființa instituții de credit în Moldova*, în „Studii și materiale științifice. Istorie”, Iași, tom XIV, 1963, fasc. 2, p. 179-214; *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848-1864*, red. resp. V. Popovici, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 383-427.

⁵⁸ *Deutsch-rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler. 1. Teil: Juni 1972 in der BR Deutschland; 2. Teil: Dezember 1973 in der SR Rumänien*, München, Eigenverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1974.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁶⁰ A se vedea, în acest sens, *Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens 1877-1977, mit Beiträgen von Alexandru Zub und Gerhard Ernst*, hrsg. von F. Chr. Schroeder, Regensburg, Lassleben, 1978.

⁶¹ Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, California, University of California Press, 1995, p. 121-134.

⁶² Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, București, Editura Politică, 1980; eadem, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale*

Gheorghe Buzatu⁶³, Ioan Talpeș⁶⁴, Ion Bodumescu⁶⁵, Gheorghe Zaharia și Constantin Botoran⁶⁶, Viorica Moisuc⁶⁷. Cu referire expresă la relațiile româno-germane în ajunului celui de-al Doilea Război Mondial, Viorica Moisuc și-a susținut și teza de doctorat, *Politica economică a României față de Germania hitleristă în perioada dictaturii regale*, care a fost publicată, în 1971, la Editura Academiei, sub un titlu modificat, dar cât se poate de grăitor: *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 – mai 1940*.

După 1989, odată cu ridicarea „cortinei de fier”, temele legate de relațiile românilor cu Occidentul au câștigat rapid teren, devenind chiar o constantă a istoriografiei române. Cât privește spațiul german, la înnodarea vechilor tradiții au contribuit – prin burse acordate unor cercetători români și finanțarea unor conferințe comune –, nenumărate universități, institute de cercetare și fundații germane. La Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, de pildă, au fost organizate în anii 1990-2000, cu sprijin financiar german, mai multe conferințe pe teme de memorialistică, relații bilaterale, migrații și transferuri de populație, etnicitate și identitate, minorități și politică a culturii, imagologie și modernizare. Rezultatul editorial al unor astfel de reuniuni a fost publicarea mai multor culegeri tematice de studii⁶⁸.

La o trecere sumară în revistă a principalelor lucrări publicate de istoricii români după 1989, pe teme privitoare la relațiile româno-germane, se desprind câteva direcții distincte de cercetare, printre care: istoria raporturilor politice; istoria militară, în special cu referire la cel de-al Doilea Război Mondial;

(prima jumătate a secolului al XX-lea), București, Editura Politică, 1988; eadem, *Politica externă a României (1919-1939)*, București, Editura Politică, 1975; eadem, *Înțelegerea balcanică*, București, Editura Academiei RSR, 1972; eadem, *Mica înțelegere*, București, Editura Științifică, 1968 (ediția 2: București, Editura Academiei RSR, 1997).

⁶³ *Actul de la 23 august 1944 în context internațional. Studii și documente*, ed. Gheorghe Buzatu, Ion Agrigoroaiei, Ion Alexandrescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

⁶⁴ Ioan Talpeș, *Diplomație și apărare. Coordonate ale politicii externe românești, 1933-1939*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

⁶⁵ Ion Bodumescu, *Diplomația românească în slujba independenței*, Iași, 1982.

⁶⁶ Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, București, Editura Militară, 1981.

⁶⁷ *Probleme de politică externă a României. 1919-1939*, vol. I, ed. de Viorica Moisuc, București, Editura Militară, 1971; 1918-1940, vol. 2, București, Editura Militară, 1977; 1918-1940, vol. 3, București, Editura Militară, 1988.

⁶⁸ *Vorbild Europa und die Modernisierung Mittel- und Südosteuropas*, hrsg. von Flavius Solomon, Krista Zach, Juliane Brandt, Münster, LIT-Verlag, 2009; *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, hrsg. von Krista Zach in Zusammenarbeit mit Flavius Solomon und Cornelius R. Zach, München, IKGS Verlag, 2005; *Deutsche und Rumänen in der Erinnerungsliteratur. Memorialistik aus dem 19. und 20. Jahrhundert als Geschichtsquelle*, hrsg. von Krista Zach in Verbindung mit Cornelius R. Zach, München, IKGS Verlag, 2005; *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*, hrsg. von Flavius Solomon, Alexander Rubel und Alexandru Zub, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004; *Punți în istorie. Studii româno-germane*, volum editat de Cătălin Turliuc și Flavius Solomon, Iași, Editura Cantes, 2001.

relațiile economice; interferențele culturale; publicarea de izvoare, de pildă surse germane referitoare la începuturile dinastiei românești de Hohenzollern-Sigmaringen.

Prima dintre direcțiile tematice enunțate, aceea a raporturilor politice, a fost abordată în ultimele două decenii atât din perspectiva interacțiunilor directe dintre cele două state⁶⁹, cât și dintr-o perspectivă internațională mai largă, în lucrări aparținând, de pildă, Danielei Bușă⁷⁰, lui Teodor Pavel⁷¹ și Claudiu-Lucian Topor⁷². Tot aici, mai ales pentru impactul factorului economic asupra relațiilor dintre cele două state, în anii premergători și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ar putea fi amintite și cărțile aparținând lui Ioan Chiper⁷³, Marian Zidaru⁷⁴ și Eugen Preda⁷⁵.

La rândul său, istoria relațiilor militare în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale se reflectă mai ales în recuperări documentare secvențiale, referitoare, printre altele, la contactele dintre Ion Antonescu și Adolf Hitler⁷⁶, sau în lucrări privind participarea României, alături de Germania nazistă, la campania din Est⁷⁷. Comun pentru majoritatea acestui gen de scrieri este abordarea unilaterală, lipsa unui context coerent și, mai ales, evitarea unor teme dureroase pentru istoria României în ajunul și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cum ar fi eșecurile diplomatice și izolarea internațională în

⁶⁹ Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii. Împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; *Relații româno-germane. Studii istorice / Deutsch-rumänische Beziehungen. Historische Studien*, hrsg. von Vasile Docea, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003; Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomatie și geopolitică*, București, All Educational, 2001; Ioana Rieber, *Prusia și Unirea Principatelor Române*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 2009 (teză de doctorat).

⁷⁰ Daniela Bușă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin și primul război mondial (1878-1914)*, București, Editura Paideia, 2003.

⁷¹ Teodor Pavel, *Între Rusia Țarilor și Germania Wilhelmiană. Un memoriu basarabeian din 1916*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996; idem, *Între Berlin și Sankt Petersburg. Românii în relațiile germano-ruse din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; idem, *Românii și rivalitatea germano-rusă, 1905-1918. Documente*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003.

⁷² Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România și războaiele balcanice (1912-1913)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008.

⁷³ *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*, București, Editura Elion, 2000 (la origine s-a aflat teza de doctorat susținută în 1980).

⁷⁴ *Războiul economic anglo-german pentru România. Studiu comparativ asupra relațiilor româno-britanice și româno-germane, 1939-1941*, Constanța, Editura Dobrogea, 2001.

⁷⁵ *Miza petrolului românesc în vâltoarea războiului*, București, Editura Militară, 1997.

⁷⁶ De pildă: *Antonescu – Hitler. Corespondență și întâlniri inedite 1940-1944*, vol. I-II, ediție îngrijită de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, coordonator științific Florin Constantiniu, București, Editura Cozia, 1991.

⁷⁷ Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1991; idem, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, București, Editura Albatros, 1995; Florin Constantiniu, Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *România în război, 1941-1945. Un destin în istorie*, București, Editura Militară, 1995; Gheorghe Buzatu, *Antonescu, Hitler, Stalin*, Iași, Demiurg, 2008.

1939-1940, slaba pregătire a armatei, ancorarea necondiționată la remorca celui de-al Treilea Reich și, în sfârșit, dar nu în ultimul rând, crimele împotriva populației civile evreiești din Moldova, Bucovina, Basarabia, Transnistria și sudul Ucrainei. O schimbare de paradigmă în acest sens se anunță totuși, prin studii ale unor istorici tineri, de pildă prin cele ale lui Ottmar Trașcă⁷⁸.

Într-un semn al primenirii istoriografiei române se constituie și alte apariții editoriale de după 1989, de data aceasta din perspectiva interferențelor culturale româno-germane, a circulației ideilor și a recuperărilor documentare. De amintit sunt aici studiile mai vechi și mai noi ale lui Alexandru Zub, grupate într-un volum cu un titlu sugestiv, *Romanogermanica*⁷⁹, *Germanofilii* lui Lucian Boia, pe o temă mai dificil de încadrat în perspectiva tradițională a istoricilor români asupra Primului Război Mondial⁸⁰, la fel și eforturile editoriale deosebite ale lui Sorin Cristescu, prin publicarea corespondenței private a lui Carol I⁸¹, și ale lui Vasile Docea, prin redarea către public a *Jurnalului* aceluiași monarh⁸².

*

În încheierea acestei succinte analize istoriografice se cuvine a spune că istoricii interesați în mod direct de relațiile româno-germane, dar și de aspecte circumscrise acestora, ar avea de profitat enorm dacă li s-ar pune la dispoziție o bibliografie cuprinzătoare, adusă la zi. Cele câteva încercări de până acum fie cuprind mai ales titluri cu privire la anumite aspecte, de pildă istoria raporturilor culturale⁸³, fie rămân mai degrabă la nivel de intenție⁸⁴.

Cât privește direcțiile care oferă încă destule posibilități de cercetare, inclusiv pe baza unor recuperări documentare consistente, ne putem gândi la

⁷⁸ De acest autor: *Pogromul din Iași reflectat în documente de arhivă germane, 28-30 iunie 1941*, în *Pogromul de la Iași – prologul Holocaustului din România*, ediție îngrijită de George Voicu, Iași, 2006, p. 93-109; *Relațiile româno-germane și chestiunea evreiască: august 1940 – iunie 1941*, în *România și Transnistria: Problema Holocaustului*, coordonatori Viorel Achim și Constantin Iordachi, București, 2004, p. 252-328; *Die rumänische Besetzung von Odessa und die Maßnahmen gegenüber der jüdischen Bevölkerung im Oktober 1941*, în *The Odessa Connection*, edited by Melanie Sully, Wien, 2008, p. 73-84; *Al III-lea Reich și Holocaustul din România, 1940-1944. Documente din arhivele germane*, București, 2007 (în colaborare cu Dennis Deletant). Pentru aceeași perioadă, a se mai vedea, de pildă: *Diplomați germani la București 1937-1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, atașat de legăție, și dr. Gerhard Stelzer, consilier de legăție*, ed. Cristian Scarlat, București, Editura All, 2001.

⁷⁹ Al. Zub, *Romanogermanica*.

⁸⁰ Lucian Boia, *op. cit.*

⁸¹ Sorin Cristescu, *Carol I – Corespondența privată, 1878-1912*, București, Tritonic, 2005; idem, *Carol I și politica României (1878-1912)*, București, Paideia, 2007.

⁸² *Carol I al României, Jurnal*, vol. I, 1881-1887, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2007. Volumul II se află în prezent în pregătire.

⁸³ Octav Păduraru, *Contribution à l'histoire des relations culturelles entre les pays de langue allemande et la Roumanie*, premier partie, *Bibliographie systématique des thèses et des écrits académiques*, București, 1944.

⁸⁴ Alexandru Popescu, *Istoria relațiilor culturale româno-germane. Între Est și Vest. Cronologie, antologie de texte și bibliografie*, București, Editura „Romania Press”, 1998.

teme ca *România și Tripla Alianță, Germania și acordurile de securitatea încheiate de România în perioada interbelică, România și de-al Treilea Reich, România și relațiile germano-germane după 1945*. Și lista merită a fi continuată. Experiențele formative ale noii generații de istorici la universități germane, accesul tot mai neîngrădit la sursele de arhivă, redescoperirea relațiilor românilor cu alte popoare ca temă istoriografică majoră, reprezintă argumente solide pentru reînnoarea unei tradiții istoriografice întrerupte cu brutalitate de „vremuri”.

DIE DEUTSCH-RUMÄNISCHEN BEZIEHUNGEN
IN DER RUMÄNISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG
(Zusammenfassung)

Stichworte: Deutsch-rumänischen Beziehungen; rumänische Geschichtsschreibung.

Seit nunmehr einem Jahrhundert erforschen rumänische Historiker intensiv die rumänisch-deutschen Beziehungen, besonders die Zeit nach der Aufnahme diplomatischer Beziehungen zwischen dem Deutschen Kaiserreich und dem Königreich Rumänien (1880). Der Autor möchte vier Etappen in der Entwicklung der rumänischen Geschichtsschreibung in Hinblick auf diese Thematik unterscheiden:

Ende 19. – Beginn 20. Jahrhundert. Diese Etappe, die den allgemeinen Entwicklungslinien der modernen rumänischen Historiographie folgte, endete mit den Friedensregelungen nach dem Ersten Weltkrieg und stimmte mit den Hauptthemen der Historiker in Hinblick auf die Beziehungen zum deutschen Kulturraum überein;

Die Zwischenkriegszeit und die Zeit des Zweiten Weltkriegs. Diese Etappe entspricht der „Erwachsenwerdung“ der historischen Schulen Rumäniens und ihrer endgültigen Einbeziehung in den europäischen Ideenaustausch. Die Themenpalette wurde verbreitert, und Quellensammlungen zu den rumänisch-deutschen Beziehungen wurden von der Wissenschaft zur Verfügung gestellt. In der letzten Phase dieser Etappe zollte die rumänische Historiographie der Unterordnung Rumäniens unter die Interessen Nazideutschlands Tribut;

Wenn auch zeitlich äußerst begrenzt, bedeutete die „Epoche der Volksdemokratie“ eine dramatische Einschränkung der Arbeitsbedingungen der rumänischen Historiker, auch was die Möglichkeiten für Kontakte zur westlichen Historiographie, und damit auch der westdeutschen, anging. Die große Mehrheit der Arbeiten, die in dieser Etappe erschienen sind, folgte getreu den Vorgaben von politischer Seite für die Interpretation der rumänischen Geschichte und der Beziehungen zu anderen Völkern;

Die Jahre nach 1989 sind durch eine erneute und andauernde Diversifizierung der Themenpalette ebenso gekennzeichnet wie durch eine breite Verwendung von Archivalien sowohl rumänischer wie deutscher Provenienz. Ein Ausdruck der speziellen Problematik beim Übergang Rumäniens von der kommunistischen Diktatur zur Demokratie, der chaotisch, schmerzhaft und über einen langen Zeitraum abläuft, sind Arbeiten, in denen sich einige der ideologisch-historiographischen Postulate wiederfinden, die in der letzten Phase der Ceaușescu-Diktatur etabliert worden waren.

PETER MARIO KREUTER*

**DIE RUMÄNISCHE AUSSENPOLITIK UND
DIE DEUTSCH-RUMÄNISCHEN DIPLOMATISCHEN BEZIEHUNGEN
IM SPIEGEL DER PUBLIKATIONEN DES SÜDOST-INSTITUTS
(1930-2011)**

1. Kurze Geschichte des Südost-Instituts und seiner Publikationen

Das Südost-Institut wurde am 23. Juni 1930 in München vom damaligen Bayerischen Staatsministerium für Unterricht und Kultur als Stiftung des öffentlichen Rechts gegründet¹. Unterstützt auch durch das Reichsministerium des Innern in Berlin, das 1928 aus seinem „Grenzfonds“ 100.000 Reichsmark für die Institutsgründung zur Verfügung stellte², konnte das „Institut zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten“, wie sein amtlicher Name damals lautete³, recht schnell aus der Taufe gehoben werden. Bis Ende des Jahres 2011 blieben Rechtsform und Struktur weitgehend unverändert⁴. Das Institut widmete sich zunächst der bairischen Siedlungsgeschichte und dem „Deutschtum“ in den böhmischen Ländern, in Österreich und in Südtirol. Es war aber unter anderem auch beauftragt, die kulturhistorisch bedeutsamen Leistungen sowie die Geschichte der deutschen Siedler in den entsprechenden Siedlungsgebieten Südosteuropas, die sich nach den neuen Grenzziehungen im Gefolge des Zerfalls von Österreich-Ungarn und der Pariser

* Institut für Ost- und Südosteuropaforschung (IOS), Regensburg.

¹ Mathias Bernath, *Das Südost-Institut*, in *Südost-Institut München 1930-1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*, München, Oldenbourg, 1990 (Südosteuropa-Bibliographie, Ergänzungsband 2), S. 13f., S. 13.

² Gerhard Seewann, *Das Südost-Institut 1930-1960*, in *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*, hrsg. von Matthias Beer; Gerhard Seewann, München, Oldenbourg, 2004 (Südosteuropäische Arbeiten, 119), S. 49-92, S. 49.

³ Edgar Hösch; Konrad Clewing, *Das Südost-Institut: Verlagerungspolitik als Chance*, in *Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive*, hrsg. von Katrin Boeckh; Roman P. Smolorz, Regensburg, Stadtarchiv Regensburg, 2008, S. 38-45, S. 42.

⁴ Mit Beginn des Jahres 2012 hörte das Südost-Institut auf, als eigenständiges Institut zu existieren. Zusammen mit dem 1952 gegründeten Osteuropa-Institut ist es im neuen „Institut für Ost- und Südosteuropaforschung (IOS)“ aufgegangen, das allerdings rechtlich das Südost-Institut fortsetzt.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLIX, 2012, Supliment, p. 21–30

Vorortverträge nun in anderen Staaten befanden, zu dokumentieren und zu erforschen⁵. Die einschlägige Publikationstätigkeit wurde alsbald aufgenommen, 1933 erschien die erste Veröffentlichung – Adam Maidhoffs Studie „Die Passauer Urbare. Die Urbare des Hochstifts im 13. und 14. Jahrhundert“, mit der eine Monographienreihe begonnen wurde, die bis heute besteht, nämlich die *Südosteuropäischen Arbeiten*⁶. Erster Direktor war der einflussreiche Historiker Karl Alexander von Müller (1882-1964), dem 1936 der Geograph Friedrich Machatschek (1876-1957) nachfolgte; beide waren ab 1933 „Aushängeschilder des NS-Regimes“⁷.

Mit dem Eintritt des aus Ungarn stammenden Fritz Valjavec (1909-1960) in das Institut wurde ab 1935 ganz Südosteuropa in den Blick genommen. Valjavec erhielt vom Stiftungsrat bald den Auftrag, eine historische Zeitschrift zu gründen. Ab 1936 erschienen die *Südostdeutschen Forschungen*, die seit Band 5 (1940) den Namen *Südost-Forschungen* tragen⁸. Inhaltlich wurde anfangs noch schwerpunktmäßig die Geschichte der Deutschen in Südosteuropa behandelt. Ab 1940 nahm die Landesgeschichte der Einzelstaaten hingegen immer breiteren Raum ein, während der Anteil „deutscher“ Gegenstände mehr und mehr in den Hintergrund trat. Eine der Ursachen hierfür war die „Lösung der Südtirolfrage“ – nach einem Treffen Mussolinis mit Hitler wurde dem Institut in einem Schreiben vom 24. Mai 1938 unmissverständlich klargemacht, dass für die nationalsozialistischen Machthaber Südtirol ein Teil Italiens sei und daher jede weitere Beschäftigung mit der deutschsprachigen Bevölkerung Südtirols zu unterbleiben habe⁹. Der von der NS-Propaganda lautstark gefeierte „Anschluss des Sudetenlandes“ im Oktober 1938 bzw. die Zerschlagung der Tschechoslowakei und die Okkupation Böhmens und Mährens im März 1939 brachte weitere deutsche Siedlungsgebiete in das Deutsche Reich, womit weite Bereiche des ursprünglichen Forschungsauftrags obsolet wurden. Daraufhin erfolgte die Konzentration des Instituts auf den südosteuropäischen Raum, und Fritz Valjavec setzte seine bereits mit seinem Dienstantritt in Ansätzen verfolgbare Konzeption eines möglichst breiten Forschungsansatzes durch. Zu Beginn des Zweiten Weltkriegs wurde das Institut, das in eine finanzielle Schieflage geraten war, rechtlich betrachtet dem „Deutschen Auslandswissenschaftlichen Institut“ angegliedert; zudem übernahm Valjavec eine Professur an

⁵ Hösch; Clewing, *Das Südost-Institut*, S. 42.

⁶ Der Titel der Reihe lautete damals noch anders. Sie trug den äußerst sperrigen Namen „Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau“. Mit Band 16 aus dem Jahre 1937 verschwand das Passauer Institut aus Titel und Herausgeberschaft; mit Band 19 (1939) wurde der Name noch einmal verkürzt. Erst ab Band 26 (1942) erhielt die Reihe ihren heute noch gebräuchlichen Namen.

⁷ Mathias Beer, *Wege zur Historisierung der Südostforschung. Voraussetzungen, Ansätze, Themenfelder*, in *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches...*, S. 7-38, S. 28.

⁸ Karl Nehring, *Geschichte des Südost-Instituts*, in *Südost-Institut München 1930-1990...*, S. 21-31, S. 23.

⁹ *Ebenda*, S. 24.

der Auslandswissenschaftlichen Fakultät der Universität Berlin¹⁰. Im Zuge der Anbindung an diese Berliner Institutionen wurde das Südost-Institut 1943 der Abteilung VI G des Reichssicherheitshauptamts unterstellt. Das Institut wurde 1944 zwar nach Arbing in Niederbayern verlagert, die Buchbestände verblieben aber in München und verbrannten bei einem Bombenangriff im April 1944 fast vollständig¹¹.

Die problematische und leider nur partiell untersuchte Rolle von Valjavec im Dritten Reich¹², die bis heute Anlass für unterschiedliche Deutungen ist¹³, ließ diesen nach 1945 zunächst für eine wissenschaftliche Tätigkeit ungeeignet erscheinen. Dies war auch ein Grund, warum es bis 1951 dauerte, bis das Südost-Institut wiederbelebt wurde¹⁴. Erster Nachkriegsdirektor des „Münchner Instituts für Kulturforschung“, wie der Name seit 1945 zunächst provisorisch lautete, wurde der aus Augsburg stammende Verwaltungsbeamte und Innenpolitiker Karl August Fischer (1885-1975), während Fritz Valjavec als geschäftsführender Direktor wirkte¹⁵. Da Valjavec aber stets seine Kontakte zu wichtigen Personen aus Politik und Wissenschaft gepflegt hatte, blühte es unter seiner de-facto-Leitung, die er ab 1955 auch offiziell innehatte, rasch auf¹⁶. Neben der historischen Abteilung wurde nun auch Gegenwartskunde betrieben.

¹⁰ Zum Ablauf dieser Angliederung, die auch eine Eingliederung des Südost-Instituts in die SS-eigene Forschungslandschaft bedeutete, siehe Seewann, *Das Südost-Institut 1930-1960*, S. 67-77.

¹¹ Nehring, *Geschichte des Südost-Instituts*, S. 24.

¹² Krista Zach spricht von einem „schwierigen Kurs“, den Valjavec steuerte. Einerseits sind Kontakte zu NS-Behörden und NSDAP-Dienststellen klar belegt, lassen sich in den *Südost-Forschungen* auch „einige Beiträge mit rassebiologischem Einschlag“ finden, andererseits fehlen antisemitische Beiträge vollständig und ist eine „Trennung zwischen wissenschaftlicher Arbeit und politischer Tätigkeit“ zu konstatieren. Vgl. Krista Zach, *Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen*, in *Regionen im östlichen Raum. Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven*, hrsg. von Horst Fassel; Christoph Waack, Tübingen, Geographisches Institut der Universität Tübingen, 2000 (Tübinger geographische Studien, 128), S. 267-301, S. 300.

¹³ Hier sei auf den Eintrag „Südost-Forschungen“ der deutschsprachigen Wikipedia verwiesen; ein Blick in die Verlaufsgeschichte offenbart u.a. die Charakterisierung von Fritz Valjavec als „Nationalsozialist und SD-Mann“, <<http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Südost-Forschungen&action=history>>, 3.6.2011. Dass er auch Historiker war, musste erst nachgetragen werden... Vgl. auch den Beitrag zu Fritz Valjavec selbst, <http://de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Valjavec>, 15.6.2011, speziell zu seiner Tätigkeit als Dolmetscher des Sonderkommandos 10b der Einsatzgruppe D in Czernowitz.

¹⁴ Vgl. hierzu Tillmann Tegeler, *Ein Weckruf, der fast verhallte: Das behäbige „Wiederanlaufen“ des Südost-Instituts nach 1945*, in *Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive*, hrsg. von Katrin Boeckh; Roman P. Smolorz, Regensburg, Stadtarchiv Regensburg, 2008, S. 46-57.

¹⁵ Ulf Brunnbauer, *Südost-Institut, Regensburg*, in *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, <<http://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/53868.html>>, 3.7.2012.

¹⁶ Dabei kam dem Institut zugute, dass Anfang der 1950er Jahre eine Reihe von Auftragsarbeiten für die Bundesregierung anzufertigen war, was die Bedeutung des Instituts hervorhob, vgl. Konrad Clewing, *Das Südost-Institut. Zu Geschichte und Funktionen einer spezialisierten außeruniversitären Einrichtung*, in „Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland. Berichtsjahr 2007“ (München), 2008, S. 29-36, S. 31.

Ab 1952 erschien der *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* (seit 1982 unter dem Titel *Südosteuropa*) und im Jahre 1957 der erste Band der Schriftenreihe *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas*¹⁷. Darüber hinaus war mit der Herausgabe der *Südosteuropa-Bibliographie*¹⁸ eine Lücke in der sich während des Kalten Kriegs immer schwieriger gestaltenden Literaturrecherche zu füllen. Im gleichen Jahr bezog das Institut, das im Laufe seiner Anfänge mehrmals innerhalb Münchens hatte umziehen müssen und bei seiner Neugründung 1951 sogar zunächst in der Privatwohnung von Valjavec residierte¹⁹, seine Räume in der nahe der Theresienwiese gelegenen Güllstraße, wo es bis 2007 verbleiben sollte. Der formale Träger, inzwischen unter dem Namen „Stiftung für wissenschaftliche Südosteuropaforschung“, erhielt eine neue Satzung. Inzwischen waren neben das Bayerische Kultusministerium auch einzelne Bundesministerien als Zuwendungsgeber getreten. Daran änderte sich auch durch den plötzlichen Tod von Fritz Valjavec im Jahre 1960 nichts.

Durch die schnelle Berufung des Berliner Südosteuropahistorikers Mathias Bernath zum neuen Institutsleiter konnte die durch Valjavec' Tod eingetretene Lähmung der Arbeit rasch überwunden werden. In der Gegenwartsabteilung erfolgte die Einrichtung von Länderreferaten, die gezielt die steigende Nachfrage an Expertisen zum kommunistischen Südosteuropa bedienen konnten²⁰. Mit dem *Biographischen Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*²¹ und der *Historischen Bücherkunde Südosteuropa*²² legte die Historische Abteilung zwei umfangreiche Nachschlagewerke vor.

1990 folgte als Leiter der Münchner Historiker Edgar Hösch auf Mathias Bernath; Hösch blieb bis zu seiner Pensionierung 2007 auf diesem Posten. Südosteuropa rückte in den 1990er Jahren massiv in den Blickpunkt der Öffentlichkeit, als sich Jugoslawien in Kriegen gewaltsam auflöste. Die Gegenwartsabteilung wurde gefragter Ansprechpartner der Medien und der Politik. Auch wuchs der Bundesrepublik Deutschland nach der Wiedervereinigung zusätzliche außenpolitische Bedeutung zu, und die Bundesregierung erkannte den Wert der aktuellen politischen Analysen, die im Südost-Institut angefertigt wurden.

So beschloss die Bundesregierung, in Berlin unter dem Dach der „Stiftung Wissenschaft und Politik“ eine neue außenpolitische Denkfabrik zu gründen, dem auch das Kölner „Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien (BIOst)“ und eben die Mitarbeiter der Gegenwartsabteilung des SOI angehören sollten. Zum Jahreswechsel 2000/2001 hieß es so für zahlreiche Wissenschaftler des Instituts, nach Berlin zu ziehen. Dadurch war das Südost-

¹⁷ 37 Bände, bis 1991.

¹⁸ 6 Bände, 1959-1992, nebst einigen Ergänzungsbänden.

¹⁹ Nehring, *Geschichte des Südost-Instituts*, S. 25.

²⁰ *Ebenda*, S. 28.

²¹ 4 Bände, München 1974-1981 (Südosteuropäische Arbeiten, 75/1 – 75/4).

²² 4 Bände, München 1978-2002 (Südosteuropäische Arbeiten 76/1 – 76/3, sowie Südosteuropa-Bibliographie, Ergänzungsband 4).

Institut auf ein Drittel der wissenschaftlichen Mitarbeiter und überwiegend auf den Bereich Geschichte reduziert²³. Im Bibliotheksbereich und beim technischen Personal schlug sich zusätzlich der rigide Haushaltskurs der bayerischen Staatsregierung durch Kürzungen nieder. So beschloss das bayerische Kabinett am 12. März 2002, das „Institut für Ostrecht“, das „Osteuropa-Institut“ und das „Südost-Institut“ von München nach Regensburg zu verlagern²⁴. Für das „Südost-Institut“ bedeutete dieser Schritt am Ende eine Chance zum Neuanfang, zumal das wissenschaftliche Personal im Gefolge des 2007 vollzogenen Umzugs Anfang 2008 und erneut 2010 aufgestockt wurde und so die Tätigkeiten im Bereich der historischen und teilweise auch wieder der gegenwartsbezogenen Forschung weiter ausgedehnt werden konnten. Im Gegenwartsbereich konnte zunächst die wissenschaftliche Redaktion von *Südosteuropa* ab 2008 wieder aus eigener Kraft gesichert werden. Die *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas* waren bereits ab 2006 thematisch innerhalb der *Südosteuropäischen Arbeiten* fortgeführt worden. 2010 kam eine wissenschaftliche Stelle für die Betreuung des neuen mittelfristigen Projekts *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas* hinzu. Für die erste Zeit nach dem Umzug war der Regensburger Slawist Björn Hansen kommissarischer Direktor, bis der Berliner Südosteuropahistoriker Ulf Brunnbauer Anfang 2008 das Direktorium übernahm. Die Zusammenarbeit der drei (bzw. seit dem Einzug auch des ebenfalls zuvor in München ansässigen „Ungarischen Instituts“ 2009 vier) Institute im „Wissenschaftszentrum Ost- und Südosteuropa Regensburg“ wurde gegenüber den Münchner Verhältnissen deutlich vertieft. Der wichtigste strukturelle Schritt war hingegen die Verschmelzung von Osteuropa-Institut und Südost-Institut zum neuen „Institut für Ost- und Südosteuropaforschung“ mit 1. Januar 2012.

2. Südosteuropäische Arbeiten

1933 wurde, wie bereits erwähnt, mit Adam Maidhoffs Studie „Die Passauer Urbare. Die Urbare des Hochstifts im 13. und 14. Jahrhundert“ die Reihe der *Südosteuropäischen Arbeiten* begonnen. Bis Dezember 2011 sind 142 Bände erschienen, manche davon als Doppel- oder Quadrupelbände. 13 dieser Bände sind explizit Rumänien gewidmet bzw. behandeln Themen wie Joachim von Puttkamer in seiner Monographie „Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914“ von 2003 (Band 115), in dem mit der Frage der rumänischen Irredenta durchaus diplomatische Themenfelder bearbeitet werden. Bedeutsam für diplomatiegeschichtliche Zusammenhänge ist Edda Binder-Iijimas Studie „Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I. 1866-1881“ von 2003 (Band 118), die in

²³ Siehe hierzu Hösch; Clewing, *Das Südost-Institut*, S. 38f.

²⁴ *Ebenda*, S. 38 und S. 41.

mehreren Teilkapiteln am Beispiel der Außenpolitik die Entwicklung der rumänischen Institutionen nachzeichnet und auch auf die Anerkennung des rumänischen Staates durch Deutschland, England und Frankreich im Jahre 1880 eingeht.

Zwei Arbeiten haben einen eindeutigen diplomatiegeschichtlichen Schwerpunkt: Lothar Maier, „Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität.“ 1989 (Band 88) und Peter Ulrich Weiß, „Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel. Die kulturellen Auslandsbeziehungen im Dreiecksverhältnis der beiden deutschen Staaten und Rumäniens von 1950 bis 1972.“ 2010 (Band 139).

Gerade der zuletzt erschienen Band hat einen, wenn auch thematisch eng definierten, Fokus auf die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen. Peter Ulrich Weiß untersucht dabei die Beziehungen beider deutschen Staaten zu Rumänien, von den zunächst nur auf die DDR bezogenen Aktivitäten in den 1950er Jahren über das Entstehen einer Art von Dreiecksbeziehung in den 1960er Jahren bis hin zum Wettstreit der beiden deutschen Staaten um die bessere Selbstdarstellung nach 1967. Die von Nicolae Ceaușescu anfänglich betriebene Westöffnung ermöglichte es der Bundesrepublik Deutschland, sich so frei zu präsentieren wie in keinem anderen Land des Warschauer Pakts. Vor diesem Hintergrund analysiert Weiß auch die diplomatischen Kontakte und Auseinandersetzungen, die nötig waren, um die kulturellen Kontakte zwischen Rumänien und den beiden deutschen Staaten möglich zu machen.

3. Südost-Forschungen

Wie bereits erwähnt, waren die *Südost-Forschungen* zu Beginn eine Zeitschrift, die auf das „deutsche Volkstum im Süden und Südosten“ fokussierte. Dies bedeutete jedoch weder, dass die Zeitschrift allein Deutsche als Autoren gekannt hätte – schon der erste Band von 1936 hat mit Nicolae Iorga und dem Medizinhistoriker Valeriu L. Bologa zwei erkennbar rumänische Historiker im Inhaltsverzeichnis –, noch war der Blickwinkel beschränkt auf eine reine Beschreibung deutscher Siedlungsgeschichte und Folklore – Iorga schrieb über „Fünf Perioden deutschen Einflusses in Südosteuropa“²⁵, Bologa über „Deutsche Einflüsse auf die rumänische Medizin“²⁶. Dennoch war die Zeitschrift zunächst ein vornehmlich „deutsches“ Projekt. Schon bald sollte sich dies ändern, wie weiter oben dargelegt; mit Band 5 wurde auch der Titel in den heutigen geändert. Der erste Aufsatz dieses Bandes aus der Feder von Ernst Gamillscheg lautet „Zur Herkunftsfrage der Rumänen“²⁷, der Beitrag von Ilie Bărbulescu trägt den Titel „Die paläographischen und orthographischen Einflüsse des

²⁵ „Südost-Forschungen“ (München), 1, 1936, S. 14-16.

²⁶ *Ebenda*, S. 116-147.

²⁷ „Südost-Forschungen“ (Leipzig), 5, 1940, S. 1-21.

Westzyrillischen auf das Ostzyrillische bei den Rumänen²⁸ – selten waren Beiträge weiter vom „deutschen Volkstum“ entfernt als hier! Zwar waren und sind die deutschen Minderheiten in Rumänien, Ungarn oder der Voivodina in ihrer Geschichte auch heute noch in den *Südost-Forschungen* vertreten, aber eben nur als ein Thema unter vielen anderen.

Insgesamt 96 Beiträge erschienen zu Rumänien selbst zwischen 1936 und 2011. Die Spannweite ist groß und reicht von linguistischen Arbeiten aus der Feder Günter Reichenkrons²⁹ bis zu einer Studie über das Memorial Sighet und die Erinnerungskultur in Rumänien von Martin Jung³⁰. Bedingt durch den sehr breiten Ansatz der Zeitschrift hat nur eine kleine Zahl von Beiträgen die rumänische Außenpolitik im Blick – 10 Aufsätze sind es, die allerdings alle in eine unterschiedliche Richtung zielen. So haben Lothar Maier über „Die Politik Rumäniens in der Orientalischen Krise 1875-1878 aus der Sicht der diplomatischen Vertreter Großbritanniens und Frankreichs in Bukarest“³¹ und Larry L. Watts über „From Antonescu to Groza: Implicit Factors in American-Romanian Relations (1944-1946)“³², also über den modernen Staat Rumänien, geschrieben, während Veniamin Ciobanu über „Politische und diplomatische Aktivitäten der Rumänen zu Beginn des 18. Jahrhunderts: Hintergründe und Zielsetzungen (1700-1709)“³³ referierte.

In den *Südost-Forschungen* findet sich somit relativ wenig Material, das sich explizit (!) mit der Außenpolitik Rumäniens beschäftigt; teils sind die außenpolitischen Beiträge noch in der Zeit vor 1859 verortet. Hinzu kommt, dass die deutschsprachige Welt, so sie denn beziehungs geschichtlich mit rumänischen Aspekten eine Rolle spielt, meist eine österreichische Welt ist – das Problem Siebenbürgen war eben in seinen außenpolitischen Implikationen eines zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien.

Deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen finden sich in den *Südost-Forschungen* lediglich in zwei Aufsätzen behandelt. Zum einen ist „Der preußische Generalkonsul Johann Ferdinand Neigebaur, ein Freund und Fürsprecher der rumänischen Fürstentümer“ von Gerhard Blottner zu nennen³⁴. Neigebaur war von 1843 bis 1845 preußischer Gesandter in Bukarest und Iași, und seine Amtszeit diente Blottner unter anderem dazu, die Beziehungen der Donaufürstentümer mit Berlin nachzuzeichnen. Zum anderen spielen diplomatische Fragen eine Rolle in Daniela Olărescus „Das Deutsche Wissenschaftliche Institut (DWI) in Bukarest“³⁵.

²⁸ *Ebenda*, S. 33-45.

²⁹ So sein Aufsatz *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, in „Südost-Forschungen“ (München), 22, 1963, S. 61-77.

³⁰ „Südost-Forschungen“ (München), 67, 2008, S. 277-294.

³¹ *Idem*, 40, 1981, S. 81-103.

³² *Idem*, 48, 1989, S. 141-160.

³³ *Idem*, 52, 1993, S. 1-10.

³⁴ *Idem*, 55, 1996, S. 161-177.

³⁵ *Idem*, 69/70, 2010/2011, S. 330-357.

4. Südosteuropa

Im Falle von *Südosteuropa* nimmt sich die Stellung der Außenpolitik Rumäniens doch anders aus. Obwohl erst 1952 gegründet, erschienen allein zu Rumänien (ohne Moldawien bzw. die Republik Moldau) 160 Artikel zwischen 1982 und 2011, also in gut drei Jahrzehnten deutlich mehr als in den *Südost-Forschungen* während deren ganzer Existenz; für die Zeit zwischen 1952 und 1981 sind gut 130 Artikel verzeichnet. Diese Masse kann man zwar zum Teil mit dem meist geringeren Umfang der Beiträge erklären, aber eben nur zum Teil. Wichtiger ist, dass die Zeitschrift einen klaren Gegenwartsbezug hat und somit nicht nur auf Aktualität abzielt, sondern auch einen stark politikwissenschaftlichen und soziologischen Fokus besitzt. So war eben der aktuell real existierende Staat, die „Rumänische Volksrepublik“ bzw. die „Sozialistische Republik Rumänien“ der eigentliche Forschungsgegenstand – ein höchst spannender Gegenstand, der von einem stalinistischen System zu einer national-kommunistischen Diktatur überging, mit Personenkult at its best, mit einigen auffälligen Eigensinnigkeiten in der Außenpolitik, und mit einer Minderheitenfrage, die gerade bundesdeutsche Seite außerordentlich beschäftigen sollte.

Dementsprechend findet die Außenpolitik Rumäniens einen deutlichen Niederschlag im Gesamtangebot der Beiträge. Überblicksartikeln wie Dionisie Ghermanis „Rumäniens Außenpolitik 1986“³⁶ stehen solche gegenüber, die grundsätzliche Fragen der rumänischen Außenpolitik behandeln, so „Die rumänische Außenpolitik im Spannungsfeld von Autonomie und Blocktreue“³⁷ von Dionisie Ghermani oder Anneli Ute Gabanyis Beitrag „Rumänische Außenpolitik im Zeichen des ‚Neuen Denkens‘“³⁸ von 1989. Nach 1990 nimmt die Integration Rumäniens in NATO und EU einen breiten Raum ein. So führte Anneli Ute Gabanyi 1993 ein Interview mit Corneliu Coposu, dem damaligen Vorsitzenden der „Demokratischen Nationalen Bauernpartei Rumäniens“ über Fragen der rumänischen Außen- und Sicherheitspolitik³⁹.

Es ist schwer abzuschätzen, welchen Anteil die außenpolitisch orientierten Beiträge haben, aber sie dürften doch gute 20% aller rumänienspezifischen Beiträge ausmachen. Jedoch fällt auf, dass auch hier explizit deutsch-rumänische ausgerichtete Beiträge so gut wie völlig fehlen – *Südosteuropa* ist eben ein gesamtregionales und internationales Organ, und so werden die außenpolitischen Fragen in Bezug auf Rumänien eben in einen internationalen Rahmen gesetzt. Am ehesten finden sich die deutsch-rumänischen Beziehungen dann berücksichtigt, wenn von der deutschen Minderheit in Rumänien die Rede ist, so im Beitrag „Bleiben, gehen, wiederkehren? Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien“ von Anneli Ute Gabanyi⁴⁰.

³⁶ „Südosteuropa“ (München), 36, nr. I, 1987, S. 1-9.

³⁷ Idem, 31, nr. V, 1982, S. 259-264.

³⁸ Idem, 38, nr. II-III, 1989, S. 71-106.

³⁹ Idem, 42, nr. VII-VIII, 1993, S. 468-473.

⁴⁰ Idem, 40, nr. X, 1991, S. 493-517.

5. Überblicks- und Nachschlagewerke sowie andere Publikationen

Selbstredend sind Rumänien und seine Außenpolitik auch in den weiteren Publikationen des Südost-Instituts gut vertreten. So ist der 2002 in der *Historischen Bücherkunde Südosteuropa* erschienene und von Manfred Stoy herausgegebene 2. Teil von „Band II. Neuzeit“ mit „Rumänien 1521-1918“ überschrieben – auf 687 Seiten werden 2.090 bibliographische Einheiten aufgelistet, darunter auf 59 Seiten die internationale Sekundärliteratur zu den „Beziehungen zu anderen Staaten und Völkern“⁴¹. Und im zwischen 1974 und 1981 erschienenen 4-bändigen *Biographischen Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* sind die rumänischen Herrscher, Politiker und Diplomaten von Rang ausführlich beschrieben.

In den *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas* kann Rumänien ebenfalls einen guten Teil der Bände für sich beanspruchen. Von den insgesamt 37 in dieser Reihe veröffentlichten Monographien haben acht das Wort „Rumänien“ im Titel, weitere zehn Bände sind Sammelwerke, in denen sich Beiträge zu Rumänien befinden. Unter den Rumänien im Titel führenden Bänden befindet sich zwei Bände zur „Aktivität Jugoslawiens, Ungarns, Rumäniens und Bulgariens in Afrika, Asien und Lateinamerika“⁴² und zur „Bevölkerungsentwicklung in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien“⁴³, während die anderen sechs allein Rumänien gewidmet sind. Neben „Partei und Literatur in Rumänien seit 1945“ von Anneli Ute Gabanyi⁴⁴ findet der interessierte Leser hier auch eine Monographie von Erich Kendi zum „Minderheitenschutz in Rumänien“⁴⁵ oder eine Studie aus der Feder von Dionisie Ghermani mit dem Titel „Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters“⁴⁶, und auch eine explizit außenpolitisch orientierte Studie lässt sich mit Dionisie Ghermanis „Die nationale Souveränitätspolitik der SR Rumänien. 1. Teil: Im Rahmen des sowjetischen Bündnissystems“⁴⁷ ausmachen. Und wiederum – die deutsch-rumänischen Beziehungen werden Kendis Monographie zum Minderheitenschutz in Rumänien mit behandelt, sind aber sonst nicht vertreten.

⁴¹ Im 2. Teil von „Band I. Mittelalter“ ist Rumänien bzw. sind die Donaufürstentümer ebenfalls vertreten. Aufgrund der Epoche, die behandelt wird, fehlen Einträge zu den deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen völlig.

⁴² *Südosteuropa und die Entwicklungsländer. Die Aktivität Jugoslawiens, Ungarns, Rumäniens und Bulgariens in Afrika, Asien und Lateinamerika*, hrsg. von Hans Hartl; D. Kiefer; C. Ludwig, München, Oldenbourg, 1963 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 4).

⁴³ *Bevölkerungsentwicklung in Südosteuropa. Jugoslawien, Ungarn, Rumänien*, Hans Hartl / D. Kiefer / J. Gaszner (Hgg.), München, Oldenbourg, 1964 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 5).

⁴⁴ München, Oldenbourg, 1963 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 9).

⁴⁵ München, Oldenbourg, 1992 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 30).

⁴⁶ München, Oldenbourg, 1967 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 6).

⁴⁷ München, Oldenbourg, 1981 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 17).

Zu den weiteren Publikationen zählt auch das *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*⁴⁸, das mittlerweile ausverkauft ist und demnächst eine zweite Auflage erleben wird. Ein eigenständiger Artikel zu den deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen ist nicht vorhanden, doch gibt es einige Artikel, die diesen Aspekt mitbehandeln, wie „Ribbentrop-Molotov-Pakt“⁴⁹, „Holocaust“⁵⁰ oder „Hohenzollern-Sigmaringen“⁵¹.

Schließlich sei noch auf die *Geschichte Südosteuropas* verwiesen⁵². Auch in diesem Werk spielen diplomatische Beziehungen zwischen Rumänien und Deutschland lediglich eine Nebenrolle, doch werden sie dort, wo es wichtig ist, besprochen. Als Beispiele können das Unterkapitel „Monarchien, Verfassungen, Militär“⁵³ in Konrad Clewings Kapitel zu Südosteuropa im langen 19. Jahrhundert und der Abschnitt „Rumäniens eigenwilliger Weg zum Nationalkommunismus“⁵⁴ in Ulf Brunnbauers Darstellung der politischen Entwicklungen in Südosteuropa nach 1945 bis 1989/1991 gelten.

6. Fazit

Rumänien insgesamt ist im Publikationsprogramm des *Südost-Instituts* gut vertreten; auch die Außenpolitik ist als einzelnes Themenfeld problemlos auszumachen, wenn auch in unterschiedlichem Maße. Die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen als solche finden sich allerdings nur selten wieder. In den historisch-kulturwissenschaftlichen *Südost-Forschungen* ist die Frage der Außenpolitik nur ein Thema unter vielen anderen, und auf die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen wird in gerade einmal zwei Aufsätzen ausführlicher eingegangen. Die gegenwartskundliche Zeitschrift *Südosteuropa* hingegen enthält sehr viel Material zur rumänischen Außenpolitik, das den jeweiligen politischen Konjunkturen folgt. Auch hier sind die deutsch-rumänischen Beziehungen auf der Ebene der Diplomatie ein Randthema. In den übrigen Publikationen haben die internationalen Beziehungen Rumäniens sowie dessen Außenpolitik ebenfalls ihren Platz, doch auch hier sind die Beziehungen speziell zwischen Deutschland und Rumänien nur ein Randphänomen.

⁴⁸ *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, hrsg. von Edgar Hösch; Karl Nehring; Holm Sundhaussen, Wien; Köln; Weimar, Böhlau, 2004.

⁴⁹ *Ebenda*, S. 576.

⁵⁰ *Ebenda*, S. 287-289.

⁵¹ *Ebenda*, S. 286f.

⁵² *Geschichte Südosteuropas. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg. von Konrad Clewing; Oliver Jens Schmitt, Regensburg, Pustet Verlag, 2011.

⁵³ *Ebenda*, S. 533-535.

⁵⁴ *Ebenda*, S. 622-625.

LEONIDAS RADOS*

**SPECIALIZAREA UNIVERSITARILOR DIN ROMÂNIA
ÎN GERMANIA LA FINELE SECOLULUI XIX.
CAZUL BIZANTINISTULUI DEMOSTHENE RUSSO****

Introducere

Supranumit de elevii săi „părintele bizantinisticii din România”¹, Demosthene Russo s-a născut la 1869 într-o familie grecească de vază din Peristasis, Tracia, ca supus otoman. După un periplu formativ în mediul grecesc și în cel german și după o perioadă de acumulări petrecută în România (al cărui supus devine în 1904), era ales, în ajunul Primului Război Mondial, profesor de bizantinistică la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București. Aici el a reușit cristalizarea unui nucleu științific eficient, orientat spre o bizantinistică de esență filologică, după modelul centrului condus, după 1910, de August Heisenberg la München.

Din această poziție a atras în jurul său o întreagă pleiadă de personalități din sfera disciplinelor umaniste, care îi apreciau acribia în scris și metodele riguroase de cercetare. Nu vom insista aici asupra disputelor sale științifice cu istoricul de la Văleni (Nicolae Iorga), celebre în epocă, amintind doar că Russo este cel care a impus o normă unanim acceptată de editare a izvoarelor trecutului, în vigoare și astăzi pentru o bună parte din filologi și istorici; mai

* Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași.

** Cercetare finanțată prin proiectul *Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorală*, cod contract: POSDRU/89/S/1.5/61104, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Dacă Demosthene Russo poate fi considerat un pilon important al instituționalizării domeniului în viața academică română, alte personaje aduceau contribuții însemnate la dezvoltarea bizantinisticii înainte de aducerea lui Russo la catedra de profil a Universității din București. Pe de o parte, Nicolae Iorga devenea cunoscut lumii științifice europene prin studiile sale asupra Bizanțului, atingând treptat un nivel de apreciere din partea conclavului savanților europeni, la care nu mai ajunseseră alți cercetători români; pe de altă parte, primele cursuri de bizantinistică fuseseră adjudecate în anul universitar 1907-1908, cu sprijinul Junimii și a lui Titu Maiorescu personal, de Constantin Litza, posesorul unor experiențe formative consumate la București, Berlin, Paris și, în final, la München (unde își trece și doctoratul în 1898 sub coordonarea celebrului Karl Krumbacher).

mult, „uscatul și severul filolog”, cum îl numea inamicul său, a devenit mentorul, mai mult sau mai puțin evident, al grupării istoriografice interbelice cunoscută ca Școala Nouă de Istorie (C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Gh. Brătianu etc.), formațiune activă și novatoare, opusă imperativelor venite din partea „instituiției” Nicolae Iorga.

Studiile tinerilor români în Europa

Dumitru Amzăr nota acum șapte decenii faptul că pentru români, ca pentru toate popoarele din Răsăritul Europei, contactul cu Apusul a dus la regenerarea culturală din secolul XIX, iar studiile în străinătate au determinat occidentalizarea vechii lor culturi, una de tip oriental și patriarhală². Desigur, constatarea era mai veche, fiind regăsită la numeroși istorici ai culturii.

Este unanim acceptat în literatură faptul că formarea intelighenției din Sud-Estul european cunoaște transformări profunde odată cu Revoluția Franceză de la 1789 și după seria de evenimente politico-militare care au urmat, culminând cu mișcările de la 1821. Acum, tinerii dornici de instrucție riguroasă sunt atrași în număr din ce în ce mai mare la universități din Franța, Germania, Austria, Italia – deși exemple sporadice pot fi găsite și în secolul XVIII –, luând contact direct cu o Europă spre care se îndreptau toate speranțele națiunilor din Răsăritul continentului.

E o perioadă agitată, în care se întrerupe o tradiție de instrucție și se inițiază o alta, în centrul căreia se va afla universitatea, cu un alt set de valori și o adresabilitate universală, iar percepția noutății este acutizată de faptul că zona are o anumită specificitate, dată de predominanța elementului ortodox; cu alte cuvinte, tineri în majoritatea lor ortodocși ajung la școlile de învățatură înaltă din Apus, într-un mediu cultural total diferit, catolic și protestant³.

Cu scurgerea anilor și apariția primelor universități în acest spațiu (Atena – 1837, Iași – 1860, București – 1864) se trece la un alt nivel al instrucției, urmarea studiilor la universitatea locală și specializarea sau perfecționarea (inclusiv doctoratul) la o universitate apuseană de tradiție. La rândul lor, universitățile românești de la Iași și București au datorat enorm formării propriilor cadre în străinătate. Au existat în perioada modernă și voci care acuzau această practică a trimiterii tinerilor la studii și sugerau ca fondurile să fie utilizate pentru suplimentarea burselor interne, menite a spori populația studentască din țară, salvând astfel instituțiile educative de pericolul comasării sau dispariției unor facultăți ori secții. Cu toate acestea, în măsură covârșitoare, intelighenția românească sprijinea ferm, în ciuda costurilor, ideea specializărilor externe, ca fiind soluția cea mai viabilă pentru a asigura universităților personalul calificat de care ele aveau nevoie.

² D. Amzăr, *Studenti români în străinătate (Universitatea din Berlin). Date și interpretări statistice*, în „Cercetări literare”, IV, 1941, p. 215-216.

³ Despre schimbarea de cod în sistemul de învățământ, vezi Elena Siupiur, *De la mănăstire la Universitate*, în „Sud-Estul și contextul european” Buletin, IX B, 1998, p. 75-84.

Două modele universitare dețineau loc de cetate în Europa sfârșitului de secol XIX și început de secol XX: francez (napoleonian), puternic centralizat, și german (humboldtian). Dacă mai e nevoie să o spunem, paradigma humboldtiană aducea cu sine libertatea cunoașterii, autonomia profesorilor și a studenților, dar și o legătură strânsă între educație și cercetare. Un reputat cercetător al vieții universitare nota faptul că reforma educației superioare în Germania a produs un tip de universitate care a servit drept model, în a doua jumătate a secolului XIX, pentru universități din Europa și chiar de dincolo de ocean⁴. Prestigiul universităților germane era așadar adus, în această perioadă, tocmai de spiritul humboldtian, care venea cu acea notă originală, îmbinarea învățării cu cercetarea, totul pe fondul pozitivismului care, la rândul-i, întărea valențele cercetării riguroase.

În veacul XIX se păstrează multe din elementele universității clasice, mai cu seamă împărțirea pe patru facultăți (Filosofie, Teologie, Drept și Medicină⁵), diferența dintre sistemul universitar francez și cel german constând, la nivel administrativ, în autoritatea pe care o aveau facultățile germane, beneficiind de o conducere puternică (consiliul și decanul), în cadrul universității.

Dincolo de idealurile humboldtiene, și mai ales de libertatea academică, *Lehrfreiheit* și *Lehrnfreiheit*, atât de gustate de lumea savantă a secolului XIX, universitatea germană era aleasă de mulți, pentru abundența de cursuri și de catedre care ofereau garanția vieții intelectuale intense și a unei specializări serioase, aprofundate; aceasta devenea ulterior o utilă carte de vizită pentru promovarea în carieră și pe scara socială⁶, într-o societate în care puseurile meritocratice erau tot mai frecvente în ultimele decenii ale secolului XIX. Nu trebuie ignorat faptul că organizarea desăvârșită a universităților germane, rigoarea cursurilor, ansamblul corpului profesoral, cu nenumărate celebrități, varietatea de discipline, nu în ultimul rând concurența adevărată între universități, făceau din acest model unul de referință peste tot în lume.

Chiar și așa, lucrările de specialitate subliniază o anumită depresie a sistemului german, de care puțini contemporani deveneau conștienți, o criză născută din contradicția între idealul humboldtian și nevoile utilitariste ale statului german. Specializarea strictă, un imperativ al societății industrializate, avansează rapid în preferințele tineretului în dauna universalismului humboldtian, fapt constatat și de unul dintre studioșii români, D. Evolceanu, care nota la 1893 că în domeniul filologiei lipseau cursurile generale, dar exista un larg evantai de cursuri de supraspecializare⁷.

Faptul că efective masive de tineri români au luat calea universităților germane, pentru studii superioare, dar mai ales pentru specializare, se datorează

⁴ Vasile Pușcaș, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919-1940*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Eikon, 2003, p. 30.

⁵ Cu excepția Universității din München, unde exista și a cincea facultate, aceea de studii administrative, *Staatswissenschaft*.

⁶ Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate 1864-1944*, Cluj-Napoca, Limes, 2006, p. 208.

⁷ *Ibidem*, p. 211.

și diligențelor unor personaje influente din viața publică, precum este cazul lui Titu Maiorescu, liderul necontestat al Junimii și admirator cunoscut al spiritului german. Rector la Iași și apoi la București și ministru al Instrucțiunii, acesta a facilitat în îndelungata sa carieră experiențe formative germane unui număr însemnat de studioși români pe care îi pregătea pentru cariere universitare, totul construit într-o strategie culturală și politică menită a schimba fața României.

Pentru zona balcanică, două sunt categoriile principale de studenți care se deplasează la studii: cei care se întrețin din fonduri proprii și bursierii de stat. Ne vom referi aici la cei din România, cu o prezență – alături de cei Grecia – mai consistentă în universitățile străine și vom face precizarea că informațiile, mai ales cele de natură arhivistică, pentru prima categorie sunt foarte greu de obținut. O parte dintre ei, mai ales evreii destul de numeroși spre finele secolului XIX, nu revin întotdeauna în țară, așa că până și cererile de recunoaștere și echivalare a actelor de studii obținute în afară nu sunt mereu relevante pentru statistică; acest prim grup poate fi analizat statistic cu mari eforturi, exclusiv prin cercetări în arhivele universităților străine⁸.

Pentru a doua categorie însă, în fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Arhivele Istorice Centrale din București și, în subsidiar, în alte fonduri arhivistice din capitală și din Iași, se pot afla numeroase date care să ajute, măcar în parte, la reconstituirea fenomenului de *peregrinatio academica*, dar care nu substituie informațiile obținute în centrele educative în cauză. Dar disponibilitatea unor surse românești nu înseamnă că informațiile sunt utilizabile fără rezerve, din pricina organizării defectuoase de la ministerul de profil din ultima jumătate a secolului XIX.

În perioada ce a urmat Unirii din 1859, numărul de bursieri români aflați în Germania se menține la un nivel scăzut. Spiritul german, prestigiul acestei culturii și însăși universitatea humboldtiană nu atinseseră în mentalitatea românească acel prag de audiență care să permită o mutație⁹. Spre exemplu, în ianuarie 1866 erau subvenționați 47 de bursieri, dintre care 39 în Franța, 4 în Belgia și 4 în Germania¹⁰, iar în aprilie 1866 aflăm o cifră de 36 de bursieri în străinătate (30 erau studenți la Universitatea din Paris, unul la Universitatea din Liège, unul la Madrid, unul la Atena și trei la universitățile din Leipzig și München¹¹. Li se adăugau alți 40 de foști elevi ai Școlii de Medicină de la

⁸ Din păcate, nu există un inventar sau măcar o statistică generală a studenților români din străinătate în secolul XIX, în ciuda celor câteva recuperări secvențiale; nu vom insista aici asupra motivelor acestei deficiențe.

⁹ Este o contradicție, căci elitele culturale române aveau un atașament clar pentru studiile riguroase ce se puteau face, în primul rând, în Germania. Probabil că, pe de o parte, ideile Revoluției Franceze și, pe de alta, mediul cosmopolit și romantic al Parisului, atât de prezent în universul mental al tinerilor români, au jucat un rol major în „deturnarea” intențiilor.

¹⁰ ANIC, MCIP, 85/1866, f. 53.

¹¹ ANIC, MCIP, 83/1866, f. 181. Firește, totalul studenților variază de la trimestru la trimestru (când se înaintează deconturile către Ministerul Finanțelor), nu doar de la an la an, fapt în măsură

București, trimiși în străinătate pentru obținerea doctoratului. De remarcă că niciunul dintre aceștia din urmă nu studiază în Germania, ci în Franța și Italia, la Paris, Montpellier, Torino și Neapole.

Dacă luăm în calcul datele despre bursierii români din universitățile străine, s-ar ajunge la concluzia că instituțiile germane de învățământ superior jucau un rol cu totul limitat, oricum mult sub potențial, în preferințele de studii ale tinerilor de la noi. E nevoie însă de multă prudență, pe de o parte, pentru că nu neapărat așa stau lucrurile cu cei care studiază cu resurse proprii sau cu sprijin privat și, pe de alta, pentru că exista, încă de la jumătatea secolului XIX, o percepție pozitivă, larg răspândită în societate, asupra formării tinerilor în universitățile germane¹².

Firește, un impediment major era limba, considerată mult mai dificilă decât franceza, devenită aproape uzuală în zonă; dar chiar și în aceste condiții, situația se îmbunătățește constant și vizibil îndeosebi în ultimele trei decenii ale secolului XIX, când *alma mater* germane încep a recupera tot mai accelerat din acest relativ handicap de popularitate¹³. Spre finele secolului, procentul celor din România care optează pentru stagii formative în Germania crește de câteva ori față de perioada anterioară, fără a atinge totuși nivelul din Transilvania, unde tradițional majoritatea studenților se orienta spre centre ale culturii germane¹⁴. În Vechiul Regat, chiar și la cumpăna veacurilor XIX-XX, instituțiile franceze de învățături înalte își mențin poziția dominantă în preferințele tinerilor români, dar sunt urmate îndeaproape de universitățile din spațiul de limbă germană și de

a relativiza datele statistice. Bunăoară, după alte surse, în aprilie 1866 cifra era de 42 (ANIC, MCIP, 85/1866, f. 415).

¹² Se ajunsese chiar la o obsesie pentru spiritul german, în virtutea căreia intelectuali români influenți se căsătoresc cu tinere germane. Vezi cazurile Titu Maiorescu, Al. Philippide, C. Rădulescu-Motru etc. Simptomatic este însă faptul că, în general, căsătoriile mixte nu au rezistat, ajungându-se inevitabil la divorț (exceptăm cazul lui Maiorescu, căsătorit cu fosta sa elevă, Klara Kremnitz, care a decedat prematur); diferențele de mentalitate și din sfera socialului fiind imposibil de estompat.

¹³ Chiar dacă erau percepute ca dificile, studiile în Germania aveau o atractivitate aparte, prin instrucția desăvârșită pe care o ofereau, menită a deschide noi orizonturi tânărului. Regretele sunt însă mai amare pentru cei care, în ciuda eforturilor, nu reușeau a se instrui în *alma mater* germane. Astfel, aflat în 1868 la finele bursei de studii la Universitatea din Atena, Constantin Erbiceanu, viitor teolog și pionier al reevaluării epocii fanariote, a întreprins diligențe pentru a i se acorda un ajutor de studii în Germania, spre a se perfecționa în filosofie. Stipendiul îi este refuzat de funcționarii Ministerului Finanțelor (din pricina intrigilor „unor pătimiși”, cum spune chiar el în cauză) și ajunge la senectute să regrete nespul lucrul, concluzionând că „aș fi făcut poate mai multe în viață de studii în Germania”. Același gust amar îl avea la finele primului deceniu al secolului XX și Alexandru Lapedatu, care nu-și putea ierta „greșeala ireparabilă pe care am făcut-o de a nu fi căutat și eu, ca alți colegi, să merg la studii în străinătate – respectiv Germania – unde, în epoca aceea mergeau mai toți tinerii români”. Vezi C. Erbiceanu, *Viața mea scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, București, Guttenberg, 1913, p. 16; Leonidas Rados, *The first Romanian Neohellenist: Constantin Erbiceanu (1838-1913)*, în *BS*, nr. 41, 2001, p. 114-137; Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, ed. I. Oprea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 194-195.

¹⁴ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești în Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa universitară clujeană, 2000, p. 155-157.

cele din Italia¹⁵; firește, nu se exclud alte experiențe formative, unele chiar exotice, precum Spania¹⁶ sau Grecia¹⁷.

Cercetările statistice arată că, începând cu 1860 și până la Primul Război Mondial, ponderea studenților străini din Germania crește constant, chiar dacă foarte încet, de la 6% în 1860, la 7,5% la cumpăna secolelor XIX-XX și la 8,3% în 1911¹⁸. O sporire deloc spectaculoasă așadar, însă durabilă, proporțională cu modul în care spiritul german și avansul științelor de acolo reușeau a seduce inteligența din Estul și Sud-Estul Europei mai ales.

Nu vom mai insista asupra setului de mentalități care a făcut posibilă această politică benefică dar costisitoare¹⁹, aceea a trimiterii tinerilor la studii cu stipendii de stat, adaptând la noile condiții o practică prezentă de multă vreme într-o formă mai diluată în mediile grecești sau filoelene din Principate. Importantă era finalizarea cât mai grabnică a studiilor și întoarcerea tânărului în țară, pentru a-și aduce contribuția la propășirea patriei, practică ce s-a menținut până la Primul Război Mondial²⁰.

Caracteristica principală a studiilor în Germania era nomadismul academic, itineranța, care se aplica atât trecerii de la o disciplină la alta, dar

¹⁵ Elena Siupiur atrăgea atenția asupra exagerărilor prezente în literatură cu privire la francofonia și la influența franceză exclusivă în zona Europei de Sud-Est, insistând pe ideea unui dublet franco-german în această privință, demonstrat de cifrele statistice. Elena Siupiur, *Intellectualii, elite, clase politice moderne în Sud-Estul european. Secolul XIX*, București, Domino, 2004, p. 264.

¹⁶ Între cei mai cunoscuți studenți ai Universității din Madrid se numără Ștefan Vârgolici, viitor junimist și profesor la Facultatea de Litere a Universității din Iași, și Andrei Vizanti, suplinitorul lui V.A. Urechia (mai apoi titularul catedrei de literatură și istoria românilor) de la aceeași instituție.

¹⁷ Despre direcția sudică de migrație academică (Atena), vezi Leonidas Rados, *Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»”, Cluj-Napoca, nr. 46/2006, p. 183-212.

¹⁸ Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 222.

¹⁹ Spre cumpăna secolelor XIX-XX apare un curent de opinie contrar subvenționării studiilor în străinătate, argumentele fiind că universitățile din București și Iași pierd în acest fel din populație, punând în primejdie existența unor catedre, sau că aceste stagii costă statul exagerat de mult în raport cu beneficiile, nu puțini studioși întorcându-se în țară în același stadiu amorf în care au plecat. Vezi C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ediție de Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Minerva, 1990, p. 68-70 și Dragomir Hurmuzescu, *Studenții români la universitățile străine*, în „Cultura română”, III, 1906, nr. 4, p. 128-136.

²⁰ Unii tineri neglijează ideea centrală a deplasării lor în Occident, anume asimilarea cunoștințelor și a spiritului locului pentru a reveni cât mai repede în țară și a-și pune noile competențe în slujba neamului, într-un moment în care acesta avea mare nevoie de valori autentice. Aflat într-un stadiu de specializare la Universitatea din Berlin, Vasile Pârvan îi scria în plin puseu naționalist lui N. Iorga, la 30 noiembrie 1905, că „îmi vine să-i iau de guler pe toți domnii aceștia care vegetează – indiferent unde, până ce să le vină vremea întoarcerii în țară *ca să conducă destinele patriei* – și să le strig în față că-s niște nemernici, niște ticăloși dacă nu-și dau osteneala să judece unde-i binele și unde-i răul...”. Cf. Vasile Pârvan, *Corespondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Editura Minerva, 1973, p. 20-21. De altfel, spiritul german, prin măsura eficienței lui, era în măsură a deștepta sau întreține naționalismul majorității studioșilor din sud-estul Europei.

covârșitor, trecerii prin mai multe universități, între care exista, tocmai din acest motiv, o concurență acerbă; în literatura de specialitate fenomenul este extins, cu unele limite, la scara întregii Europe civilizate, unde sistemul universitar devenise o entitate situată deasupra statelor și în care studenții se puteau muta de la o instituție la alta purtând cu ei inscripțiunile semestriale și certificatele care atestau trecerea examenelor. Cu atât mai mult în spațiul german, tânărul student urma unul-două semestre la o universitate, audiind apoi cursurile alteia și tot așa într-o veritabilă *peregrinatio academica* care se aplica, la fel de bine, profesorilor²¹.

Ne interesează mai cu seamă domeniul „literaților”, circumscris Facultății de Filosofie²², insistând pe studiile efectuate la două mari universități, Leipzig și Berlin, acolo unde viitorul bizantinist de prestigiu, Demosthene Russo, și-a făcut ucenicia²³. Și nu sunt puțini universitarii români care au studiat în Germania la finele secolului XIX și începutul celui următor, nicidecum personaje fără personalitate sau influență: îi amintim doar pe C. Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți, Teohari Antonescu, Al. Philippide, D. Evolceanu, N. Iorga, G. Murnu, C. Litzica, N. Bănescu, unii dintre ei având stagii și în alte zone culturale, mai ales la Paris. Se remarcă faptul că ultimii patru și-au construit un nume în bizantinistică, la fel ca cel care face obiectul acestui studiu de caz, sau au cochetat măcar cu domeniul.

²¹ După cum se va vedea mai jos la notele de subsol, toți profesorii audiați de Demosthene Russo (și, prin extenso, toți dascălii universităților germane) aveau activități prestigioase și cariere academice construite cu mîgălă la cel puțin două-trei universități din spațiul culturii germane, realitate moștenită dintr-o medievalitate în care universalitatea limbii latine permitea peregrinarea fără restricții a academicilor.

²² Competența mediului academic german în domeniul științelor umaniste și a limbilor vechi era recunoscută de mai toți studioșii de la noi. Vasile Pârvan îi scria profesorului său, Ioan Bogdan, în iunie 1905, că studenților veniți de la universitățile din țară le lipsește îndemnarea și adaptarea la mediul clasic, în vreme ce germanii „au tăbărit cu toate puterile lor pe clasicism”, unde au performanțe ridicate, cu un cost însă: neglijarea limbilor moderne. Rigoarea cursurilor nu mai avea nevoie să fie argumentată, căci, după cum scria viitorul autor al capodoperei *Getica*, „nu cu una cu două se devine clasic în țara clasicismului”. Cf. Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 18-19.

²³ În ciuda atracției exercitate de studiile juridice, care promiteau – după cum sublinia părintele lui A.D. Xenopol, într-o scrisoare către fiul aflat la învățătură în Germania – siguranța viitorului tânărului sau chiar al întregii familii, disciplinele umaniste aveau, la rândul lor, căutare între posibilele meserii care să garanteze o poziție respectabilă pe scara socială. Situația este proprie tuturor țărilor din zonă, aflate în plin proces de modernizare și de conectare la valorile și ritmurile Occidentului, unde statul avea imperioasă nevoie de cadre numeroase în sistemul de învățământ, care să asigure perpetuarea și extinderea ideologiei oficiale și a naționalismului local. Cazul Bulgariei este încă mai elocvent decât al României. Spre deosebire de universitățile din București sau Iași (unde studenții „juriști” dădeau grosul populației universitare), la Școala de Înalte Studii din Sofia, organizată în trei facultăți, studenții cei mai numeroși îi aveau, la finele secolului, Literale (51%), urmate de Drept (26%) și de Științe (23%). Cifrele îi aparțin lui Georges Castellan, *Histoire culturelle et histoire de l'enseignement supérieur dans les Balkans*, în „Etudes Balkaniques”, nr. 4, 1978, p. 32-38.

Instrucția lui Demosthene Russo

Demosthene Russo își termina studiile secundare la Școala Patriarhiei de la Constantinopol, celebra Megali tou Genous Scholi (Marea Școală a Neamului), la 1888, în timpul patriarhului Dionisie al V-lea, pe când director era arhimandritul Grigore Palamas; a obținut nota maximă la toate materiile de studiu: etica creștină, catehetica, istoria bisericească, limba elină și latină, filosofie, istoria universală, matematica elementară, elemente de fizică, chimie experimentală, istorie naturală, geografie, limba franceză, turcă, istoria literaturii eline și latine. Între profesorii săi, îi amintim pe cei mai celebri: I. Mavrocordat, N. Psiharis, Macridis, Vutiras, Hurmuziadis. Diploma obținută în iunie 1888 îi dădea dreptul de a preda în sistemul public sau privat, dar și de a urma cursuri universitare²⁴.

Pasionat de învățătură, Russo se înscria în toamna aceluiași an la Facultatea de Filosofie a Universității din Atena și la 28 octombrie 1888 obținea „carnetul” de student, dovada înmatriculării²⁵. Dacă din datele noastre pare să nu fi audiat acolo lecțiile lui C. Pappariopoulos, faimos și prolific reprezentant tardiv al romantismului istoriografic neoelen (acesta era rector al Universității din Atena la acea vreme), a avut numai de câștigat de pe urma cursurilor lui G. Mistriotis (*Istoria literaturii grecești*), K. Kontos (*Aristofan*) sau a celebrului Spiridon Lambros (*Istoria greacă, Istoria romană, Geografia Greciei de Nord*)²⁶.

După stagiul atenian de doi ani, tânărul grec se îndreaptă spre Germania și îl aflăm în toamna lui 1890 la Universitatea din Leipzig, cu o tradiție multiseclară²⁷ și una din cele mai frecventate universități germane, care ființa într-un centru comercial puternic, de o rezonanță aparte pentru întreaga lume sud-est europeană. Este deja cunoscut faptul că unii dintre studenții stabilimentului au amprentat puternic cultura germană și, în sens larg, evoluția culturală a umanității: Johann Wolfgang Goethe, Gottfried Leibniz, Friedrich Nietzsche, Richard Wagner etc. Același lucru se poate spune și despre dascăli.

²⁴ Cf. diplomei păstrate în arhiva savantului. Mulțumim și pe această cale doamnei Doroteia Cioran pentru punerea la dispoziție cu multă bunăvoință a actelor și corespondenței lui Demosthene Russo.

²⁵ Destul de puțini universitari români și-au consumat studiile la Universitatea din Atena, între aceștia distingându-se Ioan Caragianni, elenistul de la Iași, istoricul și teologul Constantin Erbiceanu și nepotul acestuia, clasicistul Octav Erbiceanu.

²⁶ Cf. inscripțiunilor lui Demosthene Russo, păstrate în arhiva sa. Vezi și D. Oikonomidou, *Dimosthenis Roussos o grex (1869-1938)*, în revista „Archion Grakikou Laografikou kai Glossologikou Thisavrou”, 15, 1949, p. 255-261. Între actele sale de studiu nu se păstrează vreo diplomă de absolvire sau de licență obținută la Atena; timpul era destul de scurt (doi ani a petrecut în capitala elenă), nu imposibil însă, pentru a reuși acest lucru. Despre această posibilitate generală, vezi reușita lucrare a istoricului elen Kostas Lappas, *Panepistimio kai foitites stin Ellada kata ton 19o aiona* (Universitate și studenți în Grecia secolului XIX), Athens, Kentro Neoellinikon Erevnon, 2004, în special p. 175-250.

²⁷ Universitatea era fondată la 1409. În 1909, prințul Ferdinand, urmașul la tron al regelui Carol I și fost student la Leipzig, a participat la jubileul de 500 ani. Cf. N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I, *Copilărie și tinerețe*, Chișinău, Universitas, 1991, p. 240.

Pentru studiile filosofice (înțelegând întreaga arie de discipline circumscrise instituțional termenului, adică istorie, filosofie, lingvistică, literatură, psihologie, pedagogie etc.), profesori de renume precum Theodor Mommsen, Wilhelm Wundt (între altele, profesorul lui C. Rădulescu-Motru, Ioan Petrovici și Dimitrie Gusti), Karl Brugmann, Karl Lamprecht (conducătorul de doctorat al lui N. Iorga, pe atunci, e drept, mai puțin mediatizat), Curt Wachsmuth etc. atrăgeau prin faimă și competență legiuni de studenți din toată Europa. Cu rezervele de rigoare, se poate considera Leipzigul ca fiind destinația celor care doreau a se specializa sau supraspecializa în aria filologiei (clasice).

Tânărul Russo studiază la Leipzig pe cheltuiala familiei două semestre, semestrul de iarnă 1890-1891 și cel de vară 1891, mai precis de la 16 octombrie 1890 la 15 august 1891, după cum arată un document emis de Rectorat²⁸. În această perioadă audiază cursurile profesorilor Overbeck²⁹ (*Inițiere în mitologia greacă; Istoria artei grecești*), Wundt³⁰ (*Psihologia maselor*), Strümpell³¹

²⁸ Actul este eliberat la 17 octombrie 1891 și se păstrează în arhiva familiei.

²⁹ Arheolog de excepție și specialist al interacțiunilor artă-mitologie, Johannes Adolph Overbeck își trecuse doctoratul la Universitatea din Bonn în 1848, din 1863 ocupând postul de profesor de arheologie la Universitatea din Leipzig până în toamna anului 1895. Cele mai reprezentative opere ale sale privesc istoria și arheologia greacă: *Geschichte der Griechischen Plastik*, vol. 1-2, 1857-1858, *Die archäologische Sammlung der Universität Leipzig*, 1859, *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen*, 1868, *Griechische Kunstmythologie*, vol. 1-3, 1871-1889, toate apărute la Leipzig.

În semestrul de iarnă 1890-1891, Russo a urmat cursul *Inițiere în mitologia greacă (Einleitung in die griechische Mythologie)*, care era ținut de profesor în zilele de luni, marți, joi și vineri de la 4 la 5 p.m., iar în semestrul de vară 1891, cursul de *Istoria artei grecești (Griechische Kunstgeschichte bis zur Zeit Alexanders von Makedonien, unter Benutzung des akademischen Gypsmuseums)* zilnic, între orele 8-9 a.m.

³⁰ Wilhelm Maximilian Wundt, mai cunoscut ca autor sub numele de Max Wundt, avea studii de medicină urmate la Tübingen și Heidelberg, unde își trecuse doctoratul în 1856. S-a făcut repede remarcat în domeniul psihologiei și, după un periplu didactic la universitățile din Heidelberg și Zurich, ocupă poziția de profesor la Facultatea de Filosofie a Universității din Leipzig (1875), construind aici unul din cele mai repute centre de psihologie din Europa acelei vremi, anume Institutul de psihologie experimentală (1879). Opera sa este la fel de consistentă și reprezentativă precum activitatea lui, așa că vom aminti doar câteva lucrări: *Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele*, 1863, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, 1874, *Untersuchungen zur Mechanik der Nerven und Nervencentren*, 1876, *System der Philosophie*, 1889, *Grundriß der Psychologie*, 1896, *Völkerpsychologie*, vol. 1-10, 1900-1920, etc. Cursul urmat de Russo, *Völkerpsychologie (Psychologie der Sprache, des Mythos und der Sitte)*, se ținea miercuri și sâmbătă, de la 5 la 6 p.m.

³¹ Ludwig von Strümpell a urmat studii de filosofie și a primit titlul de doctor în 1833, la Universitatea din Königsberg. După diverse ocupații, inclusiv aceea de privatdocent și profesor la Universitatea din Dorpat, între 1871 și 1899 ocupă fotoliul de profesor la Universitatea din Leipzig, predând istoria filosofiei, filosofia istoriei, pedagogie, psihologie, etică și logică. Opera este una deosebit de consistentă, redactată în aproape șapte decenii de activitate: *Erläuterungen zu Herbarts Philosophie, mit Rücksicht auf die Berichte, Entwürfe und Missverständnisse seiner Gegner*, 1834, *Die Verschiedenheit der Kindernaturen. Ein Vortrag; zum Besten des Dorpater Hülfvereins*, 1844, *Der Begriff vom Individuum*, 1845, *Die Universität und das Universitätsstudium*, 1848, *Grundriß der Psychologie oder Lehre von der Entwicklung des Seelenlebens im Menschen*, 1884, *Die Pädagogische Pathologie oder die Lehre von den Fehlern der Kinder*.

(Inițiere în filosofie și logică), Wachsmuth³² (*Istoria literaturii grecești în timpul romanilor și a bizantinilor*), care ocupa și funcția de Decan la Facultatea de Filosofie în 1891-1892, a filologului clasic Lipsius³³, ales rector al Alma Mater în același an (*Explicații cu privire la selecții din opera lui Thucydides*) și Ribbeck³⁴ (*Istoria literaturii romane până la Augustus*).

În tradiția studiilor itinerante, viitorul bizantinist naturalizat în România se muta în toamna lui 1891 la Universitatea din Berlin, unde se înscriesese pentru un nou semestru (îl găsim înmatriculat la Facultatea de Filosofie la 31 octombrie 1891), urmând cursurile lui Zeller³⁵ (*Istoria generală a filosofiei*), a privatdocentului Döring (*Scrierile și învățăturile lui Kant; Estetică; Direcțiile*

Versuch einer Grundlegung für gebildete Ältern, Studierende der Pädagogik, Lehrer, sowie für Schulbehörden und Kinderärzte, 1890. Cursul urmat de Russo, *Einleitung in die Philosophie und Logik*, era ținut de Strümpel în zilele de luni, marți, joi și vineri, între 11 și 12 a.m.

³² Filolog clasic și istoric al antichității, Kurt (Curt) Wachsmuth și-a făcut studiile la Jena și Bonn, absolvind în 1856, după care a ocupat diferite poziții, inclusiv acelea de cadru didactic la universitățile din Marburg, Göttingen, Heidelberg. Din 1886 ajunge la Universitatea din Leipzig, unde îi succede lui Ludwig Lange în specialitatea sa. În activitatea și în lucrările sale a încercat să îmbine cele două specialități, pe filologul clasic și istoricul antichității: *De Timone Phliasio ceterisque sillographis graecis*, 1859, *Das alte Griechenland im neuen*, 1864, *Die Stadt Athen im Altertum*, vol. 1-2, 1874 și 1890, *Studien zu den griechischen Florilegien*, 1882, etc. Cursul urmat de Russo, *Geschichte der griechischen Litteratur in römischer und byzantinischer Zeit*, avea loc în zilele de luni, marți, joi și vineri între orele 10-11 a.m.

³³ Justus Hermann Lipsius avea studii de filologice și teologice la Universitatea din Leipzig, unde și-a obținut în 1856 și doctoratul în filosofie. În 1877 devine profesor de filologie clasică la Universitatea din Leipzig. Opera sa nu a fost una întinsă, dar nu mai puțin importantă: *Die Bedeutung des griechischen Rechts*, 1893, *Das attische Recht und Rechtsverfahren*, vol. 1-3, 1905-15, *Der Historiker von Oxyrhynchos*, 1915. Russo a urmat cursul *Erklärung ausgewählter Partien aus Thukydides (Prooemium und Reden der ersten Bücher)* care era ținut în amiezile de luni, marți, joi și vineri, orele 12-1.

³⁴ Johann Karl Otto Ribbeck a studiat filologia clasică la Berlin și la Bonn și își trecea doctoratul în 1849 la Universitatea din Berlin. Cariera sa academică este una din cele mai bogate, cu stagii didactice în domeniul filologiei clasice la universitățile din Berna, Basel, Kiel, Heidelberg, pentru ca în 1877 să ajungă la Universitatea din Leipzig, unde a rămas până la dispariția sa (1898). Între lucrările reprezentative amintim *Anfänge und Entwicklung des Dionysoskultes in Attika: ein Beitrag zur griechischen Religionsgeschichte*, 1869, *Die Römische Tragödie im Zeitalter der Republik*, 1875, *Aufgaben und Ziele einer antiken Litteraturgeschichte*, 1887, *Geschichte der Römischen Dichtung*, 1887-1892 și *Reden und Vorträge*, 1899. Russo a audiat cursul de *Geschichte der römischen Litteratur (Poesie und Prosa) seit Augustus*, ținut în zilele de luni, marți, joi și vineri, orele 11-12 a.m.

³⁵ Eduard Gotlob Zeller studiază filosofia și teologia la Tübingen; devine privatdocent la aceeași universitate, apoi activează ca profesor de teologie și de filosofie la Berna, Marburg, Heidelberg, pentru a se stabili, în apogeul carierei, la Universitatea din Berlin (1872-1895). Sub influența lui Hegel la început, apoi sub cea a lui Kant (se numără printre reprezentanții de seamă ai neokantianismului), Zeller a creat la rândul său o puternică școală filosofică la Berlin, aducând servicii incontestabile istoriei filosofiei. Cea mai cunoscută lucrare este, fără îndoială, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 1844-1852, devenită etalon în domeniul filosofiei grecești, care a cunoscut ediții succesive și traduceri în diverse limbi europene. Alte lucrări mai puțin titrate sunt *Platonische Studien*, 1839, *Entwicklung des Monotheismus bei den Griechen*, 1862, *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz*, 1873, *Staat und Kirche*, 1873, *Religion und Philosophie bei den Römern*, 1866, *Philosophische Aufsätze*, 1887 etc.

filosofice ale prezentului) și a profesorului Curtius³⁶ (*Istoria artelor plastice la greci și romani*).

Bazele Universității din Berlin, una modernă prin excelență, au fost puse în 1810 (la deschidere avea înscriși 256 studenți și peste 50 de profesori) prin eforturile lingvistului prusac Wilhelm von Humboldt³⁷, modelul (humboldtian) apărut aici exercitând o influență majoră în viața universitară europeană a secolului XIX. Între personalitățile care s-au instruit sau au predat la Berlin îi amintim pe Johann Gottlieb Fichte, G.W.F. Hegel, Arthur Schopenhauer, Friedrich Schelling, Albert Einstein, Max Planck, Karl Marx, Friedrich Engels, Otto von Bismarck etc.³⁸.

Dotările instituției erau între cele mai bune în secolul XIX, plecând de la palatul de pe bulevardul Unter den Linden, clădire donată de prințul Prusiei, Friedrich Wilhelm III, apoi la Charite (celebru spațiu destinat Medicinii), la sediul Bibliotecii Regale (1831), Muzeul de Istorie Naturală (1889) etc. Despre „luxul” material de la Berlin în primul deceniu antebelic nota, în termeni radicali, Ion Andrieșescu, viitor universitar bucureștean: „mijloacele materiale nu picură, curg, și nu se cruță banul când e vorba de școli și cultură... Astfel se ridică Universitatea cea nouă din Berlin deasupra tuturor celorlalte, care se mândresc că au apucat veacul de mijloc”. Biblioteca de aici era, potrivit entuziastului studios, corolarul instituției, un model de eficiență și conștiinciozitate³⁹.

Demosthene Russo nu ne-a lăsat impresiile sale cu privire la experiența berlineză sau germană, în general, așa că apelăm la mărturiile și corespondența a doi studioși celebri, cu o distanță între stagiile berlineze de două decenii: teoreticianul istoriei, A.D. Xenopol și Nicolae Iorga, ultimul inamic și, totodată, coleg al lui Russo la Facultatea de Litere a Universității din București. Tatăl primului îi transmitea fiului un set de sfaturi utile (și, în parte, chiar prozaice) care sintetizau foarte bine universul studioșilor în patria lui Goethe: să fie bun

³⁶ Istoric și arheolog german, specialist în istoria Greciei și Romei antice, Ernst Curtius a urmat până în 1834 studiile clasice la Bonn. Desele stagii arheologice în Grecia i-au adus experiența necesară pentru a fi un reputat savant și un respectat profesor. A fost profesorul prințului Friedrich Wilhelm și profesor la Berlin și Göttingen, dar din 1863 se stabilește definitiv ca profesor de arheologie greacă la Universitatea Humboldtiană din Berlin. S-a făcut cunoscut prin reușita de a obține de la guvernul elen dreptul exclusiv pentru Germania al săpăturilor de la Olimpia, dar și printr-o operă consistentă: *Die Akropolis von Athen*, 1844, *Peloponnesos, eine historisch-geographische Beschreibung der Halbinsel*, 1851, *Olympia*, 1852, *Attische Studien*, 1862-1865, *Ephesos*, 1874, *Die Ausgrabungen zu Olympia*, 1877, *Die Stadtgeschichte von Athen*, 1891 etc.

³⁷ Instituția poartă din 1828 numele de Friedrich-Wilhelms-Universität, apoi acela de Universitatea Humboldtiană din Berlin sau, neoficial, Unter den Linden.

³⁸ Literatura de specialitate identifică primul student berlinez venit din teritoriile românești în persoana grecului Nicolaos Kyriakopoulos, înscris în anul 1821 la Facultatea de Medicină, continuându-și aici studiile începute la Leipzig. Interesant este că în 1831 studia Dreptul la Universitatea din Berlin și viitorul rege Carol I al României. Vezi Dumitru Amzăr, *Studenți români în străinătate (Universitatea din Berlin). Date și interpretări statistice*, în „Cercetări literare”, IV, 1941, p. 237.

³⁹ Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 225.

creștin, să meargă des la biserică, să studieze serios dar fără eforturi exagerate, să converseze des cu cei care cunosc bine limba germană, să se îngrijească de sănătate, să nu bea multă bere sau să mănânce mulți cârnați, să aibă grijă de bani, să fie politicos și să nu aibă încredere în necunoscuți. O grijă deosebită arăta părintele lui A.D. Xenopol pentru asimilarea limbii germane; el însuși era un fin cunoscător și îi transmitea fiului să nu se intimideze în fața dificultăților lingvistice, care nu ar trebui „să te facă să dai înapoi”⁴⁰.

Nicolae Iorga ajunsese la Berlin după obținerea diplomei de la École des Hautes Études și era în măsură să aprecieze excelenta organizare a universității de aici, cu sălile de clasă – *auditoriile* – „geometric perfecte, albe, curate, cu studenți platnici, înscriși, prezentându-și pentru iscălitură foile tipărite prin care se documentau *semestrele*, ascultători tăcuți, impresionați în aparență, ai unui Lehrer care de obicei își citea cu glas egal, de o sonoritate profesorală specială, un caiet bine scris, bine cusut și bine păstrat”⁴¹.

Se pare că spiritul berlinez nu l-a satisfăcut pe tânărul grec⁴², la fel ca pe Iorga, pentru că, în primăvara lui 1892, Russo revenea la Leipzig pentru alte

⁴⁰ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, Institutul de arte grafice Bucovina, 1933, p. 332. Chiar istoricul ieșean nota, peste ani, cu referire la experiența germană: „căutam astfel să mă folosesc pe toate căile de petrecere mea în un așa de mare centru cultural ca Berlinul. Dar lucru curios; deși am învățat destul de bine limba germană, nu am uitat deloc pe acea franceză și gândirea mea a rămas tot sub înrăurirea acestei din urmă limbi, cu toată însușirea din partea mea pentru germană”. Cf. A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în același volum editat de Torouțiu, p. 381.

⁴¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I, *Copilărie și tinerețe*, p. 229. La Berlin Iorga a locuit cu prietenul său botoșănean D. Evolceanu, la pensiunea Frau Döllen din Dorotheenstrasse 95. Nu i-a plăcut însă răceala Berlinului, formalismul dascălilor și ne mărturisese că se ducea la ore doar pentru a-și colecta inscripțiunile. Cererea de înscriere la cursuri, „Gesuch”-ul, depusă în fața rectorului Virchow, de la care a primit atenționarea că de ceva vreme carcera universitară (o „libertate” veche de secole) era desființată prin lege și orice abatere de la norme era anchetată direct de organele de poliție și judiciare. Pentru acceptarea tezei de doctorat pe care o pregătea la Berlin, scrisă într-o limbă germană corectată riguros de „un polonez”, Iorga este chemat să jure în fața decanului că e scrisă „fără niciun ajutor”. Studiosul refuză declarația, cere liberarea, plătește taxa aferentă și pleacă spre Leipzig (*ibidem*, p. 231-232). Barbu Theodorescu se referă la conflictul din luna mai 1893 cu rectorul Universității din Berlin, Virchow, care ar fi determinat plecarea tânărului Iorga la Leipzig și sugerează, pe baza scrisorii din 20 mai 1893 a lui R. Sternfeld, că facultatea ar fi respins cererea lui Iorga de a trece doctoratul, pe motiv că nu ar fi terminat ciclul de trei ani. Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga 1871-1940. Biobibliografie*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 21.

⁴² Berlinul asigura nenumărate posibilități de muncă, instruire, dar și de relaxare. La 1867, Dumitru Xenopol îi scria fiului la Berlin să studieze cu măsură și să nu uite că distracții variate „se găsesc ușor într-un oraș mare ca Berlinul”, detaliind pentru a nu lăsa loc interpretărilor: „plimbări, teatru, spectacol, convorbiri solide”. În general însă, mediul cultural berlinez era mai propice studiului decât cel parizian, unde registrul distracției îl putea ușor surclasa pe cel al educației mai ales dacă tânărul ceda tentațiilor. După cum nota părintele lui A.D. Xenopol, progresul studiilor la Berlin era asigurat de spiritul de ordine și de cercetare aplicată, orașul asigurând, prin concentrarea elementelor esențiale (cultură, înțelepciune, bune moravuri, religie, tandemul teorie-practică), toate condițiile necesare instrucției. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, p. 329. Despre posibilitățile de relaxare în Berlin îi relatea (într-o misivă din 20 iunie 1905) și Vasile Pârvan lui D. Onciul, deja familiarizat cu orașul: „atunci când ai vreme

două semestre, de vară și de iarnă, cel din urmă incomplet însă. Oricine putea remarca diferența între mediul berlinez și cel lipscan în favoarea ultimului, care avea de partea sa liniștea și atmosfera propice studiului. N. Iorga, bunăoară, nota că „la Lipsca intram în adevărata viață germană, în viața germană a Sudului, mai blândă, mai zâmbitoare, mai prietenoasă... fără constrângerea pe care în orice detaliu al existenței o găsisem la Berlin”. Viața mai ieftină și limitarea momentelor mondene de tip berlinez permiteau concentrarea pe studiu, chiar dacă loasirul nu lipsea cu totul din viața studioșilor, căci erau „teatre și atâta muzică pretutindeni”⁴³.

La universitatea lipscană, Russo audiază alte cursuri ale profesorilor Overbeck⁴⁴ (despre *Muzeul Arheologic și Predarea artei antice*), Lipsius⁴⁵ (despre Eschil) și Heinze⁴⁶ (*Psihologie*) și se hotărăște să dea doctoratul tot aici. Își trece întâi examenul oral (în 28 aprilie 1893) la filosofie, greacă veche și pedagogie în fața profesorilor Hermann Masius⁴⁷, Curt Wachsmuth și Maximilian Heinze, primind pentru efortul său calificativul *cum laude*, la fel ca N. Iorga. Teza sa de doctorat era acceptată de facultate în secțiunea a 3-a la data de 13 mai 1893, când autoritățile mai așteptau doar depunerea numărului legal de rezumate ale tezei pentru a-l declara doctor în filosofie.

Dar Demosthene Russo nu a insistat în corespondență sau în scrierile sale asupra momentului solemn al doctoratului, motiv pentru care recurgem din nou la memoriile polihistorului N. Iorga, care și-a trecut – în același loc și an – doctoratul cu o teză redactată în franceză *Thomas III, marquis de Saluces*, la

de plimbare, ți-e mai mare dragul să mergi fie în Thiergarten, fie prin împrejurimile Berlinului: la Tegel, la Wannsee, la Treptow, la Grunewald, ori mai știu eu unde; [...] că apoi sunt aici așa de multe lucruri de văzut, încât niciodată nu te-ai putea plânge că nu mai ai ce vedea, respectiv învăța pentru viață”. Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 19-20.

⁴³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I, *Copilărie și tinerețe*, p. 235.

⁴⁴ Cursurile lui Overbeck (*Kunstgeschichtliche Führung im archäologischen Museum, für Zuhörer aller Facultäten și Antike Kunstlehre, d. i. Technik und Aesthetik der bildenden Künste des Alterthums*) se țineau în zilele de luni, marți, joi și vineri de la orele 8 la 9 a.m.

⁴⁵ Cursul lui Lipsius, *Griechische Bühnenalterthümer und Erklärung von Aischylos' Persern*, se ținea în zilele de luni, marți, joi și vineri de la orele 12 la 13.

⁴⁶ Franz Friedrich Max Heinze a studiat între 1854 și 1860 teologia, filosofia și filologia clasică la Leipzig, Halle, Erlangen, Tübingen și Berlin. Obține postul de profesor la Leipzig în 1872, după un periplu profesional la diverse instituții educative. Între lucrările sale amintim *Stoicorum de affectibus doctrina* (teza de doctorat), 1860, *Die Lehre vom Logos in der griechischen Philosophie* (lucrarea pentru habilitarea la Leipzig), 1872, *Der Eudämonismus in der griechischen Philosophie*, în „Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaftlichen Philologischen historischen Klasse”, VIII, 6, 1883, p. 645-757, *Über die Nous des Anaxagoras*, în „Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaftlichen Philologischen historischen Klasse”, 42, 1890, p. 1-45, etc. Cursul pe care îl urma Russo, *Psychologie*, avea loc în zilele de luni, marți, joi și vineri de la orele 16 la 17.

⁴⁷ Posingorul unor studii de teologie la Universitatea din Halle, ajuns apoi profesor la catedra de Pedagogie de la Universitatea din Leipzig (1862-1893 – decedează de altfel la scurt timp după doctoratul lui D. Russo), Masius s-a făcut remarcat pentru lucrări precum *Bruchstück römischer Geschichten*, Dresden, 1861, *Die Thierwelt: Charakteristiken*, Essen, 1861 sau *Geographisches Lesebuch: Umriss und Bilder aus der Völkerkunde*, Halle, 1874.

profesorul Karl Lamprecht: „examenul de doctorat se făcea fără nicio solemnitate [...] prin vreo cămăruță oarecare, de la profesor la profesor, cu un singur element de datină, fracul de împrumut [...] care înlocuia vechea robă medievală. Publicul nu era admis. Totul se petrecea simplu și iute”⁴⁸. Într-adevăr, Leipzigul era renumit pentru simplitatea procedurilor și pentru faptul că accepta tezele de doctorat scrise în germană sau în oricare altă limbă (Iorga o susținuse în franceză, iar Russo în neogreacă) cu o condiție: ca îndrumătorul să cunoască bine limba de redactare⁴⁹.

Specializarea în Germania putea însemna garanția dintre succes și mediocritate într-o lume a elitelor. Trecerea doctoratului la Universitatea din Berlin, bunăoară, asigurase o carieră strălucită tânărului A.D. Xenopol, care și-a finalizat astfel ciclul formativ. Părintele său recunoștea că vestea trecerii doctoratului cu distincția *Magna cum laude* l-a sensibilizat până la lacrimi, în vreme ce fratele proaspătului titrat îl felicita pentru „succesul brilant [...] care-ți asigură viitorul cel mai fericit ce poate să dorească cineva”. La fel, la primirea tezelor tipărite și a copiilor după diplome, tatăl mulțumea Divinității pentru triumful fiului, anunțându-l cu privire la cariera viitoare că „succesul tău e deci asigurat”⁵⁰.

Spre deosebire de alte disertații, nu puține la număr, teza de doctorat a lui Russo, intitulată *Treis Gazei. Symvoles eis tin istorian tis filosofias ton Gazeon* (Trei gazeeni. Contribuții la istoria filosofiei gazeenilor), Constantinopol, 1893, a atras imediat atenția mediului savant. Lucrarea se ocupa de scrierile autorilor creștini Eneas, Zaharia și Procopius, originari din Gaza, indicând reminiscențele păgâne și, ceea ce este mai important, argumentând faptul că tratatul împotriva neoplatonistului Proclus, atribuit mitropolitului Nicolae al Metoniei (secolul XII), este la origine o scriere a lui Procopius, copiată doar de Nicolae⁵¹.

⁴⁸ Interesant e că la întrebările celor trei profesori din comisie Iorga nu a dat răspunsurile cele mai nimerite, o recunoaște el însuși, dar a trecut examenul, primind *cum laude* la oral și *dissertatio egregia* la teză. Amintește de examenul la latină înaintea „frumosului, nobilului bătrân Wachsmuth, la care totul era impunător și așa de părintește simpatic” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 238-240).

⁴⁹ Nepoata lui Russo, Ariadna Camariano-Cioran, scria într-o marginalie păstrată în arhiva familiei că unchiul său a urmat câteva cursuri și la München. Între actele de studii lipsesc însă aceste mărturii, iar cronologic putea face cu greu un stagiul münchenez. La 6 decembrie 1892 își termina semestrul la Leipzig și își lua dovada, iar în luna mai trecea deja doctoratul, tot aici. Probabil că intervalul acesta a fost folosit pentru redactarea tezei. De altfel, într-un memoriu de titluri și lucrări pregătit pentru ocuparea fotoliului universitar la București, savantul rezumă stagiile sale formative la Atena, Leipzig și Berlin. Nu este însă exclus să fi făcut într-adevăr o călătorie în centrul bizantinisticii germane, pentru a sonda posibilitățile de instruire sau de colaborare, și la aceasta să se fi referit nepoata savantului. Eroarea se întâlnește și la Al. Rosetti, *Demostene Russo*, în „Luceafărul”, an X (1967), nr. 48, care nota că Russo a fost la München „elevul celebrului bizantinolog Karl Krumbacher”, un stereotip destul de prezent în mentalul public românesc: epicentrul bizantinisticii fiind Münchenul, cu centrul creat de Krumbacher, un specialist de renume nu se putea forma decât acolo.

⁵⁰ Cf. I.E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 362 și 365. Despre momentul doctoratului, vezi în cuprinsul aceluiași tom și A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 381.

⁵¹ Chestiunea este mai complicată și se află încă în discuția specialiștilor, unii refuzând a accepta opiniile formulate de D. Russo.

La scurtă vreme apar reacții, recenzii și aprecieri favorabile din partea unor bizantiniști cu experiență. Primul care îi prelua opinia era L. Eisenhoffer, în *Procopius von Gaza*, Freiburg, 1897, urmat de Krumbacher, în a doua ediție (și cea mai reușită) a monumentalei sale lucrări dedicate istoriei literaturii bizantine, apoi de Christ, în ediția a IV-a din *Geschichte der griechischen Litteratur* (și în „Byzantinische Zeitschrift”, IV, 1895, p. 636 și V, 1896, p. 362), în vreme ce J. Dräseke îl recenza moderat („Byzantinische Zeitschrift”, VI, 1897, p. 56).

După doctorat, Russo se retrage pentru a-și evalua posibilitățile în localitatea natală, Peristasi, pentru un an, timp în care a primit și o ofertă de angajare ca profesor la Megali tou Genous Scholi, dar pe care a declinat-o. Se gândea mai degrabă să se mute în România, țară pe care prietenul său din perioada studiilor germane, C. Rădulescu-Motru, i-o prezentase într-o lumină puternică, un teritoriu cu o plajă largă de posibilități pentru un spirit precum Russo⁵².

Din păcate, proaspăt sosit în patria amicului și colegului său de studii, lucrurile nu au decurs însă deloc simplu pentru intelectualul de emigrație, din pricina climatului încordat româno-elen, pe fondul afacerii Zappa și a „chestiunii macedonene”. Calitatea de nativ grec îi reducea considerabil perspectivele, limitându-le la zona comunităților grecești, astfel că se mulțumește pentru început să lucreze ca profesor secundar la cel mai cunoscut liceu grec, Pensionul „Venieri” din Galați. După câțiva ani petrecuți aici se mută în București, unde colaborează la foile grecești, își asumă rolul de redactor la ziarul „Patris” sau dă meditații particulare. Îl marchează însă acum respingerea la selecția pentru un post apărut la Biblioteca Academiei Române pe motive care luau în calcul originea sa și, decepționat, se gândește serios să emigreze în Anglia. Din fericire, un amic din presa de limbă elenă îl convinge să se înarmeze cu aibă răbdare și într-adevăr, în 1900 se ivea ocazia unui post de interpret la Ministerul de Externe. Într-o oarecare siguranță financiară, și-a putut canaliza energiile spre studiu, atrăgând atenția publicului savant din România prin acribia cercetărilor sale, câștigându-și în egală măsură prieteni și dușmani (prin hipercriticismul său), reușind, prin sprijinul hotărâtor al decanului I. Bogdan (care îl cooptase încă din 1910 în „Comisiunea monumentelor istorice”), să fie ales profesor universitar la catedra de bizantinistică.

Considerații finale

Toate cercetările indică un avans pe care universitățile germane îl câștigă, față de cele franceze, în opțiunile tinerilor studiosi din sud-estul Europei, avans mai puternic după 1871, anul umilirii militare a Franței. Facultatea de Filosofie conduce detașat în topul preferințelor, iar *alma mater* precum cele din Berlin și Leipzig atrag mare parte din numărul studiosilor, fără însă a consuma doar ele întregul fenomen; spre deosebire de mediul hexagonului, unde instituțiile

⁵² Vezi Al. Elian, *Demostene Russo. Notă bio-bibliografică*, în *CvL*, 71, 1938, p. 290-294.

educative din Paris magnetizau marea majoritate a tinerilor dornici de instrucție înaltă, culoarea Germaniei este dată de concurența acerbă dintre universități și de libertatea nestăvilită de mișcare a studenților și a profesorilor.

Este una din explicațiile pentru care numeroși studioși din România, pregătiți de profesorii lor pentru a ocupa, la finalul instrucției, fotolii universitare în diverse discipline, aleg, spre finalul secolului XIX, universitățile germane pentru o specializare aprofundată, punându-se accent nu atât pe obținerea unei diplome (de doctorat, cel mai adesea), ci pe formarea deprinderilor necesare viitoarei cariere, destul de greu de câpătat în țară, unde ar fi fost contestate de contracandidați.

Pe de altă parte, spre Germania se orientează masiv și membrii proletariatului intelectual sud-est european, predispus emigrației (de regulă în aceeași zonă geo-culturală) în căutarea unor slujbe mai bine remunerate. Demosthene Russo este un asemenea exemplu, iar relațiile sale din vremea stagiilor berlineze și lipscan l-au determinat să vină în România, unde și-a aflat adevăratul destin.

În polemicile cauzate de numirea ca profesor la Universitatea din București în 1914 a lui Demosthene Russo, etapa specializării în universitățile germane a constituit un element esențial, menit a tempera excesele criticilor care considerau că nu este oportună o numire pe baza contestatului articol 81 din Legea Instrucțiunii. Cu toate acestea, ascensiunea științifică a bizantinistului grec, naturalizat în România la 1904, nu se datorează formal doar contactului cu școli de prestigiu din Germania (cum a fost cazul altor universitari, recrutați în sistem în primele trei decenii de existență ale ansamblului universitar românesc, pentru care a fost suficientă o diplomă de la o universitate de prestigiu), ci metodei critice deprinse acolo, de un pozitivism dus uneori în puncte extreme, metodă aplicată în propriile scrieri și care au atras pe de o parte respectul, aproape mistic, al publicului savant, iar pe de alta, teama și aversiunea perpetuă a celor criticați sau a discipolilor lor.

Revenind la imaginea de ansamblu, fenomenul impactului universităților germane asupra Sud-Estului european (văzut ca zonă culturală comună) a fost analizat sintetic, între alții, de Elena Siupiur. Ea găsea un număr de 1.131 de studenți proveniți din România (mai bine de jumătate din Transilvania) la șase din universitățile germane din 1800 până în 1880, față de 606 proveniți din Grecia⁵³. Este o predominanță aparentă, căci doar un sfert dintre primii posedă nume românești, restul fiind sași, unguri, evrei, greci etc. Pe de altă parte, grecii vin nu doar din teritoriile grecești, ci și din România, Rusia, Austria, zona balcanică, Asia Mică etc. Astfel, datele se modifică radical, având un număr de 277 studenți români față de 632 de studenți greci.

Este relevant și că din cele 2.762 de înscrieri ale studenților originari din sud-estul Europei, cele mai multe opțiuni au mers spre Filosofie (939), față de următoarea în ordinea preferințelor, Facultatea de Drept, cu 676 de înscrieri⁵⁴.

⁵³ Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în Sud-Estul european. Secolul XIX*, p. 263.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 267.

Firește, fiecare universitate și-a construit un renume pe anumite specializări, faima nedistribuidu-se unitar, la toate facultățile. Bunăoară, la München Medicina era preferată, la Göttingen, Dreptul, în vreme ce la Berlin și Leipzig, înțaietatea o avea Filosofia.

Predominanța de care se bucura Facultatea de Filosofie în Sud-Estul Europei nu trebuie să mire, căci zona este una în care statul și mai ales sistemul de educație se modernizează accelerat, solicitând efective sporite de funcționari calificați și de profesori în diverse specialități. De cele mai multe ori este vorba despre un proletariat intelectual ai cărui membri pot deveni peste noapte din minoritari, majoritari și invers, în funcție de schimbările granițelor, atât de frecvente în Europa de Sud-Est la începutul secolului XX, fenomen la care se adaugă emigrația în căutarea unor condiții mai bune de angajare⁵⁵.

Nu e un secret faptul că instruirea într-o țară străină, cu o cultură și mentalități totalmente diferite, implica ruptura, adesea violentă, de mediul familial, de prieteni și cunoscuți, realitate amplificată pe de o parte de vârsta adesea fragedă a studiosului și de relativa izolare a societății românești, pe de alta⁵⁶. Chiar dascălii din țară încercau să-și pregătească învățăceii pentru a conștientiza situația și a face față astfel cu succes provocărilor din noua lume. Cu toate inconvenientele, tot mai mulți alegeau calea înstrăinării, chiar dacă erau conștienți de riscuri, pentru că și avantajele erau pe măsură.

Analizând trecutul formativ al lui Demosthene Russo, tindem să credem că sentimentul alienării nu era atât de pronunțat ca la majoritatea studioșilor români. Elevii educați în mediile grecești sunt în mod tradițional mai cosmopoliti, de unde și obiceiul secular de a efectua stagii formative în universități europene, mai cu seamă italiene, franceze și germane. Ei sunt prezenți în număr mare, în comunități bine structurate, în mai tot spațiul de cultură germană, dar mai cu seamă la Leipzig, Viena, Berlin, ceea ce făcea ca înstrăinarea să fie mai puțin resimțită. Chiar Demosthene Russo a avut o experiență bogată în peregrinările academice, toată viața sa fiind un exemplu: școala primară în Peristasi, apoi studiile secundare la Marea Școală a Neamului din Constantinopol, apoi Facultatea de Filosofie din Atena, specializarea și doctoratul în Germania, ca să nu mai vorbim de etapa ulterioară, marcată de experiențe profesionale la Galați, Constanța, București.

Există și reversul medaliei. În Occident, studenții aceleiași universități de tradiție consideră că au un trecut comun în măsură să legitimizeze, mai presus de diferențele confesionale, politice sau etnice, iar lucru este cu atât mai valabil

⁵⁵ Cum bine sublinia Elena Siupiur (*op. cit.*, p. 273-275), ei provin geografic, geopolitic sau național/etnic din teritorii și grupuri etnice aflate într-o permanentă pendulare dintr-un stat în altul.

⁵⁶ Unul dintre cei care au avut de suferit de lipsa căldurosului mediu familial a fost chiar A.D. Xenopol. Corespondența cu familia (în special cu părintele său) trădează accese de panică și insecuritate în primul an de instrucție la Universitatea din Berlin, accentuate, e drept, de eforturile depuse la Iași cu puțin timp în urmă pentru trecerea bacalaureatului și de audierea unui număr exagerat de cursuri. Vezi I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, p. 328-329 și, în același loc, A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 379.

pentru spațiul cultural german⁵⁷. Ei sunt „înnobițați” de anvergura instituției prin care au trecut și se consideră ființe culturale generate sau măcar cizelate de același spirit humboldtian, după caz, berlinez, lipsican etc. Lucrurile pot fi explicate, dincolo de hegemonia culturii germane (cu deosebire după 1871), și prin specificul vieții studențești, care avea acolo o altă dimensiune, pregătind cu adevărat și metodic trecerea spre condiția de adult. În plus, existența corporațiilor studențești, numite *Korps* sau *Burschenschaften*, aveau un rol deosebit, nivelând diferențele între categoriile sociale și, poate mai important, între diversele etnii, lucru esențial pentru Sud-Estul Europei, acolo unde mixtura etno-confesională era deosebit de complexă. Firește, nu este mai puțin adevărat că situația se schimbă de la începutul secolului XX, când aceste corporații studențești devin exclusiviste și accentuat naționaliste, jucând un rol major în creionarea unor atitudini extreme, intransigente și antidemocratice în rândul studenților străini, atitudini și complexe pe care aceștia le colportează, conștient sau nu, în zonele de origine.

DIE SPEZIALISIERUNG VON UNIVERSITÄTSANGEHÖRIGEN
IM DEUTSCHLAND DES SPÄTEN NEUNZEHNTEN JAHRHUNDERTS.
DAS BEISPIEL DES BYZANTINISTEN DEMOSTHENE RUSSO
(Zusammenfassung)

Stichworte: Akademiker; Byzantinistik; Bildung; Universität; Deutschland.

Demosthene Russo (1869-1938) war einer der bedeutendsten rumänischen Byzantinisten, Begründer einer interessanten akademischen Schule und zugleich eine weithin bekannte Persönlichkeit im prä-sozialistischen Rumänien. Er wurde 1869 in Peristasis im osmanischen Thrakien geboren und konnte, nachdem er in Griechenland und Deutschland studiert hatte, Ende des 19. Jahrhunderts in Rumänien Fuß fassen. Hier baute er sich nach und nach einen Ruf als bedeutender Gelehrter auf (besonders aufgrund seiner wissenschaftlichen kritischen Methode). 1915 wurde er Professor an der Fakultät für Sprache, Literatur und Philosophie der Universität Bukarest (auf dem Lehrstuhl für Byzantinologie), wo er eine anerkannte Schule aufbaute, ähnlich der von August Heisenberg in Deutschland, mit klarer philologischer Ausrichtung.

Diese Studie konzentriert sich auf die Ausbildung in Deutschland des später in Rumänien erfolgreichen Byzantinisten, der, wie so viele andere junge Angehörige der intellektuellen Elite Südosteuropas, sich dafür entschied, sich an einer Universität in

⁵⁷ Firește, lucrul acesta comportă și excepții, în funcție de personalitatea sau de interesele actorilor, trebuind luat mai degrabă ca o tendință firească. În cazul nostru, Russo a avut raporturi excepționale cu C. Rădulescu-Motru, bune cu Simion Mehedinți, ambii studenți la Leipzig (aceasta din urmă s-a abținut totuși în 1914, din motive conjuncturale, când s-a votat aducerea savantului grec la Universitatea din București); în schimb, cu celălalt prolific bizantinist, N. Iorga, relațiile au fost dintre cele mai proaste. Vezi amănunte la Leonidas Rados, *O pagină controversată din istoria bizantinisticii române. „Dosarul” numirii lui Demosthene Russo la Universitatea din București (1915)*, în *AIIX*, nr. 42, 2005, p. 585-602.

Deutschland ausbilden zu lassen, und das zu einer Zeit, als diese Institutionen einen gewissen Vorsprung in ihrem Kampf um Anerkennung mit den französischen Universitäten nach 1871 erringen konnten. Erstaunlicherweise war es die Philosophische Fakultät und nicht, wie man erwarten könnte, die Juridische, die unter den jungen Zuhörern aus Südosteuropa die beliebteste war. Die *almae matres* in Berlin oder Leipzig ermöglichten mit ihrer Organisation eine Ausbildung, die den rumänischen Studenten entgegenkam: Anders als im französischen Modell, das stark zentralisiert war und unter staatlicher Kontrolle stand, war die höhere Bildung in Deutschland durch den Wettbewerb der Universitäten untereinander sowie der freien Wahl des Studienortes und häufige Wechsel der Universität seitens der Studenten gekennzeichnet. Dies ist eine der Erklärungen für die große Zahl von rumänischen Studenten, die, von ihren Lehrern darauf vorbereitet, nach Beendigung ihrer Ausbildung Lehrstühle zu übernehmen, sich dafür entschieden, am Ende des 19. Jahrhunderts an deutschen Universitäten zu studieren und dabei nicht primär auf den Abschluss (meist der Dr. phil.) hinzuarbeiten, sondern auf den Erwerb des notwendigen Rüstzeugs für eine spätere wissenschaftliche Karriere.

Der junge Russo schrieb sich im Herbst 1890 an der Leipziger Universität ein, eine Institution mit besonderem Renommee im Südosten Europas und eine der bevorzugtesten Orte, wenn man sich in klassischer Philologie ausbilden lassen wollte. Er studierte hier 1890/91 und hörte bei Overbeck, Wundt, Strümpell, Wachsmuth, Lipsius und Ribbeck. Ganz der Tradition des fahrenden Scholaren folgend, schrieb er sich im Herbst 1891 an der Universität von Berlin ein, wo er ein Semester lang den Seminaren von Zeller, Döring und Curtius folgte. Doch war die akademische Welt Berlins nicht nach seinem Geschmack, und so kehrte er im Frühjahr 1892 nach Leipzig zurück, um weiter die Veranstaltungen von Overbeck, Lipsius und Heinze zu besuchen; schließlich entschied er sich, hier auch seine Dissertation zu verteidigen.

Er kehrte 1894 auf Anraten seines Leipziger Studienkollegen Rădulescu-Motru nach Rumänien zurück, arbeitete danach in verschiedenen Berufen (Lehrer, Zeitungsredakteur, Übersetzer am rumänischen Außenministerium) und konnte sich nach und nach als ein Hochschullehrer etablieren, wie ihn der junge rumänische Staat dringend benötigte. Kurz nach Beginn des Ersten Weltkriegs übernahm er mit Unterstützung des Dekans der Fakultät für Sprache, Literatur und Philosophie, I. Bogdan, den Lehrstuhl für Byzantinistik, eine Position, die ihn mit den akademischen Größen seiner Zeit in Kontakt brachte. Als Spezialist für Geschichte wie für Philologie, war er an der Entwicklung von quellen- und textkritischen Methoden beteiligt, die noch heute Anwendung finden. Darüber hinaus wurde er, als Folge der Auseinandersetzungen mit Nicolae Iorga, zum Mentor einer Gruppe von Historikern, die als „Neue Schule der Geschichte“ (C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Gh. Brătianu, etc.) bekannt wurde, eine aktive und innovative Gruppierung, die sich von den historiographischen Methoden eines Nicolae Iorga und seiner Schule deutlich absetzte.

EDDA BINDER-IIJIMA *

**JAHRE DER ENTSCHEIDUNGEN:
WEICHENSTELLUNGEN IN DEN RUMÄNISCH-DEUTSCHEN
BEZIEHUNGEN 1866-1871-1914**

Einleitung

Die Geschichte der deutsch-rumänischen Beziehungen im langen 19. Jahrhundert ist quellenmäßig nur in Teilbereichen aufgearbeitet¹. Es fehlt eine Gesamtuntersuchung mit einer übergeordneten Fragestellung bezüglich des abwechslungsreichen Verhältnisses zwischen einer Großmacht und einem Kleinstaat, das mit einem heute oft gebrauchten Terminus als asymmetrisch bezeichnet werden kann. Der Themenkomplex der Beziehungen zwischen Großmächten und Kleinstaaten gehört zu den wichtigsten Bestandteilen von internationalen Beziehungen, wobei Konsens darüber herrscht, dass es keine allgemeine Definition von Größe bzw. „Kleinheit“ gibt. Das wird besonders deutlich, wenn es um die Erklärung geht, was einen kleinen Staat ausmacht und welche Rolle er in den internationalen Beziehungen spielen kann². Die meisten Studien nehmen dabei Bezug auf das 20. Jahrhundert, in dem nach dem Ersten Weltkrieg, dann im Zuge der Dekolonisation und schließlich nach dem Ende der Bipolarität und des Kalten Kriegs sich die Zahl von kleinen Staaten beträchtlich vermehrte und diese die Durchschnittskategorie der Staatengröße bilden. Auch das unterschiedliche Verhalten kleiner Staaten innerhalb der erweiterten EU und der Nato hat zu neuen Ansätzen in der Theoriebildung über kleine Staaten beigetragen³.

* Ruprecht-Karls-Universität, Heidelberg.

¹ Einen prägnanten Überblick bietet: Gerald Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens im europäischen Kontext 1844-1918*, in *Die Hohenzollern in Rumänien 1866-1947. Eine monarchische Herrschaftsordnung im europäischen Kontext*, hrsg. von Edda Binder-Iijima; Heinz-Dietrich Löwe; Gerald Volkmer, Köln; Weimar; Wien, Böhlau, 2010, S. 21-40. Siehe auch die Einleitung mit entsprechenden Literaturangaben bei Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România și războaiele balcanice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2008, S. 11-25.

² Ein Überblick über die Literatur und Grundsatzfragen bei Iver B. Neumann; Sieglind Gstöhl, *Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations*, Reykjavik, Centre for Small States Studies, University of Iceland, Working Paper 1/2004.

³ *Small States in Europe. Challenges and Opportunities*, hrsg. von Robert Steinmetz; Anders Wivel, Burlington, Farnham, 2010, S. 7-9.

Das 19. Jahrhundert vom Wiener Kongress 1814 bis zum Ersten Weltkrieg wird hingegen als von der Dominanz der fünf europäischen Großmächten (Großbritannien, Frankreich, Deutschland, Österreich-Ungarn, Russland) geprägt interpretiert, wobei die Kleinstaaten weniger als agierende Subjekte, sondern als Objekte von Großmachtpolitik wahrgenommen wurden, was auch weitgehend der Haltung und Perzeption der Großmächte entsprach⁴. In der deutschen Historiographie unternahm das 1937 erschienene Buch von Paul Herre über *Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges* den auf einer komparatistischen Basis beruhenden Versuch einer ausführlichen historischen Analyse der sich verändernden Rolle und des Selbstverständnisses der kleinen Staaten Europas im 19. Jahrhundert und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. In vielen Bereichen sehr anregend, kann ein negativer Grundton in Bezug auf den Anteil der kleinen Staaten beim Ausbruch des Ersten Weltkriegs nicht übersehen werden⁵.

Wenn kleine Staaten definiert werden als der schwache Teil in einer asymmetrischen Beziehung, „Kleinheit“ aber als kontextuelle und relationale Größe von Staat und seiner Umwelt verstanden wird, so spielen reale Machtdikatoren wie Bevölkerungsgröße, Bruttonationalprodukt, militärische Stärke etc. nicht automatisch die dominierende Rolle, sondern die Abhängigkeit von einem bestimmten räumlich-zeitlichen Kontext, in dem ein Staat eine Antwort auf spezifische Herausforderungen und Möglichkeiten finden muss⁶. So kann man auch von einer „Fluidität“⁷ sprechen, in dem ein und derselbe Staat in einem bestimmten Kontext oder Gebiet stark, in einem anderen schwach sein kann; nicht der Besitz von Macht ist daher entscheidend, sondern die Macht, die ausgeübt wird⁸. Dabei sind kleine Staaten an vorherrschende Machtkonfigurationen und deren institutionelle Ausprägungen gebunden, während eine Großmacht die Fähigkeit besitzt, diese Faktoren auf fundamentale Art zu verändern⁹. Diese relationale Definition von kleinen Staaten kann mit variablen Clustern zur Erklärung von Verhaltensmustern kleiner Staaten auf einer

⁴ Neumann; Gstöhl, *Lilliputians in Gulliver's World?*, S. 15; F. R. Bridge; Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, Harlow, Pearson Longman, 2. Aufl., 2004, S. 1.

⁵ Paul Herre, *Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges*, München, Beck, 1937. Die Frage nach der Verantwortung der kleinen Staaten für den Ersten Weltkrieg galt auch der Entlastung Deutschlands.

⁶ Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 6-8; *The Geopolitics of Euro-Atlantic Integration*, hrsg. von Hans Mouritzen; Anders Wivel, London; New York, Routledge, 2005, S. 2f. Die beiden Autoren sprechen dabei von „pole states“ und „non-pole states“, wobei der „Polstaat“ definiert wird als ein Staat, der in einem Territorium positive und negative Sanktionen anwenden kann. Einen Pol können auch mehrere Staaten bilden.

⁷ Plamen Pantev, *The Fluid Nature of Smallness: Regulation of the International System and the Challenges and Opportunities of Small States*, in Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 103-113.

⁸ Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 3.

⁹ *Ebenda*, S. 7.

theoretischen Basis kombiniert werden, in denen die Machtfrage, die in einem realistischen Theorieansatz betont wird, einer Sicherheitspolitik zugeordnet wird, die Rolle von innenpolitischen Gruppen gemäß liberalen Theorieansätzen bei wirtschaftlichen oder Handelsfragen in den Vordergrund tritt und die diskursiven Aspekte der Konstruktivisten die Identitätsfragen wie nationale Autonomie und Unabhängigkeit berühren.¹⁰ Ebenso gehören geschichtliche Erfahrungen von Machtdisparität sowie der Umgang damit zu Grundvoraussetzungen politischen Verhaltens von kleinen Staaten.

Auch im 19. Jahrhundert zeichnete die Beziehungen zwischen Groß- und Kleinstaaten eine Komplexität aus, die sich nicht auf eine automatische Gleichsetzung von Stärke und Schwäche reduziert. Im Unterschied zum 20. Jahrhundert, d.h. nach dem Ersten Weltkrieg, bestand aber im 19. Jahrhundert ein grundsätzliches Problem darin, dass kleine Staaten kaum als unabhängige oder eigenständige Größen wahrgenommen wurden. Bildung und Anerkennung neuer Staaten und ihre Grenzziehung behielten sich die Großmächte vor, wobei der Ausgleich von Großmachtinteressen das zentrale Anliegen bildete wie beim Berliner Kongress von 1878. Bei diesem Entstehungsprozess eines neuen europäischen Staatensystems stellte sich nach 1878 grundsätzlich die Frage nach der Einbeziehung der kleinen Staaten – und das hieß hier vor allem der Balkanstaaten – in eine gesamteuropäische Politik und in eine Sicherheitsstruktur, die durch die institutionellen Spielregeln der Großmächte festgelegt war¹¹. Diese konnten sich bis 1914, wenn auch mit immer größeren Schwierigkeiten, aufgrund erprobter diplomatischer Austarierungsverfahren von Interessen zu einem Konsens zusammenfinden, was den neuen Staaten in dieser Weise nicht gelang, die sensibel auf reale oder vermeintliche Angriffe auf ihre Souveränität oder nationalen Belange reagierten. Dieselbe Sensibilität legten aber nach der Bosnienkrise 1908 auch immer mehr die Großmächte an den Tag, wenn es um die vermeintlich gefährdete Bewahrung ihres Großmachtstatus ging¹². Diese beiden Tendenzen trafen sich vor Ausbruch des Ersten Weltkrieges, wobei bereits die Balkankriege 1912/1913 mit ihren Konferenzen in London und Bukarest das Versagen sowohl der Großmächte als auch der Kleinstaaten offenbarte, unter Berücksichtigung gegenseitiger Interessen eine längerfristige

¹⁰ Baldur Thorhallsson; Anders Wiwel, *Small States in the European Union: What Do We Know and What Would We Like to Know?*, in „Cambridge Review of International Affairs“ (Cambridge), 19, nr. 4, 2006, S. 652-668, hier S. 654-658.

¹¹ Matthias Schulz, *Did Norms Matter in Nineteenth-Century International Relations? Progress and Decline in the „Culture of Peace“ before World War I*, in *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914*, hrsg. von Holger Afflerbach; David Stevenson, New York; Oxford, Berghahn Books, 2007, S. 43-60.

¹² Richard F. Hamilton; Holger H. Herwig, *Decisions for War, 1914-1917*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, S. 225-227. Die beiden Autoren vertreten eine dezidiert akteursgebundene These als Grund für den Ausbruch des Ersten Weltkriegs, indem sie dafür die Wahrnehmung einer kleinen Gruppe von Entscheidungsträgern aller Großmächte verantwortlich machen, die ihre Nation entweder vom Niedergang bedroht oder als höchst gefährdet ansah.

Friedensregelung zu ermöglichen. Gerade in dem Moment, wo die kleinen Staaten Südosteuropas begannen, unabhängig von den Großmächten zu agieren, hatten sich die europäischen Rahmenbedingungen aufgrund des wachsenden Antagonismus der Großmächte mit ihrer Furcht vor Statusverlusten und der Verletzung von etablierten Normen verschlechtert¹³, was auch die Balkanstaaten der Notwendigkeit einer Konsenspolitik und der Respektierung von Normen enthob.

Das Verhältnis zwischen Deutschland und Rumänien ist auf diesem Hintergrund grundsätzlich in seinen europäischen und regionalen Kontextbedingungen zu sehen, denn zwischen beiden Staaten gab es wenige Probleme, die sich direkt aus ihrer Zweierbeziehung herleiten ließen. An dieser Stelle geht es aber nicht darum, das Verhältnis zwischen Deutschland und Rumänien im 19. Jahrhundert unter dem Kleinstaatenansatz der internationalen Beziehungen zu analysieren, da die politische Theoriebildung von den kontingenten Faktoren, historischen Ereignissen und Abläufen mit ihren Auswirkungen in vielen Fällen zu sehr abstrahiert und als Erklärungskraft für den konkreten Fall oft nicht ausreicht, besonders wenn es um den Entstehungs- und Entwicklungsprozess des Verhältnisses zwischen beiden Ländern und um entscheidende Weichenstellungen geht. Ebenso erfährt die subjektive Wahrnehmung, die mit zu Entscheidungen beitragen, in vielen Fällen zu wenig Berücksichtigung¹⁴. Die Reduzierung auf wenige Faktoren wird daher der Komplexität in politisch formativ wirkenden Situationen nicht immer gerecht¹⁵. So bleibt oft die narrative Darstellung von Handlungsabläufen und Akteursentscheidungen mit ihren Kausalketten in hohem Maße Grundlage historischer Analyse und Verständnisses. Im Fall der deutsch-rumänischen Beziehungen in diesem Zeitraum ist deren Entwicklung ohne den deutschstämmigen Fürsten und König Carol I. nicht zu verstehen. Der politiktheoretische Ansatz geht zudem oft vom Gesamtsystem aus¹⁶, er kann aber den Blick lenken auf die Variablen von spezifisch räumlich-zeitlichen Kontextbedingungen und Reaktionen in den hier hervorgehobenen Jahren 1866, 1871 und 1914, wo sich verändernde gesamteuropäische Konstellationen auch zu einer Änderung in den Beziehungen zwischen der Großmacht Deutschland

¹³ Schulz, *Did Norms Matter in Nineteenth-Century International Relations?*, S. 51-54.

¹⁴ Es wird aber darauf hingewiesen, wenn von der Schwierigkeit die Rede ist, Macht zu messen und von der Unmöglichkeit des Unterscheidens ihrer Wirkungen von den Kalkulationen und Wahrnehmungen der politischen Entscheidungsträger: Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 5.

¹⁵ So lässt sich zum Beispiel die rumänische Entscheidung für die Neutralität 1914 kaum mit der lernorientierten Erfahrungstheorie über die Entscheidung für Allianz oder Neutralität von Dan Reiter in Einklang bringen: Dan Reiter, *Learning, Realism, and Alliances. The Weight of the Shadow of the Past*, in *Small States in International Relations*, hrsg. von Christine Ingebritsen; Iver Neumann; Sieglinde Gstöhl; Jessica Beyer, Seattle; Reykjavik, University of Washington Press, 2006, S. 231-272.

¹⁶ Siehe zu diesem methodischen Problemen auch die Überlegungen von Holger Afflerbach, *Der Dreibund. Europäische Großmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien; Köln; Weimar, Böhlau, 2002, S. 28-33.

und dem kleinen Staat Rumänien führten mit neuen Herausforderungen und Möglichkeiten für beide Partner. Hier bestätigt auch die historische Analyse, dass sich Machtdisparität nicht automatisch zugunsten der Großmacht auswirkte, sondern dass sich in bestimmten Kontexten für kleine Staaten Handlungsspielräume eröffneten, die ihnen die Ausübung von Macht ermöglichten.

Zu den Besonderheiten im Verhältnis zwischen Deutschland und Rumänien in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg gehört, wie bereits angedeutet, der hohe Stellenwert personeller Faktoren. Mit Karl von Hohenzollern-Sigmaringen übernahm ein Mitglied der Stammlinie des preußischen Königshauses den rumänischen Thron, der in dieser familiären Verbindung ein besonderes außenpolitisches Kapital sah und dies auch einsetzte. Ebenso spielte Otto von Bismarck bis zu seinem Rücktritt 1890 als Leiter der deutschen Außenpolitik eine wichtige Rolle bei der Gestaltung der beiderseitigen Beziehungen. Ihm war es zu verdanken, dass 1866 Karl von Hohenzollern-Sigmaringen den ihm angebotenen rumänischen Fürstenthron annehmen konnte, und 1871 nahm er Einfluss auf den Verbleib des Fürsten auf dem Thron. Daneben wirkte er oft im Hintergrund bei der Regelung anderer politischer und familiärer Fragen mit wie zum Beispiel bei der Thronfolgeregelung 1880 oder der definitiven Niederlassung des Thronnachfolgers Ferdinand in Rumänien im Jahre 1889. Karl / Carol I. seinerseits ist es zuzuschreiben, dass sich die deutsch-rumänischen Beziehungen seit seiner Ankunft durch eine besondere Intensität auf politischem, kulturellem, wirtschaftlichem und militärischem Gebiet auszeichneten, wie sie Deutschland mit keinem anderen Land Südosteuropas besaß. Diese enge Beziehung löste sich 1914 auf und sollte nie wieder denselben Grad an Vertrautheit auf beiden Seiten erreichen. Die Jahre der Herrschaft von Carol I. stellen daher für die bilateralen Beziehungen vor allem aufgrund der dynastischen Verbindung ein Ausnahmekapitel dar. Die Jahre 1866, 1871 und 1914 waren europäische Krisenjahre mit Preußen/Deutschland im Zentrum, die sich 1866 und 1871 mit rumänischen Staatskrisen verbanden, aber auch das Jahr 1914 besaß das Potential, in eine Staatskrise zu münden. Hier verzahnten sich Innen- und Außenpolitik in hohem Maße¹⁷, wobei die Abhängigkeit von außenpolitischen Faktoren bis 1878/1880 zusätzlich durch die völkerrechtliche Stellung Rumäniens als Teil des Osmanischen Reichs mit einer europäischen Kollektivgarantie verstärkt wurde. Auf der anderen Seite wird anhand dieser Jahre aber auch deutlich, dass sich bei Krisen kleinen Ländern wie Rumänien Optionsmöglichkeiten boten, die sie für die Durchsetzung ihrer Ziele nutzen konnten. Faktoren wie die gesamteuropäische Lage, die innere und äußere Stabilität, politische Erfahrung und persönliche Einstellungen bildeten somit die Variablen, die den eigenen Spielraum bestimmen, Beziehungen formen und Einfluss auf die weitere Entwicklung nehmen konnten. Daher soll diesen Faktoren

¹⁷ Christiane Lemke, *Internationale Beziehungen. Grundkonzepte, Theorien und Problemfelder*, München; Wien, Oldenbourg, 2. Aufl., 2008, S. 103.

nachgegangen werden, was in diesem Rahmen nur in groben Umrissen geschehen und eine Detailuntersuchung nicht ersetzen kann.

1866: Die rumänische Karte

Das Jahr 1866 stellte für beide Seiten einen Wende- und neuen Ausgangspunkt der bilateralen Beziehungen dar und ist sowohl mit der Thronbesteigung des Fürsten Karl von Hohenzollern-Sigmaringen als auch mit dem Machtzuwachs Preußens verbunden. Das heißt nicht, dass die preußisch/deutschen-rumänischen Beziehungen erst seit diesem Jahr datieren¹⁸. Vielmehr bedeutete es, dass in einem bestimmten historischen und zeitlichen Kontext das beiderseitige Verhältnis einen qualitativ anderen Charakter annahm und ein Prozess in Gang gesetzt wurde, in dem das jeweils andere Land einen veränderten Stellenwert erhielt. Von den deutschen Staaten besaß Österreich historisch, politisch und wirtschaftlich das größte Interesse an den Donaufürstentümern, während für Preußen dieser Landstrich eher von handelspolitischem Interesse war, ansonsten aber nur im Zusammenhang mit der Politik der europäischen Mächte eine – wenn auch geringe – Relevanz besaß. Umgekehrt galt dasselbe Faktum für die Fürstentümer, deren kulturelle und politische Modernisierungsanstrengungen sich seit der Union stark an Frankreich orientierten, die handelspolitisch aber eher mit Österreich verbunden waren¹⁹.

Diese Konstellation änderte sich mit der mitteleuropäischen Krise, die im Juni/Juli 1866 in den preußisch-österreichischen Krieg mündete. Sie fiel zusammen mit der rumänischen Staatskrise, die durch den im Februar 1866 erfolgten Sturz des Fürsten Cuza hervorgerufen worden war. Während die Rumänen um die Union fürchten mussten, deren Auflösung von Österreich, Russland und dem Osmanischen Reich, auch mit Hilfe einheimischer Kandidaten, angestrebt und betrieben wurde, stand Preußen bzw. Bismarck unter dem Druck, den bevorstehenden Krieg mit Österreich um die Vorherrschaft in Deutschland vorzubereiten und durchzusetzen. Dazu gehörte neben den diplomatischen Absicherungen und dem Bündnis mit Italien die Unterstützung

¹⁸ So Ulrich Haustein in seinem Aufsatz *Aspekte der deutsch-rumänischen Beziehungen zur Zeit Bismarcks*, in *Deutsch-Rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler*, München, Verlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1974, S. 85-95, S. 86. Dagegen hat sich mit Recht die Historikerin Stela Mărieș gewandt: Stela Mărieș, *Die preußische Diplomatie und die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Bemerkungen auf Grund unveröffentlicher deutscher Unterlagen*, in *AIIAI*, 18, 1981, S. 35-67; dies., *Mărturii inedite din arhivele germane privind unirea Principatelor române*, in *AIIAI*, 26, 1989, S. 49-85; dies., *Die rumänischen Fürstentümer aus der Sicht deutscher Reisenden und Diplomaten der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, in „Revue Roumaine d'Histoire“ (București), 3, 1983, S. 213-223. Siehe auch Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii. Împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

¹⁹ Zu den politischen und handelspolitischen Beziehungen zwischen Österreich und den Fürstentümern vor 1866: Uta Bindreiter, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänen 1875-1888*, Wien; Köln; Weimar, Böhlau, 1976, S. 11-46.

von Aufstandsbewegungen an der Südostgrenze des Habsburgerreichs. In diesem Kontext verband die Wahl von Karl von Hohenzollern-Sigmaringen zum Fürsten von Rumänien beide Krisen und stellte sich für die Absichten der preußischen wie der rumänischen Politik als vorteilhaft heraus. Die Uneinigkeit der Mächte über das weitere Vorgehen in Rumänien, wo sie dem Pariser Vertrag von 1856 gemäß als Garantiemächte ein Mitspracherecht bezüglich der Regelung der staatlichen Ordnung besaßen, belastete zusätzlich die schwierigen Verhandlungen über eine Lösung der deutschen Frage. So bildete der Konflikt mit Österreich die Voraussetzung, dass Bismarck sich überhaupt für die Rumänen zu interessieren begann und sich für die Annahme der Thronkandidatur aussprach. Es gelang ihm, den widerstrebenden König dazu zu bringen, dem Wunsch der Sigmaringen zu entsprechen bzw. kein formelles Veto einzulegen. Ohne das, wenn auch nur stillschweigende Gewährenlassen des Oberhauptes des Hauses Hohenzollern wäre Karl der Weg in die Fürstentümer versperrt geblieben. Zwischen König Wilhelm von Preußen und Bismarck divergierten dabei die Einschätzungen über das zukünftige Verhältnis zu den Fürstentümern. Wilhelm befürchtete nicht nur Komplikationen mit den anderen europäischen Mächten, insbesondere mit Russland, sondern vor allem die Aufgabe der Handlungsfreiheit Preußens in diesem Raum:

„Aber mit einer solchen Berufung würde für die Zukunft Preußens Stellung zu jeder orientalischen Verwicklung nicht mehr die bisherige neutrale bleiben können. Denn wenn auch Dein Sohn aus der nächsten Beziehung zu unsrem Hause treten würde, so bliebe doch eine Art von moralischer Verpflichtung, bei Gefahren für jenen Herrscher für ihn einzutreten. Wohin aber ein solches moralisches Band Preußen führen könne, ist gar nicht abzusehen, und könnte nur dahin führen, wenn diplomatische Mittel fruchtlos geblieben sein sollten, die materiellen Unterstützungen versagen zu müssen, bei unsrer geographischen Lage zu jenen Ländern“²⁰.

Während Wilhelm, „ein Mann hartnäckigen Gewissens“, [der] politische Fragen mehr nach Kriterien des Rechts als nach solchen der Macht und der Gelegenheit [beurteilte]²¹, kaum lösbare Konflikte zwischen Politik und moralischen Verpflichtungen heraufziehen sah und überdies einen Vasallenstatus für einen Hohenzollern als unwürdig betrachtete, ergriff Bismarck die günstige Gelegenheit, die Siegesaussichten gegenüber Österreich zu erhöhen. Dabei ging es ihm nicht um eine Neugestaltung des Verhältnisses zu Rumänien oder eine Neuorientierung der preußischen Orientpolitik. Indem er die Angelegenheit als Privatsache Karls behandelte und für Preußen jede Verantwortung ablehnte, überließ er ihm das ganze Risiko. Das ganze Unternehmen schätzte er sowieso eher als ein Abenteuer ein, wie aus seinen Worten in der Audienz von Prinz Karl am 19. April 1866 hervorging:

²⁰ *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, Band 1, Stuttgart, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1894, S. 12, Brief Wilhelms an Karl Anton vom 14. April 1866.

²¹ Otto Pflanze, *Bismarck. Der Reichsgründer*, Band 1, München, 1997, S. 297.

„Die Lösung der Frage durch *fait accompli* halte ich für die glücklichste und für Sie ehrenvollste. Und selbst falls Sie nicht reussierten – Ihre Stellung zum preußischen Gesamthause bliebe dieselbe: Sie würden hierher zurückkehren und sich stets mit Vergnügen eines Coups erinnern dürfen, der Ihnen nie zum Vorwurfe gereichen kann“²².

Neben dieser privaten Ermutigung gab Bismarck aber auch eine für Rumänien zuversichtliche politische Einschätzung in Bezug auf das Verhalten der Großmächte: Karl hätte von diesen außer den Protesten von Russland und der Pforte nichts zu befürchten, Frankreich, England und Italien stünden auf seiner Seite, während Österreich für die nächste Zeit durch Preußen beschäftigt werden würde. Preußens Situation hingegen sah er bei einer Konferenz als schwierig an:

„[...] wegen seiner politischen und geographischen Lage hat es sich stets von der orientalischen Frage ferngehalten und nur seine Stimme im Rate der Großmächte geltend gemacht. In diesem speziellen Falle aber müßte ich, als preußischer Ministerpräsident, gegen Sie stimmen [...], denn ich dürfte im gegenwärtigen Augenblick keinen Bruch mit Rußland herbeiführen und unser Staatsinteresse nicht zu gunsten des Familieninteresses engagieren“²³.

Somit ließ Bismarck keinen Zweifel daran, dass Karl im Konfliktfall nicht auf Preußens Hilfe rechnen konnte. Schon sein Rat, sich vor allem mit Russland zu verständigen und in dieser Macht seine Stütze zu suchen, entsprach eher den preußischen als den rumänischen Interessen²⁴.

Fasst man Bismarcks Beweggründe zusammen, so waren sie eindeutig durch den Konflikt mit Österreich bestimmt und sein Bemühen, alle Kräfte gegen das Habsburger Reich zu mobilisieren. Dazu gehörten nicht nur die innenpolitisch als revolutionär empfundenen Vorschläge zur Reorganisation eines deutschen Parlaments mit einem allgemeinen Wahlrecht, sondern die ebenfalls als revolutionär eingestuften Ermutigungen nationaler Bewegungen im Südosten. Seine Versuche, die Ungarn und Serben, dann auch die Rumänen in den Kampf gegen Habsburg einzubeziehen und sie für die preußische Sache nutzbar zu machen²⁵, wurden durch den schnellen Sieg über Österreich am 3. Juli 1866 zunächst hinfällig. Dennoch blieb die geostrategische Bedeutung dieses Raums für Bismarck erhalten, indem er ein Bedrohungspotential für Österreich bildete, so lange Österreich in der deutschen Frage involviert und diese nicht geklärt war.

Untersucht man diese Krise hinsichtlich der Wechselbeziehung zwischen der Großmacht Preußen und dem Kleinstaat Rumänien, so werden einige

²² *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, Band 1, S. 18. Allein schon diese Aussage verdeutlicht, wie gleichgültig im Grunde Bismarck das weitere Schicksal Rumäniens war.

²³ *Ebenda*, S. 17f.

²⁴ *Ebenda*, S. 18.

²⁵ Ausführlich dazu Wendel Hermann, *Bismarck und Serbien im Jahre 1866*, Berlin, Verlag für Politik und Wirtschaft, 1927; Andreas Kienast, *Die Legion Klapka. Eine Episode aus dem Jahre 1866 und ihre Vorgeschichte*, Wien, 1900, hier insbesondere S. 168-183 zu den Verhandlungen mit General Türr in Serbien und Rumänien über ein gemeinsames Vorgehen gegen Österreich.

Grundzüge sichtbar. In einem Konflikt zwischen Großmächten erhielt ein kleiner Staat ein besonderes Gewicht, wenn er zur Schwächung des gemeinsamen Gegners beitragen konnte. Dies erhöhte auch für den Kleinstaat die Erfolgchancen seiner Politik, besonders dann, wenn wie 1866 die Uneinigkeit der Mächte die Handlungsspielräume von Rumänien und seinem gewählten Fürsten zusätzlich vergrößerte und ihnen ermöglichte, ihre Interessen durch eine Politik des *fait accompli* durchzusetzen. Diese Politikstrategie war besonders dann erfolgreich, wenn sich internationale Strukturen wie das „Konzert der Mächte“ lockerten oder in einer Phase der Neujustierung befanden. In dieser Hinsicht besaßen die Rumänen bereits die für sie positive Erfahrung mit dem Erfolg der Doppelwahl von Alexandru Ioan Cuza im Jahre 1859. Eine militärische Option, wie sie das Osmanische Reich und auch Österreich erwogen, bedeutete angesichts der vielen Unwägbarkeiten, gerade auch im Zusammenhang mit der deutschen Krise, für die anderen Mächte ein zu hohes Risiko einer gesamteuropäischen Destabilisierung und ließ sich für die dazu bereiten Mächte nicht verwirklichen.

Andererseits ergaben sich für kleine Staaten reelle Gefahren, wenn sie in die Konflikte zwischen Großmächten hineingezogen wurden. Die Instrumentalisierung kleiner Staaten, die zudem über keine volle Souveränität verfügten, bedeutete ihre Behandlung als Objekte, die dem Ausgleich von Großmachtinteressen geopfert werden konnten. Im konkreten Fall hieß dies, dass Bismarck nach dem Sieg über Österreich kein Interesse mehr an den Aufstandsbewegungen hatte und diese bei der Friedensregelung wenig berücksichtigte. Diese Furcht des Ausnutzens kam deutlich in den Worten des serbischen Ministerpräsidenten I. Garašanin zur Sprache, der sich einer weiteren serbischen Mitwirkung an den ungarischen Aufstandsplänen verweigerte:

„Kann man daher glauben, daß nach allem die Sache der Revolution Erfolg haben wird, auch wenn Preußen Frieden schließt? Wenn auch Bismarck den Nationalitäten in Österreich noch einige Hoffnungen läßt [...], darf man das nicht für bindender halten als seine Erklärungen in den Friedenspräliminarien, an die er sich sicher mehr halten wird als an dieses sein Telegramm. [...] Wer weiß, ob Bismarck nicht nur Thür so lange in unseren Gegenden zu halten wünscht, um damit Österreich zu bedrohen, bis der Friede geschlossen ist?“²⁶

„Niemand wird uns verargen können, wenn wir uns zurückhalten und nicht leichtsinnig unser Volk in Gefahren stürzen. Italiens und Preussens Rechnungen und Forderungen sind klar und ebenso die Ungarns, wenn es sich erhebt, aber an was sollten wir uns halten? Einzig an Worte? Davon kann keine Rede sein.“²⁷

Auch Fürst Carol blieb nach seiner geglückten Ankunft in Rumänien angesichts der vielen inneren Probleme und der militärischen Bedrohung durch ein osmanisches Heer an der Donau vorsichtig. Es gab zwar während der Monate Juni/Juli 1866 mehrere Treffen mit dem von Bismarck beauftragten

²⁶ Hermann, *Bismarck und Serbien im Jahre 1866*, S. 123f. (Garašanin am 29. Juli 1866).

²⁷ *Ebenda*, S. 125 (Garašanin am 31. Juli 1866).

Legationsrat von Pful und den ungarischen Emigrationsgenerälen Türr und Eber, die den Aufstand in Ungarn vorbereiten sollten, doch bevor es zu konkreten Absprachen kommen konnte, war der Krieg bereits beendet²⁸.

Eine weitere, den Rumänen nur allzu vertraute Gefahr bestand in der Behandlung als Kompensationsobjekt, eine Gefahr, die auch 1866 nicht gebannt war. Um den deutschen Konflikt zu entschärfen und die den Franzosen am Herzen liegende italienische Frage durch eine Entschädigung Österreichs zu lösen, wurde der seit 1854 immer wieder in der französischen Diplomatie gehandelte Plan eines Austausches der Fürstentümer für die Abtretung Venedigs an Italien und auch die der Elbfürstentümer an Preußen erneut auf die Tagesordnung gesetzt²⁹. Bismarcks Befürchtung, dass auf diesem Weg der Krieg und eine Allianz mit Italien noch verhindert werden könnten, wurde zwar durch die kategorische österreichische Ablehnung nicht bestätigt, dennoch blieben Rumänien, aber auch Serbien sowie Bosnien und die Herzegowina weiterhin als Kompensationsobjekte für alle möglichen Planspiele der Großmächte aktuell³⁰. Für die rumänische Politik hieß das, den Mächten mit der Schaffung von vollendeten Tatsachen möglichst zuvorkommen und dafür auch eine weitere Verletzung des Pariser Vertrags von 1856 bzw. der Pariser Konvention von 1858, die nur einheimische Fürsten vorsah, in Kauf zu nehmen. Die Klage des österreichischen Generalkonsuls Eder in Bukarest über das rumänische Vorgehen offenbarte zum einen das Scheitern eines gemeinsamen Vorgehens der Mächte und die daraus resultierenden Spielräume für die Rumänen, zum andern spiegelten sie Selbstverständnis und Mentalität der Großmächte wider, die alleinige Handlungshoheit über kleine Staaten zu beanspruchen mit gleichzeitiger Absage an deren eigenständiges Vorgehen ohne Zustimmung der Mächte:

„Hier wurde auf revolutionärem Wege vorgegangen. Die Partei, die an der Spitze der Regierung stand hatte den Vorzug schneller Initiative. Sie kümmerte sich nicht um Abmachungen der Mächte und begab sich statt zu verhandeln auf das Gebiet vollbrachter Tatsachen. Nur durch Entgegenstellung vollbrachter Tatsachen und schnelles Vorgehen konnten unter den gegebenen Verhältnissen

²⁸ Die Ansicht, dass Fürst Carol zunächst bereitwillig die Pläne Bismarcks in dieser Hinsicht unterstützt hat, vertritt Kienast, *Die Legion Klapka*, S. 171-176, doch gibt es dafür keine sicheren Belege. Carol hält in seinem Tagebuch das Treffen mit Stephan Türr fest und notiert seine eigene Haltung: „mich in nichts engagiert“ (7./19 Juli 1866): Arhivele Naționale ale României (ANR), fond Regele Carol I, III/26, f. 53. Der österreichische Generalkonsul brachte in Erfahrung, dass die rumänische Regierung auf Wunsch Bismarcks der Bildung von ungarischen Legionen und Waffenbeschaffung keine Hindernisse in den Weg legen sollte. ANR, Casa Regală, 36/1866, S. 111f. (Eder v. 15.8.1866). Zu Bismarcks Strategie, allerdings nur in Bezug auf die ungarische Emigration, siehe auch: Lothar Gall, *Bismarck. Der weiße Revolutionär*, Frankfurt am Main u.a., 1980, S. 358-360.

²⁹ Martin Senner, *Die Donaufürstentümer als Tauschobjekt für die österreichischen Besitzungen in Italien (1853-1866)*, Stuttgart, Steiner-Verlag, 1988, S. 232-238, S. 242.

³⁰ *Ebenda*, S. 260-262. Senner geht diesen Plänen in all ihren Einzelheiten und Verwicklungen nach.

ein die Pforte zufriedenstellendes Ergebnis erzielt werden. Sie hat gezögert und gezaudert und findet sich nun gegenüber einer Sachlage die sie wahrscheinlich wird schließlich gutheissen müssen³¹.

Mit dem preußischen Sieg 1866 und dem Hohenzollernfürsten begann in Rumänien der deutsche Einfluss zu wachsen, wie der österreichische Generalkonsul Eder bereits im August 1866 beobachtete:

„Seit den Erfolgen der Preußen und dem Hospodarate des Prinzen von Hohenzollern ist das Ansehen des französischen Monarchen in diesen Ländern im Schwinden, und Preußen beginnt an die Stelle Frankreichs zu treten. Es ist als wenn König Wilhelm dem Kaiser Napoleon den revolutionären Rang abgelaufen, und es nicht ausgemacht wäre, daß das Machtübergewicht auf Seite Frankreichs sich befinde“³².

So fand infolge des veränderten europäischen Machtgefüges und des personellen Faktors ab 1866 eine Umorientierung der rumänischen Außenpolitik von Frankreich zu Preußen hin statt³³. Als treibende und politische handelnde Kraft erwies sich der Fürst, der eine enge Anbindung an Preußen betrieb und versuchte, mit dessen Hilfe seine Modernisierungspläne für Armee und Infrastruktur durch den Eisenbahnbau so schnell wie möglich umzusetzen. Allerdings führte seine Politik einer einseitigen Bindung an Preußen zu einer Abhängigkeit, die es Bismarck erlaubte, Einfluss auf die rumänische Innenpolitik zu nehmen. So zwang er im November 1868 den Fürsten, sein radikal-liberales Ministerium zu entlassen, weil es durch seine Kampagne unter den Siebenbürger Rumänen die Ungarn auf den Plan rief, die Bismarck für seine Politik gegen Österreich benötigte – insofern hatte sich das geostrategische Interesse Bismarcks in diesem Punkt seit 1866 nicht verändert³⁴. Fürst Carol scheiterte mit seiner Politik der Instrumentalisierung dynastischer Beziehungen zur Durchsetzung seiner ehrgeizigen Ziele, die auf die Unabhängigkeit hinausliefen, andererseits aber gelang es ihm durch viele Kontakte und Initiativen, Preußen immer stärker in seinem Land zu engagieren und Interesse für Rumänien zu wecken. Dies führte zu einem differenzierten Vorgehen der preußischen Politik in Bezug auf Rumänien: außenpolitisch besaß es einen Stellenwert in der Relation Preußens zu den anderen Mächten Europas, wirtschafts- und handelspolitisch hingegen wurde es als eigenständiger Faktor behandelt. Was im Jahre 1866 als kurzfristige taktische Interessengemeinschaft begann, wurde durch die Zukunftsvorstellungen und die Politik des unerfahrenen Fürsten zum Ausgangspunkt eines qualitativ anderen Verhältnisses mit einem immer stärker werdenden Einfluss Preußens und der Gefahr der politischen Abhängigkeit von dieser Macht.

³¹ ANR, Casa Regală, 36/1866, S. 39f. Eder selbst hatte alles versucht, einen einheimischen Fürsten auf den walachischen Thron zu setzen.

³² *Ebenda*, S. 113 (Eder v. 15.8.1866).

³³ Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens*, S. 23-32.

³⁴ Zu den Einzelheiten: Edda Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I. 1866-1881*, München, Oldenbourg, 2003, S. 141-188.

1871: Die deutsche Karte

Eine andere Konstellation im beiderseitigen Verhältnis ergab sich zu Beginn des Jahres 1871. Verglichen mit der win-win-Situation 1866, wie man sie bezeichnen könnte, als beide Länder von der jeweiligen Krise profitierten, war das beiderseitige Verhältnis diesmal gerade wegen des deutschen Fürsten und des deutschen Sieges über Frankreich von starken Spannungen gekennzeichnet. Erneut gab es eine Interdependenz von europäischer und rumänischer Krise, doch diesmal wirkte sich die europäische Krise zunächst verschärfend auf die rumänische aus, nicht konfliktlösend wie 1866. Da es dem Fürsten nicht gelungen war, ein stabiles Regierungssystem zu errichten, wurde auf Seiten seiner innenpolitischen Gegner an seine Ablösung gedacht und auf seinen Sturz hingearbeitet. Aber auch Carol trug sich angesichts der immer stärker ausweglos erscheinenden Krise 1870/71 mit Abdankungsplänen bei gleichzeitigem Versuch, die Großmächte in seine staatlichen Reformpläne unter autoritärem Vorzeichen mit einzubeziehen³⁵. In dem sich zuspitzenden Konflikt zwischen Frankreich und Preußen während des Sommers 1870 geriet der Fürst dann selbst zur Zielscheibe der Gegnerschaft Frankreichs, da er mit den Interessen Preußens identifiziert wurde. Ähnlich wie Preußen 1866 war es nun Frankreich, das sich Rumäniens bedienen wollte, um Preußen zu schaden, und sei es wenigstens zur psychologischen Entlastung³⁶. Während der spanischen Thronfolgekrise, deren Auslöser die Kandidatur von Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen, Carols Bruder, bildete, drohte Frankreich offen mit dem Sturz des Fürsten, was sich auch die zunehmende Gegnerschar Carols im Inland zunutze machen wollte³⁷. Der Ausbruch des deutsch-französischen Kriegs führte zu öffentlichen Sympathiekundgebungen für Frankreich, die zur weiteren Isolation des Fürsten beitrugen, der sich emotional mit Preußen/Deutschland verbunden fühlte.

Die erneute Veränderung des europäischen Mächtegefüges 1870/71 durch die Niederlage Frankreichs und die Bildung des Deutschen Kaiserreichs traf ein krisengeschütteltes Rumänien mit einer schwachen Regierung, einer starken Opposition gegen den Fürsten und einer den Deutschen gegenüber feindseligen Stimmung. Diese verstärkte sich weiter aufgrund des Bankrotts des Strousberg Konsortiums, das mit dem Eisenbahnbau in Rumänien beauftragt worden war und wo die mehrheitlich deutschen Aktionäre die rumänische Staatsgarantie einforderten. Im Gegensatz zu 1866, als sich die Rumänen mit ihrem Hohenzollernfürsten im Glanze des preußischen Siegs über Österreich sonnten, verschärfte diesmal der Sieg die innenpolitischen Spannungen. In dieser

³⁵ *Ebenda*, S. 123-127.

³⁶ Mit dem Sturz des Fürsten wollte man der öffentlichen Meinung eine gewisse Genugtuung geben. ANR, Casa Regală, 48/1870, Brief Ion Strats vom 28. Juli 1870 an Carol.

³⁷ Ion Strat, dem rumänischen Vertreter in Paris gelang es, den Vater Fürst Karl Anton von der Notwendigkeit des Thronverzichts von Leopold zu überzeugen, um den Thron seines Sohns Karl in Bukarest zu retten: *ebenda*; Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie*, S. 221.

aufgeheizten Stimmung kam es zu einem Angriff von überwiegend jungen Leuten auf die Teilnehmer des Festbanketts der deutschen Kolonie in Bukarest anlässlich des Geburtstags von Kaiser Wilhelm I. und der Bildung des deutschen Kaiserreichs am 22. März 1871. Dieser Angriff, der sich auch gegen den deutschen Fürsten richtete, hatte die Ankündigung der Abdankung des Fürsten zur Folge.

Die deutsch-rumänischen Beziehungen waren im März 1871 auf einem Tiefpunkt angelangt. In beiden Ländern hatte sich eine emotionale Antistimmung aufgebaut: in Deutschland sorgten die frankophilen Öffentlichkeitsbekundungen und die heftigen antideutschen Debatten in der Strousbergaffäre für Ressentiments, während man in Rumänien Gefahr lief, die geänderte Mächtekonstellation zu ignorieren und sich mit der nun stärksten Kontinentalmacht anzulegen. Geht man davon aus, wie zum Beispiel in dem realistischen Ansatz der Theorie der internationalen Beziehungen, dass die Politik eines kleinen Landes besonders von seinen Sicherheitsinteressen geleitet wird, so kam dieser Grundsatz hier nicht zur Geltung. Anfang des Jahres 1871 beherrschte eine kaum durch rationale Argumente steuerbare Emotionalität die innen- und außenpolitischen Debatten, die eher den diskursiven Aspekt über das eigene Selbstverständnis in dieser Krise betrafen, das durch das Gefühl der Ohnmacht gegenüber dem Stärkeren und einer innenpolitischen Ausweglosigkeit gekennzeichnet war³⁸.

Die innenpolitische Krise fand ihr Ende durch die Bildung eines starken konservativen Ministeriums Ende März 1871, das dem Fürsten den Verbleib auf seinem Thron ermöglichte. Die Krise besaß einen wichtigen außenpolitischen Aspekt, der auf die Innenpolitik zurückwirkte. Wäre es zu der, von den rumänischen Politikern ernst genommenen, Abdankung des Fürsten gekommen, bestand wie 1866 die Gefahr einer internationalen Intervention und der Auflösung der Union. Zudem waren in der Moldau die Stimmen des Separatismus nicht verstummt aufgrund der durch die Union erfolgten Vernachlässigung des früheren Fürstentums, was wiederum Russland in die Hände spielen konnte. Nachdem Frankreich als Unterstützungsmacht ausgefallen war, wurde Deutschland in der Wahrnehmung der neuen konservativen Regierung zum ausschlaggebenden Faktor für die Union und damit für den Verbleib des Fürsten als Garantie für den Staatserhalt. So berichtete Petre P. Carp, der diplomatische Agent für Wien und Berlin, von einer ihn schockierenden Unterredung mit Bismarck, der gedroht hatte, sich nach all den Anfeindungen gegen Deutschland den Feinden der Einheit Rumäniens, nämlich Russland und der Türkei anzuschließen, sobald der Fürst das Land verlassen würde:

„J'ai été voir Bismarck. Le thème de sa conversation a été que l'Allemagne continuerait à porter le plus vif intérêt à S.A. mais que la Roumanie ne devait plus compter Allemagne parmi ses amis.

³⁸ Dazu auch der Aufsatz von Henry L. Roberts, *Politics in a Small State: The Balkan Example*, in *The Balkans in Transition*, hrsg. von Charles and Barbara Jelavich, Berkeley, University of California, 1963, S. 376-395, S. 393f.

Il m'a dit nettement que la Russie désire la séparation et que le jour où S.A. nous abandonnerait l'Allemagne aiderait la Russie à effectuer son plan³⁹.

Die Drohung Bismarcks entsprang sowohl einer emotionalen Verärgerung⁴⁰ als auch politischer Berechnung. Sie wurde in der rumänischen Perzeption als staatsbedrohend interpretiert, so dass die Regierung alles unternahm, um den Fürsten zu halten und bei den bevorstehenden Parlamentswahlen eine große konservative Mehrheit zu sichern. Genau diesen Effekt hatte Bismarck beabsichtigt, denn er hatte Carp im Unklaren darüber gelassen, dass ihm jetzt viel an dem Verbleib des Fürsten und an einer stabilen Situation in Rumänien lag. In diesem Punkt hatte sich bei ihm ein Einstellungswechsel vollzogen. Ende des Jahres 1870 war es ihm zunächst gleichgültig gewesen, ob der Fürst blieb oder nicht, und er hatte auch den übrigen Mächten seine Auffassung mitgeteilt, dass Deutschland an Rumänien kein politisches Interesse habe und das Land sich selbst überlassen würde⁴¹. Diese Auffassung erfuhr aber bereits Ende März, kurz nach den Angriffen auf die deutsche Kolonie in Bukarest und der Abdankungsdrohung Carols eine Änderung. Ausschlaggebender Faktor war wiederum Österreich-Ungarn, wie aus einem Schreiben Bismarcks an den deutschen Botschafter Graf von Bernstorff in London vom 3. April 1871 hervorging:

„Inzwischen sind von Oesterreichisch-Ungarischer Seite Andeutungen gekommen, daß man in Wien mit Besorgniß auf eine Katastrophe in den Donau-Fürstenthümern und deren mögliche Folgen blicke; [...] Das Oesterreichisch-Ungarische Cabinet scheint im Hinblick auf die große Zahl der innerhalb der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie Befindlichen Unterthanen Rumänischer Nationalität ein Interesse zu haben, den Ausbruch revolutionärer Bewegungen zu verhüten, welche über die Grenzen der Donau Fürstenthümer hinaus greifen könnten“⁴².

³⁹ Ministerul Afacerilor Externe, Bucureşti, Germania, 1852-1879. Corespondența cu Agenția din Berlin, Vol. 241, f. 39 (65) und 41 (67), 1. Mai 1871.

⁴⁰ Beust, der österreichisch-ungarische Außenminister, gab die Äußerungen Bismarcks in einem Bericht an Kaiser Franz Joseph wieder: „... er hasse diese Rumänen, nicht weil sie eine diebische Nation sind, was er ihnen nicht verdenken könne, sondern weil sie ruchlos an Preussen während des Krieges gehandelt“. Friedrich Ferdinand Beust (Graf von), *Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen*, Band 2, 1866-1885, Stuttgart, Cotta, 1887, S. 487. Beust traf Bismarck im Sommer 1871 in Bad Gastein.

⁴¹ Politisches Archiv Bonn (jetzt Berlin), I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 34. Bismarck an den deutschen Botschafter in St. Petersburg, Reuß, v. 29.11.1870: „Es ist schwer, dem Auslande das volle Maß der Gleichgültigkeit zum Bewußtsein zu bringen, mit welcher wir auf jene Verhältnisse blicken, weil man immer geneigt ist, den *persönlichen* Sympathien, welche für den Fürsten Carl natürlicher Weise vorhanden sind, einen Einfluß auf unsere Politik zuzuschreiben, welcher in der That nicht vorhanden ist. [...] Für das Volk der Rumänen ist nach ihrem Verhalten in diesem Kriege jedetwa vorhanden gewesene Sympathie bei unserer Bevölkerung erloschen, und der Fürst wäre in Düsseldorf jetzt besser aufgehoben als in Bukarest“ (Hervorhebung im Text).

⁴² Auswärtiges Amt, P. A. I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 45. Nr. 49 (Sicher): Bismarck an Bernstorff, 3. April 1871. Vgl. auch Beust an Wimpffen aus Wien, 30. März 1871 (Abschrift): *ebenda*, A 1486, pr. 2. April 1871.

Somit richtete Bismarck seine Politik gegenüber Rumänien erneut an den für ihn wichtigeren europäischen Machtfaktoren aus, nur diesmal im Rahmen einer Annäherung an die Donaumonarchie. Im Vergleich zu 1866 hatte sich deren Argumentation umgekehrt, wenn auch aus denselben Gründen: nun bedeutete ein Weggang des Fürsten unkalkulierbare Folgen für die Lage in Siebenbürgen und eine eventuelle Auflösung der Union einen Machtzuwachs Russlands. Während der österreichisch-ungarische Außenminister Beust die Haltung Deutschlands zu Rumänien sogar zu einem „Prüfstein“ für die Annäherung an Deutschland und die neue Zusammenarbeit mit Bismarck machen wollte⁴³, ging es diesem darum, aus Gründen der Stabilisierung der neuen politischen Lage Deutschlands jeden Konflikt zwischen den beiden östlichen Kaisermächten über Rumänien zu vermeiden. Infolgedessen erging an Fürst Carol der Rat, das Land in der Krise nicht zu verlassen, wobei Bismarck es nun als eine „Ehrensache“ für den Fürsten hinstellte, mit der konservativen Regierung einen letzten Versuch zu unternehmen, Ruhe und Stabilität wieder herzustellen, um den europäischen Frieden nicht zu gefährden⁴⁴.

Vergleicht man die ausschlaggebenden Faktoren in den Beziehungen zwischen Deutschland und Rumänien im Jahr 1866 und 1871, so liegt auf deutscher Seite eine grundsätzliche Übereinstimmung darin, dass Bismarck weder ein direktes Interesse am Land noch am Fürsten besaß, sondern dessen außenpolitischen Wert nach Maßgabe seiner Politik gegenüber den anderen Großmächten beurteilte. Dies war aber nur ein Aspekt, allerdings der entscheidende, der in Krisenzeiten zum Tragen kam. Zugleich aber war Preußen/Deutschland wirtschaftlich und finanziell immer stärker in Rumänien involviert, so dass die Politik diesen Teil der Beziehungen nicht länger ignorieren konnte. Auch das wurde im Verlauf des Jahres 1871 sichtbar, als es um die Regelung des Konkurses des Eisenbahnkonsortiums Strousberg und die Frage der Entschädigung der deutschen Aktieninhaber ging. Hier versuchte Bismarck mit allen Mitteln, sowohl durch die den Stolz der Rumänen verletzende Hinzuziehung der Pforte als Suzeränitätsmacht als auch durch Druck auf andere Mächte die deutschen Interessen durchzusetzen⁴⁵. Gerade diese Eisenbahnangelegenheit zeigte, über welche Resistenzkräfte ein Kleinstaat verfügte und Gegenstrategien entwickelte, sich diesem Druck zu widersetzen, wenn bestimmte Interessen als

⁴³ Heinrich Lutz, *Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867-1871*, Frankfurt am Main u.a., Propyläen, 1979, S. 434f.

⁴⁴ Auswärtiges Amt, P. A. I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 45. Telegramm Bismarcks an Reuß in Petersburg vom 28.3.1871 („Ich habe gestern tel. He. von Radowitz die Ansicht zur Verwerthung mitgeteilt, daß es für den Fürsten Ehrensache sei, nachdem conservatives Ministerium ans Ruder gelangt, sich dem Versuch mit demselben nicht zu entziehen, damit dem Fürsten nicht vorgeworfen werden könne, daß er durch vorzeitigen Verzicht europäische Verlegenheiten gefördert habe.“) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, Band 2, Stuttgart 1894, S. 180f.

⁴⁵ Ausführlich behandelt bei: Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, München, Oldenbourg, 1989, S. 189-205.

national definiert wurden und nicht unmittelbar die Sicherheit des Landes betrafen. Den Rumänen kam auch zugute, dass das Vorgehen Bismarcks auf wenig Verständnis bei den anderen Mächten stieß. Bismarck erfuhr hier die Grenzen politischer Großmachteinwirkungen, so dass es – wenn auch in einem schwierigen und jahrelang dauernden Prozess – zu einer Verhandlungslösung kam, die die Interessen Rumäniens wahrte. Ein weiterer Faktor kam hinzu, der die Veränderung im Verhalten des rumänischen Fürsten betraf. Carol I. machte einen Lernprozess durch, in dem er die Politik nicht mehr an seinen persönlichen Vorstellungen orientierte, sondern an den rumänischen Interessen. Damit gelang es ihm, unter Bewahrung seiner emotionalen Bindungen an sein früheres Heimatland sich vom deutschen Einfluss zu emanzipieren⁴⁶.

Die kontextuellen Bedingungen des Jahres 1871 ließen in der Wahrnehmung der rumänischen Politiker Deutschland zum Hauptfaktor für die Sicherung der Union und des Staates werden. Damit zogen sie die Konsequenzen aus dem gewandelten europäischen Machtgefüge und orientierten die rumänische Außenpolitik auf Deutschland hin, die bis 1871 auf weite Strecken hauptsächlich als persönliche Politik des Fürsten betrieben worden war. Nach den Erfahrungen des russisch-osmanisch-rumänischen Krieges von 1877/78 mit der erzwungenen Abtretung von Bessarabien an Russland und einem allgemeinen Unsicherheitsgefühl nach der Erlangung der vollständigen Unabhängigkeit mündete diese Politik 1883 in die vertragliche Anbindung an den Dreibund, die dem außenpolitischen Sicherheitsbedürfnis Rumäniens Rechnung trug.

1914: Entfremdung und Bruch

Überblickt man den Zeitraum der deutsch-rumänischen Beziehungen von 1871 und 1914, so gab es zwischen beiden Länder kaum politisches Konfliktpotential, sondern es kam im Gegenteil zu immer engeren Beziehungen auf allen Gebieten. Der Entscheidung zugunsten einer Anbindung an das Allianzsystem des Dreibunds 1883 lagen sicherheits- und stabilitätspolitische Motive zugrunde, die dem ab 1878 bzw. 1880 international anerkannten unabhängigen Staat innen- wie außenpolitisch die notwendigen Garantien gegen Russland geben sollte. Dabei war der Beitritt Deutschlands zum Defensivvertrag zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien die Grundbedingung von Seiten Rumäniens für dessen Abschluss⁴⁷. Im Unterschied zu den anderen südosteuropäischen Staaten wie Bulgarien, Griechenland oder Serbien gelang es dem Land, abgesichert durch das geheimegehaltene Bündnis, sich zu einem eigenständigen und stabilen Faktor in dem ständig von Krisen geschüttelten südosteuropäischen Raum zu entwickeln⁴⁸. Die deutsche Regierung verfolgte

⁴⁶ Auswärtiges Amt, P.A. I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 47. Anlage zum Bericht von Thielau vom 4. 2. 1872.

⁴⁷ Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens*, S. 30ff.

⁴⁸ Das Kapitel über den Abschluss des Bündnisvertrags zwischen Rumänien und Österreich-Ungarn, dem Deutschland am selben Tag (18./30. Oktober 1883) beitrug, trägt in der

während dieser Zeit eine insgesamt konstante prorumänische Politik und versuchte, die Dynastie als wichtigsten Garanten dieses Bündnisses zu erhalten und zu unterstützen. Wirtschaftlich wurde Deutschland zu Beginn des 20. Jahrhunderts zu einem der wichtigsten Handelspartner Rumäniens, ebenso engagierte sich die deutsche Finanzwelt sehr stark im Erdölgeschäft und im Bankenwesen⁴⁹. Somit nahm Rumänien eine herausgehobene Stellung in der Südosteuropapolitik Deutschlands ein und wurde überwiegend als Stabilitätsfaktor wahrgenommen und als respektierter Partner anerkannt, was sich auch in der Entsendung von bedeutenden Diplomaten nach Bukarest ausdrückte. Großen Anteil an dieser positiven Beziehung hatte das Königspaar Carol und Elisabeta, dessen Wirken das Land in Deutschland bekannt machte und Rumänien mit einem positiven Image verband.

Diese weitgehend unproblematischen Beziehungen erfuhren durch den Ausbruch des Ersten Weltkriegs eine tiefgreifende Änderung. Bis jetzt hatten sich die Veränderungen des europäischen Mächtesystems durch die sich verstärkende Blockbildung kaum auf das bilaterale Verhältnis ausgewirkt, auch wenn seit Antritt des nationalliberalen Ministerpräsidenten Ionel Brătianu im Januar 1914 sich eine mehr ententefreundliche Politik anbahnte und Russland und Frankreich ihre diplomatischen und medienpolitischen Aktivitäten in Rumänien zwecks einer Annäherung verstärkten⁵⁰. Der Ausbruch der europäischen Krise im Sommer 1914 ließ eine gestärkte Position Rumäniens sichtbar werden. Rumänien hatte nach den Balkankriegen und der Konferenz von Bukarest im Sommer 1913 eine regionale Führungsrolle übernommen und trat in seiner Politik selbstbewusster auf⁵¹. Gleichzeitig hatten sich die Beziehungen zu seinem Bündnispartner Österreich-Ungarn verschlechtert, da die Donaumonarchie zugunsten Bulgariens interveniert hatte trotz des Widerstands Deutschlands, das die rumänische Position unterstützte und sich nach dem Bukarester Frieden demonstrativ gegen eine Revision aussprach⁵². Im Zentrum stand aber die Siebenbürgenfrage, die von Anfang an den Schwachpunkt im Bündnissystem der Mittelmächte bildete und sich trotz der deutschen Vermittlungsversuche immer stärker zu einer Belastung im Verhältnis zu

neuen Akademieausgabe der rumänischen Geschichte die Überschrift: „România – parteneră a Triplei Alianțe“, in *Istoria Românilor*, Band 7, Teil 2, *De la independență la marea unire (1878-1918)*, hrsg. von Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2003, S. 240-272.

⁴⁹ Zu den Zahlen: *ebenda*, S. 81f., S. 124, S. 129-135; Topor, *Germania, România și războaiele balcanice*, S. 55-58.

⁵⁰ Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens*, S. 37.

⁵¹ Diesen Stolz und gesteigertes Selbstbewusstsein legte auch der König an den Tag, der darauf hingearbeitet habe, „daß Rumänien auf dem Balkan als eine Art Vormacht anerkannt werde“: Otto Freiherr von Dungern, *Aus den letzten Tagen des Königs Carol von Rumänien (verfasst im November 1914)*, in „Deutsche Rundschau“, 71, 1917, S. 8-43, S. 10.

⁵² *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, Bd. 35, Berlin, Deutsche Verlags-Gesellschaft für Politik und Geschichte, 1927, S. 359f.: Briefwechsel zwischen Kaiser Wilhelm II. und König Karl vom 7. und 8. August 1913. Generell dazu: Topor, *Germania, România și războaiele balcanice*, S. 231-236.

Österreich-Ungarn entwickelte. Die unversöhnliche Bipolarität des europäischen Allianzsystems bot nun den kleinen Staaten die Möglichkeit von politischen Alternativen, um als national definierte Ziele durchzusetzen, ohne den Widerstand einer gemeinsamen Front der Großmächte zu befürchten. Im Gegenteil, bei ungefähr gleich starken Großmachtlagern gerieten die kleinen Staaten in Südosteuropa, Serbien natürlich ausgenommen, zu umworbenen Akteuren⁵³, um das jeweils eigene Lager zu verstärken, was aber auch die Gefahr in sich barg, auf das falsche Pferd zu setzen. So wurde die Neutralität zu einem bevorzugten Strategem, allerdings nur bis zu dem Zeitpunkt, bis man je nach Interessenlage den Sieg für eine Seite als wahrscheinlich ansah. Bezeichnenderweise wurde in keinem der südosteuropäischen Staaten – dasselbe gilt für Italien – Neutralität im Sinne eines völligen Heraushaltens für die Dauer des Konflikts als politische Option realisiert, obwohl alle Länder gerade die Balkankriege mit ihren vielen Opfern an Menschen, Verwüstungen und Vertreibungen als verheerend erfahren hatten. Dafür war die Versuchung zu groß, mit Hilfe der Großmächte die eigenen territorialen Nationalstaatsziele zu erreichen.

Im Unterschied zu den Krisenjahren 1866 und 1871 hatte sich ein politisch erstarktes Rumänien 1914 zu einem wichtigen Faktor für die Mittelmächte entwickelt⁵⁴. Wie wichtig Deutschland Rumänien für einen erfolgreichen Ausgang des Krieges erachtete, ging aus den verzweifelten Bemühungen der deutschen Führung während der ersten Kriegsmonate hervor, Österreich-Ungarn zu Konzessionen zu bewegen, um den Kriegseintritt Rumäniens zu ermöglichen, während der ungarische Ministerpräsident Tisza schon klar erkannte, dass Rumänien nicht mehr zu gewinnen war⁵⁵. Auch wenn diese Einschätzung *ex posteriori* ihre Bestätigung fand, so stellte sich für die verantwortlichen Politiker von Regierung wie Opposition die Lage bei Ausbruch des Krieges als andere als einfach und eindeutig dar. Aufschlussreich für die rumänische Entscheidungsfindung waren die Diskussionen im Kronrat am 21. Juni/3. August 1914 über die Haltung des Landes zum Krieg, wobei auch das Verhältnis von Großmacht und Kleinstaat unter Berücksichtigung des Bündnisverhältnisses in dieser Krise

⁵³ Herre, *Die kleinen Staaten Europas*, S. 454-456.

⁵⁴ *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*. Band 8, Wien, Leipzig, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930, S. 186-195. Das sogenannte Matscheko-Memorandum (vor dem 24. Juni 1914 verfasst) zeigte die Konsequenzen eines möglichen Übergangs Rumäniens in das Entente-Lager auf. Der Historiker Paul W. Schroeder sieht sogar in Rumänien einen wichtigen Auslösefaktor des Ersten Weltkriegs, da der von Österreich-Ungarn befürchtete Verlust Rumäniens die Fähigkeit der Monarchie zerstören würde, mit dem Hauptproblem Serbien fertig zu werden. Diese Interpretation wird in dieser Weise aber nicht von den Akten unterstützt: Paul W. Schroeder, *Rumania and the Great Powers before 1914*, in „*Rumanian Studies*“ (Leiden), 3, 1976, S. 1-19, S. 11. Siehe auch: Barbara Jelavich, *Romania in the First World War: The Pre-War Crisis, 1912-1914*, in „*The International History Review*“ (Abingdon), 14, nr. 3, 1992, S. 441-660, S. 441-451.

⁵⁵ Glenn Torrey, *Irredentism and Diplomacy: The Central Powers and Rumania, August-November, 1914*, in „*Südost-Forschungen*“ (München), 25, 1966, S. 285-332.

thematisiert wurde⁵⁶. Auf die zu Beginn vom König vorgestellten Alternativen von Neutralität, Krieg an der Seite Russlands oder Einhaltung der Bündnisverpflichtungen mit sofortigem Kriegseintritt an der Seite der stärksten Militärmacht, nämlich Deutschlands, für die der König eindringlich plädierte, folgte die Kritik der anwesenden Vertreter von Opposition und Regierungspartei am Verhalten Österreich-Ungarns sowohl Serbien als auch Rumänien gegenüber. Man zog zum einen Parallelen zur Lage Serbiens, in dem man eher ein Opfer von Großmächterpression erblickte, wobei das Argument eine Rolle spielte, dass Rumänien durch seine Unterstützung der Rumänen in Ungarn einer ähnlichen Pression einmal ausgesetzt sein könnte. Zum andern sah man den Krieg als aufgezwungen an, da Rumänien trotz der schwerwiegenden Konsequenzen nicht konsultiert worden war, von ihm jetzt aber erwartet wurde, diese Entscheidung zu akzeptieren. Ähnlich wie Italien empfand man dies als Verstoß gegen den Bündnisvertrag, wobei die Nichtinformierung der Bündnispartner durch Berlin und Wien ebenso als Indiz gewertet werden kann, dass auch für diese Mächte der Bündnisfall zunächst nicht gegeben war⁵⁷. Wie Ministerpräsident Ionel Brătianu ausführte, könne man sich nicht an einem Krieg beteiligen, der die Vernichtung einer kleinen Nation zum Ziel habe⁵⁸. Außerdem war Rumänien nach Meinung fast aller Anwesenden dem genauen Wortlaut des Bündnisvertrags gemäß nur nach einem Angriff auf Österreich-Ungarn zu militärischem Beistand verpflichtet, der Bündnisfall also nicht gegeben. Natürlich spielte die Siebenbürgenfrage eine entscheidende Rolle, auch angesichts ihres hohen Stellenwerts in der öffentlichen Meinung und ihrer politischen Mobilisierungskraft, doch – auch darüber waren sich die Beteiligten im Klaren – hing deren Lösung vom Ausgang des Krieges ab, der völlig offen war. So liefen alle Argumente darauf hinaus, sich aus dem Krieg der Großmächte zu diesem Zeitpunkt herauszuhalten. Zudem gab es in jedem Bündnisystem Mächte, mit denen man seine Probleme hatte: Im Dreibund war es Österreich-Ungarn, bei der Entente Russland. Deutschland war davon im Grunde nicht betroffen, und man hätte am liebsten einen Krieg mit ihm vermieden, denn auch seine Militärmacht flößte großen Respekt ein⁵⁹. Auch bereitete es vielen Schwierigkeiten, nach einer so langen Bündniszeit plötzlich die Fronten zu wechseln. Die kompromisslos vorgetragene These von Petre Carp, dem altkonservativen Germanophilen und einzigen Unterstützer des Königs, dass es sich bei diesem Krieg um einen Grundsatzkonflikt zwischen dem Germanentum und dem Slawentum handele, wobei Rumäniens Überleben

⁵⁶ Die vorhandenen Dokumente und Memoiren sind abgedruckt in: Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997, S. 27-52.

⁵⁷ Afflerbach, *Der Dreibund*, S. 834-846. Das Urteil von Afflerbach, dass nach dem Vorgehen der Zweibundmächte der *Casus foederis* für die italienische Regierung zu Recht nicht gegeben war, trifft ebenso auf Rumänien zu: *ebenda*, S. 839.

⁵⁸ Mamina, *Consilii de Coroană*, S. 45 (Bericht von I. G. Duca).

⁵⁹ Der deutsche Gesandte von Bussche musste explizit erklären, dass ein Angriff auf Österreich-Ungarn Krieg mit Deutschland bedeute: Alexandru Marghiloman, *Note politice*, Band 1, hrsg. von Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1993, S. 189.

vom Sieg des Germanentums abhinge, fand keine Zustimmung, doch wirkte bei den meisten ein historisch bedingtes Misstrauen gegenüber Russland nach⁶⁰. Als noch während der Kronratssitzung die Nachricht von der Neutralität Italiens eintraf, bestärkte diese das Votum der Mehrheit, nicht in den Krieg einzutreten. Das dürre Kommuniqué über das Ergebnis des Kronrats besagte dann nur, dass Rumänien alle Maßnahmen ergreifen werde, um die Grenzen zu schützen⁶¹. Diese Formulierung bot keine Angriffsflächen, ließ alle Optionen offen, wobei selbst das Wort Neutralität, da mit einem negativen Beigeschmack versehen, vermieden wurde.

Wie auch in den zuvor behandelten Krisen Jahren bildete die Person des Königs einen wichtigen Faktor und stand an der Schnittstelle von Innen- und Außenpolitik. Seine Auffassung wurde bestimmt von der Gewissheit des deutschen Sieges, hinter der die Erfahrungen von 1866 und 1870/71 standen, und dem Ehrgefühl der Treue gegenüber den Bündnispartnern. Aufschlussreich war sein Argument, dass an der Seite des mit Sicherheit siegreichen Deutschlands Rumänien eine glänzende Zukunft bevorstünde, da es in dann in einer Reihe mit den Großmächten stehen würde und nach dem Krieg keine Entscheidung ohne Rumänien getroffen werden könne⁶². Diese Einschätzung sollte die rumänischen Politiker überzeugen und sie wahrscheinlich auch in ihrer nationalen Eitelkeit treffen, sie schien aber gleichwohl einen Hinweis auf seine Zukunftsabsichten zu beinhalten. Was bis jetzt aufgrund der vorhandenen Quellen nicht eindeutig zu belegen ist, betrifft sein Verständnis und Zukunftspläne der Siebenbürgenfrage in dieser Situation. Schenkt man den Ausführungen eines guten Kenners des Königs, der die letzten Gespräche mit ihm bis kurz vor dessen Tod geführt hatte, Glauben, so sah Carol die territoriale Vergrößerung als ein natürliches Resultat seiner Politik der Stärkung Rumäniens an, die das Land in die Lage versetzen würde, von Großmachtentscheidungen unabhängig zu werden:

„[...] aber jetzt war Rumänien, glaubte der König, innerlich: ökonomisch, intellektuell und militärisch, und äußerlich: in der Achtung und Anerkennung der größeren Mächte, genug gewachsen, um einen kräftigen Schritt, den Schritt territorialer Ausdehnung, weiter gehen zu können, ohne seine Existenz zu riskieren. Bis heute war die Ruhe Rumäniens eigentlich stets bedroht gewesen; nie aus eigener Kraft, nur immer durch Lavieren zwischen den bald mißgünstigen, bald rücksichtsvollen mächtigen Nachbarn, hatte das Land Schritt für Schritt vorwärts machen können; eine politische und wirtschaftliche Abhängigkeit drückender Art lastete auf dieser Entwicklung. Das mußte besser werden, Rumänien mußte sich mehr wie bisher auf eigene Füße stellen. Es mußte mächtiger, mußte größer werden. Aber Krieg gegen Österreich-Ungarn und Deutschland, das sah der König, war hierzu nicht der Weg“⁶³.

⁶⁰ Ion G. Duca, *Amintiri politice*, Band 1, München, Dumitru Verlag, 1981, S. 54f.

⁶¹ Mamina, *Consilii de Coroană*, S. 50.

⁶² *Ebenda*, S. 33.

⁶³ Dungern, *Aus den letzten Tagen des Königs Carol von Rumänien*, S. 39f. Siebenbürgen wird hier nicht ausdrücklich genannt, doch aus dem Kontext der Gespräche kann nur darauf geschlossen werden. In eine ähnliche Richtung gehen die Äußerungen von Ionel Brătianu,

Folgt man diesen Gedankengängen, so bestand kein grundsätzlicher Dissens in den politischen Zielen zwischen König und der politischen Elite, sondern nur in den Mitteln. Nach der festen Überzeugung des Königs würde ein Krieg gegen Deutschland Rumänien zerstören, obwohl offen blieb, wie bei einem Sieg des Dreibunds Siebenbürgen an Rumänien fallen könnte. Auch sein gegebenes Wort als Bündnispartner zu brechen, ging über seine Kräfte. So war er entschlossen, eher abzutreten, als in einen Krieg gegen die Mittelmächte einzutreten, wie aus seiner für diesen Fall vorbereiteten Abdankungsbegründung hervorging. Während er in seinem Schreiben an die Kaiser die Einhaltung seines Bündnisversprechens und die Bewahrung seiner Ehre in den Mittelpunkt stellte, stand in der Proklamation an die Rumänen die Sorge über das Schicksal Rumäniens im Fokus⁶⁴. Da Carol nicht nur an die eigene Abdankung, sondern an das Ende seiner Dynastie dachte, drohte Rumänien eine Staatskrise bei einem Bündniswechsel und Kriegseintritt auf Seiten der Entente⁶⁵. Für den verantwortlichen und fähigsten Leiter der rumänischen Politik, den liberalen Ministerpräsidenten Ionel Brătianu, stellte diese Haltung des Königs einen wichtigen Grund dar, Rumänien zum gegenwärtigen Zeitpunkt nicht in den Krieg zu involvieren, ebenso hielt er die militärische Lage noch nicht für entschieden. Er besaß genügend Autorität und Flexibilität,

wiedergegeben von Constantine Diamandy, *Ma mission en Russie 1914-1918*, I, *La tragédie d'une conscience royale*, in „Revue des deux mondes“ (Paris), 49, 1929, S. 794-820, S. 813f. Diamandy veröffentlichte auch die letzten Tagebucheinträge des Königs, doch müsste hier eine Überprüfung mit dem Original erfolgen, da einige Passagen über die geplante Abdankung fehlen.

⁶⁴ „Das von mir geschaffene Heer (Armee), das mir im vorigen Jahr jubelnd folgte, vielleicht in die Richtung marschieren zu sehen, wo ich Beistand zu leisten hoffte, zerreißt mir das Herz, und diese tiefe Kränkung ist unüberwindbar. – Mein Wort ist mir aber heiliger als alles, und ich breche mit einer ganzen Vergangenheit, damit mein Name makellos dasteht. – Alles, was ich in einem halben Jahrhundert geschaffen, gegründet und besessen, lege ich am Altare der Ehre nieder“, vgl. Margot Hegemann, *Zum Plan der Abdankung Carols I. von Rumänien im September 1914*, in „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“ (Ost-Berlin), 5, nr. 4, 1957, S. 823-825, S. 825; Duca, *Amintiri politice*, Band 1, S. 65f.; Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*, hrsg. von Nikolaus Netzhammer; Krista Zach, Band 1, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1995, S. 524. Generell zu der sozialen und politischen Wirksamkeit und Funktion des Begriffs der „Ehre“ in der Krise von 1914 siehe: Ute Frevert, *Honor, Gender, and Power. The Politics of Satisfaction in Pre-War Europe*, in Afflerbach; Stevenson (Hg.), *An Improbable War?*, S. 233-255.

⁶⁵ Hegemann, *Zum Plan der Abdankung Carols I.*, S. 825. Carol I. wollte nach dem Text der bereits vorbereiteten Proklamation an die Rumänen die Macht auf eine Regentschaft übertragen. Über diese Frage des Endes der Dynastie kam es in der königlichen Familie zu Streitigkeiten zwischen dem Königspaar und dem Thronfolgepaar, insbesondere Marie, die wie auch ihr Sohn Carol – der spätere Carol II. – zum Bleiben entschlossen waren. Duca, *Amintiri politice*, Band 1, S. 77-79. Die Abdankungspläne nahmen im September 1914 konkrete Gestalt an, als die russische Armee Lemberg eroberte und viele Rumänen den Zeitpunkt für gekommen sahen, in Siebenbürgen einzumarschieren. Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. I, *Carol I*, București, Editura Enciclopedică, 2. Aufl., 2004, S. 228. Wahrscheinlich hoffte der König, mit seiner Abdankungsdrohung dieselbe Wirkung wie 1871 zu erzielen.

sich sowohl gegen die immer stärker werdende Strömung eines Kriegseintritts an der Seite der Entente zu stellen, die auch mit antikarlistischen Tönen⁶⁶ einherging, als auch den König zu schonen und dessen Weigerung zu akzeptieren⁶⁷. Sein Ziel bestand in der Bewahrung der Dynastie und den Kriegseintritt zu einem Zeitpunkt, der Rumänien die größten Sicherheiten versprach. Der unerwartet schnelle Tod von Carol I. am 10. Oktober 1914, an dem die große psychische Belastung ihren Anteil hatte, erleichterte diese Politik des Premiers, während die Mittelmächte ihre stärkste Unterstützungskraft verloren. Rumänien beschritt nun den Weg der Annäherung an die Entente, da nur durch sie die Siebenbürgenfrage im rumänischen Sinne entschieden werden konnte⁶⁸. Mit dem Eintritt in den Krieg gegen Deutschland und Österreich-Ungarn im August 1916, der anschließenden Niederlage und der Besatzung des größten Teils Rumäniens durch österreichisch-ungarische, deutsche und bulgarische Truppen wurden die ehemaligen Verbündeten zu Kriegsgegnern⁶⁹. Dem für Rumänien erniedrigenden Frieden von Bukarest im Mai 1918, den die Siegermächte diktierten, folgte die deutsche Niederlage im November desselben Jahres, die Rumänien zu den Siegermächten des Ersten Weltkriegs erhob und seine außenpolitische Stellung in dem von Frankreich konzipierten *cordon sanitaire* aufwertete, ohne die damit verbundenen sicherheitspolitischen Ziele erreichen zu können. Dass Rumänien nach wenigen Jahren erneut zu einem Objekt von Großmachtinteressen geriet mit viel geringeren Spielräumen als im 19. Jahrhundert, gehört zu einem anderen Kapitel der beiderseitigen Beziehungen.

Zusammenfassung

In den hier behandelten Jahren wurde mit einer Änderung der Politik im bilateralen Verhältnis auf bestimmte Herausforderungen im europäischen oder innenpolitischen Umfeld reagiert und neue Weichen in den Beziehungen gestellt. Für Deutschland schälte sich als Determinante und Konstante im Verhältnis zu Rumänien das Verhältnis Deutschlands zu Österreich bzw. Österreich-Ungarn heraus, wobei Rumänien einen bestimmten Part zu übernehmen hatte: 1866 sollte das Habsburgerreich mit Hilfe Rumäniens geschwächt werden, 1871 wurde Rumänien als Faktor für die Stabilisierung der Donaumonarchie und für

⁶⁶ Zu den Vorwürfen gehörte auch der, dass er sein Land an die Deutschen verraten wolle: Dungern, *Aus den letzten Tagen des Königs Carol von Rumänien*, S. 21.

⁶⁷ Duca, *Amintiri politice*, Band 1, S. 73f. Nach Aussage Ducas war Brătianu nicht bereit, einen Krieg mit der Zerstörung der Dynastie, d.h. des Werks einer ganzen Generation, zu beginnen. Er nahm dafür in Kauf, als germanophil beschimpft zu werden. Marghiloman, *Note politice*, Band 1, S. 195. Sowohl Duca als auch Marghiloman beschreiben die Schwierigkeiten und Fähigkeiten von Ionel Brătianu, zwischen den Extrempositionen zu lavieren und die Vertreter aller Mächte hinzuhalten.

⁶⁸ Ein kurzer Überblick: Hamilton; Herwig, *Decisions for War*, S. 174-178.

⁶⁹ Zu der deutschen Besatzung siehe die differenzierte Darstellung von Lisa Mayerhofer, *Zwischen Freund und Feind. Deutsche Besatzung in Rumänien 1916-1918*, München, Meidenbauer, 2010.

die deutsch-österreichische Annäherung gebraucht, 1914 schließlich zur Aufrechterhaltung des Großmachtstatus von Österreich-Ungarn. Das bestätigt den Befund, dass bei der Behandlung der Kleinstaaten vor allem die Interessen der Großmächtebeziehungen im Zentrum standen, wenn es zwischen ihnen zu Krisen kam, die eine Änderung der politischen Kräfteverhältnisse auf gesamteuropäischer Ebene betrafen. Eine andere Auswirkung des asymmetrischen Verhältnisses bestand in dem Einfluss, den die Großmacht Preußen/Deutschland in bestimmten Situationen und aufgrund der besonderen personellen Konstellation auf die Innenpolitik Rumäniens nehmen konnte. So zeigte das Beispiel Rumänien, dass auf der einen Seite Kleinstaaten Destabilisierungs- oder Stabilisierungsversuchen seitens der Großmächte ausgesetzt waren, andererseits lernten sie, erfolgreiche Gegenstrategien zu entwickeln, um dieser Gefahr zu begegnen.

Wie sich gerade in Krisensituationen zeigte, waren kleine Staaten nicht nur Objekte, sondern auch Subjekte politischen Handelns. Es eröffneten sich ihnen Spielräume, die es ihnen erlaubten, von den Kontextbedingungen zu profitieren oder wie 1914 selbst Entscheidungsmacht auszuüben. Rumänien gelang es auf diese Weise, seine Staatsordnung mit einer konstitutionellen Monarchie unter einem fremden, sprich deutschen Fürsten zu etablieren und innen- und außenpolitisch an Stabilität und Sicherheit zu gewinnen, woran Deutschland einen nicht unerheblichen Anteil hatte. 1866 begann das persönliche Engagement des Fürsten, die rumänische Politik an Preußen/Deutschland auszurichten, 1871 bildete den Ausgangspunkt, als diese Politik von der rumänischen Elite übernommen wurde, was zu immer enger werdenden politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Verbindungen führte und in eine Politik der Anbindung an Deutschland mündete. Rumänien konnte sich danach als respektierter Partner in einer gesicherten außenpolitischen Position profilieren. Insofern stärkte der Ausgang dieser Krisen die Stellung des Landes und versetzten es in die Lage, sich 1914 bzw. 1916 gegen Deutschland zu entscheiden. So gab es auch immer Schwerpunktverlagerungen im beiderseitigen Verhältnis mit einem eindeutigen Übergewicht Preußens in den Anfangsjahren, danach einer weitgehend problemlosen Partnerschaft während der Zugehörigkeit zum Dreibund und schließlich der Entscheidungsmacht Rumäniens 1914. Der tiefe Einschnitt 1914 hatte wenig mit einem gestörten bilateralen Verhältnis zu tun, sondern mit dem Versagen der Funktionsfähigkeit von Konfliktregelungsmechanismen der Großmächte, die zudem versäumt hatten, unter Einbeziehung der kleinen Staaten neue internationale Ordnungsstrukturen zu institutionalisieren. Von den kleinen Staaten „die Unterordnung nationaler Interessen unter die Bedürfnisse des europäischen Friedens zu erwarten“⁷⁰, war sicher zu viel verlangt, wenn dies schon die Großmächte nicht vermochten. Das

⁷⁰ Dieses Zitat bezieht sich auf Serbien: Günther Kronenbitter, *Diplomatisches Scheitern: Die Julikrise 1914 und die Konzertdiplomatie der europäischen Großmächte*, in *Am Rande Europas? Der Balkan – Raum und Bevölkerung als Wirkungsfelder militärischer Macht*, hrsg. von Bernhard Chiari; Gerhard P. Groß, München, Oldenbourg, 2009, S. 55-65, S. 64.

deutsch-rumänische Verhältnis seit 1871 gehörte im europäischen Umfeld und im Vergleich zu den anderen Balkanstaaten zu den intensivsten und gleichzeitig zu den mit den geringsten Problemen zwischen einer Großmacht und einem Kleinstaat. Ohne ein gegenseitiges Gefährdungspotential nahmen die bilateralen Beziehungen bis 1914 trotz ihrer asymmetrischen Natur nach der schwierigen Anfangsphase eine für beide Teile vorteilhafte Entwicklung, die lange Zeit in Vergessenheit geriet und erst nach dem Ende der Teilung Europas wieder mehr in das historiographische Interesse rückt⁷¹.

⁷¹ Als Beitrag zu dieser Aufarbeitung kann auch das Buch von Lucian Boia, „*Germanofili*“. *Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Humanitas, 2010, eingeordnet werden.

GHEORGHE CLIVETI*

**RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ
A INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI.
IMPACTUL ALIANȚEI GERMANO-AUSTRO-UNGARE DIN 1879**

Proclamată, în mai 1877, prin acte de voință națională, și consacrată, prin efortul eroic de război din anii 1877-1878, independența României avea să suporte un foarte complicat proces de recunoaștere externă. Imediat după proclamarea ei, domnitorul Carol și guvernul României au mizat pe o recunoaștere sub auspiciile garanției colective a marilor puteri europene. Învingătoare în războiul contra Turciei, Rusia a căutat să impună o recunoaștere conformă vederilor ei, prin tratatul de la San Stefano. După deliberări de for diplomatic european, la Berlin, recunoașterea independenței României a făcut obiectul unor clauze ale tratatului din 1/13 iulie 1878. Deși preconizată formal de respectivul mare act diplomatic, acea recunoaștere urma să suporte pronunțări unilaterale și condiționale din partea fiecărei puteri implicate de deliberările Congresului de la Berlin. Și numai după pronunțările tuturor „principalelor puteri”, aveau și „alte state” să recunoască noul statut internațional al României.

Condițiile stipulate de marile puteri au vizat, întâi, ca, în România, „deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor” să nu mai fie „nimănui /.../ de excludere sau de incapacitate de la a se bucura de drepturi civile sau politice” (art. 44 al tratatului din 1/13 iulie 1878); apoi, ca „Principatul României să retrocedeze M.S. Împăratului Rusiei partea din ținutul Basarabiei, care a fost despărțită de Rusia în urma tratatului de la Paris” (art. 45 al tratatului din 1/13 iulie, de la Berlin). În legătură cu „cedarea sudului Basarabiei”, oficialii români au evitat să se conformeze presiunilor diplomației ruse de a fi semnată o „convenție specială” între partea „cedantă” și cea „primitoare a acelui mic teritoriu”. Spre a fi evitată subscrierea „cedării de teritoriu național”, partea română, invocând nevoia de a se conforma „deciziilor Europei”, și-a retras „serviciile publice” din cele trei județe sud-basarabene în momentul „sosirii acolo a autorităților ruse”¹. Nu avea să fie cum, însă, ca oficialii români să se

* Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași.

¹ Gh. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au Congrès de Berlin*, București, Cartea Românească, 1928; Daniela Bușă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin și primul război mondial*, București,

conformeze pur și simplu și „deciziilor” Congresului de la Berlin relative la „chestiunea libertăților religioase și politice”, care-și vădea, la rigoare, trăsături de „chestiune evreiască”. Pentru soluționarea unei atare „chestiuni” normale vieții statului modern au impus să fie urmate dificile „proceduri constituționale”, până la a prinde formă și conținut *Legea revizuitoare a articolului 7 din Constituțiune*, votată de Adunarea Deputaților, la 6/18 octombrie, și de Senatul României, la 11/23 octombrie 1879, spre a fi sancționată de domnitorul Carol, la 12/24 octombrie, același an². S-a răspuns, în modalitățile expuse, „cerințelor străinătății” pentru recunoașterea independenței. S-ar fi convenit, prin urmare, ca „principalele puteri condiționate”, Franța, Germania și Marea Britanie, de fapt, să consemneze fără întârziere îndeplinirea de partea română a „condițiilor” trasate ei de Congresul de la Berlin.

Până când să se raporteze „toate puterile străine” la starea de deplină suveranitate a României avea să mai treacă ceva timp și să fie depășite unele obstacole³. Motivul principal al amânării acelei raportări se vedea a fi, pe mai departe, poziția guvernului german, solicitat de acționari, „personalități influente”, cercuri financiare, inclusiv evreiești, față de „răscumpărarea căilor ferate de statul român”⁴. Între „condițiile puse de la Berlin”, una de natură financiară privea amanetarea de statul român a venitului net al monopolului tutunului⁵ și ipoteca asupra căilor ferate exploatate de Societatea acționarilor de la Berlin. Convenția de răscumpărare, semnată, la Berlin, de ministrul de finanțe D.A. Sturdza, avea să suporte unele amendamente în Camerele de la București, precum cel vizând strămutarea sediului Societății acționarilor la București⁶.

Paideia, 2003, p. 47-82; Dumitru Vitcu, *Rusia și rectificarea granițelor în 1878. Reacții și atitudini politice, controverse istoricografice*, în *AIIX*, tom XLVI, 2009, p. 315-346.

² Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată (1878-1884)*, ediție Aristiza și Tiberiu Avramescu, București, Editura Eminescu, 1993, p. 248 (*Documentar: Constituțiune*, notă infrapag. privind articolul 7, revizuit, cu condițiile „naturalizării”); v. și Barbu B. Berceanu, *Modificarea, din 1879, a articolului 7 din Constituție*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, nr. 6, 1979, p. 67-89, cu deosebire p. 80 și urm.

³ Imediat după votul Adunării Deputaților și înainte de votul Senatului, V. Boerescu expediasă o notă circulară reprezentanților României „în străinătate” prin care să se arate îndeplinirea condițiilor recunoașterii independenței; *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. XVI, București, (f.a.), p. 34.

⁴ Din cei 1.321,527 km, câți număra rețeaua căilor ferate de pe cuprinsul României, 174,342 km aparțineau, la 1879, statului român. De răscumpărat erau liniile exploatate de Societatea acționarilor căilor ferate române, cu sediul la Berlin, „preluate” a implicațiilor concesiunii Strousberg; Ion Șendrulescu, *Încheierea tratativelor duse de guvernul român pentru răscumpărarea căilor ferate de la Societatea acționarilor drumurilor de fier din România*, în *AUB*, XXII, 1973, 2, p. 63-80; v. și Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 69 (nota ed.).

⁵ În martie 1879 fusese reziliat contractul Regiei Monopolurilor Tutunurilor, statul român preluând respectiva Regie, ceea ce anunțase un substanțial venit la buget; *MOF*, nr. 71, 27 martie / 8 aprilie 1880, p. 212 și urm.

⁶ Convenția, cu un asemenea amendament, a fost aprobată de Adunarea Deputaților la 27 noiembrie / 9 decembrie 1879; *Legea și convențiunea. Expunerea de motive. Discursurile rostite în Parlament pentru susținerea lor*, București, 1880; Ion Șendrulescu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 80 și urm.

Reacțiile „celor de la Berlin”, ale cancelarului Bismarck, „la vârf”, ce amenința cu a da „satisfacție Parisului” prin considerarea ca „de neacceptat” rezolvarea „chestiunii evreiești”⁷, au determinat Senatul și Adunarea Deputaților României să adopte, la 22 decembrie st.v. 1879 și, respectiv, la 15/27 ianuarie 1880, în „ultima expresie procedurală”, versiunea agreabilă „părții germane” a legii pentru *Cesiunea căilor ferate ale Societății acționarilor către Statul român*. Sancționarea legii de domnitor avea să survină la 26 ianuarie / 7 februarie 1880, imediat după ce „s-a aflat” despre „consimțământul băncilor de la Berlin”⁸. A căzut astfel și obstacolul „tehnic-financiar” din calea recunoașterii de Germania și, prin influența acesteia, de Franța și Marea Britanie a independenței României.

Ar fi fost însă cam simplu dacă apropierea recunoașterii depline a independenței ar fi depins finalmente doar de satisfacerea de guvernul român a „cerințelor germane la răscumpărarea căilor ferate”. Din declarații, nu puține de circumstanță, se vedea că, pentru Bismarck „personal”, acea „satisfacere” ar fi contat mult. Cât despre alinierea pozițiilor Franței și Marii Britanii la cea a Germaniei, ar fi greu de crezut că la așa ceva ar fi contat tot mult sau decisiv „un aspect” de importanță aproape exclusivă pentru numai una dintre cele trei mari puteri, mai strict spus, pentru „persoane și cercuri financiare de la Berlin”. Până și asupra „chestiunii evreiești”, poziția „solidară” germano-franco-britanică s-a văzut a fi relativă, neîntrunind criteriul unui clar definit punct comun de vedere. Spre deosebire de Franța, perseverentă în a solicita o gamă mai largă a „naturalizărilor”, aproape de limita emancipării tuturor evreilor născuți în România, „nesupuși vreunei puteri străine”⁹, Germania și Marea Britanie au apreciat, fiecare, separat, „suficiența” consacrării prin legiuiri speciale a „naturalizărilor individuale”. S-ar cuveni, de aceea, înțeleasă menținerea celor trei mari puteri pe poziția unei recunoașteri „de comun acord, la unul și același moment”, a independenței României, în funcție de considerente mai largi, ținând de „mersul politicii generale” pe timpul celei de-a doua jumătăți a anului 1879.

Evenimentul de principală referință, survenit la începutul lunii octombrie, anul menționat, a fost, se știe, încheierea alianței defensive germano-austro-ungare¹⁰. Din textul preliminarilor și al tratatului semnat „de cele două părți”,

⁷ *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 29, 50 și urm.

⁸ *Ibidem*, p. 67 și urm.; v. și Ion Șendrulescu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 86 și urm.

⁹ *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 2/14 septembrie 1877 până la 16/28 iulie 1880 prezentate Corpurilor legiuitoare în sesiunea anului 1880-1881*, București, 1880, p. 174 (Callimachi-Catargi către <c.> V. Boerescu, Paris, 12 februarie 1880); *Independența României în conștiința europeană*, coord. Corneliu Mihail Lungu, București, 2001, p. 261 și urm. (C. Esarcu c. V. Boerescu, Roma, 20 noiembrie 1879).

¹⁰ *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie, 1879-1914*, d'après les documents des Archives d'Etat de Vienne, publiés et commentés par Alfred Francis Pribram, Paris, A. Costes, 1923, p. 8-11, text în germană, p. 11-14, tradus în franceză (*Traité d'alliance entre l'Autriche-Hongrie et l'Empire Allemand*, Viena, 7 octombrie 1879); și în *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette (1871-1914). Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelsohn-Bartholdy und Friedrich Thimme, III, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, p. 102-105 (același doc.).

la Viena, în 7 octombrie, răzvăteau considerente care au marcat, fie și indirect, calea spre deplina recunoaștere a independenței, având să străbată și implicațiile externe ale constituirii regatului României. „Uniunea intimă” a celor două „imperii centrale” avea un caracter defensiv, „neamenințând pe nimeni”, însă viza blocarea ambițiilor altor mari puteri, în special ale Rusiei. Un atac armat al acesteia din urmă contra vreuneia dintre puterile semnatare ale tratatului de la Viena atrăgea „asistența celeilalte, cu toate forțele”, încât și la încheierea păcii să conteze „dualul lor acord” (art. I al tratatului); în cazul că vreuna dintre „părțile contractante” ale aceluiași tratat avea să fie atacată „de o altă putere”, de „o alta decât Rusia”, cealaltă „parte contractantă” urma să adopte „o atitudine de neutralitate binevoitoare” față de „aliata ei”; iar dacă „puterea agresoare” se vedea susținută activ de Rusia, atunci obligația de asistență reciprocă, cu toate forțele militare”, asumată de Germania și Austro-Ungaria, intra în deplina ei vigoare (art. II al tratatului). Un atare act, cu rost de piatră unghiulară pentru „sistemul bismarckian”, defensiv, de alianțe¹¹, viza explicit blocarea „ambițiilor ruse” spre Europa Centrală și implicit spre Balcani. El consolida, totodată, atuurile politicii Austro-Ungariei spre sud-estul european, pe axul reprezentat de Dunărea de Jos. Repercusiunile lui de moment și mai ales de perspectivă nu prea aveau cum să ocolească România. Din ce resorturi veneau ele, s-a putut intui măcar, la Berlin și Viena, de pe când au prins a se lega preliminarile „dublei alianțe”.

Încă din vara anului 1879, când s-au întetit mult presiunile asupra României, ca aceasta să dea satisfacție cerinței de soluționare a „chestiunii evreiești” și acționarilor germani la „răscumpărarea căilor ferate”, politica germană era cuprinsă de o febrilă căutare de procedee ori mijloace menite ecartării „anumitor eventualități” („*des certaines éventualités*”), foarte „periculoase pentru pacea Europei”, cum avea să declare, ceva mai târziu, Bismarck ambasadorului francez Saint-Vallier¹². Nutritoare de „eventualități” de cel mai înalt grad de pericol apărea „cancelarul de fier” ca fiind Rusia. De la acuzarea „nedreptului tratament” ce i s-ar fi aplicat de celelalte puteri, de Germania îndeosebi, pe timpul Congresului de la Berlin, politica rusă dădea semne de reluare a unor „planuri ambițioase”, spre Europa Centrală și Balcani, mult clamate de lideri ai panslavismului, precum M. Katkov, de înalți oficiali, clerici și militari ai țarului. Întru a-și urma „planurile”, Rusia risca să-și atragă reacții din partea „puterilor occidentale”, Marea Britanie și Franța, cărora, amintind de „vremea” războiului Crimeii, să se asocieze Austro-Ungaria și Italia, sau, mai grav, sub raportul „echilibrului general”, reușea, ea, să-și facă „aliați”, din Franța, cu resentimente față de Germania încă de la 1871, și din Italia, cu

¹¹ Andreas Hillgruber, *Bismarcks Außenpolitik*, Freiburg im Breisgau, Rombach, 1972; Klaus Hildebrand, *Deutsche Außenpolitik, 1871-1918*, München, Oldenbourg Verlag, 1989, *passim*; A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Londra, New York, Oxford University Press, 1984, p. 260-263.

¹² *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, 1ère série (1871-1900), tom II, Paris, Imprimerie Nationale, 1930, p. 587 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

deziderate „irredentiste” față de Austro-Ungaria. În ambele „eventualități”, Germania avea motive să se întrevadă a fi „serios amenințată”. Spre a preveni asemenea „eventualități” sau „altele”, Bismarck era de opinie că se impunea determinarea unui „factor polar de putere”, în funcție de care „toate statele” să se regăsească precum într-o „constelație”, unde fiecare „entitate” să graviteze din impulsuri date de „propriul nucleu de forță”, fără „a se ciocni” de o alta¹³. Lipsa unui atare factor permitea oricărei „eventualități grave” să se încarce de date și tensiuni; în Rusia, țarul („*qui ne rêve plus qu’assassins*”)¹⁴ l-a îndepărtat „din consilii” pe Șuvalov, cu care la ocazia Congresului de la Berlin „s-a convenit rațional asupra diverselor chestiuni”, și le-a reconfirmat pozițiile de prim plan unor adepți ai „planurilor ambițioase”, lui Gorceakov, ros încă mult de „ranchiuna” dată de amintirea de a fi fost „umilit și maltratat de cancelarul Germaniei”, la aceeași amintire mai sus ocazie, de asemenea lui Miliutin, ministrul de război, sau lui Ignatiev, lider al mișcării panslaviste, de unde și frecvente „excese” vădite de discursul „împăratului Tuturor Rusiilor”, până la a-i trăda, cum sesiza Bismarck ambasadorului francez, „vocația de han tătar” („*On a dit chez vous: «Grattez le Russe et vous trouverez le Tartare», et moi j’ajoute: «Grattez le Tsar Alexandre et vous trouverez le Tamerlan»*”)¹⁵. Excesele de limbaj și de ambiții ale înalților oficiali ruși, anevoios mascate de figurația „pacifică” a lui Giers („*Il a un échine de clown américain*”)¹⁶, îndepărtau momentan „eventualitatea” resuscitării „solidarității” împăraților Franz-Joseph, Wilhelm I și Alexandru al II-lea. Era însă probabilă „eventualitatea” ca, la caz de „excese ruse”, Marea Britanie să se vadă cumva încurcată de unele „fantezii ale politicii ei de cabinet” („*Lord Beaconsfield est trop fils d’Isaac*”), între care și cea privind Rumelia Orientală („*L’enfant mal constitué de Lord Beaconsfield et de Lord Salisbury*”)¹⁷. Italia („*qui ronge son frein de ne pouvoir*”) se obstina în a da spectacolul unor „animozități” cu Franța și cu Austro-Ungaria¹⁸. Rămânea, în concluzie, ca Germania să ajungă la „un acord” cu Austro-Ungaria, în a cărei oportunitate Franța și Marea Britanie erau invitate să deceleze doar rațiuni de pace și de stabilitate la nivel cel puțin european. Era concluzia pe care cancelarul german a încercat-o și la „favoritele” sale întrevederi cu ambasadorul britanic, lordul Odo Russell¹⁹. Recunoașterea de cancelar a primatului „intereselor” britanice și, respectiv, franceze „în chestiuni mediteraneene”, precum Egiptul, Tunisia etc., ținea, desigur, de „calculul” de a asigura agrearea de cabinetele de la Londra și Paris a oportunității „parteneriatului germano-austro-ungar”.

¹³ Pe larg, Ulrich Kuhn, *Der Grundgedanke der Politik Bismarcks*, Dettelbach, J.H. Röhl, 2001.

¹⁴ *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 519 (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 27 iunie 1879).

¹⁵ *Ibidem*, p. 519 și urm. (același doc.).

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 521, 525 (același doc.).

¹⁸ *Ibidem*, p. 521.

¹⁹ Karina Urbach, *Bismarck’s Favorite Englishman: Lord Odo Russell’s Mission to Berlin*, Londra, New York, I.B. Tauris, 1999, *passim*.

Deși temeinic justificabil, nu doar din perspectivă germană, „drumul” spre tratatul semnat la Viena, pe 7 octombrie, de cancelarul Andrassy și de prințul Reuss, a fost unul mai curând sinuos decât linear, trecând prin faze dificile de negocieri, referitoare la „prezumtivul pericol” sau „inamic comun”. Pentru Germania ar fi fost de dorit ca activarea clauzei de *casus foederis* să fi vizat și un „atac francez”, pe când Austro-Ungaria a ținut să subscrie numai contracararea unui eventual „atac rus”²⁰. Rațiunea „dublei alianțe” de prevenire a unui „atac periculos” din partea Rusiei contravenea „tradițiilor solidarității conservatoare a curților de Habsburg, Hohenzollern și Romanov”. La Viena, poziția lui Andrassy se vedea serios erodată, fiindcă, pe de o parte, cancelarul era făcut responsabil de „nefericita administrare a Bosniei-Herțegovinei”, care întârea „componenta ortodoxă”, favorabilă Rusiei, a slavilor din Dubla Monarhie, și, pe de altă parte, un influent „partid” de la „curtea” împăratului Franz-Joseph se arăta încă încercat de nostalgia „gestului salvator” de la 1849 făcut Habsburgilor de Romanovi²¹. Lui Bismarck îi și venea greu să convingă pe adepții „Austriei Mari” că, pentru Germania, contrar „vocilor naționale” de la 1848, menținerea și consolidarea Dublei Monarhii, cu populație germanică majoritar catolică, era o necesitate de moment și de perspectivă²². Vederile comune i-au și determinat pe Bismarck și Andrassy să conteze mult pe „contactele lor personale”, cancelarul german făcând știută „mai tuturor celorlalte mari cabinete” consilierea sa intensă cu cancelarul austro-ungar asupra „chestiunilor de interes”, inclusiv asupra recunoașterii independenței României („*Que, dans l'affaire de Roumanie, je ne fasse pas un pas sans en informer Andrassy*”)²³. Buna conlucrare a celor doi cancelari s-a văzut, la un moment dat, periclitată, când s-a aflat despre apelul făcut de țarul Alexandru pentru resuscitarea „solidarității sale monarho-fraterne” cu împărații Franz-Joseph și Wilhelm²⁴. După un schimb „frățesc” de scrisori²⁵, întrevăderea „călduroasă” a împăraților Germaniei și Rusiei, „nepot și unchi”, la Alexandrovo, avea să dea motive de reală îngrijorare lui Bismarck față de „șansele alianței germano-austro-ungare”²⁶. Cancelarul a căutat să-l convingă pe Kaiser că, dincolo de festinul „solidarității monarhice”, lucrau argumente serioase, inclusiv

²⁰ Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 1878-1914*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 18 și urm.; V. Cristian, *1878-1914*, în vol. *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, Junimea, 1980, p. 316.

²¹ *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 523 și urm. (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 27 iunie 1879, despre „opiniile” lui Bismarck).

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches, 1871-1914*, unter Leitung von Albrecht Mendelsohn-Bartholdy und Friedrich Thimme, erster Band, Berlin, 1928, p. 71-74 (Hans Lothar Schweinitz c. Bismarck, Petersburg, august 1879).

²⁵ *Ibidem*, p. 75 și urm. (Alexandru al II-lea c. Wilhelm I, august 1879) și 80-82 (Wilhelm I c. Alexandru al II-lea, Babelsberg, 28 august 1879).

²⁶ *Ibidem*, p. 82 și urm. (Bismarck an das Auswärtige Amt, Gastein, 29 august 1879).

al unui spor de trupe ruse „pe direcționalul euro-central”, spre a fi considerat „marele pericol venind de la Răsărit”²⁷. Argumente sau motive de îngrijorare erau date germanilor și de declarațiile ambasadurului rus, contele Orlov, la Paris²⁸, ca și, mai ales, de cele ale cancelarului Gorceakov, în Baden, publicate, acestea din urmă, de cotidianul parizian „Soleil” și privitoare la oportunitatea „unei cooperări ruso-franceze”²⁹. Se impunea, de aceea, accelerarea negocierilor germano-austro-ungare. Sub acoperirea unei „vizite” făcute de Andrassy lui Bismarck, la Gastein, și a întoarcerii „gestului ei” de cancelarul german, la Viena, aveau să fie lămurite detaliile privind alianța germano-austriacă. Un *protocol* și un *memorandum*, subscrise de cei doi cancelari, în capitala imperială de pe Dunăre, pe 24 septembrie³⁰, cu „mențiunea” că nu se urmărea „atacarea premeditată” a Rusiei, ci prevenirea „unui atac” din partea acesteia, și că, astfel, nu era fatal lovit de nulitate „principiul solidarității celor trei împărați”, au premers direct și „fericit” tratatul de la 7 octombrie.

A fost pusă, prin „actele” semnate la Viena, „piatra unghiulară” pentru „sistemul bismarckian de alianțe”, menținut și dezvoltat, în înțeleșurile sale primordiale până spre 1890. Rațiunile „dublei alianțe defensive” și-au aflat o deosebit de convingătoare expunere într-un memoriu adresat de Bismarck împăratului Wilhelm³¹. S-a încercat, desigur, și calmarea „suspiciunilor altor puteri”, a celor ale Franței și Marii Britanii, îndeosebi, „încolțite” după o întrevedere avută, „à Puy près de Dieppe”, de Waddington cu lordul Salisbury³². Bismarck, prompt, totodată prudent, a și căutat să aibă „discuții liniștitoare” cu Teissereng du Bort, ambasadurul francez la Viena³³, cu Saint-Vallier, la Varzin³⁴, și cu „favoritul” Odo Russell, la Berlin³⁵. Indiscreții strecurate în presă și circulate de

²⁷ *Ibidem*, p. 83-91 (Bismarck c. Wilhelm I, 2 septembrie 1879) și 91-93 (*Aufzeichnung des Kaisers*).

²⁸ *Ibidem*, p. 74 și urm. (Herbert von Bismarck c. Radowitz, Kissingen, 15 august 1879).

²⁹ *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 575 (nota ed.); declarațiile cancelarului rus au fost făcute pe 9 septembrie; despre comentariile lui Bismarck, *ibidem*, p. 575 și urm. (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 25 octombrie 1879).

³⁰ *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, p. 2-4/4 și urm., pentru trad. franceză, și, respectiv, p. 5-7/7 și urm., pentru trad. franceză (documentele, cele două, semnate, pe 24 septembrie, la Viena); în *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 129 și urm., 127 și urm., cele două documente, în ordine inversată.

³¹ *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 122-127 (Bismarck c. Wilhelm I, Viena, 24 septembrie 1879; frapantă reluarea opiniilor împărtășite, în 27 iunie, la Berlin, de Bismarck lui Saint-Vallier, v. *Supra*); memoriul pentru împărat și în *Die Grosse Politik*, III, p. 92-98; v. și Herman N. Weill, *European Diplomatic History. Documents and Interpretations*, New York, Exposition Press, 1972, p. 234 și urm. (același memoriu).

³² *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 569-579 (Waddington c. amiralul Pothuau, ambasadur la Londra, 30 septembrie 1879).

³³ *Ibidem*, p. 559-564 (Teissereng du Bort c. Waddington, Viena, 26 și 28 septembrie 1879).

³⁴ *Ibidem*, p. 580-589, 589-592 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879, aceeași dată pentru ambele doc.).

³⁵ *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 138-141 (Bismarck an das Auswärtige Amt, Varzin, 10 noiembrie 1879); v. și *German Diplomatic Documents, 1871-1914*, selected by E.T.S. Dugdale, vol. I, New York, Londra, Methuen & Co., 1928, p. 104-106 (același doc.).

aceasta, cu privire la „acordul” germano-austro-ungar, au tensionat un timp „campania de lămuriri” dusă de cancelarul Bismarck. La „chestiunea” ridicată de lordul Salisbury, „dacă nu a fost cumva un angajament scris” („*whether there was no written engagement*”)³⁶, contele Georg Münster, ambasador german la Londra, s-a văzut orientat de „anterioare instrucțiuni”³⁷, spre a răspunde pe un ton disimulativ. Din capitala Regatului Unit s-a primit, la Berlin și Viena, știrea „liniștitoare” că, pentru „puterea insulară”, s-ar activa „antanta cu Franța” numai dacă aceasta ar face obiectul „unui atac”, nu și dacă ea „ar ataca”, întâi și deliberat, Germania, ca aliată ori nu a Rusiei³⁸. „Lămurit”, interesant, s-a dorit a fi și Heinrich von Haymerle, noul cancelar austro-ungar, căruia lui Reuss, ambasadorul german la Viena, „i s-a indicat” să-i (re)sublinieze caracterul *defensiv* al alianței din 7 octombrie³⁹. În discuții mai mult sau mai puțin protocolare, eventual „pur informale”, cancelarii și ambasadorii celor două puteri germane evitau utilizarea noțiunii de *tratat de alianță*, difuzându-le pe cele de *convenție*, *memorandum*. Disimulativ și totodată persuasiv, Bismarck avea să declare lui Saint-Vallier că, la Viena, fusese semnat „un acord și nu un tratat în toată regula”⁴⁰. Tratatul germano-austro-ungar rămânea secret și tocmai de aceea deosebit de eficace.

Despre cât și cum s-a putut ști la București despre „alianța puterilor germane” a lăsat „însemnări”, garnisite cu texte private ori oficiale, Carol I. Din ce-i scria tatăl său, „sursă credibilă”, Alteța Sa Regală a României s-a putut edifica asupra implicațiilor excepționale ale tratatului subscris de Andrassy și Reuss, la Viena, pe 7 octombrie („*Deslipirea Germaniei de interesele Rusiei e un fapt important, care arată pătrunderea și prevederea lui Bismarck și care a salutat cu bucurie în toate straturile poporului <german>. Austria a săvârșit o adevărată biruință asupra politicei sale de sentimente, căci până acum trebuia să fi rămas neuitat anul 1866*”)⁴¹. Nu ar fi avut cum să fi primit domnitorul un atât de concis și edificant comentariu de la „reprezentanții români în străinătate”; corespondența lui Vârnav-Liteanu și, de pe timpul „misiunii de negocieri privind căile ferate”, a lui D.A. Sturdza, de la Berlin, a fost absorbită

³⁶ *German Diplomatic Documents*, vol. I, p. 104 (Bismarck c. Ministerul de Externe, 10 noiembrie 1879).

³⁷ *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 132-135 (Münster c. Bismarck, Londra, 27 octombrie 1879).

³⁸ *Ibidem*, p. 137 și urm. (Reuss c. Bismarck, Viena, 6 noiembrie 1879); v. și *German Diplomatic Documents*, vol. I, p. 102-104 (același doc., sintetizând „diferite știri”).

³⁹ *German Diplomatic Documents*, vol. I, p. 106 și urm. (Bismarck c. Reuss, 29 ianuarie 1880).

⁴⁰ „Non, il n’y a pas de traité en règle, mais il y a un accord concerté en vue de certaines éventualités, accord écrit pour plus de clarté et de précision, rédigé en double exemplaire et signé par nous. Cela n’a pas la solennité d’un traité, mais cela doit en tenir lieu dans certains cas, et c’est en somme une sorte de protocole; j’avais d’ailleurs mes raisons pour ne pas vouloir un traité formel; je prévoyais des résistances et des difficultés qui ne m’ont pas manqué et, résolu à ne rien sacrifier au fond, je trouvais plus sage d’atténuer et de simplifier la forme”; *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 587 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

⁴¹ *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 40 (Carol Anton c. Carol I, Weinburg, 18 st.v. <?> octombrie 1879).

de aspecte ale îndeplinirii „condițiilor pentru recunoașterea independenței”⁴²; corespondența și, de peste timp, „amintirile” lui I. Bălăceanu nu prea vedeau claritate, nici măcar asupra „promisiunii” făcute de el lui Andrassy de a păstra „secretul” despre „o alianță ofensivă(?) defensivă între Austria și Germania”, exceptat, firește, doar față de Carol I, care nu avea încă titlul de rege la 1879 și nici nu se afla, prin octombrie, acel an, „la tatăl său, la castelul Weinburg, pe lacul Constanța”⁴³, cum „a notat”, peste ani, cel ce și-a întărit semnificația zilei sale de naștere, 25 ianuarie 1828, ca fiind și aceea „a intrării rușilor în Capitală” pentru o ocupație având „să dureze până la tratatul de la Adrianopol”(!!!)⁴⁴; la momentul „vizitei” lui Bismarck la Viena, I. Bălăceanu, „aflat acolo”, raporta că prințul cancelar, mizând pe succesul tratativelor germano-austro-ungare, „a *choisi un système de neutralité active qui lui permette de servir les intérêts de son pays sans se séparer des intérêts généraux de l'Europe /.../; son voyage à Vienne est «une manifestation publique et un affermissement de l'entente cordiale entre les deux pays»*”⁴⁵.

Din expresii laconice, cuvinte și gesturi ale domnitorului Carol sau ale premierului Brătianu, spre finele anului 1879 și la începutul celui următor, s-ar părea că, în oficiile cele mai înalte ale politicii de stat, a fost luată de bună convingerea principelui Carol Anton, după care alianța puterilor germane „va avea un efect favorabil” asupra României, chiar și „în chestiuni fierbinți”, de atunci, precum cea a Arab-Tabiei sau cea a „încheierii negocierilor de răscum-părare a căilor ferate”⁴⁶. Germania avea „să ia distanță” față de insistențele Rusiei ca „fortăreața” să revină Bulgariei sau ca un delegat al „noului Principat sud-dunărean” să fie admis, precum cel al României, în „comisia tehnică de trasare a fruntariilor”. Observația austro-ungară, că Bulgaria, fiind vasală Porții, nu era în drept să aibă „acel delegat”, nu a întâmpinat obiecții de la Berlin și nici dinspre „alte mari capitale decât a Rusiei”, spre satisfacția neascunsă a oficialilor români⁴⁷. Presiunile făcute de Germania direct sau prin intermediul Austro-Ungariei în „chestiunea căilor ferate” („*Bălăceanu anunță /.../ din Viena că Haymerle l-a poftit la sine și i-a spus că guvernul german a hotărât să rupă relațiile cu România dacă nu primește satisfacție deplină într-o chestiune în care este angajată onoarea sa*”)⁴⁸ s-ar cuveni înțelese, pentru finele anului 1879 și începutul celui următor, într-o „cheie” cumva deosebită decât aceea a „cinismului interesului privat, instrumentat politic”, din resorturi

⁴² *Documente oficiale, passim.*

⁴³ Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice, 1848-1903*, ediție Georgeta Filitti, București, Cavallioti, 2002, p. 219.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 15. De fapt, rușii „au trecut Prutul” în aprilie 1828, iar ocupația lor militară asupra Principatelor a durat până în 1834.

⁴⁵ *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866-1880)*, publ. par N. Iorga, București, 1938, p. 352 (Bălăceanu, raport din Viena, 11/23 septembrie 1879).

⁴⁶ *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 40 (Carol Anton c. Carol I, Weinburg, 18 octombrie st.v. <?> 1879).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 57.

„imperialiste”⁴⁹. Ținând cont că, în cele din urmă, poziția cabinetului german s-a arătat concesivă, admițând diminuarea până la stingere a cerinței de amanetare a veniturilor monopolului tutunului și administrarea căilor ferate de o instituție „națională”, cu sediul la București, ar fi de admis nevoia de ceva timp prealabil până să se fi înrădăcinat, sub cuvinte sau gesturi de circumstanță, un anumit raționament geo-strategic, de tip eminentemente bismarckian. Conform acestuia, Dunărea de Jos urma, din însăși logica tratatului de la 7 octombrie, să fie de un pronunțat *interes german* și, prin implicații, de un *interes general*. Din aceeași logică, influența austro-ungară era împinsă „spre sud-est”, însă sub gir, fie și tacit, de la Berlin. Rusia se vedea blocată în a mai tenta „să-și treacă trupele Dunărea” sau să-și dezvolte elemente de control direct asupra slavilor balcanici („*La Russie ne pardonne pas à l'Allemagne d'avoir jeté l'Autriche sur son chemin en Orient*”)⁵⁰.

În situația când de voința „impunătoarei Germanii” depindea definitivarea recunoașterii externe a independenței României, nu se prea mai legau ori ridicau rezistențe sau obiecții dinspre „alte puteri”, că ar mai fi „câte ceva de soluționat de guvernul de la București”. După unele „nemulțumiri” exprimate față de „modul insuficient de soluționare a chestiunii evreiești”, Franța și Marea Britanie aveau să se alinieze, până la urmă, verdictului dat de la Berlin asupra întrunirii exigențelor recunoașterii suveranității depline a statului român. În funcție de prefigurarea acelui verdict, guvernele de la Londra și Paris se îndepărtau de „promisiunile” făcute de ele, încă de pe timpul Congresului de la Berlin, exponenților „cauzei evreimii”, cu privire la „o soluție deplin satisfăcătoare lor pentru cea mai delicată condiție impusă României”. Nu întâmplător, criticile sau acuzele cercurilor de afaceri și financiare evreiești începeau să vizeze mai curând scăderile de atitudine din partea cabinetelor britanic, francez și german, decât „obstinația” factorilor politici români⁵¹. În cazul politicii bismarckiene, se vedea însă că, referitor la România, prevala deja rațiunea de stat, de „mare politică”, asupra unor „interese private”, fie acestea și „mânuite” de „persoane influente la cancelaria Reichului”, de „organe de presă” dintre cele mai prestigioase, cu mare „priză la publicul german”⁵². Edificator, pentru ceea ce conta mult în politica Berlinului, apărea faptul că Bismarck nu a mai acuzat, cu atâta vehemență, precum la finele anului 1878, „dezertarea” Italiei pe tema recunoașterii independenței României. Sub rațiunea stăvilirii „pericolului rus spre

⁴⁹ Pentru „vechea cheie de înțelegere”, v. Ion Șendrulescu, *op. cit.*, în loc. cit., *passim*, și la alți istorici români, cu scrieri mai ales de până spre 1990.

⁵⁰ *Correspondance diplomatique roumaine*, p. 354 (Vârnăv-Liteanu, raport din Berlin, 15/17 noiembrie 1879).

⁵¹ Carol Iancu, *Bleichroeder și Crémieux. Lupta pentru emanciparea evreilor din România la Congresul de la Berlin. Corespondență inedită (1878-1880)*, București, Editura Hasefer, 2006, p. 91-150 (text și documente relevante).

⁵² Despre toate acestea, la Berlin s-a ținut o minuțioasă evidență; Arhivele Naționale ale României (în continuare, ANR), fond Microfilme *Germania* (RFG), rola 8, cd. 1299-1396 (Auswärtiges Amt, Bonn. *Politisches Archiv*, Abt. I.A., *Rumänien*, nr. 1, vol. I-V, 1879-1880) și cd. 1104-1149 (Auswärtiges Amt, Bonn. *Politisches Archiv. Türkei*, vol. IV-V, 1879).

Europa Centrală și la Dunăre” ca și sub cea, mai înaltă, a conservării „păcii generale”, Italia reprezenta „o entitate aproape neglijabilă pentru politica bismarckiană de moment”, singura eventualitate, puțin probabilă, de preocupare a cancelarului, fiind cea a ralierei peninsularilor la „acțiuni balcanice” ale Rusiei⁵³.

Ce-i drept, în declarații, Bismarck supunea atenției ambasadorilor francez și britanic necesitatea de a se păstra circumspecție, chiar vigilență, față de „soluțiile” ce înclinau să dea miniștrii români unor „chestiuni de interes”, ei, parcă „jucându-se”, oferind, „părților așteptând un minimum de satisfacție, de formă /.../, să bea apă chioară” și nu, cum s-ar cuveni, „băubilă /.../, într-o cupă apetisantă”⁵⁴. La declarații și gesturi de „muștrare” a conduitei miniștrilor români, cancelarul german s-a dedat cam până când a constatat că „acționarii germani” au avut câștig de cauză în „chestiunea căilor ferate”. Dincolo de toate acestea, rațiuni de „mare politică” dictau tot mai mult poziția Germaniei față de recunoașterea independenței României. Când la Berlin s-a aflat despre „gestul” Italiei de recunoaștere formală a suveranității depline, în dreptul statului român, cu implicarea stabilirii de relații la nivelul legațiilor, prima reacție de la cancelaria Reichului a fost de a se da de înțelese, la București, că Germania, Franța și Marea Britanie „rămăneau unite în pozițiile lor rezervate”⁵⁵. Proteste sau acuze severe nu au mai primit italienii de la Londra și Paris în legătură cu acel „gest”, din 5 decembrie 1879, cum constata, de la Roma, premierul Benedetto Cairoli⁵⁶. Cu măcar aparentă severitate, „gestul” a fost acuzat de la Berlin⁵⁷. În determinarea

⁵³ „Si l'Italie était une puissance militaire redoutable, nous aurions eu peut-être à nous en préoccuper; mais j'aurais craint de blesser l'Autriche en lui-offrant une protection contre une agression de son voisin subalpin; l'armée austro-hongroise aurait vite raison des italiens seuls, et les entreprises de cette jeune et inquiète nation ne deviendraient redoutables que si ses forces servaient d'appoint à celles de la Russie; or, dans ce cas, nos arrangements contre une invasion russe entreraient en vigueur; nous n'avons donc pas en à nous préoccuper de l'Italie”; *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 587 și urm. (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

⁵⁴ „Quant à la Roumanie dont nous parlions tout à l'heure, je ne crois pas le moment venu de sortir de notre réserve; il convient d'attendre les propositions qu'auront à nous faire les ministres roumains, ils sont assez fins pour comprendre qu'ils nous ont joués et qui ils n'ont donné que de l'eau claire; il faut maintenant qu'ils nous la rendent bouvable en nous l'offrant dans une coupe appétissante; je ne me fais pas grande illusion sur l'importance des satisfactions de fond que nous pouvons espérer, mais il y a un minimum de satisfaction de forme que nous devons exiger parce que notre dignité nous le prescrit impérieusement”; *ibidem*, p. 591 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 597 (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 10 decembrie 1879). Pentru discuții „pe tema recunoașterii independenței”, tot mai strict pe cea „a răscumpărării căilor ferate de statul român”, J. von Radowitz, de la Externele Germaniei, a fost desemnat să întrețină „acordul” cu ambasadorii francez și german; *ibidem*. Radowitz înlocuise, în discuții relative la acele „teme” pe Bernhard Ernst von Bülow, decedat, spre regretul domnitorului Carol I; *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 34 și urm.

⁵⁶ *35 anni di relazioni italo-romene, 1879-1914. Documenti diplomatici italiani*, a cura di Rudolf Dinu, Ion Bulei, București, Univers Enciclopedic, 2001, p. 51 și urm. (Cairoli c. Fava, 5 decembrie 1879), 53 și urm. (Menabrea c. Cairoli, Londra, 9 decembrie 1879), 54 și urm. (Marochetti c. Cairoli, Paris, 12 decembrie 1879).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 55, 56 și urm. (De Launay c. Cairoli, Berlin, 13 și 15 decembrie 1879).

lui au funcționat rațiuni politice, ținând de preocupările „peninsularilor” de a submina sporul de influență austro-ungară asupra „balcanicilor” și la Dunărea de Jos, dar și, mai declarativ, sentimente de solidaritate neo-latină⁵⁸, la care trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar Tornielli a și fost „instruit” să facă o înaltă referință, cu prilejul acreditării lui⁵⁹. O anumită sensibilizare a „gestului” Italiei de recunoaștere a independenței României a fost dată, e de crezut, și de „diligentele” demarate de Vatican „spre a separa Dioceza de Nicopole de administrarea catolicilor din Valahia”⁶⁰. Acele „diligente”, asumate de nunțiatul din Viena, avea „să-și afle, spre finele anului 1880, concretizarea în desemnarea Monseniorului Ignazio Paoli ca episcop catolic de București”⁶¹.

Momentul de vârf al recunoașterii independenței României l-a constituit, fără îndoială, remiterea *notei identice*, în data de 8/20 februarie 1880, de reprezentanții Germaniei, Franței și Marii Britanii la București⁶². Deși *identică*, nota a fost remisă, în mod separat, conform uzanțelor diplomatice, de giranții consulari german și francez, Rotenhan și, respectiv, Bacourt, și de consulul general britanic White⁶³. *Nota* atesta că guvernul uneia sau, respectiv, al alteia dintre puterile menționate „a fost informat despre promulgarea, sub data de 25 octombrie 1879, a unei legi votată de Camerele de revizuire ale Principatului și destinată să pună textul Constituției române în acord cu stipulațiile inserate în articolul 44 al tratatului de la Berlin”⁶⁴. Deși „nu considera ca răspunzând deplin vederilor ce au călăuzit puterile semnatare” ale amintitului tratat „noile dispozițiuni constituționale /.../ și, în particular, cele din care rezultă, pentru

⁵⁸ Raoul Bossy, *Politica externă a României între 1873-1880, privită de la Agenția diplomatică din Roma*, București, Cultura Națională, 1928, *passim*; Domenico Caccamo, *L'Italia, la questione d'Oriente e l'indipendenza romena nel carteggio del consolato italiano a Bucarest (1870-1879)*, în „Storia e Politica”, anno XVIII, 1879, no. 1, p. 65-124; cf. *35 anni di relazioni italo-romene*, p. 51 (nota ed.).

⁵⁹ *35 anni di relazioni italo-romene*, p. 57 și urm. (Cairoli c. Tornielli, Roma, 16 decembrie 1879).

⁶⁰ ANR, Microfilme Vatican, rola 7, cd. 287-297 (Archivio Segreto Vaticano, tom 548/1880: *Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari*, 1880: *Providenze per la Chiesa di Romania*) și cd. 298 și urm. (aceeași Archivio..., tom 548: Msgr. Ignazio Paoli c. Boerescu, 2 august 1879 <?>).

⁶¹ *Ibidem*, cd. 302 și urm., 304 și urm. (aceeași Archivio..., tom 548: Leon XIII c. Carol I, 11 decembrie 1880; Carol I c. Leon XIII, București, 31 decembrie 1880).

⁶² *Documente oficiale*, p. 176 și urm. (Nota c. Boerescu, 8/20 februarie 1880); și în alte publicații, mai nou în *Independența României în conștiința europeană*, p. 278 și urm.

⁶³ ANR, Microfilme Germania (RFG), rola 8, cd. 1386 și urm. (Auswärtiges Amt, Bonn, *Politisches Archiv*, Abt. I.A., Rumänien, vol. V, Rothan c. V. Boerescu, București, 8/20 februarie 1880); *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom III, p. 17 (nota ed.); Sorin Liviu Damean, *Diplomați englezi în România*, vol. I, 1866-1880, Craiova, Editura Universitaria, 2008, p. 331 și urm. (White c. Boerescu, București, 8/20 februarie 1880).

⁶⁴ „Le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté Britannique / de la République Française) a été informé par les soins de l'agent de Sa Altesse Royale le Prince de Roumanie (à Berlin / à Paris), de la promulgation, sous la date du 25 octobre 1879, d'une loi votée par les Chambres de révision de la (sic!) Principauté et destinée à mettre le texte de la Constitution Roumaine en accord avec les stipulations insérées dans l'article 44 du traité de Berlin”; ANR, Microfilme Germania (RFG), cd. 1386 și urm. (Auswärtiges Amt..., Abt. I.A., Rumänien, vol. V, doc. cit.).

persoanele de rit necreștin domiciliat în România <și> neaparținând niciunei naționalități străine, necesitatea de a se supune formalităților unei naturalizări individuale⁶⁵, fiecare guvern” (al Germaniei, al Marii Britanii sau al Franței), „încercător în voința guvernului princiar, de a se apropia tot mai mult, în aplicarea acelor dispozițiuni, de gândirea liberală de la care s-au inspirat puterile”, și doritor „să dea națiunii române o mărturie de sentimente de amicitie, a decis să recunoască fără întârziere Principatul României ca stat independent”⁶⁶. În consecința recunoașterii, fiecare dintre guvernele notificante se arăta dispus să dezvolte „relații diplomatice /.../ cu guvernul princiar”⁶⁷. Cu titlul de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la București aveau să fie acreditați William A. White, pentru Marea Britanie, contele Ludwig von Wesdehlen, pentru Germania, și Jules Ducros-Aubert, pentru Franța⁶⁸.

Referitor la *nota identică* a celor trei mari puteri, guvernării de la București, satisfăcuți că nu conținea „vreo rezervă formală” asupra modului de îndeplinire a „delicatei condițiuni” preconizată de articolul 44 al tratatului de la Berlin⁶⁹, nu și-au ascuns, totuși, la un moment dat, „dezamăgirea” față de expresia „de regret”, conform căreia acea „îndeplinire” nu a răspuns tuturor „vederilor ce au călăuzit puterile semnatare ale tratatului de la Berlin”. Prin consensul celor trei puteri, de redactarea *notei identice* s-a preocupat noul ministru de externe francez, Charles de Freycinet⁷⁰, rezultatul la care acesta a ajuns întrunind adeviziunile cabinetelor de la Berlin și Londra⁷¹. Acea „expresie de regret” se vedea cumva superfluă, de vreme ce principiul „naturalizării

⁶⁵ „Le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté la Reine / de la République) ne saurait considérer comme répondant entièrement aux vues qui ont dirigé les Puissances signataires du traité de Berlin, les dispositions constitutionnelles nouvelles dont il lui a été donné connaissance, et, en particulier, celles d'où résulte pour les personnes de rite non chrétien domiciliées en Roumanie n'appartenant d'ailleurs à aucune nationalité étrangère, la nécessité de se soumettre aux formalités d'une naturalisation individuelle...”, *ibidem*.

⁶⁶ „Toutefois, confiant dans la volonté du Gouvernement Princier de se rapprocher de plus en plus, dans l'application de ces dispositions, de la pensée libérale dont s'étaient inspirées les Puissances, et prenant acte des assurances formelles qui lui ont été transmises à cet effet, le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté Britannique / de la République), afin de donner à la nation Roumaine un témoignage de ses sentiments d'amitié, a décidé de reconnaître sans plus retard la Principauté de Roumanie, comme Etat indépendant”, *ibidem*.

⁶⁷ „En conséquence, le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté Britannique / de la République) se déclare prêt à entrer en relations diplomatiques réguliers avec le Gouvernement Princier”, *ibidem*.

⁶⁸ Reprezentantul britanic și-a prezentat, „într-o audiență solemnă /.../ la Principe”, în chiar ziua de 8/20 februarie, scrisorile de acreditare; *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 73 ; v. și Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, vol. I, p. 330 (White c. Salisbury, București, 8/20 februarie 1880). Contele Wesdehlen și-a prezentat scrisorile de acreditare pe 27 februarie / 10 martie, iar Ducros-Aubert a doua zi; *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 77.

⁶⁹ *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 69 (Boerescu, notă circulară, 27 ianuarie / 8 februarie 1880); dovadă că, la București, s-a știut „câte ceva” despre conținutul *notei identice*, înainte ca aceasta să fie remisă oficial „părții române” la 8/20 februarie 1880.

⁷⁰ *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom III, p. 9 (Freycinet c. Bacourt, 29 ianuarie 1880).

⁷¹ *Ibidem*, p. 17 (Prințul Clodwig von Hohenlohe-Schillingfürst c. Freycinet, Paris, 8 februarie 1880) și 25 (Freycinet c. Pothuau, Paris, 12 februarie 1880).

individuale a străinilor imigranți” era urmat, „la ele acasă”, sub anumite condiții – de domiciliu, de naștere sau de ocupație –, de înseși puterile ce l-au ridicat pe timpul Congresului de la Berlin⁷². Ceea ce conta, în plan politico-diplomatic, era că *nota* din 8/20 februarie a deblocat cursul recunoașterii independenței României și de alte state, implicând și stabilitatea de relații la nivelul legațiilor. Cu Serbia, Belgia și Grecia s-au stabilit la nivelul acreditării la București de miniștri rezidenți, Olanda acreditând însărcinat cu afaceri⁷³. Și Danemarca, Suedia, Spania, Portugalia, Confederația Elveției, dintre statele europene⁷⁴, precum și, „de peste mări”, Statele Unite ale Americii, și-au desemnat reprezentanți diplomatici la București, întărind astfel recunoașterea independenței⁷⁵. Din resorturile politicii externe de stat suveran, România s-a văzut în situația de a realiza un vast program de înființarea de legații în diverse capitale⁷⁶. De unde și constatarea că recunoașterea externă a independenței a presupus nu doar un spor de drepturi, sub auspiciile suveranității depline, ci și o mai intensă angajare de rol sau de interese naționale la nivelul relațiilor „cu toate statele”.

⁷² *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 75 (Carol Anton c. Carol I, 15/27 februarie 1880).

⁷³ Au fost acreditați la București: Milan A. Petronjevici, de Serbia; Joseph Jooris, de Belgia; Marc Dragenis, de Grecia; Jan A. Keun, de Olanda; v. Keith Hitchins, Miodrag Milin, *Relații româno-americane, 1859-1901. Documente diplomatice și consulare*, București, 2001, p. 82 și urm. (Eugen Schuyler c. William E. Evarts, București, 15 august 1880, cu „o listă” de reprezentanți diplomatici în capitala României).

⁷⁴ *Independența României în conștiința europeană, passim*; J. Jooris, reprezentantul Belgiei la București semna ministrului său de externe, la 2 aprilie 1880, că, practic, independența României era recunoscută de *toate* puterile europene; *ibidem*, p. 287-289.

⁷⁵ Inițial, Eugen Schuyler fusese desemnat cu titlul de consul general și agent diplomatic. Observațiile formulate de Ministerul de Externe de la București și rațiunile dictate de negocierile și încheierea unui tratat comercial româno-american au condus la încercarea de reprezentant american a titlului de ministru rezident, el fiind acreditat ca „însărcinat cu afaceri și consul general”; Keith Hitchins, Miodrag Milin, *Relații româno-americane, 1859-1901. Documente diplomatice și consulare*, București, 2001, p. 73 și urm. (Schuyler c. Evarts, Roma, 17 iunie 1880), 81 și urm.; 111 și urm. (același c. același, București, 15 august 1880 și 4 februarie 1881).

⁷⁶ *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI și XVII, *passim*. Un caz special a fost cel al colonelului Sergiu Voinescu, „în misiune” pentru Brazilia și Statele Unite; v. *Independența României în conștiința europeană*, p. 307 și urm. (Hoyos c. Haymerle, București, 17 noiembrie 1880, despre acea „misiune”); Keith Hitchins, Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 84 și 86 (Schuyler c. Evarts, 8 și 10 septembrie 1880).

DIE INTERNATIONALE ANERKENNUNG
DER UNABHÄNGIGKEIT RUMÄNIENS. DER EINFLUSS
DES DEUTSCH – ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN BÜNDNISSES VOM 1879
(Zusammenfassung)

Stichworte: Unabhängigkeit Rumäniens; internationale Beziehungen; Deutschland; Österreich-Ungarn.

Damit seine Unabhängigkeit auch anerkannt wurde, hatte Rumänien gemäß dem Berliner Vertrag vom 13. Juli 1878 eine Reihe von Bedingungen zu erfüllen. Da wäre zunächst die Abtretung von Gebieten im südlichen Bessarabien an Russland zu nennen; sodann die Lösung von Fragen der politischen wie der Religionsfreiheit durch eine Abänderung von Artikel 7 der Verfassung. Diesen Bedingungen hat Deutschland den Rückkauf der wichtigsten Eisenbahnstrecken von der Berliner Aktiengesellschaft durch Rumänien hinzugefügt. Für nicht wenige Historiker hat sich Deutschland seinen Zuwachs an Macht, der auf europäischer Ebene durch das Bündnis mit Österreich-Ungarn sichtbar wurde, zunutze gemacht, um Rumänien die „Erfüllung aller Bedingungen“ aufzuzwingen. In weiteren Verlauf führten die geostrategischen Ziele des Zweibundes zu einer Entspannung der deutschen Position hinsichtlich Rumäniens, sowohl in Bezug auf die Anerkennung der Unabhängigkeit als auch bei der Ausrufung des Königreichs. Berlin hat schließlich die Lösung der rumänischen Regierung für die „israelische Frage“ ebenso wie die Einrichtung des Hauptsitzes der Eisenbahngesellschaft in Bukarest akzeptiert.

LIVIU BRĂTESCU*

GERMANIA ÎN POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI (1878-1888)

Într-un mediu politic în care Franța era, și datorită sprijinului acordat diferitelor obiective politice românești, considerată ca un aliat statornic și necondiționat, modul în care evoluează scena politică europeană după 1866 creează destule momente de confuzie. Preluarea treptată de către Germania a rolului de primă „vioară” în politica internațională îi determina pe mulți lideri politici români să o privească cu atenție, dar și cu speranță, mai ales după venirea pe tronul de la București a unui prinț din dinastia de Hohenzollern. Chiar dacă unii dintre actorii politici importanți ai României comiteau în cursul anilor 1870-1871 anumite gesturi politice care puteau fi considerate ca fiind cel puțin inamicale la adresa Germaniei, destui dintre ei realizau tot mai mult faptul că, dincolo de simpatiile lor, o țară ca România nu putea ignora în planurile sale de politică externă nici unul din statele importante ale Europei. Ceea ce avea să se întâmple la Berlin în 1878 putea fi considerat un adevărat avertisment pentru toată clasa politică românească în privința apropierii momentului în care trebuia să se decidă în legătură cu un grup sau altul de puteri spre care intenționa să se orienteze. Aproximarea și în cele din urmă aderarea României la Tripla Alianță devenea după 1878 un obiectiv politic important pentru Carol I și I.C. Brătianu, chiar dacă el nu era anunțat în mod public, iar realizarea lui presupunea depășirea câtorva obstacole interne (opoziția taxa mereu orice gest care putea fi considerat unul de natură a atinge interesele României), dar și externe (permanenta suspiciune asupra simpatiei pe care ar fi avut-o Brătianu și nu doar el pentru Rusia). Dincolo de necesitatea de a face parte dintr-o alianță politică și militară, decizia era greu de luat din câteva motive. În primul rând, existența în cadrul unui stat precum Austro-Ungaria, avut în vedere pentru o colaborare politică, a unor teritorii locuite de români contribuia serios la îngreunarea identificării unor explicații care să poată fi acceptate de către cât mai mulți români. În al doilea rând, deși teama de Rusia era destul de puternică în rândul unui număr important de oameni politici de la București, ea nu contribuia la o rapidă acceptare a orientării României spre Tripla Alianță. Dacă la această situație mai adăugăm și propaganda făcută de politicieni, precum Gr. M. Sturdza în favoarea

* Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași.

Rusiei, avem un tablou complet asupra dilemelor existente în lumea politică românească după 1878. Întrebarea care poate să apară în acest moment este legată de motivele pentru care Germania, după o reținere nedisimulată în anii 1866-1878 în sprijinirea României în diverse proiecte, depune un efort constant pentru ca aceasta din urmă să devină aliata ei. Demersul de față încearcă să găsească răspuns la această întrebare, dar și la alte câteva neformulate aici.

Privită din perspectiva modului în care reacționase elita politică de la București față de hotărârile Congresului de la Berlin din 1878, reuniunea din capitala Germaniei contribuisese la conștientizarea de către o bună parte a clasei politice românești a faptului că arena internațională se caracteriza printr-un pragmatism foarte clar asumat. Modul în care se raportaseră puterile europene față de revendicările românești era un semnal evident în privința lipsei oricărei disponibilități a marilor puteri de a accepta punerea sub semnul întrebării de către România a deciziilor luate și asumate de statele semnatare ale actului încheiat la Berlin. Aderarea României la „blocul central-european” nu doar că devenea în contextul internațional de după 1878 singura opțiune posibilă, dar fusese practic anunțată de o serie de acțiuni politice în desfășurarea și realizarea cărora România era sprijinită de state precum Germania și Austro-Ungaria. Prima acțiune din seria amintită – proclamarea Regatului –, dincolo de modificarea statutului juridic internațional, devenea pentru guvernul condus de I.C. Brătianu o urmare firească a câștigării independenței de stat și a dreptului pe care-l obținuse România de a produce acele schimbări de care credea că avea nevoie în evoluția ei ulterioară. Ceea ce începeau să realizeze oameni precum Carol I și prim-ministrul României, după Congresul de la Berlin, era ideea că marile puteri susțineau sau respingeau după propria lor logică anumite solicitări venite din partea „noilor” state ale Europei. În consecință, o acțiune de tipul celei din 14 martie 1881 impunea o pregătire atentă pe parcursul căreia nici un factor, inclusiv cel de natură economică, care ar fi putut contribui la capacitatea puterilor europene pentru susținerea proiectului politic deja amintit, nu putea fi ignorat. Pentru o societate tot mai atentă la acte și gesturi simbolice, acordarea pentru suveranul ei a unei considerații asemănătoare cu aceea a monarhilor europeni era un obiectiv deosebit de important. Fixată ca obiectiv în cadrul guvernului, încercarea de a obține recunoașterea modificării amintite începea cu Italia, iar apoi luând în calcul poziția tot mai importantă pe care o juca Austro-Ungaria în această zonă a Europei, Ion Bălăceanu era trimis la Viena pentru demararea unor discuții în direcția amintită. Fără a exista vreo explicație concretă, România cerea la jumătatea lunii iulie 1878, prin intermediul lui Mihail Kogălniceanu, reprezentantului Italiei la București opinia guvernului său în privința asumării de către Carol I a titlului de „Mare Domn” și „Alteță Regală”. Cunoscând suspiciunile și temerile existente în rândul diplomației europene față de multe din demersurile legitime ale României, guvernul liberal încerca prin astfel de acțiuni să anunțe într-un fel noua modificare de statut juridic pe care România

se pregătea să o realizeze, respectiv trecerea de la Principat la Regat¹. Datorită influenței deținute de Imperiul Habsburgic la Berlin devenit noul decident pentru partea sud-est europeană, România lua în calcul posibilitatea ca dubla monarhie să devină pentru viitor un posibil partener extern. Conformându-se dispozițiilor venite de la București, în cadrul discuțiilor pe care le are cu Gyula Andrassy, Ion Bălăceanu îi comunica intenția lui Carol de a-i fi recunoscut titlul de Alteță Regală. Nedorind să fie implicat direct, dar nici să dea un răspuns negativ solicitării formulate de români, reprezentantul austriac, după ce aprecia chestiunea ridicată ca fiind „delicată” și „intempestivă”, sugera o soluție interesantă, ținând cont din partea cui venea, și anume asumarea prin decret a titlului amintit de către suveran. Etapa următoare presupunea comunicarea acestei decizii puterilor europene printr-o notă diplomatică, acțiune ce primea promisiunea unui sprijin total din partea Austro-Ungariei². Alt tip de mesaj era transmis în aceeași perioadă de la Berlin. Nedorind parcă să lase loc vreunui dubiu, intențiile statului condus de Wilhelm I erau transmise prin vocea autorizată a cancelarului Bismarck în timpul discuțiilor din iulie 1879 cu ministrul de finanțe D.A. Sturdza aflat la Berlin. Cancelarul afirma că, deși cunoștea și înțelegea simpatia românilor pentru Franța³, ar fi preferat ca România să-și asume apropierea de Germania, în felul acesta existând șanse sporite pentru ca ambițiile Rusiei în zona balcanică să fie temperate⁴. Era într-o asemenea declarație nu doar o propunere, ci am spune chiar un angajament pe care Germania și-l lua acum, precizând cu destulă abilitate finalitatea unei astfel de colaborări și anume blocarea expansiunii rusești. Faptul că, în ciuda unor asemenea discuții amicale, din punctul de vedere al lui Bismarck nu sosise momentul unei apropieri reale reiese și din declarația pe care același demnitar german i-o făcea ambasadorului francez, în privința momentului recunoașterii independenței României: „câteva luni de sugrumare vor face bine românilor înainte ca ei să fie autorizați să se bucure de independență”⁵. În aparență, recunoașterea independenței depindea de modificarea articolului 7 din Constituție ce fusese sancționată de Carol I pe 12 octombrie 1879, motivul real fiind însă mult așteptata aprobare de către Parlamentul român a convenției de răscumpărare a căilor ferate. Evenimentul realizat la 22 decembrie 1879⁶ genera aproape imediat, pe 8 februarie 1880, recunoașterea și de către Germania a independenței României. Ei i se alătură în scurt timp Anglia și Franța⁷. Tranșant

¹ Raul V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873-1880. Privită de la Agenția diplomatică din Roma*, București, Editura Cultura națională, 1927, p. 7.

² Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță (1878-1914)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 34.

³ Mite Kremitz, *Regele Carol al României*, Iași, Editura Porțile Orientului, 1995, p. 95.

⁴ K. Hitchins, *România (1866-1947)*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 148.

⁵ V. Cristian, *1878-1914, în România în relațiile internaționale, 1699-1939*, ed. Leonid Boicu, Vasile Cristian, Gheorghe Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 308.

⁶ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 236.

⁷ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 46.

ca de obicei, cancelarul Bismarck mărturisea deschis că motivul real al întârzierii germane era determinat de reglementarea afacerii Strousberg. Acesta îi va spune lui I.C. Brătianu în timpul călătoriei pe care o întreprinde în același an la Berlin că: „România va avea în Imperiul german un sprijin călduros, acumă când mărunul discordiei drumurilor de fier nu mai există”⁸. Supralicitând, șeful guvernului de la Berlin se arăta gata să sprijine chiar ridicarea României la rang de regat⁹. Perioada pe care a parcurs-o România între anii 1877-1881 a fost una deosebit de dificilă. Concluzia pe care a desprins-o guvernul liberal condus de I.C. Brătianu a fost aceea a necesității alăturării la o alianță suficient de puternică pentru a face față presiunilor din exterior. România nu mai putea să amâne prea mult momentul exprimării unei opțiuni ținând cont de faptul că Germania și Austro-Ungaria dăduseră suficiente semnale în privința intențiilor lor. Deplasarea lui Carol I la Viena în 1880 era în viziunea diplomației austriece ocazia binevenită pentru concretizarea apropierei României de Tripla Alianță¹⁰. Dacă la discuțiile amintite mai adăugăm și promulgarea la 26 ianuarie 1880 a legii pentru cesiunea căilor ferate către statul român, credem că existau destule argumente care să-l facă pe șeful guvernului liberal să spere într-un succes al vizitei sale din primăvara anului 1880 efectuată în Germania și Austro-Ungaria. Pentru un om politic cu experiența lui I. C. Brătianu era limpede că încă din acel moment exista o legătură puternică între recunoașterea proclamării României ca Regat și semnarea unui tratat cu Germania. Chiar dacă prim-ministrul român insista și pe creșterea de prestigiu pe care ar fi dobândit-o dinastia de Hohenzollern în România după trecerea acesteia la Regat, ceea ce conta cu adevărat pentru Germania erau în primul rând cele două probleme deja amintite și anume rezolvarea afacerii Strousberg și cea a semnării unui tratat politic¹¹. Ca de fiecare dată, deplasări de tipul celei făcute acum de I.C. Brătianu erau disimulate și prezentate ca având diferite obiective. Acordarea ordinului „Steaua României” pentru șeful statului german și pentru cancelar¹² erau considerate a fi bune pretexte pentru justificarea unei deplasări precum cea menționată. Fără a cunoaște amănunțele întâlnirilor din cele două capitale, ele pot fi considerate ca fiind încununate cu succes ținând cont de acceptul pe care Bismarck și Wilhelm I îl comunicau lui Carol I privind sprijinul lor pentru noul statut al României¹³. După astfel de acțiuni și discuții se putea spune că România intrase în privința relației cu Germania în epoca gesturilor simbolice, dacă luăm în considerare acordarea din partea statului român a distincției amintite, urmată de

⁸ Emil Diaconescu, *România și Marile Puteri după Congresul de la Berlin până la 1914*, Iași, Institutul Grafic Presa Bună, 1937, p. 10.

⁹ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, București, Biblioteca Academiei, 1939, p. 227, 229.

¹¹ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a țării românești. Boierii Golești*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 49.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 50.

conferirea unei importante decorații germane de către însuși împăratul Wilhelm I, „marea cruce a ordinului coran”, pentru I.C. Brătianu. Respectând legislația românească, liderul liberal avea să o poarte începând cu 15 aprilie 1880, după aprobarea dată de către șeful statului român¹⁴. Vrând poate să se asigure de soliditatea sprijinului celor două monarhii, suveranul român efectua și el o vizită câteva luni mai târziu după cea a primului ministru în Germania și Austro-Ungaria¹⁵. Dincolo de retorica politică obișnuită, ziare precum „Timpul” trădau, prin multe din textele publicate în această perioadă, o anumită temere față de riscul pe care și-l asuma România apropiindu-se prea mult doar de un pol de putere din arena internațională¹⁶. Bine pregătită în plan extern, proclamarea Regatului era precedată de o dezbatere aprinsă în interiorul clasei politice românești, ca urmare a articolului publicat la 1 ianuarie 1881 în „Timpul”, de către Titu Maiorescu, apărut mai întâi la sfârșitul anului precedent în „Deutsche Revue”¹⁷. Pentru un grup politic cunoscut pentru simpatiile sale față de Germania, acuzații potrivit cărora liberalii ar fi intenționat o subordonare economico-politică față de statul condus de Wilhelm I surprindeau cu siguranță¹⁸. Extrem de important, ținând cont de poziția pe care o ocupa în acel moment în arena internațională, era atitudinea pe care urma să o adopte Germania. Surprinzător aproape, dacă nu am cunoaște înscrierea problemei căilor ferate pe cursul dorit de guvernul german, acesta dădea semnalul unei recunoașteri rapide a actului de la 14 martie¹⁹. Simpatia față de „noul regat” manifestată de Germania și Austro-Ungaria devenea foarte clară și era exprimată public: „Germania și Austro-Ungaria sunt dintre cele mai călduroase amice ale noului regat, sub condiția naturală ca România, apreciind condițiile existenței ei, să recunoască valoarea unei înțelegeri intime cu Austro-Ungaria”²⁰. Eforturile, sacrificiile pe care românii le făcuseră pentru a fi primiți ca membri de drept în familia statelor europene erau apreciate de importantul ziar german ce apărea la Viena, „Deutsche Zeitung”²¹. Unul dintre liderii germani care-și exprima poziția față de noua realitate politică de la București era chiar Bismarck. Cancelarul german îi declara reprezentantului României, Liteanu, că nu avea obiecții față de transformările din București, dar datorită relațiilor de rudenie cu familia domnitoare de la nordul Dunării, Germania dorea ca alte puteri să aibă inițiativa recunoașterii noului regat. Diplomatul român încheia, arătând că această atitudine „binevoitoare” se datora tocmai vizitei pe care liderul liberal o făcuse la Berlin în 1880²². Bunăvoința aceasta a Germaniei nu putea să înlocuiască

¹⁴ ANIC, fond Brătianu, dosar 4, 1880, fila 3f.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ „Românul”, 10 septembrie 1880, p. 125.

¹⁷ *Idem*, 12, 13 ianuarie, an 25, 1881, p. 33.

¹⁸ *Idem*, 14 martie, an 25, 1881, p. 237.

¹⁹ Biblioteca Națională, colecții speciale, 7 aprilie 1881, filele 907-909.

²⁰ „Românul”, 17 martie, an 25, 1881, p. 247.

²¹ *Ibidem*, p. 253.

²² *Ibidem*.

atitudinea pragmatică ce o caracteriza în desfășurarea politicii ei externe, motiv pentru care aștepta în continuare ca alte puteri să recunoască mai întâi apariția unui nou regat pe harta Europei²³. În fața acestei situații, România apela la un stat care-și manifestase deja până în acel moment susținerea pentru diverse demersuri politice și anume Austro-Ungaria, cu speranța că ea va fi prima membră a concernului european care recunoștea punerea în practică a noului obiectiv politic românesc²⁴. Reacțiile imediate și pozitive ale Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei din 25 martie 1881 față de proclamarea Regatului României nu erau deloc rodul întâmplării, ci dimpotrivă apăreau ca o consecință firească a activității desfășurate de diplomația românească după Congresul de la Berlin²⁵. Chiar dacă ruptura dintre elita conservatoare și cea liberală era una destul de serioasă, în anii ce au urmat războiului de independență există anumite contacte între lideri liberali și conservatori. Un reprezentant important al grupării conservatoare, P.P. Carp, nemulțumit și de evoluția Partidului Conservator, considera potrivit să aibă o colaborare în domeniul politicii externe cu I.C. Brătianu. Conservatorul moldovean, ferm convins că o apropiere a României de Tripla Alianță putea contribui la o atitudine mai prietenească a Austriei în raport cu România pe tema navigației pe Dunăre, poartă în anii 1880-1883 numeroase discuții cu I.C. Brătianu în acest sens²⁶. La fel ca și în cazul proclamării Regatului, aderarea României la Tripla Alianță era perfectată după o vizită pe care Regele Carol I o efectua în Germania și Austro-Ungaria în vara lui 1883. Pretextul noii întâlniri era de această dată botezul noului născut al prințului Wilhelm. Decizia șefului statului român de a purta mai întâi discuții cu omologul său german, după care cu acela austriac nu era decât expresia unei dorințe, manifestate concret, mai puternice a Germaniei în acel moment pentru apropierea României de Puterile Centrale. Cu toate acestea, diplomați austrieci importanți, precum Kálnoky, nu-și ascundeau satisfacția în momentul în care aflau la jumătatea lunii august despre întâlnirea Regelui României cu împăratul austro-ungar²⁷. Contestat altădată și bănuț de simpatii rusești, deși nimic nu justifica astfel de aprecieri, I.C. Brătianu devenea după 1881 un adevărat partener de dialog pentru diplomația vieneză. Liniștea manifestată de unii diplomați austrieci, precum baronul Salzberg, în privința direcției înspre care se îndrepta politica externă a României, era determinată, în primul rând, de acordul cunoscut de altfel pe care I.C. Brătianu și-l dăduse pentru aderarea României la Tripla Alianță²⁸. Impresia pe care o provoacă întreaga desfășurare a tratativelor este aceea că, asigurată fiind de intențiile României în privința politicii sale

²³ *Ibidem*.

²⁴ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 56.

²⁵ *Ibidem*, p. 59.

²⁶ C. Gane, P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. I, București, Editura Ziarului Universul, 1936, p. 284.

²⁷ I. C. Brătianu și fiii, două conferințe ținute de Al. Teodorescu, București, Imprimeriile Independența, 1938, p. 45.

²⁸ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 113.

externe, Germania îndemna statul condus de Carol I să ajungă mai întâi la o înțelegere cu Austria, deși cercurile politice responsabile de la București doreau un asemenea act încheiat mai degrabă cu Germania. O atitudine precum cea invocată deja a Germaniei putea crea și impresia că aceasta dorea să-și asume cât mai puține obligații față de România, fapt care nu-l împiedica pe Carol I să poarte pe 25 august 1883 cu împăratul Franz Joseph, Kálnoky și prințul Reuss, ambasadorul Germaniei²⁹, discuții lămuritoare în privința viitorului lor politic³⁰. Îmbunătățirea relațiilor dintre cei doi monarhi reprezenta un pas important făcut în apropierea statelor pe care le conduceau, dar cu siguranță nu unul suficient. Eforturi importante trebuiau făcute în continuare la nivel guvernamental, iar aici apărea rolul șefilor de guvern³¹. În cadrul întâlnirii desfășurate la Gastein în mare secret³², prim-ministrul român nu făcea un mister din greutățile pe care trebuia să le depășească în privința relației României cu Austro-Ungaria, dar preciza în același timp că dificultățile cunoscute puteau fi depășite după alăturarea Germaniei la acordul dintre România și Dubla Monarhie. Înțelegând importanța unei corecte comunicări cu restul factorilor decidenți despre tratativele de la Gastein, Brătianu îl anunța la 7 septembrie pe D.A. Sturdza, în calitate sa de ministru de externe, imediat după încheierea discuțiilor cu cei doi lideri politici marcanți, despre argumentele ce i-au fost prezentate pentru ca România să accepte să facă parte din „liga păcii”³³. Formula aceasta era preferată de Bismarck pentru că într-un fel se dorea să se transmită un mesaj și României referitor la intențiile Germaniei privind teritoriile locuite de românii de la răsărit de Prut. Dincolo de faptul că destui diplomați germani sperau încă în posibilitatea unei înțelegeri cu Rusia care reprezenta totuși mai mult interes, diplomația vieneză și cea berlineză doreau să-și ia toate măsurile de precauție față de o eventuală implicare a lor de către România într-un război cu Rusia³⁴. După mai multe negocieri, proiectul prezentat de Kálnoky la 25 septembrie 1883 lua forma unui tratat de alianță între România și Austro-Ungaria și era semnat o lună mai târziu. Ultimele formalități erau încheiate la 6 noiembrie, când regele Carol I și Franz Joseph semnau documentul ce consemna noua orientare politică a României³⁵, după care urma o altă ratificare, de data aceasta a tratatului de aderare a Germaniei la alianța dintre cei doi monarhi amintiți, fapt care se petrecea la 19 noiembrie 1883³⁶. Oricât de secrete ar fi vrut guvernele implicate în actul amintit să rămână toate aceste discuții, întâlnirile

²⁹ „Românul”, 16, 17 august, an 27, 1883, p. 232.

³⁰ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 19, 1883, fila 37.

³¹ Idem, 28 august 1883, fila 41.

³² Idem, 31 august 1883, fila 36; Gh. I. Brătianu, *Bismarck și I. C. Brătianu*, extras din *RIR*, București, Imprimeria Națională, 1936, p. 3.

³³ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 19, 1883, filele 71-72.

³⁴ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 12-13.

³⁵ *Din corespondența familiei I. C. Brătianu*, vol. I, București, Imprimeriile Independența, 1934, p. 251.

³⁶ *Ibidem*, p. 124.

frecvente dintre cei trei monarhi și șefii lor de guverne nu puteau să rămână fără urmări în plan public. Interesant devenea faptul că, în chiar ziua semnării tratatului româno-austro-ungar, Parlamentul de la București devenea locul în care liberalul Anastasie Stolojan rostea un discurs provocator cu privire la motivele ce-l determinaseră pe suveranul român să se oprească la Viena în timpul călătoriei sale din vara anului 1883³⁷. Fără să dea prea multe explicații, I.C. Brătianu declara în Camera Deputaților la 29 octombrie doar că România și cele două state membre ale „Triplei Alianțe” se apropiaseră din punct de vedere politic în urma vizitei efectuate de el și suveran, dar fără a se fi încheiat vreo alianță³⁸. Pentru un om politic care-și obișnuise auditoriul să vorbească despre misiunea României în această parte a Europei, era o schimbare destul de mare să vorbească acum despre incapacitatea statelor mici de a influența fundamental evenimentele dintr-o zonă precum cea balcanică³⁹. Satisfacția lui era cu toate acestea una deosebită datorită modului în care acționase în plan internațional guvernul pe care-l conducea și care crease acum posibilitatea unor opțiuni în materie de posibili aliați⁴⁰. Aparent neatent, dar mai degrabă intenționat, Brătianu lăsa să se întrevadă faptul că România făcuse deja o alegere în clipa în care reda o mică parte dintr-o discuție purtată cu Bismarck în care acesta prezenta „Tripla Alianță” ca o alianță politică defensivă preocupată de menținerea păcii în zonă⁴¹. Cei care, asemeni deputatului G. Ianoli, apreciau drept riscantă manifestarea unei opțiuni clare de politică externă erau liniștiți de prim-ministru prin redarea unui fragment dintr-o discuție cu acesta, în care accentul cădea pe puțină disponibilitate a celui din urmă de a accepta provocări la adresa păcii⁴². În condițiile în care prim-ministrul român încerca să păstreze măcar puțin din evoluția relației dintre România și Tripla Alianță, un lucru de neînțeles se întâmpla tocmai la Viena. Influentul ziar „Neue Freie Presse” publica la 10 septembrie un text bine documentat ce explica stadiul în care ajunseseră tratativele și dezvăluia iminența încheierii unui tratat⁴³ între cele două guverne vecine. Arătând că nu sunt complet în afara jocului politic, conservatorii cereau prin „Timpul” din 20 octombrie 1883 să nu mai fie negat un lucru evident și anume intrarea României în alianță cu Austro-Ungaria⁴⁴. Lucrurile erau foarte clare pentru conservatori și din cauza nervozității manifestate de șeful guvernului român în momentul în care fusese întrebat despre politica externă a executivului pe care-l conducea⁴⁵. Semnarea alianței cu Dubla Monarhie nu contribuia la o

³⁷ *MOF*, nr. 18, Adunarea Deputaților, sesiunea 1883-1884, 30 octombrie, p. 174.

³⁸ Idem, nr. 27, 14 noiembrie, p. 276-277; Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice (1848-1883)*, București, Editura Cavalioti, 2003, p. 222.

³⁹ I. C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. VIII, octombrie 1882 – noiembrie 1883, publicate de G. Marinescu și C. Grecescu, București, Editura Cartea Românească, 1941, p. 211.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 212.

⁴¹ *Ibidem*, p. 218.

⁴² *Ibidem*, p. 216.

⁴³ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 246.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ „Românul”, 25 noiembrie, an 27, 1883, p. 245; „Națiunea”, 26 noiembrie, an 27, 1883, p. 3.

diminuare a suspiciunilor față de România, văzută în continuare ca un stat gata oricând să încheie o colaborare politică cu Rusia. Intransigența manifestată față de România nu-i determina pe diplomații Puterilor Centrale să blocheze dialogul diplomatic cu reprezentanți ai guvernului țarist, precum Giers aflat în aceeași perioadă în capitala Germaniei și Austro-Ungariei într-o încercare eșuată de a repune în funcțiune „alianța păcii”⁴⁶. Relatări precum cele din „National-Zeitung”⁴⁷ sau „Die Presse”⁴⁸ arătau clar că singurul impediment în calea unei apropieri a Rusiei de Germania și Austro-Ungaria era reticența țarului. Toate aceste discuții dovedeau că factorii responsabili de la București luaseră decizia alăturării României la Tripla Alianță la timpul potrivit. Pericolul cel mai mare pe care-l evitase Bucureștiul prin semnarea actului de la 28 octombrie 1883 era tocmai cel care putea să apară din încheierea unor acorduri de tipul celor pe care încerca să le concretizeze Giers și care ar fi putut produce efecte asupra unor state cu potențialul, nu doar economic, redus ca cel al României. Mișcarea pe care Rusia încerca să o realizeze în această perioadă, dar și în anii următori, trebuie privită într-un context mai larg și anume acela al interesului manifestat de marile puteri europene pentru găsirea unor modalități de control asupra zonei balcanice. Un episod în cadrul scenariului amintit îl reprezenta conflictul sârbo-bulgar din 1885 care, în ciuda aparențelor, nu era doar un incident zonal.

În condițiile în care aderarea României la Tripla Alianță devenea cauză a unor divorțuri politice, precum cel dintre C.A. Rosetti și I.C. Brătianu, credem că analiza făcută de unii factori decizionali din dubla monarhie asupra motivației reale pentru care executivul de la București și regele acceptaseră semnarea tratatului din octombrie 1883 nu poate fi ignorată. Fin observator al scenei politice românești, baronul Mayr conștientiza că pentru România ceea ce primase în opțiunea din toamna anului amintit nu erau simpatiile sau afinitățile cu lideri politici din dubla monarhie, ci era expresia unei necesități politice. Curios putea să pară faptul că la o distanță deja destul de mare de timp de momentele în care își manifestase deschis simpatia pentru Franța, I.C. Brătianu era perceput în continuare ca un filofrancez ale cărui intenții privind aderarea României la Tripla Alianță impuneau, considera diplomatul amintit, o serioasă analiză. Cel pe care îl recomanda Mayr către superiorul său Kálnoky, într-o corespondență din 4 martie 1884, ca fiind singurul militant real al acestei apropieri, era D.A. Sturdza. Ceea ce devine limpede în această perioadă era faptul că puterile de care România încerca să se apropie nu jucau totul pe o singură carte. În ciuda garanțiilor pe care Brătianu le primea din partea baronului Mayr, trimis de către Kálnoky pentru a-l asigura că întâlnirea desfășurată la Skiernewice din primăvara lui 1884, între Rusia, Austria și Germania, nu era o acțiune întreprinsă împotriva cuiva, ci doar încercarea de a stabili o

⁴⁶ „Românul”, 2 februarie, an 28, 1884, p. 105.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁸ *Idem*, 9 februarie, an 28, 1884, p. 125.

relație de prietenie între șefii statelor vecine⁴⁹, pentru România existau destule elemente să aibă emoții, ținând cont de limbajul dublu al diplomaților vremii. Cu toate că întreveneri de genul celor amintite puteau constitui motive suficiente de îngrijorare pentru I.C. Brătianu, la nivelul opiniei publice se încerca transmiterea unui sentiment de liniște prin explicarea amănunțită a contextului în care se desfășurase reuniunea celor trei împărați⁵⁰. Dintr-un calcul politic evident, se încerca în această perioadă convingerea cititorilor asupra faptului că România guvernată de liberali nu avea motive de îngrijorare privind securitatea granițelor sale. Textele apărute în presa liberală trădau în descrierea unor evenimente, precum cele deja menționate, un calm greu de găsit în perioada anterioară anului 1883. Siguranța manifestată de cei de la „Voința Națională”, devenit noul ziar de popularizare a mesajelor oficiale ale liberalilor, era dată și de informațiile care veneau dinspre Viena, dar și de modul de manifestare al acestora în anumite momente. Astfel, dacă altădată schimbarea unui guvern, dar chiar și a unui ministru de externe sau interne, provocau serioase îngrijorări, nu același lucru se putea spune despre atitudinea guvernului de la Viena, în momentul în care devenea publică demisia lui P.P. Carp din postul deținut în capitala Imperiului Habsburgic și a lui D. A. Sturdza din fruntea ministerului de externe, înlocuit la 2 februarie 1885 cu Ion Câmpineanu. Motivul calmului manifestat de executivul de la Viena era convingerea care exista în cadrul său potrivit căreia indiferent cine ar fi deținut portofoliul de la externe din România, nu existau semnale vizibile privind vreo intenție de schimbare a cursului politicii internaționale⁵¹.

Anii 1886-1888 au spre deosebire de ceilalți o particularitate interesantă și anume, exercitarea unei influențe deosebite a schimburilor comerciale asupra relațiilor politice. Sprijinul pe care România îl aștepta de la Austro-Ungaria și Germania devenea direct proporțional cu gradul în care interesele lor economice în această parte a Europei erau sau nu satisfăcute. Războiul vamal declanșat de România cu Austro-Ungaria, plecat de la decizia primului stat de a-și stabili pe baze reciproc avantajoase relațiile comerciale, reprezintă o dovadă a celor afirmate anterior. Demonstrând că era capabil să-și asume statutul de țară independentă, România adopta legea vamală în 1886 prin care era stabilită o suprataxă de 30% asupra valorii mărfurilor și produselor importate din state care ar fi supus mărfurile și produsele românești la o taxare deosebită de taxele ordinare din tarifele lor vamale generale⁵². Simțind nevoia unui sprijin din partea Germaniei, România poartă, la sfârșitul anului 1886 și la începutul anului 1887, negocieri pentru încheierea unui tratat comercial suplimentar, care să rectifice unele prevederi ale convenției comerciale româno-germane, încheiată la 14 noiembrie 1877 și ratificată la 10 iulie 1881. Convenția comercială

⁴⁹ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, 2 noiembrie 1884, dosar 4, 1884, fila 63.

⁵⁰ „Voința națională”, nr. 74, 9 octombrie, an 1, 1884, p. 1.

⁵¹ Gh. N. Căzan, Șerban Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 142.

⁵² *Ibidem*, p. 158.

româno-germană modificată a intrat în vigoare la 17 februarie 1887. În aceeași perioadă de timp, guvernul român întreține discuții pentru parafarea unei convenții consulare cu Germania, dar care, din cauza prevederilor dezavantajoase pentru România, contribuia la sporirea numărului protestatarilor la adresa guvernului liberal. La începutul anului 1887 tot mai mulți își manifestau nemulțumirea față de conținutul documentului amintit pentru că, în viziunea lor, ar fi fost afectată foarte serios suveranitatea României⁵³. Atmosfera devine la un moment dat atât de ostilă, încât Brătianu renunță să mai ratifice convenția comercială cu Germania la începutul lui 1887, iar câteva luni mai târziu se va renunța chiar la convenția consulară.

Dacă în 1883 guvernele german și austro-ungar vorbeau din dorința de a-l convinge pe Brătianu să încheie alianța cu Austro-Ungaria de iminența izbucnirii unui război când acesta era în mod real foarte puțin probabil, în 1887, când pericolul izbucnirii războiului era mai aproape, guvernul de la Viena vorbea de pace. Executivul habsburgic spera în felul acesta să-i determine pe guvernanții de la București să nu denunțe tratatul de alianță cu Austro-Ungaria și Germania cu un an înainte de expirare, prelungindu-i prin aceasta, în mod automat, valabilitatea pe încă trei ani. O altă particularitate a perioadei la care am făcut deja referire este implicarea într-o măsură mai mare decât până atunci a suveranului român și arhiducelui Albrecht din familia imperială austriacă în desfășurarea negocierilor privind continuarea alianței secrete româno-austro-ungare⁵⁴. Aceeași acțiune pentru prelungirea alianței României cu Puterile Centrale a fost dusă și la Berlin. Într-o scrisoare către regele Carol I, ministrul României la Berlin, Gh. Várnay Liteanu, își informa suveranul asupra acordului dat de principele Bismarck „pentru a prelungi, cu dorința regelui Carol”⁵⁵, starea actualelor noastre relații cu Germania și considera prelungirea alianței ca intrată deja în vigoare, ea nefiind denunțată de nici una dintre părți⁵⁶. Guvernul român accepta invitația adresată lui D.A. Sturdza de a vizita Berlinul și Viena, iar cu acest prilej ministrul român ridica problema aderării Italiei la tratatul de alianță al României cu Austria și Germania. La 17 februarie 1888, contele Kálnoky îi transmitea lui Gołuchowski un document prin care-l informa pe reprezentantul Austro-Ungariei la București în privința acceptării demersului lui D.A. Sturdza la Viena și Berlin și implicarea sa privind mijlocirea aderării Italiei la alianța României cu Puterile Centrale⁵⁷.

Victorios în alegerile din 24-25 ianuarie 1888⁵⁸, guvernul liberal începea să aibă în mod real o poziție tot mai șubredă, fapt care provoca neliniști în

⁵³ ANIC, dosar 4, 1887, Heidler către Kálnoky, București, 9 ianuarie 1887, fila 11, apud Gh. N. Căzan, S. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 162.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 165.

⁵⁵ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 18, 1887, scrisoarea lui Liteanu către regele Carol I, Berlin, 4 noiembrie 1887, filele 1-2.

⁵⁶ *Ibidem*, fila 3.

⁵⁷ Gh. N. Căzan, S. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 167.

⁵⁸ La fel ca și alte alegeri, cele de la începutul lui 1888 aveau să fie puternic contestate de către reprezentanții opoziției, care acuzau în mod special implicarea guvernului în desfășurarea

rândul statelor aliate. O contribuție importantă la această situație avea și plasarea printre reproșurile la adresa lui I.C. Brătianu a continuării colaborării cu Tripla Alianță. Ținând cont de aserțiunile opoziției din acel moment potrivit căreia România trebuia să aibă o politică externă neutră, guvernul vienez dar și cel german prefera ca Brătianu să rămână pe mai departe la conducerea executivului de la București, pentru că perioada scursă din 1876 le dăduseră posibilitatea să-și formeze o imagine clară asupra obiectivelor sale politice. Contestat altădată de diplomația europeană, I.C. Brătianu ajunsese acum să fie susținut de lideri politici precum Kálnoky, care recomandau în mod direct suveranului român menținerea liderului liberal la guvernare și după demisia acestuia din 4 martie. Chiar dacă se menținea în felul acesta o atitudine deja obișnuită a marilor puteri și anume intervenția lor într-o problemă de politică internă, important era faptul că, acum, obiectivul îl reprezenta menținerea unui guvern al României și nu schimbarea acestuia⁵⁹. Deși opoziția se structurase de multă vreme, ea nu ajunsese nici măcar în acel moment la o maturizare care să-i permită asumarea în mod credibil a guvernării, motiv pentru care suveranul îi încredința din nou lui I.C. Brătianu misiunea de a alcătui o nouă formulă guvernamentală. Satisfacția austrieilor pentru acest nou act politic era comunicată mai întâi de Goluchowski, reprezentantul Austro-Ungariei la București⁶⁰, și apoi de Kálnoky. Ministrul de externe al Austriei își exprima din nou speranța că prim-ministrul va dobândi întreaga încredere a regelui și sprijinul partidului său⁶¹. Un mesaj asemănător primea reprezentantul român la Viena, G.C. Olănescu, din partea neobositului Kálnoky care nu-și ascundea convingerea că doar un lider de factura lui I.C. Brătianu ar fi putut să navigheze cu succes în apele tulburi ale politicii din zonă, fără a fi afectate înțelegeri sau acorduri încheiate anterior⁶². De neînchipuit altădată, ajuns la Berlin, lui Carol, „principele Bismarck i-a declarat pe un ton foarte drastic că el trebuie să-l mențină pe Brătianu chiar dacă pe străzi ar trebui să curgă sânge”⁶³, scria contele Kálnoky reprezentantului Austriei la București, iar la Viena Carol I era sfătuit să-l sprijine hotărât pe Brătianu. În fața unei asemenea situații, regele constata cu satisfacție deplină înțelegerea care domnea între curțile de la Berlin și Viena și pozițiile lor identice față de inutilitatea unor „experimente” politice

scrutinului electoral. Mărturii involuntare despre tendința de implicare a autorităților în alegerea Parlamentului dădeau chiar unii din susținătorii P.N.L. Prezentate ca fiind dovezi ale loialității față de conducerea guvernului și a Partidului Liberal, unii dintre cei amintiți notau în scrisorile lor către I. C. Brătianu că, „cu puțină abilitate, cu oarecare înțelepciune în combinația candidaturilor și cu excluderea câtorva persoane neagreate de opinia publică, cred că vom obține majoritatea exclusivă a guvernului” (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, fond Brătianu, dosar 713, 1887-1924, filele 11-15).

⁵⁹ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 8, 1888, Viena, 5 martie 1888, fila 296.

⁶⁰ Idem, dosar 8, 1888, 13 martie 1888, fila 65.

⁶¹ Idem, 14 martie 1888, fila 238.

⁶² Ministerul Afacerilor Externe, fond Paris, dosar 128, 13 martie, 1888, fila 369; 16 martie 1888, fila 370.

⁶³ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 8, 1888, 25 martie 1888, fila 239.

în România. Brătianu nu mai putea rămâne însă la putere, în ciuda dorinței guvernelor aliate cu România. Sperând poate într-o redresare a situației și o temperare a atacurilor venite din partea opoziției, executivul atent în continuare la imaginea sa în exteriorul țării trimite imediat după incidentele stradale, din 14, 15 martie 1888, o circulară către legațiile românești din străinătate pentru a se explica guvernelor europene natura ultimelor evenimente de la București⁶⁴. Răspunsul lui I.C. Brătianu la noile acuze interne a fost conceput în aceiași termeni generali în care relua o mai veche temă și anume aceea a rolului jucat de România în stabilirea păcii și a ordinii în această parte a Europei⁶⁵. Ca de fiecare dată, I.C. Brătianu nu pierdea nici acum ocazia să reamintească auditoriului succesele obținute de România din 1866 în momentele în care el se afla în poziție decizională. Aceasta a fost ultima dezbatere de politică externă la care mai participă I.C. Brătianu în calitate de șef al guvernului. Nu peste mult timp, conflictele în stradă deveneau acute, iar susținerea regelui pentru unul dintre cei mai buni colaboratori ai săi dispărea, mai ales după ce destule din criticele opoziției exprimate chiar și în stradă începeau să se îndrepte și spre șeful statului⁶⁶. Într-o situație de acest tip, singura variantă care rămânea lui Carol I era aceea de a solicita prim-ministrului demisia⁶⁷, ea fiind anunțată cu destulă greutate la 1 aprilie 1888. Reluarea de către adversari a reproșurilor referitoare la politica externă a României, în condițiile în care destui din lumea politică românească intuiau măcar că între statul condus de Carol I și Tripla Alianță exista o puternică relație politică, producea din nou îngrijorare în rândul diplomaților vieneze și germane⁶⁸. Viitoarele guverne românești aveau însă să înțeleagă corect că aderarea României la Tripla Alianță nu era doar expresia voinței politice a lui I.C. Brătianu și a lui Carol I, ci reprezenta soluția pentru care optaseră factorii decizionali de la București în 1883 în vederea asigurării unei anumite stabilități politice externe și care permitea în același timp realizarea unei evoluții politice interne firești.

Relația României cu Germania purta în intervalul 1876-1888 amprenta unor permanente căutări, pentru normalizarea ei fiind necesar un efort constant din partea lui Carol I, I.C. Brătianu și D.A. Sturdza. Observând cu atenție modul în care se raportează statul german la cel român, putem spune că rațiunea pentru care guvernul condus de Bismarck militase pentru aderarea României la Tripla Alianță era de natură economică și politică. Din păcate, relația de rudenie dintre monarhul Germaniei și cel al României nu transformase primul stat într-un aliat necondiționat al celui de la nordul Dunării. Anii următori aveau să demonstreze că, din punctul de vedere al guvernului german, România putea juca un rol

⁶⁴ Ministerul Afacerilor Externe, fond Paris, dosar 128, 15, martie 1888, fila 378.

⁶⁵ DAD, 10-22 martie, 1888, p. 214.

⁶⁶ Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, Editura Științifică, 1974, p. 290.

⁶⁷ ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 8, 1888, fila 81.

⁶⁸ Ministerul Afacerilor Externe, fond Arhiva Istorică Centrală, dosar 128, 6 aprilie 1888, fila 379.

important în politica ei externă, nefiind doar un mijloc de presiune la adresa Rusiei. Văzută multă vreme ca o susținătoare discretă a României, Rusia reușea în perioada 1876-1888 să aibă o bună relație atât cu România, cât și cu statele fondatoare ale Triplei Alianțe. Spre sfârșitul secolului XIX lucrurile devin tot mai limpezi, Rusia luând decizia perfectării unei colaborări politice și militare cu Franța și Anglia, noul centru de putere la nivel european reprezentând după anul 1900 o atracție deosebită și pentru România.

DEUTSCHLAND IN DER AUSSENPOLITIK RUMÄNIENS (1878-1888)
(Zusammenfassung)

Stichworte: Rumänien; Außenpolitik der Jahre 1878-1888; Deutschland.

Für eine politische Elite wie die rumänische, die es gewohnt war, voller Vertrauen und mit großer Hoffnung auf Frankreich zu schauen, bedeutete das Auftreten des deutschen Staates als Hauptakteur der internationalen Politik der 1870er Jahre eine wahrhaftige Erschütterung des eigenen Koordinatensystems. Einige der bedeutenden politischen Akteure in Bukarest ließen sich in ihrer großen Leidenschaft für den französischen Staat, die sich mit einem zeitgleichen generellen Widerwillen in Rumänien gegen Deutschland verband, im Laufe der Jahre 1870 und 1871 zu politischen Gesten hinreißen, die einen bedenklichen Mangel an Reife zeigten. Das, was 1878 in Berlin vor sich ging, konnte als eine deutliche Warnung an die politische Klasse Rumäniens verstanden werden, dass der Moment, in dem man sich für die eine oder andere Machtkonstellation zu entscheiden hatte, gekommen sei. Die Annäherung an und in der Folge der Beitritt zum Dreibund wurde nach 1878 ein wichtiges politisches Ziel für Carol I. und I.C. Brătianu, auch wenn dies nicht öffentlich bekanntgemacht wurde, da der Umsetzung dieser Annäherung einige innen- wie außenpolitische Hürden im Wege standen. Die Existenz von durch Rumänen bewohnten Gebieten in Österreich-Ungarn, die bei einer politischen Zusammenarbeit zu berücksichtigen waren, stellte eine bedeutende Erschwernis für sehr viele Rumänen dar, dies gutzuheißen. Andererseits führte die Angst vor Russland als einem mächtigen Land, die unter vielen Politikern in Bukarest verbreitet war, nicht zu einer raschen Akzeptanz der Ausrichtung hin zum Dreibund. Die Frage, die im Raum stand, war die nach den Motiven, derentwegen Deutschland, nach einer unverhohlenen Zurückhaltung in den Jahren 1866-1878 bei der Unterstützung Rumäniens, eine andauernde Anstrengung zur Gewinnung des Landes als Verbündeter unternahm. Die vorliegende Arbeit will auf diese Frage eine Antwort geben.

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR*

**IMAGINEA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL
ÎN LITERATURA ISTORICĂ GERMANĂ.
ITINERARII ISTORIOGRAFICE, CONTROVERSE ȘI REVIZUIRI****

Tabloul Primului Război Mondial nu conține nimic grandios în cultura istorică germană. Însăși denumirea de „Marele Război” („der Große Krieg”), familiară în cazul istoricilor din Franța, Italia sau Marea Britanie, nu mai este utilizată, cu toate că o regăsim în vocabularul exprimărilor din perioada desfășurării conflictului. Până în 1939 a câștigat teren titulatura de război mondial (Weltkrieg), iar apoi s-a recurs la sintagma binecunoscută a Primului Război Mondial. Germania nu participă la un mare război, fiindcă posteritatea a trăit mereu obsesia înfrângerii. Războiul germanilor nu reprezintă un eveniment unificator. El produce dezbinare și suferință în sânul națiunii. Povestea lui începe cu aluzia unei posibile hegemonii teutonice asupra Europei și a lumii, dar se încheie în formula unei catastrofe, alimentată permanent de stigmatul dureros al vinovăției. Gustul amar al înfrângerii alimentează consecvent dezbinarea și polemica națională, fiindcă eludarea răspunderii împiedică vreme îndelungată atât reluarea unor relații normale cu vecinii (cazul Franței), cât și reconcilierea în interiorul societății.

Chestiunea responsabilităților a fost mai mult decât un subiect de controversă academică, experiența istorică producând ecouri peste timp. Neville Chamberlain a mers în Germania ca să-l liniștească pe Hitler în septembrie 1938 poate și din convingerea că Edward Grey nu își făcuse suficient de bine înțelese intențiile în vara fierbinte a anului 1914. A rămas de aceea îngrijorat că, dacă un al doilea război mondial ar fi izbucnit, faptul s-ar fi întâmplat doar din pricina unei neînțelegeri. Chiar și președintele american John F. Kennedy a presupus în 1962, cu ocazia crizei rachetelor cubaneze, că națiunile Europei au provocat la

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

** Cercetare finanțată de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane prin proiectul „Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale”, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, POSDRU/89/1.5/S/49944. [This work was supported by the Human Resources Development Operational Programme within the following project „Development of the capacity for innovation and increasing the impact of post-doctoral research programs”, „Al. I. Cuza” University of Iași, POSDRU/89/1.5/S/49944.]

începutul secolului un război pe care nimeni în realitate nu și l-a dorit¹. În cazul Germaniei, moștenirea istorică a rămas probabil cea mai dureroasă, pe termen lung, națiunea germană suferind enorm din pricina înfrângerii. Dacă Austro-Ungaria a plătit imediat prețul dezastrului prin dezintegrarea previzibilă a unui imperiu multinațional, Germania a supraviețuit ca stat în Europa, însă a suportat ani mulți presiunea culpabilizării. Nu este întâmplător că, în succesiune cronologică imediată, cercetările istoricilor germani, privitoare la războiul mondial, s-au axat fie pe tematica antecedentelor, fie pe consecințele conflictului. Altfel spus, a contat mai ales problematica începuturilor războiului, convertită ideologic în faimoasa chestiune a responsabilității (Kriegsschuldfrage), respectiv, cea a sfârșitului războiului, și ea amestecată în controverse politico-ideologice, precum nu mai puțin celebra teorie a revoluției din noiembrie, asociată cu legenda loviturii de pumnal („Dolchstoß-Frage”)². Împrejurările istorice au distorsionat suficient imaginile, maniera în care s-a produs capitularea Germaniei influențând negativ percepția socială asupra desfășurării războiului. Ani la rând, rapoartele oficiale de pe front ofereau populației informații optimiste, când, deodată, tonul se schimbă brusc în octombrie 1918, aducând în discuție o eventuală catastrofă militară. Pentru masele de germani descumpănite, Imperiul (Reich-ul) părea condamnat să capituleze într-un moment când efective ale armatei se mai găseau în teritoriul inamic. Armistițiul urmat de revoluția din noiembrie nu aduce pacea socială mult visată, ci mai mult amplifică frustrările. Se caută primele explicații asupra evenimentelor, se identifică vinovații. Aserțiunea loviturii de pumnal se întemeiază pe discursurile lui Ludendorff, potrivit cărora armata germană a trebuit să se predea, fiindcă frontul de acasă nu oferise suficiente întăriri și rezerve trupelor combatante în vara lui 1918. Pacifistii, socialiștii, bolșevicii și evreimea ar fi instigat la revoltă muncitorimea și astfel s-a produs prăbușirea din interior. Consecințele legendei pumnalului se întrepătrund cu impresia deplorabilă produsă de conținutul tratatului de la Versailles. Se știe că tratatul a fost semnat la 28 iunie 1919 de un guvern social-democrat, sub proteste violente, iar iluziile unei păci acceptabile, care să menajeze onoarea națiunii, s-au spulberat instantaneu. Germania pierde 10% din populație și 13% din teritoriu, dar, mai presus de orice, este responsabilizată direct pentru suferințele și pagubele suportate de către aliați. Clauza vinovăției a provocat poate cea mai spectaculoasă răbufnire din istoria națiunii. În acest paragraf al umilinței, aproape toți germanii au văzut încercarea învingătorilor, a Franței și Rusiei în special, de a fugi de răspundere și de a compromite moral și nu doar politic Germania învinsă. Condițiile păcii

¹ John W. Langdon, *July 1914. The Long Debate, 1918-1990*, New York, Berg Publishers Inc., 1991, p. 7.

² Cel puțin două dintre cercetările de referință asupra cunoscutei aserțiuni a loviturii de pumnal merită invocate: Boris Barth, *Dolchstoßlegenden und politische Desintegration. Das Trauma der deutschen Niederlage im Ersten Weltkrieg 1914-1933*, Düsseldorf, Dorste Verlag, 2003; Rainer Sammet, „Dolchstoß”. *Deutschland und die Auseinandersetzung mit der Niederlage im Ersten Weltkrieg (1918-1933)*, Berlin, Trafo Verlag, 2003.

au provocat multă lamentație. Săptămâni întregi s-au desfășurat în numeroase orașe germane adunări de protest ale unei populații revoltate de ceea ce s-a numit „dictatul de la Versailles”. Dreapta politică răspunde politicii de conciliere a guvernului cu atacuri furibunde. Miniștrii remarcați ca politicieni ai stângii sunt aspru insultați („gropari ai Germaniei”; „ajutoare ale dușmanilor”), o campanie virulentă a urii și dezbinării ducând la asasinarea lui Mathias Erzberger, semnatar al armistițiului rușinos. Se adaugă, întregind acest tablou, prăbușirea economiei, asociată cu disputa privitoare la reparațiile de război. Astfel, abia la 14 ani după încheierea războiului, s-au atins două dintre țelurile de durată ale politicii externe germane; revizuirea clauzelor privitoare la datoria de război germană, până la completa lor eludare; evacuarea Renaniei până la finele lui 1930. Numai că succesele administrației Stresemann au venit prea târziu pentru a împiedica radicalizarea politicilor interne din Germania. Propaganda național-socialistă folosește cu succes tema reparațiilor ca act justificativ pentru voința aliaților de a umili Germania. Hitler le promite celor nemulțumiți că, odată venit la putere, va desființa regimul „tâlharilor din noiembrie” și va readuce Imperiul între puterile respectate ale lumii. Reflexul istoriografic al unei atari stări de spirit este iremediabil acela al „războiului de după război”³. Replica decidenților germani s-a construit în jurul unei imense ofensive propagandistice, care avea ca scop fundamental combaterea temeiului moral ce a condus la responsabilizarea națiunii și impunerea plății reparațiilor de război. Istoricii, alături de alți reprezentanți ai intelectualității germane, s-au mobilizat exemplar. De la început, reacția oficială s-a metamorfozat în inițiative instituționale. Încă din vara anului 1919, un comitet parlamentar de anchetă a fost mandatat să analizeze originile și desfășurarea războiului. La inițiativa ministerului de externe s-au elaborat două proiecte consistente. Mai întâi, o secțiune specială (Kriegsschuldreferat), care coordona și finanța organizații înființate special pentru investigarea cauzelor războiului, a început să lucreze conștiincios. De o anumită recunoaștere s-a bucurat și Centrul pentru studierea chestiunii vinovăției războiului (Zentralstelle zur Erforschung der Kriegsschuldfrage) care, începând din anul 1923, finanța și edita lunar jurnalul *Die Kriegsschuldfrage. Berliner Hefte für Internationale Aufklärung*. Revista, în paginile căreia au publicat diverse articole și istorici de prestigiu, precum Hans Rothfels sau Hans Delbrück, s-a bucurat de o apariție neîntreruptă până în 1928, iar apoi, până în 1944, și-a asigurat continuitatea sub alte denumiri. A urmat publicarea celor 40 de volume ale cunoscutei colecții de documente diplomatice, *Die große Politik der europäischen Kabinette*. Editarea textelor a început în 1922 și s-a încheiat în 1927. Era un imens efort propagandistic, care urmărea să deturneze atenția opiniei publice de la evenimentele crizei din iulie, demonstrând cum, încă din 1871, toate puterile occidentale și-au subordonat politica externă unor obiective imperialiste, din care au rezultat tensiuni

³ Ludger Grevelhörster, *Der Erste Weltkrieg und das Ende des Kaiserreiches. Geschichte und Wirkung*, Münster, Aschendorf, 2004. Vezi, *Nachgeschichte des Ersten Weltkrieges*, p. 136-148.

internaționale și, într-un final, războiul. Multe dintre documentele importante vor fi fost omise sau editate superficial (spre exemplificare – unele dintre comentariile împăratului, de pe marginea documentelor, au fost eliminate), dar colecției îi revine meritul că a inclus surse diplomatice valoroase și pentru cercetările actuale, grăbind totodată inițiativele altor țări de a-și publica propriile colecții de documente diplomatice⁴. La fel de dificilă, sub auspiciile înfrângerii, s-a dovedit și reconstrucția discursului istoric privitor la desfășurarea faptelor războiului. După ce armata a redevenit un fel de „arcă sacră”, orice dezbateră critică asupra istoriei oficiale a bătăliilor dintre 1914 și 1918 a fost amânată și înlocuită cu obediența față de militari⁵. Datorită acestor atmosfere, contaminată politic, în Germania anilor '20-'30 nu identificăm vreo expunere istoriografică ce să fi satisfăcut pretențiile științifice ale istoriei militare. Bilanțul istoric al războiului editat de Reichsarchiv între 1925 și 1944 se menține în tradiția istorică a Marelui Stat Major al Prusiei din secolul XIX. Este marcat de efortul de a apăra onoarea armatei germane (în special a generalității) și de a o menaja în fața oricăror critici din partea civililor⁶.

La nivel conceptual, încă din primii ani ai Republicii de la Weimar, școala revizionistă a dominat scrisul istoric din Germania și a găsit ecouri importante chiar dincolo de ocean, în Statele Unite, acolo unde Sidney Bradshaw Fay sau Harry Elmer Barnes împărtășeau tezele lui Wagerer sau Montgelas. Perspectiva revizionistă explică atitudinea Germaniei în timpul crizei din iulie prin invocarea politicii de șantaj la care a recurs Austro-Ungaria, ce a obligat Berlinul la o limitare drastică a libertății de acțiune. Crima de la Sarajevo, urmată de faimoasa vizită a lui Alexander Hoyos la Berlin, a generat o reconsiderare a politicii germane față de condiția geopolitică a Austro-Ungariei. Urmarea firească a fost decizia Germaniei de a exploata asasinatul din Bosnia pentru a susține efortul Austro-Ungariei de recâștigare a poziției de mare putere, printr-o modificare substanțială a echilibrului de forțe în Peninsula Balcanică⁷. Istoria a fost înșelată, adevărul trunchiat. Cui servea, în realitate, acest imens efort de mobilizare în slujba unor presupuse interese naționale? Elita tradițională a Germaniei wilhelmiene a luptat din greu pentru supraviețuirea ei politică, apărându-și credibilitatea internă. Chestiunea responsabilității războiului servea scopurilor acestei birocratii, la fel cum celebra legendă a pumnalului înfipt în spate servea recredibilizării și salvării onoarei militare. Stabilirea inocenței elitelor imperiale se dovedise necesară instituțiilor republicane, iar

⁴ Alan Kramer, *The First World War and German Memory*, în *Untold War. New Perspectives in First World War Studies*, ed. by Heather Jones, Jennifer O'Brien and Christoph Schmidt-Suprian, Boston, Brill, 2008, p. 387-388.

⁵ Gerd Krumreich, *80 ans de recherche allemande sur la guerre de 14-18*, în *La Grande Guerre 1914-1918: 80 ans d'historiographie et représentations*, ed. par Jules Maurin, Jean-Charles Jouffret, Montpellier, Université Paul Valéry, 2002, p. 27-28.

⁶ Gerhard Hirschfeld, *Der Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung*, în suplimentul „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament”, 54 Jahrgang, Band 29-30, 12. Juli 2004, p. 5.

⁷ John W. Langdon, *op. cit.*, p. 176.

negarea vinovăției de război reprezenta singura șansă pentru eludarea consecințelor politice ale înfrângerii. Nu în ultimul rând, campania servea și scopurilor politicii externe a Germaniei, de vreme ce la Wilhelmstrasse s-a sperat că, prin subminarea acuzațiilor morale ale aliaților în privința vinovăției de război, se va putea restaura libertatea de care se bucurase diplomația germană înainte de 1914, aceea reprezentând interesele unui stat egal și suveran al comunității internaționale. Campania revizionistă condusă de personaje precum Bülow, Dräger, Freytag, Montgelas, Schücking sau Thimme a întârziat orice evaluare critică asupra originilor războiului înainte de anii '60. Ea a produs un anumit consens național, ce s-a dovedit fragil în final. Într-o țară care suferea enorm de pe urma războiului, rămasă divizată social, politic și regional, alibiul național se dovedea un factor integraționist, capabil să mobilizeze întreg spectrul politic, de la dreapta spre stânga. Dar, cei doi poli aparent diametral opozabili în Germania, al naționalismului extrem și al frivolității naționale, aveau să fie brutal exploatați de către extrema dreaptă, adevăratul învingător al campaniei revizionismului. Pe scurt, întârziind o dezbatere deschisă și onestă asupra originilor războiului vreme de patru decenii, cenzura regimului și-a adus contribuția în a produce un climat politic receptiv la ideile radical revizioniste ale lui Adolf Hitler⁸. Politica amestecată cu diplomația a generat un fel de preistorie a războiului (*Vorgeschichte des Krieges*), terenul predilect de înfruntare în complicata chestiune a responsabilităților. Aceasta echivala pentru istoricii germani cu întreaga evoluție a statului și a națiunii de la Bismarck și până la război. Este epoca imperialismului european, când o constelație a puterilor amenința nu doar interesele ci și existența unei Germanii înfloritoare, în creștere continuă. Anii dictaturii național-socialiste nu produc nici o schimbare semnificativă de paradigmă istoriografică. Întrebarea fundamentală nu mai este acum „Cine răspunde de declanșarea războiului?”, cât laitmotivul „Ce nu a mers și cum putem preveni să nu se mai repete erorile trecutului?” Regimul național-socialist sărbătorea victoriile militare împotriva Belgiei și Franței, de la sfârșitul verii 1940, ca fiind adevăratul sfârșit al Primului Război Mondial⁹. Până și oponenții liberali sau conservatori ai regimului au întâmpinat biruințele armatei cu vizibilă satisfacție. Istoricul Friedrich Meinecke îi scrie, pătruns de exaltare, bunului prieten Siegfried Kächler, cum bucuria, admirația și mândria îi inundă sufletul în fața triumfului armatelor germane. „Strasbourgul câștigat din nou. Cum să nu-ți atingă inima una ca asta!”¹⁰ Odată ajuns la putere, regimul nazist se preocupă de reconsiderarea memoriei Primului Război Mondial. Într-un proiect grandios de recuperare a trecutului incomod, arhiviști din Germania servesc în unități ale Wehrmacht-ului pentru a căuta și a captura,

⁸ Holger H. Herwig, *Clio Deceived. Patriotic Self-Censorship in Germany after the Great War*, în *Forging collective Memory*, ed. by Keith Wilson, Providence, Berghahn Books, 1996, p. 88-120.

⁹ Gerhard Hirschfeld, *op. cit.*, p. 5-6.

¹⁰ Friedrich Meinecke, *Ausgewählter Briefswächsel*, hrsg. von Ludwig Dehio, Stuttgart, K.F. Koehler, 1962, p. 364.

în arhivele din Franța sau Belgia, orice fel de dovezi care responsabilizează națiunea pentru crimele săvârșite în trecut. Organizarea acțiunii se dovedește ireproșabilă. Deja în luna septembrie 1940, Arhiva Militară din Potsdam nu mai are suficient spațiu de depozitare, fiindcă primise în custodie încărcătura a mai mult de 15 vagoane cu documente, sustrate din Paris sau Metz. Alte 68 de volume ale secțiunii istorice a Marelui Stat Major belgian, privitoare la Primul Război Mondial, au fost trimise ulterior în Germania. Efortul de a rescrie istoria unei catastrofe naționale în termenii unei responsabilități diluate continuă și în perioada ocupației militare germane. Cu toate că aliații se apropiau de Paris, în jurul datei de 7 august 1944, dosarele privitoare la constituirea în 1920 a Curții marțiale pentru judecarea, în absență, a criminalilor de război germani, au fost trimise către arhivele germane. Războiul lui Hitler amintește pe alocuri de ideea revanșei istorice. Unii dintre generali Wehrmacht-ului au luptat în vremea Primului Război Mondial, alții nu au mai avut ocazia să o facă. Nu este întâmplător, spre exemplu, că operațiunea de bombardare a Belgradului, la 6 aprilie 1941, poartă numele de „Strafgericht” (tribunalul). Asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand a fost utilizată de propaganda nazistă ca justificare pentru distrugerea vechii capitale a Serbiei. În acest fel, se pare că Hitler dorea să revizuiască rezultatul Primului Război Mondial și să elimine concomitent orice influență sârbească în Peninsula Balcanică¹¹.

Dezbaterea a continuat inevitabil și după al Doilea Război Mondial. În Germania a devenit necesară preocuparea de a demonstra că nu există continuitate directă între cele două războaie mondiale. Credința în nevinovăția conducerii imperiului wilhelmian a rămas nealterată. Singura schimbare semnificativă se observă doar în climatul internațional. În contextul creat de implicațiile internaționale ale Războiului Rece, istoricii occidentali și-au revizuit opiniile în sensul asumării unei responsabilități colective. Chiar și în Republica Federală s-a instalat un consens istoriografic greu de zdruncinat, întemeiat pe raționamentul lui David Lloyd George: „All powers slithered over the brink into the boiling cauldron of war” („Toate puterile au alunecat pe marginea prăpăstiei în cazanul fierbinte al războiului”)¹². Istoriografia vest-germană de după 1945 este strâns conectată la interpretările din vremea Republicii de la Weimar. Scrierile celor mai cunoscuți istorici germani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial (Gerhard Ritter și Friedrich Meinecke) se îndepărtează de la gândul oricărei schimbări de paradigmă. O lungă și prolifică dezbatere istoriografică părea să-și găsească sfârșitul, atunci când Fritz Fischer publica faimoasele lui teze¹³. S-a

¹¹ Alan Kramer, *op. cit.*, p. 397-399.

¹² Immanuel Geiss, *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, München, Wien, Carl Hanser Verlag, 1978, p. 14.

¹³ Cartea intitulată *Griff nach Weltmacht. Die Kriegszieldpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*. Prima ediție publicată la Düsseldorf în 1961, urmată de o a doua ediție (1969) sub titlul *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911-1914*. După prima traducere a textului în limba engleză (1967), editorii germani au înțeles importanța controversei Fischer și au publicat noi ediții. Cele mai recente au văzut lumina tiparului în 1998 și 2002.

produs astfel un veritabil seism la nivelul conștiinței publice, pentru că nimeni nu accepta încă ipoteza că Germania și aliații ei au planificat și au declanșat războiul¹⁴. Și mai delicată era însă ideea continuității în politica externă a Germaniei de la 1897 și până la 1945. Ideile lui Fischer au produs o rezistență acerbă și au iscat prima controversă istoriografică din încă tânăra Republică Federală Germană¹⁵. El însuși a avut de suferit. A fost denunțat ca trădător al patriei și al profesiei, iar guvernul vest-german i-a tăiat fondurile pentru călătoria în Statele Unite, unde își planificase un veritabil *lecture tour*¹⁶. Cercetările lui Fischer au revigorat interesul germanilor față de problematica Primului Război Mondial, care înghețase într-un fel de zbatere inutilă. Perspectiva se anunța însă diferită¹⁷. Alături de Fischer și alți istorici germani, precum Im. Geiss, J. C. G. Röhl, B. F. Schulte, A. Gasser, au dovedit că primatul politicii externe trebuia înlocuit cu cel al politicii interne. Din nevinovată, Germania devine responsabilă față de izbucnirea războiului, pe care l-a planificat încă de la faimosul Consiliu din 8 decembrie 1912, pentru a obține foloasele condiției de putere mondială („Weltmacht”)¹⁸. O a doua direcție istoriografică, desprinsă din posteritatea controverselor Fischer, și-a axat cercetările asupra structurii politice și sociale a imperiului condus de Wilhelm al II-lea. Ezitățile elitelor conducătoare de a produce o democratizare substanțială a societății germane au făcut necesar subterfugiul în tehnici de manipulare a maselor, care, în final, au condus inevitabil către exaltarea și premeditarea războiului¹⁹. Dar poate cea mai

¹⁴ Ipoteza a fost încercată prima dată de către avocatul Hermann Kantorowitz, într-un manuscris din 1914, *Gutachten zur Kriegsschuldfrage*, ce a fost apoi mușamalizat și nu a mai fost publicat niciodată înainte de 1967.

¹⁵ V.R. Berghahn, *Die Fischerkontroverse – 15 Jahre danach*, în „Geschichte und Gesellschaft”, Bd. 6, 1980, p. 403-419; G. Schöllgen, *Griff nach der Weltmacht? 25 Jahre Fischer – Kontroverse*, în „Historisches Jahrbuch”, Bd. 106, 1986, p. 386-406; E. Zechlin, *Zum Kriegeausbruch in 1914. Die Kontroverse*, în „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht”, 35. Jg., 1984, p. 211-221.

¹⁶ John W. Langdon, *op. cit.*, p. 4.

¹⁷ B. Thoss, *Der Erste Weltkrieg als Ereignis und Erlebnis. Paradigmenwechsel in der westdeutschen Weltkriegsforschung seit der Fischer-Kontroverse*, în *Der erste Weltkrieg. Wirkung. Wahrnehmung. Analyse*, hrsg. von Wolfgang Michalka, München, Piper, 1994, p. 1012-1045.

¹⁸ Imanuel Geiss, *Der lange Weg in die Katastrophe. Die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges, 1815-1914*, München, Piper, 1990; J. C. G. Röhl, *Die Generalprobe. Zur Geschichte und Bedeutung des Kriegsrates vom 8. Dezember 1912*, în *Industrielle Gesellschaft und politisches System. Beiträge zur politischen Sozialgeschichte. Festschrift für Fritz Fischer zum siebzigsten Geburtstag*, hrsg. von Dirk Stegmann, Berndt-Jürgen Wendt, Peter-Christian Witt, Bonn, Verlag Neue Gesellschaft, 1978, p. 357-373; B. F. Schulte, *Zu der Krisenkonferenz vom 8. Dezember 1912 in Berlin*, în „Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft”, 102, 1982, p. 183-197; A. Gasser, *Deutschlands Entschluss zum Präventivkrieg 1913-14*, în *Discordia concors: Festgabe für Edgar Bonjour zu seinem siebzigsten Geburtstag am 21. August 1968*, Bd. I, hrsg. von Marc Sieber, Basel, Helbing & Lichtenhahn, p. 171-225.

¹⁹ Hans-Ulrich Wehler, *Krisenherde des Kaiserreichs 1871-1918. Studien zur deutschen Sozial- und Verfassungsgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1970; Wolfgang J. Mommsen, *Die latente Krise des Deutschen Reiches, 1909-1914*, Konstanz, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1972. O prezentare critică și extinsă asupra istoriografiei germane cu privire la criza din iulie și declanșarea războiului în Michael Salewski, *Der Erste Weltkrieg*, Paderborn, Schöningh, 2003, p. 23 și urm. Comentarea evoluțiilor istoriografice și expunerea controverselor

atractivă și rezonantă cu asentimentul generațiilor recente de istorici rămâne perspectiva ce investighează atitudini ale omului de stat. Ea oferă o nouă interpretare asupra dilemelor responsabilității. Cea din urmă nu se mai rezumă doar la dezastrul european, implică și drama națiunii germane. Critica actului de politică externă, evaluarea comportamentului diplomaților și integrarea în circuitul cercetărilor a unor surse ignorate²⁰, necunoscute sau insuficient explorate, conferă identitate și credibilitate noii tendințe²¹. În zilele noastre, nimeni nu se mai îndoiește de responsabilitățile Germaniei față de declanșarea Primului Război Mondial. Istoricul Gregor Schöllgen consideră chiar că așa-zisa controversă Fischer este complet depășită. Realitatea demonstrează că periodic tezele lui sunt puternic revigorate. Evident că niciun istoric serios nu-și propune o resuscitare completă a polemicilor de la începutul anilor '60. Se observă însă că orice încercare de combatere a unor o ipoteze cu reverberații de gen inocentist, în spiritul apologeticii tradiționale²² (resuscitate între alții de istorici cu nume, precum Gregor Schöllgen sau Nial Ferguson), reprezintă instantaneu un fel de reîntoarcere ritualică la argumentele fischeriene²³. Dincolo de tensiunea generată de controversa Fischer rămân în discuție și alte aspecte sensibile în anii postbelici, legate, spre exemplu, de ambivalenta discursului istoriografic al unei Germanii divizată politic și teritorial, care se remarcă la finele anilor '60 printr-o falsă juxtapunere a intențiilor. Altfel spus, viziunea istoriografică est-germană adoptă moștenirea controverselor Fischer din spațiul Germaniei federale, pe care o adaptează criticii sistemului imperialist. Prin efortul de responsabilizare a elitelor Germaniei wilhelmniene, aserțiunile lui Fischer serveau judecății finale a politicii Reich-ului wilhelmnian. Nu trebuie să trecem cu vederea faptul că la revigorarea interesului german față de problematica Primului Război Mondial au mai contribuit, la începutul anilor '60, și alți factori, precum publicarea surselor Comisiei pentru istoria parlamentarismului și a partidelor politice (Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien), apariția ultimelor două volume de documente din Arhivele Reich-ului (1956).

Sfârșitul deceniului șase aduce în discuție și două elaborări de tip compendiu (sinteză), una publicată în Germania de Vest (Peter Graf Kielmannsegg), cealaltă în Berlinul de Est, sub auspiciile Academiei de Științe din Republica

privitoare la politica germană în zilele crizei din iulie se regăsesc în cartea lui Anscar Jansen, *Der Weg in den Ersten Weltkrieg. Das deutsche Militär in der Julikrise 1914*, Marburg, Tectum Verlag, 2005, p. 10-13 și 22-25.

²⁰ Journal des Hoffouriers im Preussischem Geheimen Staatsarchiv in Berlin.

²¹ Lüder Meyer-Arndt, *Die Julikrise 1914: Wie Deutschland in den Ersten Weltkrieg stolperte. Mit einem Geleitwort von Immanuel Geiss*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2006.

²² Liderii germani au acționat defensiv. Cunoscând poziția militară precară a Germaniei, ei ar fi procedat, în iulie 1914, în sensul unei lovituri preventive. Mergând pe linia cercetărilor lui Jost Dölffer, Martin Krüger și Rolf Harald Wippich, crizele internaționale de după începutul secolului nu trădează intenții războinice absolut necesare din partea decidenților politici germani și nici nu par să escaladeze într-un conflict de amploare.

²³ Mark Hewitson, *Germany and the Causes of the First World War*, Oxford, New York, Berg Publishers, 2004.

Democrată Germană – Institutul de Istorie. Kielmannsegg constată că ceea ce s-a publicat în cele două decenii dintre Primul și al Doilea Război Mondial, drept sinteză atotcuprinzătoare, sub titlul „Geschichte des Weltkrieges” a reprezentat mereu doar o expunere asupra întâmplărilor frontului, faptele războiului în sens restrâns. După 1945, interesul opiniei publice se îndreaptă preponderent către Reich-ul lui Hitler, cealaltă mare catastrofă din istoria Germaniei. Cartea lui Kielmannsegg se dorește o sinteză, dar nu una care să atingă pragul desăvârșirii enciclopedice. Miza o reprezintă prefacerile interne și politica externă a Germaniei. Intenția autorului rămâne aceea de a asigura o legătură viabilă între suma cunoștințelor și a cercetărilor prelucrate anterior cu cele aduse la zi, pentru o imagine cadru asupra războiului Germaniei. Accentul se deplasează de la cauze către consecințe. Sistemul european de state se reflectă într-o alcătuire labilă. Între slăbiciunile specifice, cea dintâi apare dezechilibrul provocat de intrarea în sistem a Imperiului german. Puternic și temut de toți vecinii când își etalează ambițiile, el resimte concomitent amenințarea celor trei mari puteri care îl flanchează. Răzbate din această nefericită geopolitică a Europei Centrale o tensiune care se oglindește în conștiința politică dihotomică a Germaniei wilhelmniene, ce se lasă influențată simultan de sentimentul puterii continentale, dar și de cel al temerii față de amenințările străine. Intrarea Germaniei în sistemul european de state a reprezentat cauza fundamentală ce a generat o constelație de alianțe ferme, cum nu mai cunoscuse Europa până atunci. Războiul a fost provocat de confruntarea dintre Austro-Ungaria și Rusia. Faptul pune în evidență o altă slăbiciune a sistemului european. Două dintre cele cinci mari puteri erau amenințate de forțe revoluționare interne. În Austro-Ungaria lovitură se îndreaptă împotriva ființei statului, în Rusia împotriva ordinii stăpânitoare. Faptul că decidenții politici din ambele state au anticipat pericole mortale pe care nu le mai puteau controla nu a creat climatul necesar elaborării unei politici externe raționale. Voința de autoconservare a stimulat predispoziția puterilor către asumarea unor riscuri imense ce au împins Europa către o criză fără precedent, așa cum s-au desfășurat evenimentele în iulie 1914. Pe lângă elucidarea cauzelor, arată Kielmannsegg, istoricului îi revine misiunea de a așeza războiul într-o contextualitate istorică mai amplă. Șirul consecințelor denotă că războiul a produs în evoluția istoriei Germaniei un dublu efect. A grăbit sau a întârziat procesualități istorice care, în imperiul de dinainte de 1914, stagneră lamentabil: votul universal, sistemul parlamentar, suprimarea privilegiilor anacronice²⁴. Efectele contradictorii reies însă din otrăvirea conștiinței

²⁴ Istoricul Wolfgang J. Mommsen aprecia drept controversată observația că în timpul Primului Război Mondial s-a desfășurat un proces de „parlamentarizare latentă” care a pregătit fundamentele democratice ale Republicii de la Weimar. Ceea ce se plasează în afara îndoielilor este constatarea că liderii germani au acceptat încă din vremea războiului necesitatea ca populația să participe în proporții de masă la deciziile politicilor interne, chiar dacă reformele constituționale au fost obstrucționate de către elitele conservatoare până în octombrie 1918. Vezi *Bürgerstolz und Weltmachtstreben. Deutschland unter Wilhelm II, 1890-1918*, Berlin, Propyläen, 1995, p. 688-690.

politice în Germania, ca urmare a înfrângerii rezultată din război. Contradicțiile și dezbinarea au reapărut și au făcut imposibil ca noua ordine să se sprijine pe consensul fundamental al societății²⁵. De cealaltă parte se remarcă sinteza, publicată în trei volume de către istoricii Berlinului de Est. O operă colectivă în trei volume, coordonată, între alții, de istoricul Fritz Klein, sub titlul *Deutschland im Ersten Weltkrieg*, 1968-1969. Ea confirmă tendința de sovietizare a discursului istoric din fosta Republică Democrată, implementată la nivel înalt chiar din primii ani postbelici. Walter Ulbricht, fostul președinte și secretar general al Partidului Unității Socialiste, publica în 1952 un studiu diriguitor despre tragedia Germaniei la finele Primului Război Mondial. Noul curs de interpretare ideologică îl oferă tezele partidului. Burghezia germană și elita social-democrată, „slugi credincioase” ale guvernului lui Wilhelm al II-lea, au trădat interesele muncitorimii. Dacă imperialismul german „târâse” națiunea în îngrozitoarea catastrofă a războiului, prin antibolșevismul ei, noua republică germană a căutat „să se pună bine cu puterile occidentale”, pentru a obține condiții mai avantajoase de pace. Se întâmplă însă exact contrariul. Republica își demonstrează propria slăbiciune fiindcă, în loc să susțină interesele naționale ale poporului german și să caute sprijin la țara care ducea o luptă consecventă pentru pace și progres (Rusia sovietică – n.n.s, C.L.T.), cercurile conducătoare continuă războiul, persistând în pretențiile lor de jaf. Rezultatul acestei politici fatale a fost tratatul de la Versailles, prin care Germania a plătit scump „înăltarea” guvernului și a militaristilor cu puterile occidentale. Povara războiului și a tratatului de la Versailles a rămas pe umerii poporului. Monopoliștii și bancherii care în noiembrie 1918 fuseseră lăsați de conducerea social-democrației germane și a sindicatelor în poziții dominante au pregătit, alături de ofițerii ce reprimaseră acțiunile muncitorimii, drumul dictaturii fasciste și au condus Germania către al Doilea Război Mondial²⁶.

Concepția predominantă a istoriografiei est-germane este străbătută de discursul marxist-leninist²⁷. Primul din cele trei volume ale sintezei publicate în Berlinul de Est (în fapt răspunsul oficial al istoriografiei est-germane la provocările istoriografice ale Germaniei occidentale) se deschide cu o evaluare asupra scrierilor istorice privitoare la geneza conflictului. Volumul al doilea are în vedere critica literaturii despre chestiunea scopurilor de război, în vreme ce capitoul inaugural din volumul al treilea se referă la publicațiile consacrate înfrângerii imperialismului german, ca o consecință directă a războiului. Contrastul dintre argumentele istoricilor marxiști și cei reprezentând „istorio-

²⁵ Peter Graf Kielmannsegg, *Deutschland und der Erste Weltkrieg*, Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1968. Vezi *Einleitung* (Introducere), p. 2-3.

²⁶ Walter Ulbricht, *Prăbușirea Germaniei în primul război mondial și Revoluția din Noembrie*, București, Editura pentru Literatură Politică, 1963.

²⁷ Pentru detalii, vezi Werner Knoll, *Forschungen zur Vorgeschichte und Geschichte des Ersten Weltkrieges*, în *Forschungen zur Militärgeschichte. Probleme und Forschungsergebnisse des Militärgeschichtlichen Instituts der DDR*, hrsg. von Hans-Joachim Beth, Reinhard Brühl, Dieter Dreetz, Berlin, Trafo Verlag, 1998, p. 80.

grafia burgheză” răzbate din primele rânduri. Raționamentul pornește de la tezele lui Lenin. Încă din septembrie 1914, el formulase, cum se știe, în câteva propoziții elocvente, o caracterizare limpede privind originile catastrofei. Guvernele și partidele burgheze din toate țările Europei au pregătit războiul ani la rând, un război imperialist, de cuceriri teritoriale și înrobire a popoarelor. Scopul ascuns era încercarea de abatere a atenției claselor muncitoare din Rusia, Germania și Anglia de la crizele politice interne, pentru a slăbi puterea proletariatului. În acord cu poziția adoptată de către Lenin, teoreticienii germani ai stângii încercaseră să sublinieze rolul determinant și importanța imperialismului wilhelmian în asumarea responsabilităților războiului. Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Julian Marchlewski au fost primii care, prin scrierile lor, incriminaseră falsa teorie a păcii sociale și legitimismul blamabil al unui război de apărare, la care era chemat să participe întreg poporul german. Spre deosebire de istoriografia zisă burgheză, din Germania occidentală, măcinată în acei ani de ecourile tezelor lui Fischer, istoricii din Germania Democrată asumaseră fără ezitări, pe linia teoriilor leniniste, vinovăția absolută a elitelor germane. Adoptând ca model instructiv publicațiile istoricilor sovietici, ei rămân preocupați doar de polemica ideologică cu „istoriografia burgheză” din lumea capitalistă. Imperialismul german contribuise deci la declanșarea războiului, în logica unei confruntări inevitabile și generalizate a imperialismelor europene²⁸.

Anii '70 oferă continuitate în revigorarea studiilor istoriografiei privitoare la Primul Război Mondial. Prevalează cercetările despre structurile sociale, elita politică și intelectualii Reich-ului de dinainte de 1914. Se remarcă, între altele, studiile consacrate militarismului german. O temă dezbătută cu sârg încă din anii '50, grație cercetărilor lui Gerhard Ritter, dar sistematic revalorizată în deceniul șapte prin contribuțiile lui Volker Berghahn și Wilhelm Deist. S-a demonstrat astfel lipsa de teme a presupusei politici de încercuire (Einkreisung) a Germaniei de către Anglia și aliații ei. De o manieră generală, începând de prin anii '80 se produce o nouă schimbare de registru tematic, către o istorie a mentalităților, o direcție care, în Germania Federală, la momentul controversei Fischer, nu interesa alți „specialiști” decât veterani ai frontului, supraviețuitori până la capăt ai nevrozelor războiului. De aici începând, câștigă tot mai insistent teren, și în cazul Germaniei, noua istorie a vieții cotidiene (Alltagsgeschichte), cercetarea poate cea mai bogată în rezultate la nivel internațional. Experiența vieții de front acaparează convingător spectrul inovator al căutărilor. Rămân, însă, tocmai aici de elucidat noi controverse. A cunoaște istoria individuală a experienței vieții de soldat, a elucida misterele intrării Germaniei în război. Dacă până în anii '80, aproape toată lumea credea că națiunea s-a lăsat inconștient angrenată în război, s-a dovedit ulterior că ideea de la 1914 a

²⁸ Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Geschichte. Arbeitsgruppe Erster Weltkrieg. *Deutschland im Ersten Weltkrieg*, 1. Band. *Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914*. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung vom Fritz Klein, Berlin, Akademie Verlag, 1968. Vezi capitolul 1, *Die Geschichtsschreibung über die Entstehung des Ersten Weltkrieges*, p. 3-9.

exercitat o grea povară peste sufletul încercat al germanilor²⁹. Retorica naționalistă, care insistase obsesiv asupra bravurii soldaților în fața inamicului, construisese un portret al războiului controversat încă de la bătăliile inițiale, pentru ca apoi, odată cu stabilizarea frontului de vest, să frizeze absurditatea. Discursul care invocă lupta pentru măreția Germaniei și sacrificiul pentru patrie, pronunțat în mii de variațiuni de decidenții politici, cei militari și chiar de reprezentanți ai bisericii, își pierde credibilitatea în condițiile concrete ale unui război mecanizat de distrugere în masă. Soldații nu mai vor să audă de așa-zisele scopuri pozitive ale războiului. Ei acceptă firește ideea unui război de apărare a Germaniei care, însă, pe măsura desfășurării ostilităților, a fost și ea pusă la îndoială³⁰. Cât privește trăirea propriu-zisă a războiului de către soldatul german, rămâne în continuare de discutat cum poate fi ea reconstituită. Nu se poate vorbi despre o aceeași experiență a frontului, varietatea condițiilor de luptă împiedicând generalizările. Aviatorul dispune de o libertate individuală mai mare decât artileristul sau infanteristul, este mai mobil și mai vizibil în luptă. Diversele experiențe sunt și ele determinate de un număr mare de factori: ajunge în linia întâi cel concentrat? Dacă da, pentru câtă vreme? Era celibatar, cap de familie? Cărei confesiuni sau pături sociale îi aparține? Intervine apoi și vârsta, generația, în funcție de care confruntarea cu moartea și războiul se transformă într-un eveniment fundamental³¹.

Retrospectiv, în literatura istorică germană se disting trei componente majore la nivel imagistic. Fiecare derivă din reprezentarea generică a catastrofei ce marchează începutul secolului (Urkatastrophe) în spațiul memoriei colective germane. Războiul privit ca prăbușire a aspirațiilor națiunii, ce implică ambivalența unei drame istorice, înțeasă fie ca experiență tragică a unei mari oportunități pierdute, fie ca stigmat al unei vinovății induse, caracterizează epoca Republicii de la Weimar din tabloul interbelic. Războiul ca dimensiune eroizantă a sacrificiului național, descris de exaltarea virtuților militare prin asocierea profetică cu așteptarea chinuitoare a revanșei istorice, reprezintă imaginea produsă agonizant de propaganda regimului nazist. În fine, războiul ca mobil al reconcilierii istorice – prin asumarea vinovăției și învățarea lecțiilor trecutului – conturează imaginea târzie, postbelică, a unei catastrofe ce nu va fi uitată definitiv niciodată. Pentru elita germană interbelică, imaginea Primului Război Mondial rămâne produsul unei conjuncturi externe. Ea se prefigurează ca o consecință a presiunii din afara țării, acumulând enorm din experiența de viață și sentimentele contemporanilor. Câteva decenii mai târziu, aceeași imagine devine produsul exclusiv al frământărilor interne. Ea este acum

²⁹ Gerd Krumreich, *80 ans de recherche allemande...*, în loc. cit., p. 35-36.

³⁰ Wolfgang J. Mommsen, *Der große Krieg und die Historiker. Neue Wege der Geschichtsschreibung über den Ersten Weltkrieg*, Essen, Klartext-Verlag, 2002, p. 24.

³¹ Vezi, Jürgen Mohn, *Primul război mondial în lumina literaturii de război germane. Contribuțiile la redarea experienței războiului în context istoric (1900-1932) pornind de la operele lui W. Beumelburg, W. Flex, E.M. Remarque, L. Renn și F. Schauwecker în context istoric*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 1995, rezumatul tezei de doctorat, p. 10-11.

rezultatul unei evoluții istorice peste care se suprapune finalul tragic al unui nou conflict internațional, al Doilea Război Mondial. Timpul reflecției și succesiunea generațiilor recompun substanța dramatică a evenimentelor din 1918. Nimic nu atenuează amărăciunea înfrângerii, dar este în joc percepția posterității, care nu mai judecă evenimentele la cald. Odată cu ecourile controverselor Fischer, literatura istorică germană se eliberează de prizonieratul tradiției revizioniste. Dar libertatea câștigată după grele sfâșieri lăuntrice nu a schimbat cu nimic percepția generică a războiului. El își păstrează reflectarea originală, fiindcă la germani catastrofa unei națiuni nu se sărbătorește. Se comemorează.

DAS BILD VOM ERSTEN WELTKRIEG IN DER DEUTSCHSPRACHIGEN
HISTORISCHEN FACHLITERATUR. HISTORIOGRAPHISCHE WEGMARKEN,
KONTROVERSEN UND REVISIONEN
(Zusammenfassung)

Stichworte: Historiker; Nation; Krieg; Historiographie; Schuld; Gewalt; kollektive Verantwortung.

Von allen europäischen Nationen, die am Ersten Weltkrieg teilgenommen haben, bekamen die Deutschen am deutlichsten seine Auswirkungen in der Geschichte zu spüren. Auf lange Sicht mussten sie besonders teuer für die Niederlage bezahlen. Während Österreich-Ungarn die Folgen territorial sofort zu spüren begann, die diesen multinationalen Staat förmlich auflösten, überlebte Deutschland als Staat in einem Europa, das ihm noch lange das Stigma des Kriegstreibers anheftete. Dieses Stigma hatte nicht nur eine moralische, sondern auch eine politische Konnotation. Artikel 231 des Versailler Vertrages vom 28. Juni 1919 nimmt hierauf Bezug – die gesamte Verantwortung für den Ausbruch des Krieges wurde Deutschland und seinen Verbündeten aufgebürdet.

Die deutsche Antwort hierauf war eine gewaltige Propagandaoffensive, die vor allem die moralische Verurteilung in Frage stellte und die Kriegsreparationen als ungerecht zurückwies. In der Zwischenkriegszeit fokussierte die deutsche Geschichtsforschung primär auf die Ursachen für den Weltkrieg und die Konsequenzen, die sich aus diesem Konflikt ergeben hatten. Mit anderen Worten – was am meisten interessierte, war der Ausbruch des Krieges selbst, was zur Kriegsschuldfrage führte, und, damit in Zusammenhang stehend, das Ende des Krieges, das unter politischen wie ideologischen Gesichtspunkten einseitig betrachtet wurde und mit der nicht wenig kontrovers diskutierten Novemberrevolution in Verbindung gesetzt wurde, die sich wiederum mit der Dolchstoßlegende verband.

Die Debatte wurde nach dem Zweiten Weltkrieg zwangsläufig fortgeführt, als es in Deutschland notwendig erschien nachzuweisen, dass es zwischen Wilhelm II. und Adolf Hitler keine Kontinuitäten gegeben habe. Der Glaube an die Unschuld des wilhelminischen Deutschland war ungebrochen. Folglich kam es zu einem Aufschrei unter den Historikern, als Fritz Fischer seine Thesen publizierte: Ihm zufolge traf Deutschland die Alleinschuld am Ersten Weltkrieg, den es minutiös vorbereitet und

provoziert hatte. Jenseits der Spannungen, die die Fischer-Kontroverse hervorrief, blieben weitere delikate Themenfelder in den Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg aktuell, nicht zuletzt aufgrund der Spaltung des historischen Diskurses in einem Deutschland, das sowohl territorial wie politisch zweigeteilt war und besonders seit den 1960er Jahren unter der Voreingenommenheit der Standpunkte litt. Mit anderen Worten – die ostdeutsche Historiographie nahm sich des Erbes der Fischer-Kontroverse an, das sie ihrer Kritik am imperialistischen System hinzufügte.

Der vorliegende Beitrag stellt die Entwicklung des deutschen Geschichtsdiskurses dar, der in der Zeit nach dem Ende des Ersten Weltkriegs (und über das Ende des Zweiten Weltkriegs hinaus) zwischen dem Verlangen nach einer Revision und der Notwendigkeit, Frieden mit der Vergangenheit zu schließen, hin- und hergerissen war. Die zentrale Perspektive ist diejenige auf die Bilder vom Krieg; jedes dieser Bilder ist mit einem Meilenstein in der Entwicklung der offiziellen Geschichtsschreibung und ihrer Kritik verbunden. Wir können drei Hauptentwicklungen im Bild vom Krieg festmachen. Da wäre zunächst der Krieg als nationale Katastrophe zu nennen, mit der ganzen Ambivalenz seines Dramas, das zunächst aus der Perspektive der Front wahrgenommen und später mit Scham und dem Stigma der Kriegsschuld verbunden wurde. Dann Krieg als das, was Helden hervorbringt, eine Überbewertung militärischer Tugenden, die gemixt ist mit dem prophetischen Glauben an eine heldenhafte Wiederkehr, die zwar typisch für die unmittelbaren Nachkriegsjahre war, jedoch auch für die Nazipropaganda bzw. für die Propaganda des Regimes nach 1933. Und schließlich Krieg als Möglichkeit einer Aussöhnung mit der Geschichte, durch die Anerkennung von Schuld und die Annahme der Lehren aus der Geschichte.

KRISTA ZACH*

**DE LA ANEXIONISM LA PACIFISM.
MISIUNILE DIPLOMATICE SECRETE
ALE LUI MATTHIAS ERZBERGER**

Implantarea unei culturi a memoriei în mediile germane postbelice a influențat în ultimele două decenii și tematica istoriografiei, ceea ce era de așteptat. Aceasta include și preocuparea pentru victimele politicii. Astfel, se vorbește astăzi despre un „mit Erzberger” (*Mythos Erzberger*¹), ceea ce până recent era de neconceput. Doar un istoric american de cultură germană, Klaus Epstein, a dedicat omului politic Erzberger o monografie cuprinzătoare, în care este tematizată și dilema democrației germane în perioada Republicii de la Weimar². Cincizeci de ani după asasinatul lui Erzberger, Theodor Eschenburg³, istoric al dreptului și publicist, l-a evocat critic pe Erzberger, remarcând că dilema a continuat și după 1945, mai ales privind cultura memoriei oficiale a unor premergători⁴. Aceste două studii au rămas pentru multă vreme unicele lucrări privind biografia acestui om politic.

Cauza acestei ignorări a fost o campanie defăimătoare, începând cu sfârșitul anului 1918, având la bază un stereotip național negativ de durată, care îl numea pe Matthias Erzberger „trădător de patrie”. El a fost semnatul principal al armistițiului cu Aliații, ceea ce îl califica drept un „obiect de ură pentru toți dușmanii Republicii de la Weimar”⁵. Calificativele ucigașe cu care a fost după aceea stigmatizat Erzberger erau „criminalul din noiembrie”,

* München.

¹ Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung am Ende des Ersten Weltkrieges und des Ost-West-Konflikts. Entwicklungen und Konzepte von Matthias Erzberger und Dieter Senghaas*, Münster, Agenda Verlag, 2003, p. 9.

² Klaus Epstein, *Mathias Erzberger und das Dilemma der deutschen Demokratie*, Berlin, Frankfurt am Main, Leber Verlag, 1962; în original: *Mathias Erzberger and the Dilemma of German Democracy*, New Jersey, Princeton University Press, 1959.

³ Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger. Der große Mann des Parlamentarismus und der Finanzreform*, München, Piper, 1973.

⁴ Chiar și primul președinte al Republicii Federale Germania, liberalul Theodor Heuss, un om foarte cultivat și apreciat, s-a exprimat foarte decis la mijlocul anilor 1950 împotriva preluării lui Matthias Erzberger și a lui Philipp Scheidemann în lucrarea reprezentativă *Die großen Deutschen* (Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger*, p. 7).

⁵ Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 449.

„politicianul armistițiului”, „trădător al poporului”, „evreu”⁶. Această spirală a stereotipurilor a fost extrem de persistentă, supraviețuind Republicii de la Weimar, anilor dictaturii național-socialiste și anilor de după 1945 în Germania. Matthias Erzberger ca „martir al republicii germane”⁷, una „din puținele figuri de martiri ai istoriei germane înainte de dictatura lui Hitler”⁸, nu s-a bucurat de considerația posterității.

Recunoașterea selectivă oficială în Germania postbelică, la optzeci de ani după asasinatul lui Erzberger din 1921, a survenit târziu⁹, deși istoria acelor vremi fusese deja scrisă. Ne putem întreba de ce atât de târziu? A fost poate din cauza unei personalități bizare, sau deciziile unei politici grele cu consecințe care au fost considerate acte de jonglerie – sau a fost traumatismul opțiunilor germane în secolul XX, legate inseparabil de această personalitate?

I. Cine a fost Matthias Erzberger

Matthias Erzberger a fost ales în 1903, la 28 de ani, ca cel mai tânăr deputat, în Reichstag. El a aparținut din punct de vedere politic centrului catolic de stânga și s-a remarcat de la început prin mare hărnicie, deosebită competență în privința chestiunilor financiare și prin sensibilitate pentru problemele sociale. Încă din 1914 el era un adept convins al scopurilor politicii germane de război.

Schimbarea convingerilor politice ale lui Erzberger la începutul verii lui 1917 a fost spectaculoasă. El nu a mai reprezentat anexionismul¹⁰ politic german, ci a devenit un „om politic pacifist”¹¹, evoluând „de la anexionist la pacifist”, cum spunea Kurt Tucholski. Această schimbare de linie a fost marcată mai întâi prin *Rezoluția pentru pace*, votată în Reichstag, la 17 iulie 1917, care se exprima pentru o politică de pace cu aliații occidentali. La 17 august 1917,

⁶ Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger. Konkursverwalter des Kaiserreichs und Wegbereiter der Demokratie*, Neckargemünd, Books on Demand, 2005, p. 6. Aceeași linie o reprezenta pamfletul vicedecretarului Karl Helfferich, *Fort mit Erzberger*, Berlin, Scherl, 1919, în care a fost denunțată politica financiară a lui Erzberger.

⁷ Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 441.

⁸ Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger*, p. 7.

⁹ Günter Randecker, *Der gute Geist von Buttenhausen oder die Alternative zum Geist von Potsdam*, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit”. Essay zur Ausstellung im Auftrag des Bundesarchivs*, hrsg. von Wolfgang Michalka, Potsdam, Verlag für Berlin-Brandenburg, 2002, p. 13-34; Peter Grupp, Pierre Jardin, *Matthias Erzberger und die Außenpolitik. Vom Annexionisten zum Realpolitiker*, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit”*, p. 63-67. Despre aceeași temă, v. Wolfgang Schäuble, pe atunci ministru de interne: *Matthias Erzberger – ein Wegbereiter deutscher Demokratie*, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit”*, p. 35-41.

¹⁰ Vezi memorandumul din 2 septembrie 1914 [M. Erzberger], *Zu Kriegszielen eines siegreichen Deutschlands*, în Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung*, Anexa III, p. 471-475. Memorandumul începe prin a construi o situație de amenințare totală: „Scopul războiului mondial este, după intențiile repetate ale dușmanilor Germaniei, sfărâmarea Imperiului German și desființarea Austro-Ungariei” (*ibidem*, p. 471). Aceasta a fost părerea lui Erzberger până la schimbarea sorții războiului în primăvara lui 1917, v. Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 126.

¹¹ Günter Randecker, *Der gute Geist*, p. 17.

Vaticanul neutru transmitea Germaniei o ofertă de pace a Marii Britanii și Franței, discutarea căreia a fost amânată de cabinetul german, pentru a fi până la urmă respinsă¹². Această schimbare „radicală” de linie¹³ coincidea cu experiența parlamentară vastă a omului politic realist Erzberger, ca și păreri sale judicioase despre situația militară a Germaniei după 1916. Utile în acest sens au fost și propriile sale experiențe dobândite în misiunile diplomatice în calitate de „diplomat amator”¹⁴ între 1915 și 1917 la Roma, Viena, Budapesta, Istanbul, Sofia, București și Stockholm, misiuni îndeplinite pentru guvernul său. Diplomați de carieră ca principele Bülow, ambasador la Roma și cancelarul german von Bethmann-Hollweg sau contele Hertling scontau, încredințându-i aceste misiuni, pe priceperea sa adeseori insidioasă și pe puternica voință a acestui simplu deputat care a fost Erzberger. Cu toate acestea, misiunile sale de primă importanță au eșuat. Acesta este poate unul din motivele schimbării de poziții a lui Erzberger de la 1917, aspect care nu a fost îndeajuns cercetat¹⁵ până în prezent.

A fost Erzberger un aventurier al diplomației secrete, cum au afirmat adversarii săi în Ministerul german de Externe încă vreo două-trei generații după 1918? A fost el un exemplu tipic de oportunist politic, cum sunt destui și astăzi? De această părere erau mulți în anii Republicii de la Weimar, și nu numai dușmanii săi politici. Asasinii săi din scena radicalilor de dreapta din *Organisation Consul* vedeau în Erzberger pe „trădătorul patriei”, pe „criminalul din noiembrie”. Astfel de calificative propagandistice ale dreptei preluate în timpul Republicii de la Weimar și de propaganda național-socialistă stigmatizează încă multă vreme omului politic incert Erzberger și vor fi reluate și după 1945. Astfel de afirmații se pot găsi și în *Memoriile* lui Theodor Heuss din 1963¹⁶. Un ecou al „dilemei democrației germane”¹⁷? Miturile negative sunt de durată, mai ales dacă ele maschează greșeli politice colective.

Publicația lui Eschenburg nu a avut inițial nici un ecou. De abia după anul 2000 au fost recunoscute în republica de la Berlin ideile sale ca deschizătoare de drumuri, iar el a fost recunoscut drept un reprezentant al adevăratului parlamentarism, ca democrat, expert în finanțe și pacifist. Stereotipul negativ vechi de decenii s-a transformat în contrarul său, a devenit „mitul Erzberger”. Astăzi se păstrează vie amintirea lui Erzberger ca o victimă a vederilor sale largi privind catastrofa de la 1918, ca un om politic care, la 1917, împreună cu David

¹² Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger*, p. 31-33; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, Stuttgart, Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1920, p. 105.

¹³ Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger*, p. 21, 23.

¹⁴ Titlul unui capitol la Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger*, p. 41-51.

¹⁵ Epstein oferă numai o privire generală, bazată pe corespondența diplomatică a Reich-ului ca și pe notițele personale ale lui Erzberger, vezi *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 116-172. Aceste notițe nu sunt întotdeauna foarte amănunțite ca informație.

¹⁶ Theodor Heuss, *Erinnerungen, 1905-1933*, Tübingen, Wunderlich, 1963, citat în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit”*, p. 110.

¹⁷ Așa a formulat, în 1959, Klaus Epstein sub titlul monografiei sale despre Erzberger, nota 2.

și Friedrich Ebert au intervenit pentru o pace prin înțelegere¹⁸. El a fost unul din acei puțini, pe care genocidul junilor turci (aliații Germaniei) contra armenilor și grecilor¹⁹ i-a făcut să intervină în Reichstag. Tot el a adus în 1918, la sfârșitul războiului, cu broșura sa *Liga Națiunilor. Drumul spre pacea mondială*²⁰, o contribuție²¹ la înțelegerea între popoare, onorată abia astăzi. În octombrie 1918 el a devenit secretar de stat, calitate în care a semnat, la 11 noiembrie, armistițiul cu Franța. Când adunarea națională germană a acceptat Tratatul de pace de la Versailles la 22 iunie 1919, Erzberger a observat cu regret că germanii trebuie să plătească pentru acest război²². În 1919, el a fost unul dintre autorii Constituției de la Weimar²³. La 26 august 1921 Erzberger a fost împușcat ca „trădător”.

Pentru istorici, Erzberger rămâne o figură politică activă, puternică, emoțională, plină de idei, dar nedisciplinată, devenit obiectul multor aversiuni. Astfel, omul politic al misiunilor secrete, trimis de Ministerul de Externe și de cancelarul von Bethmann-Hollweg în multe capitale europene, un om politic a cărui lipsă de convenționalitate și apariții-fulger pe parchetul diplomatic îi îngrozeau pe diplomații de carieră²⁴ – nici aceste aspecte ale evoluției lui Erzberger nu au fost suficient cercetate²⁵.

Erzberger a trăit doar 46 de ani. Ca om politic plin de pasiune, el a jucat în anii Primului Război Mondial și până la moartea sa prematură multe roluri, pe toate cu aceeași energie, adesea cu multă agitație. El a fost iubit, dar controversat, iar la urmă urât de moarte.

¹⁸ Despre rezoluția de pace, aprobată de Reichstag, Wolfgang Schäuble în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit”*, p. 24.

¹⁹ Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 81; Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 162. Vezi de asemenea un demers al lui Erzberger către cancelarul Germaniei v. Bethmann Hollweg din 3.3.1916, *Denkschrift über die Maßnahmen zugunsten der Christen in der Türkei*, referitor la salvarea armenilor, arameilor și grecilor deportați de autoritățile turcești, accesibil on-line <http://www.armenocide.de/armenocide/ArmGenDE.nsf/0/E60CE6C92C762565C1256AD70035E211?OpenDocument> (12.09.2010).

²⁰ Berlin, 1919. Textul acestei broșuri se bazează pe o conferință publică ținută de secretarul de stat Erzberger, la 27.12.1918, la Academia de Studii Comerciale din Berlin. El se referea adesea în acea broșură la președintele american Woodrow Wilson. Textul începea cu cuvintele „Necesitatea existenței Ligii Națiunilor rezultă din prăbușirea completă în sânge și lacrimi a sistemului internațional-politic precedent, care se baza numai pe forță și rivalitatea dintre națiuni. [...] Fiecare națiune a încercat să obțină cât mai mult pe seama celorlalte”, p. 3.

²¹ Vezi Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung*, p. 9.

²² Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger*, p. 27.

²³ Wolfgang Schäuble în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit”*, p. 37.

²⁴ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien. In Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*, hrsg. von Nikolaus Netzhammer, Krista Zach, vol. 1, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1995, vol. 2, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1996; ediția în limba română: Raymund Netzhammer, *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. 1-2, ed. Nikolaus Netzhammer, Krista Zach, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 607.

²⁵ De exemplu, din vasta sa corespondență, păstrată în Archiva secretă a Reich-ului. De asemenea, lipsește o biografie mai nouă.

II. Proiectele diplomatice secrete ale lui Erzberger

Fiind foarte bine informat datorită unei corespondențe internaționale, Erzberger a devenit în 1914 șeful unui serviciu secret pentru străinătate, organizat de el și numit *Oficiul Central pentru servicii în străinătate*²⁶. Ca ambasador itinerant al Imperiului german, el a întreprins mai multe călătorii diplomatice secrete ale căror scopuri și rezultate nu au fost cercetate încă suficient.

În cele ce urmează ne vom ocupa doar de două dintre aceste proiecte ale lui Erzberger – cel din Italia și România privind asigurarea neutralității și un altul privind unirea Bisericilor. Între cele trei misiuni în Italia în februarie, aprilie și mai 1915 și misiunile din Balcani din februarie 1916 există unele tangențe. Ele privesc în principal alianțele Germaniei în Primul Război Mondial, respectiv cazul de neutralitate și asigurarea ei pentru Italia și România²⁷. Sub aspectul evoluției militare, proiectul de neutralitate a fost o vreme decisiv pentru Germania. Pentru Erzberger era în joc, în afara considerentelor diplomației secrete, stafia unei prăbușiri posibile a tânărului stat german. El a vrut să-l salveze în cazul unei înfrângeri, așa cum se întâmplase cu Sf. Imperiu Roman de Națiune Germană în 1803, și să-l ferească de pofta unor adversari agresivi²⁸.

În modul de abordare și îndeplinire a acestor proiecte, Erzberger s-a dovedit un emisar ce-și realiza repede scopurile, foarte bine informat, ingenios, care exagera după necesități acele detalii ce-i puteau fi de folos, ignorând aspectele formale – un adevărat „diplomat-amator”. Prezentarea lui de către arhiepiscopul Bucureștilor, Raymund Netzhammer (1905-1924), oferă o imagine cât se poate de corectată a lui Erzberger.

II.1. Despre sursele folosite

Pe lângă documentele și scrisorile cunoscute din Arhiva politică a Ministerului de Externe din Koblenz/Potsdam sau din arhivele din Viena voi atrage atenția aici asupra unei surse primare neutilizată încă în studiile privind ambele proiecte ale lui Erzberger – *Jurnalul* amplu, notat cu exactitate, publicat pentru prima oară în anii 1995/1996 sub titlul *Raymund Netzhammer Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*²⁹. *Jurnalul* conține numeroase indicii privind problema Unirii religioase la români și bulgari³⁰.

²⁶ Peter Grupp, Pierre Jardin, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit”*, p. 64.

²⁷ Vezi aici prezentarea în detaliu a lui Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, capitolul 6, p. 138-172.

²⁸ Vezi memorandumul din 2 septembrie 1914 la Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung*, p. 9.

²⁹ Mai multe versiuni manuscrise ale jurnalului și întreaga corespondență (încă nepublicată) se află în arhiva mănăstirii elvețiene Einsiedeln; o parte a corespondenței (în copie) și în arhiva Arhiepiscopiei romano-catolice din București.

³⁰ Reimund Haas, *Die Kirchenunionen auf dem Balkan – verpasste Chancen oder Utopien? Der Realismus von Raymund Netzhammer im Vergleich mit den Unionsbemühungen von Matthias*

Aceste teme vaste nu pot fi aici decât menționate. Fără permisiunea de a cerceta liber documentele din arhivele vaticane, ca și a corespondenței lui Netzhammer și Erzberger, nu se pot trage concluzii definitive asupra acestei teme.

Raymund Netzhammer a fost călugăr benedictin elvețian la mănăstirea Einsiedeln, iar prin naștere se trăgea din provincia Baden din sudul Germaniei³¹. Folosesc aici *Jurnalul* episcopului ca sursă nu pentru că am fost coeditoare a edițiilor germană și română, pe care le cunosc bine, ci deoarece finele observații ale lui Netzhammer despre politica românească, ca și asupra uniunii Bisericii în Bulgaria și România recomandă *Jurnalul* ca sursă narativă de prim rang. Netzhammer a fost un prelat foarte bine informat și cultivat, care s-a menținut conștient în planul al doilea al evenimentelor politice. Însemnările sale sunt adesea mai informative decât cele ale diplomaților de carieră, arhiepiscopul fiind curios, atent și foarte bine informat. Ca și Erzberger, Netzhammer și-a adunat informațiile prin numeroase contacte, prin corespondență și convorbiri directe. Oameni politici români, diplomați, ca și oameni ai Bisericii din diferite congregații și țări au fost parteneri de discuție permanenți ai arhiepiscopului, ca și primii doi regi ai României, Carol I și Ferdinand. El a servit, prin această activitate, în mod egal biserica sa și țara sa gazdă – România.

II.2. Proiectul de asigurare a neutralității

Cele trei misiuni în Italia din primăvara și vara lui 1915, ca și următoarele vizite-fulger la Viena și Budapesta, arătau un simplu deputat în Reichstag, încă total neversat pe parchetul diplomatic. Încă de la începutul războiului în 1914, el primise însărcinarea oficială de a organiza propaganda pentru Germania în țările neutre. Acest lucru se știa, dar însărcinarea lui era înconjurată de un anume secret și lipsă de claritate, ceea ce i-a servit lui Erzberger pentru scopurile sale.

Italia, semnată al alianței tripartite, cerea de la Austria ca o condiție a menținerii neutralității, unele provincii în care trăiau italieni – Trento, Triest, Val d'Isonzo, părți din Dalmația. La Roma erau pe atunci două grupări politice concurente – intervenționistii și neutraliștii. Diplomația germană încerca să-i instrumentalizeze pe neutraliști în favoarea proiectului menținerii neutralității. Vaticanul urma a fi influențat ca să preia un arbitraj favorabil Italiei, urmărindu-se cedări teritoriale în detrimentul Austriei. Împăratul german Wilhelm II urma să-l influențeze pe împăratul Franz Joseph în aceeași direcție. Erzberger a fost primit de papa Benedict al XV-lea și de Franz Joseph, dar Viena a refuzat orice concesiune teritorială. Între timp i se asigurase Italiei, prin tratatul secret din 26 aprilie 1915, primirea acestor teritorii din partea Antantei ca preț al beligeranței.

Erzberger und Hubert Bastgen in Bulgarien, în *RESEE*, 48 (2010), 1-4, p. 283-290; Vladimir Ghika, *L'Eglise et la Nouvelle Roumanie*, în „Revue des Jeunes”, Paris, 27 (1920), 6, p. 646-665; Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo* (paralel în germană și română), București, 2003, p. 67-91, 104-110 (ediția germană).

³¹ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien*, p. 29; Idem, *Episcop în România*, p. 11 (în continuare se va folosi prima cifră pentru paginile ediției germane, a doua cifră se referă la ediția în română a Jurnalului).

Erzberger și ambasadorul principe Bülow aflaseră despre tratatul secret, de aceea a încercat primul să răstoarne guvernul format la Roma de intervenționiști. Regele Victor Emanuel se decisese însă între timp pentru intrarea Italiei în război de partea Aliaților. Astfel, această misiune secretă a lui Erzberger a eșuat.

Existau temeri ca și România să urmeze exemplul italian³². La începutul lui iunie 1915, cancelarul german von Bethmann Hollweg l-a trimis pe Erzberger ca emisar la Viena, pentru a cere de la guvernul maghiar al contelui István Tisza concesiuni pentru românii din Transilvania și din Banat. Întrevederea lui Erzberger cu Tisza de la 4 iunie 1915 s-a încheiat fără un rezultat clar³³. Arogant, prim-ministrul maghiar a încercat mai întâi să afirme că totul este

„în perfectă ordine, căci românii trăitori în Ungaria se află în condiții culturale mult mai bune decât cei ce trăiesc în România, doar câteva capete înfierbântate seamănă neliniște într-o populație de altfel așa de calmă. Nici un stat nu ar duce o politică așa de dreaptă a naționalităților ca Ungaria”³⁴.

Mai apoi, el a promis foarte vag să facă unele concesiuni, cum a notat Erzberger mai târziu: „Oricum, a promis că el [Tisza] ar acorda românilor unele facilități”³⁵.

Erzberger reproduce în însemnările sale și impresiile făcute de deputații români din Transilvania aflați la Viena și la Budapesta, care în principal urmăreau realizarea proiectului arhiducelui Franz Ferdinand și a consilierului său Aurel Popovici, „menținerea dublei monarhii [...] ca bază federativă”, respectiv o „structură federalistă” a întregii monarhii „cu drepturi de autonomie în diferitele landuri”³⁶.

Ca să fie sigur, Erzberger a concretizat, puțin diplomatic, propunerile sale într-o scrisoare către Tisza la 8 iunie 1915. În rezumat, acestea erau:

- acceptarea limbii române în administrația locală;
- o autonomie largită în problemele școlare;
- lărgirea dreptului electoral, astfel ca 30 de parlamentari să fie români³⁷.

Ca răspuns, „contele Tisza a respins orice tratative cu România pentru acordarea de noi drepturi românilor din Ungaria”³⁸ și a recomandat lui Erzberger să se ocupe de propriile treburi³⁹.

Emisarul german nu mai avea decât să încerce un demers la București pentru a solicita o audiență la regele Ferdinand. Erzberger a voit să testeze dacă, la acel moment tardiv, ar mai fi fost posibilă găsirea unei căi pentru a se asigura

³² Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 40, 103.

³³ *Ibidem*, p. 102-110; Graf Stefan [István] Tisza, *Briefe (1914-1918)*, Berlin, Reimar Hobbing, 1928, p. 228-234.

³⁴ Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 104.

³⁵ *Ibidem*, p. 105.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ După Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 161, care a văzut aceasta; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 104, nu observa nimic nou.

³⁸ Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 105.

³⁹ Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 161.

neutralitatea României. El știa foarte bine că promisiunile teritoriale ale Aliatilor nu ar fi putut fi contracarate decât cu greu de ofertele Puterilor Centrale și că guvernul Brătianu nu mai putea fi convins să renunțe la opțiunea pentru Antanta. El mai știa, și s-a putut convinge din nou în România, că opinia publică era virulent de partea Antantei. De aceea, Erzberger mai spera numai la o remaniere a cabinetului și la presiuni din exterior asupra guvernului și a regelui⁴⁰. Speranțe în această direcție a nutrit emisarul german după o discuție cu regele Ferdinand și le-a împărtășit și arhiepiscopului Netzhammer⁴¹. El a scris însă cancelarului său la Berlin că „România nu va merge cu nici o condiție din dorință proprie cu Puterile Centrale”⁴². Dar presiunea sporită din partea Berlinului propusă cancelarului german⁴³ nu a avut loc. „În capitala germană s-a așteptat, prim-ministrul Brătianu a jucat cu măiestrie un rol dublu”, observa Erzberger resemnăt⁴⁴.

II.3. Vizita lui Erzberger la București

Erzberger sosește la 18 februarie 1916, venind din Bulgaria, rămâne două zile la București, își exprimă dorința să locuiască în palatul arhiepiscopal și să nu vorbească decât cu regele⁴⁵. Arhiepiscopul catolic de București, Raymund Netzhammer, s-a oferit să organizeze o întâlnire secretă a regelui cu emisarul german la reședința sa. Plenipotențiarul german la București, von dem Busche, a cerut lui Netzhammer ca acesta să sugereze monarhului să ofere mai mult decât o simplă neutralitate a României.

Netzhammer a aranjat acest incognito cu vizibilă plăcere și viclenie⁴⁶. După o discuție lungă cu regele – ea a durat o oră și un sfert –, Erzberger a plecat în aceeași zi la Viena⁴⁷. Netzhammer scrie că l-a prezentat regelui în glumă pe emisarul secret ca fiind „vicecancelarul Imperiului german”⁴⁸, ceea ce dovedește atmosfera destinsă a acestei întrevederi la cel mai înalt nivel. Ambii parteneri, regele și emisarul, s-au găsit reciproc „simpatice”, iar convorbirile, în ciuda situației tensionate dintre cele două țări, „plăcute și instructive”⁴⁹. Diplomatul amator Erzberger și arhiepiscopul de București au relatat despre aceste convorbiri în versiuni diferite⁵⁰.

⁴⁰ Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 101, 109.

⁴¹ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/609.

⁴² Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 106.

⁴³ Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 164, vorbește chiar de un „ultimatum preventiv” ca mijloc de presiune asupra României pentru a menține neutralitatea promisă în convenția militară.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 109 și urm.

⁴⁵ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 605/607.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 606/607.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 609/610.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 607/608.

⁴⁹ Comentariul arhiepiscopului, *ibidem*, p. 609/608. Regele Ferdinand către Netzhammer: „Erzberger este un om simpatic [...], am vorbit foarte deschis cu el și i-am spus și lui ce greșeli mari au făcut nemții aici” (*ibidem*, p. 608/607).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 606-610; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 106-108, unde Netzhammer nu este amintit.

Arhiepiscopul a notat pe cinci pagini informațiile despre convorbirea cu regele și cele relatate apoi de Erzberger. Aceste însemnări sunt autentice, ele au fost redactate imediat după relatarea lui Erzberger în palatul arhiepiscopal și sunt mult mai detaliate decât scurtul text din *Erlebnisse aus dem Weltkrieg* din 1920. Erzberger a relatat „detaliat” lui Netzhammer convorbirea sa cu regele⁵¹.

Regele Ferdinand a numit trei teme care umbreau relațiile României cu Puterile Centrale: răul tratament la care erau supuși românii din Ungaria, înființarea episcopiei unite Hajdúdorog în Ungaria de răsărit și o indispoziție diplomatică (care nu a fost comentată special). Primele două teme sunt legate între ele, căci Hajdúdorog a constituit în presa românilor transilvăneni un subiect deosebit de iritare⁵².

În continuare, regele Ferdinand a relatat despre alte patru probleme politice brizante în raporturile româno-germane.

– Convenția militară secretă⁵³ încheiată de regele Carol I și de împăratul german, considerată de consiliul de coroană în august 1914 ca „neobligatorie în drept”⁵⁴, la care partea germană nu a reacționat adecvat.

– Basarabia, pe care, spunea regele, România nu o poate ocupa; „ar fi însă posibil să o preia din mâinile Puterilor Centrale”⁵⁵. El ar trimite trupe românești la acea graniță, ca să oprească marșul rușilor spre Bulgaria și Serbia⁵⁶.

– Regele a refuzat să numească un cabinet progerman. Chiar dacă în Germania nu exista încredere în prim-ministrul Ion I.C. Brătianu, ceea ce el înțelegea, opoziția condusă de Petre Carp nu se bucură de încrederea populației, astfel că o remaniere de cabinet era imposibilă.

– Dinastia: „Deoarece Erzberger a adus vorba de unele pericole la adresa tronului, regele i-a răspuns că dacă bulgarii vor ieși din acest război cu un teritoriu mai mare, iar România nu, asta în mod cert se va repercuta asupra suveranului”⁵⁷.

Câștigul teritorial din motive de prestigiu era cel mai important scop militar al României în război. Și aici această țară nu s-a deosebit de alte state

⁵¹ „În legătură cu discuția sa cu regele Ferdinand, Erzberger îmi făcu o relatare detaliată” (*ibidem*, p. 607/609).

⁵² Vezi introducerea lui Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, p. 23-26/31-35. Înființarea noii episcopii Hajdúdorog a avut loc în 1912 prin încorporarea a 82 de parohii românești unite din diocesele Alba Iulia și Oradea, ceea ce a fost privit în România ca un drum sigur spre maghiarizarea, respectiv deznăționalizarea acestora de către statul maghiar. Toată presa din România a tratat această temă pe larg. Arhiepiscopul Netzhammer a prevenit, energic, că aceasta va deteriora relațiile între unguri și români, dar nu a fost ascultat nicăieri, nici măcar la Vatican. În *Erlebnisse* ale lui Erzberger nu apar nici Netzhammer nici tema Hajdúdorog.

⁵³ Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 102, 106.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 102.

⁵⁵ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/608; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 108 și urm.

⁵⁶ În prezentarea lui Erzberger, acest punct important de discuție apare ca o propunere a lui Erzberger – mutarea trupelor de la granița bulgară la cea rusească, propunere la care regele ar fi reacționat cu teamă. Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 108. Această chestiune mai trebuie studiată.

⁵⁷ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/610.

mari și mici din Europa, chiar dacă la început a fost urmărită neutralitatea și nu o politică strategică de anexări. Pentru menținerea neutralității României în momentul audienței lui Erzberger la regele Ferdinand în februarie 1916, monarhul a afirmat că „dorința sa cea mai puternică” era de a menține neutralitatea țării sale⁵⁸. Această mică șansă a fost urmărită în mod explicit de Erzberger prin două teme care apar în *Jurnalul* lui Netzhammer.

În cazul Ungariei, Bucureștiul urmărea în primul rând ameliorarea situației românilor din această parte a dublei monarhii, și nu o politică de anexiuni, cum a subliniat regele Ferdinand în discuția cu Erzberger:

„Relația României cu Austria s-a deteriorat și din cauza ungarilor, respectiv a tratamentului aplicat românilor din Ungaria. Dacă românii din Ungaria ar fi tratați așa cum sunt tratați cehii în Austria, toată lumea ar fi deplin mulțumită. Regele a accentuat faptul că, din acest punct de vedere, el nu ar cere concesii teritoriale. Erzberger considera că această declarație fusese sinceră, caracterizând-o ca extrem de importantă”⁵⁹.

Erzberger a apreciat îndeosebi „asigurarea” regelui că el ar vrea să trimită trupele române la granița cu Rusia, spre a împiedica un marș prin România. Aceasta ar fi „foarte important”⁶⁰ pentru războiul german în Ucraina. Erzberger a avut impresia, în timpul audienței la rege, că o presiune politică externă, de exemplu din partea Bulgariei, ar face posibilă o remaniere de guvern și că regele nu s-ar crampona „neapărat de un minister Brătianu”⁶¹.

Erzberger a repetat apoi arhiepiscopului lista de oferte făcută în primăvara lui 1915 de către Germania pentru menținerea neutralității în războiul mondial – ofertă la care Bucureștiul nu a reacționat în vreun fel. Acest pachet conținea:

- trei județe din Bucovina;
- întreaga Basarabie;
- o alianță ofensivă și defensivă;
- garantarea teritoriului și protejarea frontierelor;
- o serie de facilități economice;

– o ameliorare fundamentală a situației românilor din Ungaria (pe care Erzberger le-ar fi impus el însuși „guvernului austro-ungar”⁶²), între altele un ministru în cabinet, o universitate românească, șase licee românești ș.a. Erzberger exagerează aici extrem. Contele Tisza nu-i oferise, după cum se știe, nici o concesie în iunie 1915.

Netzhammer a apreciat mult mai corect decât Erzberger cât de reduse mai erau în realitate șansele neutralității României în februarie 1916, dar își păstra părerea pentru el.

⁵⁸ Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 107; ca și „Eu consider o schimbare de cabinet din motive interne și din voința regelui în România ca total exclusă. Un astfel de guvern poate veni doar printr-o puternică presiune din afară” (*ibidem*, p. 109).

⁵⁹ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/609.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 608/609; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 109.

⁶² Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 610/611.

Astfel a eșuat și misiunea lui Erzberger pentru menținerea neutralității României. La 27 august 1916, România a intrat în războiul mondial de partea Aliatilor⁶³. Declarațiile regelui Ferdinand față cu diplomații germani cu puțin înainte de intrarea României în război au fost calificate de guvernatorul general german în România în ianuarie 1917, de față cu Netzhammer, ca „menite a induce în eroare”⁶⁴. Netzhammer a încercat să-l lămurească – de altfel fără succes – asupra „faptelor reale”⁶⁵:

„Fără nici un fel de dubii, regret și eu faptul că regele i-a indus în eroare pe diplomații Puterilor Centrale cu puțin timp înainte de a declara război. Pe de altă parte, poate fi subliniat faptul că diplomația germană a făcut grave erori în România – erori pe care regele le-a relatat cu toată sinceritatea lui Erzberger – și că această diplomație nu-l sprijinise deloc pe rege sau nu suficient de mult pentru ca acesta să fi putut opta pentru o altă soluție care să nu fi fost potrivnică Germaniei și dinastiei de Hohenzollern. [...] Orice german și mai ales orice soldat se poate supăra și enerva când vine vorba de neloialii de italieni sau români!”⁶⁶

Despre eșecul diplomaților germani din București i-a vorbit și General-Feldmarschal August von Mackensen lui Netzhammer la 16 decembrie 1916, puțin după intrarea sa în București:

„Mackensen răspunde evaziv la întrebarea mea indiscretă dacă Germania fusese pregătită pentru un război cu România, el arăta doar că se manifestase temerea că România va intra în războiul mondial contra Puterilor Centrale, dar că rapoartele diplomatice fuseseră favorabile până în ultima zi. Din precauție, în ultimele săptămâni el dăduse ordine să fie deplasate câteva unități de trupe la granița cu România. După declarația de război, sarcina fusese foarte dificilă și abia astăzi vede, făcând o retrospectivă a celor întâmplate până acum, că numai Dumnezeu și norocul îl ajutaseră.”⁶⁷

Nici regele Ferdinand și nici Erzberger nu au făcut declarații tendențioase privind opinia publică din România în februarie 1916. Pentru această situație politică a fost răspunzătoare mai ales Legația germană la București, care a făcut de la începutul războiului nenumărate greșeli, ignorând și rapoartele adresate de Erzberger cancelarului german.

În timpul scurt ce l-a petrecut la București, Erzberger a mai purtat o convorbire destinsă cu arhiepiscopul, povestindu-i subtilități și mici înșelătorii diplomatice, de exemplu că la Viena *uditore* (nunțiu) Rossi a făcut spionaj, fiind coruptibil și în cazul Hajdúdorog, iar el, Erzberger [!], ar fi obținut înlocuirea nunțului. Astfel de lăudăroșenii, ca și prea multele teme abordate de Erzberger într-un timp așa de scurt, au influențat părerea arhiepiscopului asupra vizitei la București. Această concluzie este net rezervată:

⁶³ *Ibidem*, p. 629/629. Netzhammer a rămas în relații de corespondență cu Erzberger (*ibidem*, p. 627/626).

⁶⁴ *Ibidem*, guvernatorul general german la București Tülff von Tschape und Waidenbach, p. 708.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 708/702.

⁶⁶ *Ibidem*, din 3 ianuarie 1917.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 696/691.

„Vizita domnului Erzberger fusese plăcută și plină de învățăminte. Este un om de societate foarte interesant și, în același timp, și un om cu foarte multe cunoștințe, cu un orizont larg și cu o energie inepuizabilă. El relata lucruri foarte ciudate cu privire la spionaj și contraspionaj, despre minciunile din presă, despre submarine, despre tratativele pentru achiziționarea Cenuclului din Ierusalim, despre pericolul Enver Pașa cu ochii inteligenți și ștregari, despre moartea moștenitorului Turciei, care, cum știa orice copil în Constantinopol, fusese ucis, ș.a.m.d.”⁶⁸

O judecată diferențiată asupra eforturilor depuse de Erzberger în România nu a fost încă publicată și nici nu este simplu de formulat. Nici proiectul de unire a Bisericii în Bulgaria, proiect drag mai ales regelui Ferdinand de Sachsen-Coburg-Gotha și care s-a aflat în anii 1915/16 sporadic pe lista misiunilor secrete ale lui Erzberger, nu a avut o soartă mai fericită. Un asemenea proiect a fost urmărit și de unii preoți români uniți din Transilvania, probabil fără aprobarea superiorilor. Cu ocazia unor sondaje privind un concordat între Sf. Scaun și România, de care s-a ocupat Monseniorul Vladimir Ghika la Roma, acesta a întreprins și demersuri în direcția Unirii. Ambele proiecte de Unire nu se aflau pe lista de priorități a lui Erzberger, motiv pentru care nici nu a pomenit de ele în timpul vizitei sale la București⁶⁹. De altfel, se pare că Erzberger a lucrat la „o jumătate de duzină de proiecte bisericești”, despre care nu s-au făcut cercetări științifice⁷⁰.

II.4. Proiectele de unire a Bisericilor

Tratativele lui Erzberger privind Bulgaria și România s-au referit, așa cum s-a văzut, la problemele de alianțe în Primul Război Mondial. Catholicul Erzberger a sperat că o legătură mai strânsă între cele două state și Imperiul german ar putea avea loc printr-o unire a Bisericilor ortodoxe bulgară și română cu Roma, de aceea a fost interesat de acest proiect încă dinainte de război.

Imperiul Otoman și Bulgaria expulzaseră încă de la începutul războiului, în anii 1914, respectiv 1915, pe clericii francezi și italieni, iar școlile și centrele lor au fost închise. Unul din planurile lui Erzberger prevedea ca localele și colegiile franceze și italiene să fie preluate de misionari germani. El știa că pentru aceasta nu sunt însă destui clerici adecvați profesional⁷¹ și că ar mai trebui aduși și alții, dezvoltând de aceea un plan pe șapte puncte în acest sens⁷².

Unii dintre expulzați s-au dus în România, unde avuseseră de mai de mult relații cu Netzhhammer. Acesta i-a vizitat pe *fratres* bulgari sau i-a primit la el, la București. Adesea aceste întâlniri au oferit ocazia să se schimbe informații

⁶⁸ *Ibidem*, p. 609/610.

⁶⁹ Informațiile pe această temă sunt puține. Ele nu se pot găsi nici în *Jurnalul* lui Netzhhammer, nici la Matthias Erzberger, *Bericht über meine Reiseindrücke in Bukarest*, în Bundesarchiv Potsdam, Nachlass Erzberger, nr. 28.

⁷⁰ Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 284, cu excepția proiectului Lichtenstein.

⁷¹ Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 91-101; Raymund Netzhhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 610 /610.

⁷² Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 287 și urm.

politice brizante, ca de exemplu în noiembrie 1915. Netzhammer știa încă de atunci de un proiect de a-i înlocui pe francezii plecați din Philipopol în 1915, la intrarea Bulgariei în război de partea Puterilor Centrale, cu iezuiți germani. Aceștia urmau să acționeze în Bulgaria pentru unirea Bisericii ortodoxe bulgare cu Roma⁷³.

Netzhammer nu-și ascundea îndoielile că biserica ortodoxă din România s-ar fi putut uni cu Roma. Experiența sa de ani de zile și bunele sale relații cu clerici ortodocși români îl făceau să fie sigur de aceasta. Un așa-zis proiect pentru Unire a fost promovat de un adversar al arhiepiscopului Netzhammer, de activul dar intrigantul cleric greco-catolic Monseniorul Vladimir Ghika⁷⁴. Prin intrigile acestuia și ale preotului Vasile Lucaciu din Ardeal, unui cardinal, între care și prefectul Congregației de Propaganda Fide din Roma, cardinalul van Rossum, au crezut că unirea Bisericilor s-ar afla în România în pragul împlinirii⁷⁵. Acești clerici sperau prin informații false către Propaganda Fide că ar putea submina sau chiar prelua poziția arhiepiscopului „german” și a colaboratorilor săi. Netzhammer a început să fie considerat la Roma ca un adversar al unirii Bisericilor⁷⁶.

Erzberger a purtat cu predilecție tratative în anii 1915/1916 cu ambii monarhi, țarul Ferdinand de Sachsen-Coburg-Gotha (Kohary)⁷⁷ și cu regele Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen. Ambii suverani proveneau din case princiare catolice din sudul Germaniei și aveau o problemă de legitimitate în statele lor majoritar ortodoxe. De aceea, o unire a Bisericilor ortodoxe cu Roma ar fi însemnat pentru ei un spor de legitimitate. Dar comunitățile catolice din cele două state erau reduse numeric. În Bulgaria exista o comunitate catolică mică autohtonă, dar preoții ei localnici erau puțin dispuși să-i accepte pe ortodocșii uniți imediat după o posibilă Unire ca egali cu ei. Țarul Ferdinand și principele moștenitor Boris (care la trei ani fusese rebotezat din catolic în ritul ortodox) numeau proiectul în mod diplomatic „Unirea cu puterile apusene și cu cultura lor religioasă”⁷⁸. În Vechiul Regat al României, comunitatea catolică era compusă din multe grupuri de străini ce vorbeau limbi diferite – iar biserica romano-catolică era o biserică de misiune.

Pentru Matthias Erzberger aceste vagi planuri de Unire erau o completare a strategiilor sale pentru o adâncire a legăturilor Bulgariei și României cu

⁷³ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 584 și urm./587 și urm., 758 și urm./748 și urm.

⁷⁴ Regele Ferdinand îi spunea la 20 februarie 1916 lui Netzhammer: „Ghika răspândește peste tot în Roma zvonul că ierarhia catolică în România ar fi «filogermană și de aceea neadevărată»” (*ibidem*, p. 606/606).

⁷⁵ Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo*, p. 87: după 1918 ar fi fost „adevăratele scopuri ale politicii Vaticanului în România, naționalizarea bisericii catolice și realizarea marii utopii a Unirii României cu Papa”. Aceste scopuri au fost urmărite la Roma de la începutul războiului prin agitația unor preoți români uniți. Vezi *ibidem*, p. 86 și Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, între 7.02 și 24.10.1915.

⁷⁶ Pater Hieronymus Menges, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz71217.html> (16.02.2011).

⁷⁷ Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 585 și urm.

⁷⁸ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 758/748.

Germania. Scopul lor era unul de politică realistă: sprijinul pentru Imperiul german. Dar pe parcursul războiului – și mai ales în România – s-a dovedit că bazele acestor proiecte avuseseră premize iluzorii⁷⁹.

Și Netzhammer a devenit victima „diplomației” sale dusă cu bună credință, atât în plan politic, cât și bisericesc. Faptul că el l-a găzduit în februarie 1916 pe Erzberger în palatul arhiepiscopal, a devenit un cap de acuzare întors contra lui de fracțiunea pro aliată din curia romană, punct de vedere preluat în 1922 de cardinalul Willem van Rossum⁸⁰. Ambele puncte au fost marcate pe lista motivelor de destituire a lui Raymund Netzhammer de la București în 1924. Arhiepiscopul „german” al Bucureștilor, Netzhammer, a fost o victimă a politicii postbelice a Aliaților, reprezentată în curie mai ales de persoana lui Francesco Marmaggi, ulterior cardinal.

Adevăratele motive pentru demiterea după război a episcopilor catolici germani în Italia și în Europa de sud și de est au fost cu totul altele și la alt nivel. *Causa* Netzhammer va fi clarificată de-abia după opt decenii⁸¹. Și nu din inițiativa bisericii române.

VOM „ANNEXIONS“- ZUM „ERFÜLLUNGSPOLITIKER“.
MATTHIAS ERZBERGERS GEHEIMDIPLOMATISCHE MISSIONEN
IM ERSTEN WELTKRIEG
(Zusammenfassung)

Stichworte: Matthias Erzberger; Diplomatie; Rumänien; Erster Weltkrieg.

Matthias Erzberger (1875-1921) war – beliebt und gehasst – mit Leidenschaft deutscher Berufspolitiker. Als Abgeordneter der Zentrumsparlei, Sonderbotschafter des Deutschen Reiches zum Vatikan, nach Wien, Budapest, Sofia und in die Türkei versuchte er, letztlich erfolglos, den Kriegseintritt Italiens und Rumäniens an alliierter Seite zu verhindern. Er war 1919 Mitbegründer der Weimarer Verfassung, ein Vordenker der Völkerbund-Idee, Finanzminister (1919-1921). Als Aufsichtsrat der Thyssen AG (1915-1917) hatte er erkannt, dass der Erste Weltkrieg nicht zu gewinnen war, sein Vorstoß für einen Separatfrieden im Parlament stieß allseits auf erbitterten Widerstand.

Als der von GFM von Hindenburg designierte Unterzeichner des Waffenstillstands im Wald von Compiègne (11. November 1918) wurde er fortan verfemt („Volks“- und „Vaterlandsverräter“, „Novemberverbrecher“, „Jude“) und Opfer eines rechtsradikalen Attentats.

Die kurze Geheimmission in Bukarest (Februar 1916) ist Gegenstand des Aufsatzes. Sie war Teil eines komplexen Plans Erzbergers, der hier u.a. aus der Sicht des Bukarester katholischen Erzbischofs Raymund Netzhammer berichtet wird.

⁷⁹ Pentru Bulgaria, v. Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 287 și urm. Pentru România nu există încă o cercetare pe această temă care să îndeplinească criteriile științifice.

⁸⁰ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 1097-1099/1077-1079. Scrisoarea din 16.01.1922 către Netzhammer: a) Netzhammer nu a răspândit Unirea între români și a prezentat catolicismul în Vechiul Regat ca pe o religie pur germană și maghiară; b) Netzhammer l-a găzduit pe Erzberger, s-a arătat public cu generalul von Mackensen, l-a vizitat pe împăratul Karl la Viena etc. etc.

⁸¹ Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo*, mai ales p. 162-175.

GRIGORII ȘKUNDIN*

UN TRIUNGHI DIPLOMATIC: BUCUREȘTI – BERLIN – SOFIA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Istoricii români și bulgari au fost întotdeauna interesați de relațiile bilaterale dintre țările lor și Germania în anii Primului Război Mondial¹. Totuși, interesul cercetătorilor din ambele școli istoriografice pentru această temă a fost motivat de premise inițiale diferite, care, la rândul lor, au fost determinate de rezultatul războiului, diametral opus pentru români și bulgari.

România, în pofida înfrângerilor militare și a ocupației inamice a unei părți considerabile a țării în anul 1916, a greutăților extraordinare ale „renașterii” ei asemenea păsării Phoenix din propria cenușă în luptele din anul 1917, dar și în pofida păcii separate, semnate la București cu Puterile Centrale la 7 mai 1918, s-a aflat, la sfârșitul războiului, în tabăra învingătorilor și și-a împlinit idealul național – România Mare. Nu în mică măsură, la acest rezultat a contribuit și faptul că principalul arhitect al politicii externe românești, Ion I.C. Brătianu, a știut să se orienteze corect în perioada anilor 1914-1917, când fumul salvelor de artilerie învăluia Europa, a știut să înțeleagă just interesele naționale și statale ale țării sale și, în marele joc diplomatic, a pariat „pe calul” care va câștiga în final cursa – Antanta. Brătianu avea o minte lucidă și rațională, care i-a permis să nu se lase amețit de succesele uneia sau alteia dintre părți, având capacitatea de a cântări șansele lor reale la victorie, i-a permis să nu se lase sedus de promisiunile ademenitoare ale diplomaților străini, inclusiv ale celor germani, și să reziste la presiunea propriei opinii publice. El a știut să joace admirabil „la două capete”, făcând promisiuni atractive, dar vagi și rezervate, așteptând cu

* Международный юридический институт, Москва (Institutul Internațional de Studii Juridice, Moscova).

¹ M. Lascăr, *Pacea de la Bufta, înfrățirea politică militarismului german față de România*, București, 1955; Ion Bulei, *Arcul așteptării 1914-1915-1916*, București, Editura Eminescu, 1981; Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914-1916*, București, Editura Politică, 1979; T. Влахов, *Отношения между България и Централните сили по време на войните (1912-1918)*, София, Изд. на БКП, 1957; Г. Марков, *Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914-1916*, София, Академично изд. „Проф. М. Дринов”, 1995; idem, *Голямата война и българската стража между Средна Европа и Ориента 1916-1919 г.* София, Академично изд. „Проф. М. Дринов”, 2006; С. Иванов, *Германия и България 1914-1915*, Велико Търново, ИК „Витал”, 2002.

răbdare până când mersul acțiunilor militare a făcut intrarea în război a României extrem de necesară și atunci și-a impus revendicările.

De pildă, chiar în momentul culminant al victoriilor germane pe frontul de Est (iulie 1915), Brătianu nu a crezut în înfrângerea definitivă a Antantei. În acele zile, sub presiunea Germaniei, Austro-Ungaria a propus României autonomia regională a Transilvaniei și concesi teritoriale în Bucovina, în schimbul intrării României în război de partea Puterilor Centrale. Trimisul german, baronul Hilmar von dem Bussche-Haddenhausen, și colegul său austriac, contele Ottokar von Czernin, i-au declarat aceste lucruri lui Brătianu în spatele ungarilor, ceea ce, desigur, le reducea considerabil valoarea. La 22 iulie 1915 „sfînxul” de la București s-a limitat doar să ia la cunoștință promisiunile, remarcând: „Dar rușii nu sunt încă bătuți!”²

Cum au acționat însă în aceeași situație liderii politici bulgari – țarul Ferdinand von Sachsen-Coburg-Gotha și Vasil Radoslavov, șeful guvernului și totodată ministrul afacerilor externe? În vara anului 1915 aceștia au fost impresionați de succesele de moment ale armatei germane, pe care le-au considerat semne ale victoriei rapide și definitive a Puterilor Centrale. Strategii de la Sofia n-au mai dorit să aștepte, temându-se să nu întârzie la împărțirea „tortului balcanic”, și au făcut o alegere fatală pentru Bulgaria. În istoriografia bulgară, consecințele acestei alegeri sunt numite a doua catastrofă națională – cea a anului 1918 (prima a fost în anul 1913). Într-adevăr, istoria Primului Război Mondial a demonstrat, și pe baza exemplelor României și Bulgariei, justetea dictonului: „*Vincit qui patitur!*” („Învinge cel care are răbdare!”).

Spre deosebire de Brătianu, Radoslavov a neglijat culegerea de informații complete, exacte și obiective cu privire la starea economiei, a resurselor umane și a potențialelor militare ale părților beligerante. Căci, doar o simplă comparare aritmetică a datelor ar fi dovedit supremația incontestabilă a Antantei. Îmbătați de succesele militare germane din anul 1915, țarul și Radoslavov au crezut orbește în steaua norocoasă a armatei germane și nu au putut înțelege un adevăr evident: dacă Germania nu a obținut victoria finală după primul an de război, având avantajul *Blitzkrieg*-ului, atunci într-un război de uzură, care dura de câțiva ani, ea nu va învinge niciodată. Echilibrul general al resurselor materiale și umane era în acest război în favoarea Antantei și, mai devreme sau mai târziu, această circumstanță trebuia să încline balanța în favoarea sa. În anii 1914-1915, Puterile Centrale au reușit să mute operațiile militare pe teritoriul adversarului, dar ele semănau cu o cetate uriașă, înconjurată din toate părțile, ce va trebui să capituleze și, ca în toate cetățile asediate, acest lucru se va întâmpla după ce i se vor termina toate rezervele.

Desigur, deciziile hotărâtoare de la Sofia din 1915 și de la București din 1916 au fost luate de conducerile politice superioare. Totuși, la luarea deciziilor respective și formarea în continuare a atitudinilor față de Puterile Centrale au contribuit și informațiile trimise în țară de către reprezentanții diplomați ai

² Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, București, Editura Scripta, 1993, p. 304.

celor două țări în afară, inclusiv diplomații aflați în misiune la Berlin. Acești diplomați – veriga intermediară – transmiteau guvernelor informații, a căror veridicitate a influențat în mare măsură eficacitatea adoptării hotărârilor de politică externă. Este foarte important să analizăm cum s-a realizat interacțiunea dintre șefii celor două diplomații – Brătianu și Radoslavov – și reprezentanții lor în punctul cheie, care era în acei ani Berlinul. Cât de independenți erau trimișii la Berlin în aprecierile lor? Cât de corect reflectau aceștia situația internă a Germaniei și starea potențialului ei militar? În ce măsură erau ei „dirijați”, urmând instrucțiunile primite de la București și Sofia și în ce măsură erau luate în considerare acolo părerile și sfaturile lor?

Ion Gh. Duca, colaborator apropiat al lui Brătianu, scrie în memoriile sale: „Corpul diplomatic al României în timpul neutralității și al războiului era un corp diplomatic slab, nu la înălțimea chemării sale. În primul rând, deosebiții noștri miniștri în străinătate – afară de rare excepții – erau atât de influențați de mediul în care trăiau, încât ajunseseră să se identifice în așa măsură cu politica țărilor pe lângă care fuseseră acreditați, încât erau mai mult reprezentanții acelor guverne pe lângă guvernul român, decât reprezentanții guvernului român pe lângă acele guverne străine. Așa de pildă, Beldiman era mai german decât germanii, atitudinea lui ulterioară a dovedit-o de altminteri cu prisosință. A fost un paragraf rușinos din istoria unității noastre naționale”³.

Este vorba despre Alexandru Beldiman, trimisul român la Berlin timp de 20 de ani, din 1896 până în 1916. Într-adevăr, vocea sa era ascultată în Wilhelmstraße, inima politică a Germaniei, mai ales de către subsecretarul de stat în Ministerul de Externe german, Arthur Zimmermann, din noiembrie 1916 secretar de stat în același minister. În mare măsură, tocmai din cauza insistențelor lui Beldiman, chiar la începutul războiului, a fost îndepărtat de la post trimisul german în România Julius von Waldthausen, o persoană iritabilă, generatoare de conflicte, care furniza către centrala din Wilhelmstraße informații nu tocmai corecte, având totodată și foarte puțină influență la București⁴. (Menționăm că, de exemplu, liderul conservatorilor români Alexandru Marghiloman prefera să colaboreze mai degrabă cu secretarul misiunii germane la București, decât cu trimisul Waldthausen, „a cărui pricepere e într-adevăr înceată”⁵). Când în septembrie 1914 diplomații germani au început să intermedieze tratativele dintre România și Austro-Ungaria, la propunerea lui Zimmermann, ca negociator a fost ales tocmai Beldiman⁶.

De ce totuși Brătianu, care, chiar de la început, nu a dorit să lupte de partea Puterilor Centrale, i-a dat lui Beldiman posibilitatea să joace un rol atât de important și nu a dezavuat în nici un fel declarațiile și acțiunile sale

³ Ion Gh. Duca, *Memorii*, vol. II, *Neutralitatea*, partea a II-a (1915-1916), Timișoara, Editura Helicon, 1993, p. 39.

⁴ Glenn E. Torrey, *Romania and World War I*, Iași, Oxford, Portland, 1998, p. 42-43.

⁵ A. Marghiloman, *op. cit.*, p. 174.

⁶ М. Лалков, *Балканската политика на Австро-Унгария (1914-1917 г.)*, София, Наука и изкуство, 1983, p. 118.

progermane? Să-i oferim din nou cuvântul lui Ion Gh. Duca: „Ca să fim drepți, trebuie să recunoaștem că dacă corpul diplomatic se prezenta atât de slab, în mare parte vina era tot a lui Brătianu. Nu avea decât să înlocuiască elementele incapabile. În personalul politic din țară, dacă nu în cadrele carierei diplomatice, ar fi găsit destule elemente care să reprezinte în afară țara cu competență și cu demnitate. Cine e vinovat dacă Beldiman era mai germanofil decât germanii? ...Șeful lui ierarhic nu avea decât să nu tolereze asemenea atitudine. Nu am fi avut toate neplăcerile cu Beldiman, dacă Brătianu din prima zi l-ar fi pus la locul lui...

De când a izbucnit războiul general, Brătianu a plecat însă de la principiul – greșit după mine – scrie Duca – de a nu se atinge de reprezentanța noastră diplomatică în străinătate. Îi convenea să aibă la Berlin un Beldiman, fiindcă i se părea că prin germanofilia lui exagerată va lăsa la Wilhelmstraße mai multe iluzii în privința neutralității definitive a României, decât le-ar putea da germanilor orice alt plenipotențiar român⁷.

Așadar, din partea lui Brătianu aceasta a fost o mișcare subtilă și reușită. Iar trimisul, fără să dorească și să bănuiască ceva, a devenit un instrument în jocul diplomatic al premierului român⁸. Ion I.C. Brătianu nu i-a permis lui Beldiman să înfăptuiască vreun fel de acțiuni care ar fi însemnat devieri de la linia generală pro Antanta a diplomației românești, proiectată și realizată treptat la București⁹.

Cu totul alte raporturi s-au stabilit între Radoslavov și Dimităr Rizov – trimisul bulgar la Berlin. Asemenea lui Beldiman, Rizov credea cu tărie în invincibilitatea Germaniei și în faptul că numai în alianță cu ea Bulgaria va putea să-și înfăptuiască idealul național. În zilele crizei din iulie 1914, dintre toți reprezentanții diplomației bulgari în țările europene, doar Rizov și-a sfătuit fără rezerve guvernul să intre în război de partea Puterilor Centrale. El și-a păstrat până la moarte (survenită la 23 aprilie 1918 la Berlin) încrederea în invincibilitatea Germaniei. În informațiile trimise de la Berlin în 1917 și începutul anului 1918 Rizov nu numai că a trecut sub tăcere iminența crizei politice și economice din Germania, ba chiar a contestat astfel de date, primite la Sofia din alte surse. Rizov afirma cu aplomb: „Acest război poate provoca o revoluție oriunde în lume, dar Germania ar putea fi ultima țară unde ar putea izbucni revoluția”. De sfaturile sale se ținea cont la Sofia, deși țarul Ferdinand îl privea pe Rizov cu o nedisimulată ironie. Pe marginile acestei depeșe, țarul bulgar a notat: „În sfârșit domnul Rizov a rostit un mare adevăr!”¹⁰

Rizov era cuprins de psihologia marelui război. Pentru ambițiile sale de preamărire, Peninsula Balcanică era limitată ca spațiu. Era absolut convins că

⁷ I. Gh. Duca, *op. cit.*, p. 41.

⁸ Lucian Boia, „Germanofilii”: *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 37.

⁹ Titu Maiorescu, *România și Războiul Mondial*, București, Editura Machiavelli, 1999, p. 106, 115-117.

¹⁰ *Дипломатически документи по участието на България в Европейската война*, Т. 2, София, nr. 1156, 1921, p. 741-742.

succesul Puterilor Centrale va fi asigurat dacă Wilhelm II va ține cont de recomandările sale pe cine ar fi mai bine să-l numească cancelar al Germaniei, și dacă, la sfatul său, generalul Erich von Ludendorff va alege sectorul de pe frontul de Est sau de Vest, unde ar fi mai bine să fie atacat dușmanul. După cum spunea un contemporan, Rizov „era tentat să facă cele mai bruște schimbări în linia politică deja stabilită; el era gata să-și spargă și propriul cap, dacă vreun aventurier puternic și l-ar fi ales drept consilier”¹¹. Despre ambițiile politice ale lui Rizov stă mărturie și misiunea acestuia în Suedia și Norvegia la începutul anului 1917. Fără a-l informa pe Radoslavov, Rizov a reușit să-i creeze cancelarului Theobald von Bethmann Hollweg iluzia că, grație influenței pe care ar avea-o în cercurile politice rusești, ar putea netezi calea către o pace separată a Rusiei cu blocul german. Anume în acest sens, cu acordul țarului Ferdinand, cancelarul german i-a încredințat sarcina de a-i tatona pe trimișii ruși din țările neutre, Suedia și Norvegia, în legătură cu posibilitatea încheierii unui astfel de acord¹².

Asemenea lui Beldiman, Rizov era extrem de servil față de Germania, ceea ce genera iritare la Sofia. La 11 aprilie 1918, într-o scrisoare către țar, Radoslavov îi propunea acestuia câteva modalități de înlăturare a lui Rizov de la Berlin¹³. Însă moartea subită a lui Rizov, survenită după 12 zile, a pus capăt tuturor intrigilor legate de el și numele său. A murit cu convingerea că Germania se află în pragul victoriei în războiul mondial și că ea a câștigat deja războiul în Estul Europei și a instaurat acolo *pax germanica* sub forma acordurilor de pace de la Brest-Litovsk și București. Deși Rizov nu a mai trăit încă jumătate de an ca să vadă prăbușirea speranțelor sale, lui îi revine o parte din responsabilitate pentru faptul că Bulgaria a rămas până la sfârșit agățată de mașina de război germană și a fost condamnată alături de Germania să bea toată cupa amară a înfrângerii.

La fel de mult timp s-a aflat prizonier al iluziilor sale și Beldiman. Considerând intrarea României în război de partea Antantei ca fiind greșeala fatală a lui Brătianu¹⁴, după ocuparea Bucureștiului de către germani, acesta și-a oferit serviciile Germaniei. După cum scria în memoriile sale bine informatul Karl Theodor Helfferich, „acest grup a intrat în relații cu guvernul german cu scopul de a clarifica dacă Germania înclină să intre în tratative cu noul guvern român, care-l va declara pe rege și dinastia lui îndepărtați de pe tron și va semna o pace acceptabilă pentru România”¹⁵. Beldiman a devenit unul dintre cei mai zeloși

¹¹ П. Тодоров, *Политически образи*, София, 1939, p. 69.

¹² *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la Première Guerre Mondiale: Documents extraits des archives de l'Office allemand des Affaires étrangères*, pub. et annotés par A. Scherer et J. Grunewald, Paris, Presses Universitaires de France, 1962, p. 522-524, 564, 569-571.

¹³ Централен държавен архив (София), Отделение „Чуждестранни архиви”, КМФ-19, Инв. бр. 714/6, Л. 36.

¹⁴ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 213; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine: Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. III, partea a V-a (1916-1917), București, Editura Humanitas, 1992, p. 162-165; L. Boia, *op. cit.*, p. 305.

¹⁵ Karl Helfferich, *Der Weltkrieg*, Bd. III, Berlin, Ullstein, 1919, p. 299.

adepti ai înlăturării din România a regelui Ferdinand și a întregii dinastii Hohenzollern-Sigmaringen¹⁶. Pentru coordonarea acțiunilor sale cu vârfurile conducătoare ale armatei germane, Beldiman s-a dus la Marele Cartier General german, unde a obținut o susținere totală din partea lui Hindenburg și a lui Ludendorff, care, la începutul lui ianuarie 1918, doreau chiar să-l vadă în fruntea guvernului colaboraționist din Bucureștiul ocupat¹⁷. La 22 februarie, Beldiman a publicat în ziarul „Lumina” un articol cu titlul *Nici român, nici Hohenzollern*, reprodus la 27 februarie de „Berliner Lokal-Anzeiger”. În articol, el l-a învinuit pe regele Ferdinand că, înșelând în 1916 Puterile Centrale, a renunțat la politica marelui său predecesor – regele Carol I – și a trădat interesele României și ale Hohenzollernilor. Beldiman afirma că, legând soarta României de cea a Rusiei, Ferdinand a comis o crimă și astfel a încetat să fie rege. Concluzia era următoarea: „Regele Ferdinand și casa lui nu mai au ce căuta nici în România, nici în Germania. Ei vor trebui să-și ispășească păcatele în străinătate”¹⁸. Evoluția ulterioară a evenimentelor din anul 1918, decisiv pentru România, Germania și întreaga Europă, a demonstrat miopia politică a lui Beldiman și a scos în evidență mai pregnant înțelepciunea celor care au luat decizia istorică la Consiliul de Coroană din 27 august 1916.

Desigur, evaluând și comparând eficacitatea acțiunilor diplomaților români și bulgari în situația militară complexă și cu schimbări dinamice, este important să separăm dificultățile obiective (și adesea insurmontabile) de erorile subiective. În primul rând, acest lucru a ținut de adoptarea celei mai importante decizii, și anume, când și de partea cui să se intre în război. Aici există o deosebire principială. Idealul național românesc – România Mare – a fost real și, de aceea, realizabil. Însă idealul național bulgar, care consta în obținerea granițelor prevăzute de armistițiul de la San Stefano din 1878, era o himeră. Realizarea lui era împiedicată de poziția geopolitică a Bulgariei și de multidirecționalitatea pretențiilor ei teritoriale. Bulgaria era înconjurată de patru adversari, fiecare dintre ei alcătuind obiectul pretențiilor sale. Pentru împlinirea unui astfel de ideal ar fi fost necesar ca, la sfârșitul războiului, toți vecinii Bulgariei să se afle în tabăra învinșilor, deoarece de la vecini neutri și cu atât mai puțin de la vecini învingători ea oricum nu ar fi obținut nici un fel de beneficiu teritorial; chiar dacă marile puteri ale coaliției victorioase ar fi fost dispuse să satisfacă pretențiile Sofiei. Așa s-ar fi întâmplat oricare ar fi fost sfârșitul războiului, chiar dacă ar fi învins Puterile Centrale. Necazul era că țarul Ferdinand și Radoslavov nu au putut, dar nici nu au vrut să conștientizeze realitatea acestui lucru neplăcut pentru ei, preferând să alerge după mirajul San Stefano, dar „tentați” și de Macedonia de pe Vardar, care le-a fost promisă de către Germania. Șeful Foreign Office, Sir Edward Grey, care era la fel de pasionat de ornitologie ca și țarul bulgar, s-a exprimat despre această chestiune foarte

¹⁶ General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, București, Editura Modelism, 1997, p. 238; G. Torrey, *op. cit.*, p. 340-341; L. Boia, *op. cit.*, p. 44, 50-51, 173.

¹⁷ A. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 57-58.

¹⁸ „Berliner Lokal-Anzeiger”, 27. Februar 1918, nr. 107, Abendausgabe.

plastic: „Pasărea oferită de noi nu numai că a fost mai mică și mai puțin apetisantă, dar s-a îndepărtat tot mai adânc în desișuri. Pasărea oferită de Germania nu numai că era mai strălucitoare și mai mare, dar ea parcă atâta și aștepta: să fie prinsă”¹⁹. Pe fondul acestei miopii a conducătorilor diplomației sofiole se reliefează mai pregnant politica clarvăzătoare a lui Brătianu.

Analiza relațiilor diplomatice ale triumfului București – Berlin – Sofia ar fi incompletă dacă nu am vorbi, chiar și pe scurt, despre activitatea diplomaților germani în ambele țări din Europa de Sud-Est. Apare importantă problema gradului și formelor de parteneriat dintre Wilhelmstraße și Ballhausplatz, adică dintre germani și austro-ungari, în bătălia diplomatică pentru Balcani. Analiza obiectivă a faptelor ne arată că, în lupta pentru atragerea Bulgariei, diplomația Monarhiei habsburgice a dominat și ca tactică și ca prestigiu. În descrierile combinațiilor austro-germane de la Sofia, numele trimisului german Christian Gustav Michahelles se află întotdeauna în plan secund, după numele contelui Adam Tarnowski²⁰. Nu a fost un diplomat strălucit nici noul trimis german, contele Alfred von Oberndorff, sosit la Sofia în 1916.

În România, diplomația germană a trebuit să se conducă după principiul parității recunoscute cu diplomația austro-ungară. La București s-a format un tandem și acțiunile baronului von dem Bussche sunt practic inseparabile de cele ale lui Czernin, deși la începutul luptei diplomatice pentru România diplomatul german, de abia venit din îndepărtatul Buenos Aires, cunoștea realitățile românești înfinit mai puțin decât colegul său austriac²¹. Totuși, foarte energic și curajos, Bussche a pătruns imediat în miezul lucrurilor. Într-un amplu raport din 2 decembrie 1914, trimis la centrala din Ballhausplatz, Czernin recunoaște: „Germania și armata germană și nu monarhia dunăreană este aici forța care impune respect. La București se crede că, oricum s-ar termina războiul, aliata noastră va rămâne o mare putere”.

Dar, în același raport, Czernin se plângea de îngâmfarea exagerată a lui Bussche, de divergențele dintre Puterile Centrale privitoare la chestiunea românească, a căror cauze se aflau, după părerea lui, de cele mai multe ori în prea marea încredere în sine a Ministerului Afacerilor Externe al Germaniei. În aceste afirmații era o mare parte de adevăr. Berlinul, chiar la sfârșitul anului 1914, nu renunțase încă la speranța că România va adera la Puterile Centrale și cu orice ocazie sfătuia permanent Viena să facă totul pentru asigurarea susținerii armatei române în lupta împotriva Rusiei. Aceasta a fost o rătăcire uriașă, care n-a rezistat probei timpului. Dar Czernin uita în mod intenționat că orice idee diplomatică referitoare la România, născută pe malurile râului Spree, era susținută de o mult mai mare sumă de bani și de o organizare mai solidă, decât planurile diplomației habsburgice. Astfel, de exemplu, fără știrea lui Czernin, Bussche a pregătit printr-un grup de evrei români revolta din Basarabia.

¹⁹ Lord Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years, 1892-1916*, vol. II, London, 1925, p. 198.

²⁰ М. Лалков, *op. cit.*, p. 276, 306.

²¹ G. Torrey, *op. cit.*, p. 17, 42-43.

Evreilor le-au fost plătite 50 de mii de mărci. Mai eficient a lucrat în România serviciul de spionaj militar german și mai rar s-au soldat cu eșecuri acțiunile propagandistice ale misiunii germane din București²².

De aici a rezultat și marea îngâmfare a lui Bussche, despre care Czernin nu s-a mai exprimat la fel de entuziast ca în primele zile ale serviciului lor comun. Diplomatul austro-ungar îl invidia într-o oarecare măsură pe colegul său german – un bărbat cu înfățișare plăcută și maniere excelente, poliglot, foarte muncitor, șiret și care se pricepea să intre repede în contact cu ceilalți. Dar sămânța neîncrederii n-a generat o ruptură, deși Bussche, ulterior, în anul 1927, în ziarul „Hamburger Nachrichten”, s-a exprimat destul de sceptic cu privire la calitățile fostului său coleg austriac²³.

Desigur, din raportul menționat al lui Czernin din 2 decembrie 1914, putem fi de acord fără rezerve cu afirmația că orice artă diplomatică va fi neputincioasă la București, dacă Germania și Austro-Ungaria nu-și vor dovedi forța pe câmpul de luptă. „Numai de evoluția ulterioară a operațiilor militare va depinde dacă România după un timp ne va ataca pe la spate sau dacă pe neașteptate va înțelege că ea este legată de noi printr-un acord și că datoria ei de onoare este de a lupta umăr la umăr cu noi”, scria Czernin și, după cum timpul a dovedit-o, din acest punct de vedere el a avut dreptate²⁴.

Cu tot eșecul diplomatic pe care l-au suportat la București în 1916, Bussche și Czernin au fost avansați în funcție. Primul a devenit subsecretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe, iar cel de al doilea a devenit șeful diplomației austro-ungare. Este evident că acei care au decis respectivele numiri nu au considerat că a fost vina trimișilor pentru acest fiasco românesc, explicându-l prin dificultățile obiective și insurmontabile, fiind vorba de un caz de forță majoră și, desigur, hotărârea lor a fost corectă. Nu degeaba se spune că politica în general și diplomația în special sunt arta posibilului. Diplomația germană a fost condamnată la înfrângere la București, așa cum a fost condamnată la înfrângere Germania însăși în acest război lung și istovitor. Și nici un fel de talente diplomatice și milioane de mărci germane (așa-numitele acțiuni ale lui Ludwig Roselius, omul de încredere din Wilhelmstraße²⁵) nu au putut înfrânge forța intereselor național-statale românești, care au impus imperios țării să lupte împotriva Puterilor Centrale. Ele nu au putut învinge nici înțelepciunea politică a șefului diplomației românești, Ion I.C. Brătianu, care, deși într-un fel subiectiv, dar în general corect, a înțeles aceste interese obiective.

²² М. Лалков, *op. cit.*, p. 201, 251.

²³ „Hamburger Nachrichten”, 16. Aprilie 1927.

²⁴ *Österreichisch-ungarisches Rotbuch; diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien in der Zeit vom 22. Juli 1914 bis 27. August 1916*, Wien, Manz, 1916, p. 13-14.

²⁵ G. Torrey, *op. cit.*, p. 17-19, 43; М. Лалков, *Акциите „Розелиус”*, în *България и Балканите. 681-1981*, София, 1983, p. 359-385.

EIN DIPLOMATISCHES DREIECK: BUKAREST – BERLIN – SOFIA
IM ERSTEN WELTKRIEG
(Zusammenfassung)

Stichworte: Erster Weltkrieg; Diplomatie, Rumänien; Bulgarien; Deutschland.

In diesem Artikel wird die Bündnispolitik von Rumänien und Bulgarien im Ersten Weltkrieg in Hinblick auf ihre jeweiligen Beziehungen zu Deutschland analysiert. Es wird gezeigt, wie die Zusammenarbeit der beiden Regierungschefs – Brătianu und Radoslavov – mit ihren Repräsentanten am Schlüsselort, der in diesen Jahren Berlin war, funktionierte. Auch wenn Rumänien wie Bulgarien in Berlin durch deutschlandfreundliche Diplomaten vertreten wurden, die in gleichem Maße ihren Regierungen die Macht Deutschlands übertrieben darstellten, bewies die rumänische Regierung doch ein deutlich besseres Verständnis für die Kräfteverhältnisse in Europa und entschied sich schließlich, nach längerem Zögern, für die Entente.

Aufgrund von Analyse und Vergleich der Effektivität der rumänischen wie der bulgarischen Diplomaten vor dem Hintergrund der komplexen militärischen Situation und sich ständig ändernder Rahmenbedingungen unterstreicht der Autor, wie wichtig es ist, die objektiven (und daher auch unüberwindlichen) Hindernisse von subjektiven Irrtümern der beiden Repräsentanten in ihren Beurteilungen Deutschlands sowie bei den Versuchen, bei Kriegsende möglichst weitgehende territoriale Zugeständnisse zu erlangen, zu trennen. Vor allem wird dargestellt, wann und durch wen die wichtigen Entscheidungen, insbesondere der Eintritt in den Krieg, getroffen wurden. Hier gibt es einen zentralen Unterscheid. Die politischen Vorstellungen auf rumänischer Seite waren durchaus der Wirklichkeit angepasst und daher auch realisierbar, wohingegen diejenigen Bulgariens, die in einer Umsetzung der Grenzziehungen des Vertrages von San Stefano von 1878 bestanden, sich als Chimäre entpuppten. Ihre Umsetzung wurde durch die geopolitische Lage Bulgariens und durch die Vielzahl der Adressaten ihrer territorialen Ansprüche verhindert.

CORNELIUS R. ZACH*

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN DEZBATERILE CONSILIILOR DE COROANĂ ALE ROMÂNIEI

Consiliile de Coroană au fost convocate în România din 1877. Ele pot fi considerate în tradiția sfaturilor domnești, fiindcă monarhul putea convoca în principiu la astfel de întruniri pe cine voia, consilieri personali sau personalități nelegate direct de viața politică. În istoria României între 1877 și 1940 au fost convocate treisprezece astfel de consilii, ceea ce înseamnă circa două într-un deceniu. Rolul unor astfel de întruniri era ca suveranul să se informeze asupra opiniei vârfurilor elitei politice a țării asupra unor chestiuni dificile sau spinoase de politică, eventual să-și asigure adeziunea acestei elite pentru decizii controversate. Din aceste treisprezece consilii, zece au dezbătut probleme directe sau indirecte legate de conflații sau amenințări armate la adresa României. Două s-au ocupat de problemele sentimentale ale lui Carol II și ale fratelui său, Nicolae. Menționăm aici că, în martie 1938, regele Carol II a instituționalizat Consiliul de Coroană transformat după interzicerea partidelor politice într-un fel de pseudoparlament cu funcții aclamatorii. Consiliile de Coroană nu aveau funcții legislative și nu durau decât câteva ore. Numărul participanților se cifra între douăzeci și treizeci.

Participanții la aceste consfătuiri erau invitați de monarh prin scrisori personale, ei erau membrii guvernului din acel moment, foștii președinți ai consiliului de miniștri, șefii partidelor de opoziție, președinții Corpurilor legiuitoare, eventual generali cu posturi importante în conducerea armatei.

Sub aspectul relațiilor româno-germane, cinci Consilii de Coroană din anii 1914-1918 au avut relevanță politică. Cel din august 1914 a decis neutralitatea României, cel din august 1916 a proclamat starea de război a României de partea aliaților occidentali. Cele trei Consilii din februarie 1918 sunt legate de încheierea păcii separate a României cu puterile Axei. În acea lună au fost convocate trei Consilii de Coroană la Iași, unde se refugiaseră Curtea și guvernul, unul după altul pe 17, 18 și 19 februarie, de fapt a fost un singur Consiliu de Coroană desfășurat în trei zile din cauza noilor condiții ivite¹.

* München.

¹ Pentru această temă, v. Ion Mamina, *Consilii de coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Direcțiile urmărite de noi în această cercetare sunt:

- cine au fost participanții la aceste Consilii, ce poziții au adoptat ei în funcție de situarea lor politică și zonală (proveniența după regiuni);
- ce interese și scopuri de război au determinat deciziile politice;
- în ce discurs politic au fost ele prezentate;
- care a fost poziția diferențiată a României față de Austro-Ungaria și Germania ca adversari beligeranți;
- care a fost competența participanților la Consilii sub aspectul militar-tehnic;
- care a fost rezultatul consultărilor;
- cum s-a discutat problema dinastiei în cadrul politicii privind războiul.

Consiliul de la Sinaia/Peleş din 21 iulie 1914 este foarte cunoscut, de aceea voi menționa doar punctele centrale ale dezbaterii. Regele Carol I a convocat pe reprezentanții de frunte politici pentru a lua o hotărâre privind politica României față de războiul care începuse. Bătrânul monarh, care fusese toată viața un partizan al politicii alături de Germania, spera ca elita politică să fie de acord cu o intrare în război contra Antantei. România era legată de un tratat de alianță cu Puterile Centrale încă din 1883, reînnoit în 1913, dar nesupus parlamentului spre ratificare din frica de a fi respins. Acest tratat preconiza însă ca România să dea asistență militară Austro-Ungariei și Germaniei numai în cazul în care una din ele ar fi fost atacată de un alt stat. Situația în vara lui 1914 era însă alta, cele două state fiind agresoare. Regele Carol se simțea îndatorat să ajute pe cei doi monarhi de care se simțea legat prin obligații dinastice și simpatie (pentru Franz Joseph). Dar în Consiliul de Coroană nu s-a aflat decât conservatorul Petre Carp care să împărtășească această dorință a regelui. Rusofob notoriu, Carp se temea de orice victorie a Rusiei, pe care o vedea în expansiune peste România, în drumul spre Strâmțori. Regele Carol a fost convins de superioritatea armatei germane, crezând într-o victorie sigură a celor două imperii. Dar chiar evoluția primelor două luni de război avea să-l facă mai sceptic la adresa unei victorii sigure a Puterilor Centrale. Carol murind la 27 septembrie 1914, piedica principală pentru alianța României cu statele Antantei dispărea. La 18 septembrie același an, un tratat secret româno-rus asigura României, chiar și numai pentru menținerea neutralității, Ardealul și ținuturile populate de români din dubla monarhie.

Se remarcă, din discuțiile reproduse în memoriile participanților, care este sursa principală despre discuțiile Consiliilor, o accentuată lipsă de profesionalitate. Nici la Consiliul de Coroană de la 14 august 1916 de la București/Cotroceni participanții nu au pus nici o întrebare privind capacitatea de luptă, gradul de pregătire a armatei române, discuțiile au rămas vagi, creând impresia unor aserțiuni nu prea consistente. De fapt aceeași impresie o va

confirma douăzeci de ani mai târziu Carol II despre participanții la Consiliile de Coroană din 1940².

Grija de a rămâne neutri până la capăt era frica de a nu avea nimic de câștigat la masa tratativelor, de a apărea pe parchetul internațional ca slab sau neinteresat. Cu aceeași motivație a dorit Carol I intrarea în 1913 în războiul balcanic, pentru a obține măcar și câteva județe de la Bulgaria. La 14 august 1916, regele și primul său ministru nu au consultat pe consilieri dacă să intre în război sau nu, ci le-au comunicat decizia deja luată. Ion I.C. Brătianu sublinia că, după victoria finală a României, i se promisese Ardealul până la Tisa, Banatul, Crișana, Maramureșul, Bucovina până la Prut. Brătianu și-a savurat triumful politic în acea zi, afirmând că era un bun român. Politica lui izvora din ceea ce el credea a fi cerințele superioare ale țării și neamului. Luminos și limpede i se părea că nu se poate scăpa ocazia de a se realiza visul secular al românismului³. De fapt România nu avea scopuri de război decât contra Austro-Ungariei sau, ca să exceptăm Bucovina, numai contra Ungariei. Doar tratatele de alianță au dus România la un război contra Berlinului.

Presiunea opiniei publice asupra guvernului în cei doi ani de după iulie 1914 a crescut, la fel ca și presiunea diplomatică exercitată de statele Antantei. Astfel, regele Ferdinand putea declara la Consiliul de Coroană din august 1916 că „nimeni nu-și dă seama mai bine ca mine de sinceritatea acestui curent popular bazat pe credința că acum este momentul prielnic de a realiza partea cea mai scumpă aspirațiilor naționale ale poporului român. Curentul este cu atât mai natural cu cât corespunde unui ideal național nutrit de secole”⁴.

Între argumentele pentru intrarea în război, Ion I.C. Brătianu a folosit unul care pare, prin perspectiva modernă, straniu. El afirma că „România nu putea fără să dispară moralicește să stea de o parte de un război la care se hotăra soarta lumii. România având ca ideal unitatea națională, era dator să urmărească acest ideal acum, căci împrejurări ca cele de azi nu vor mai fi niciodată”⁵.

În discursul său final la Consiliul de Coroană de la Cotroceni, Brătianu și-a exprimat convingerea că România, chiar în cazul unui război pierdut, își va asigura unitatea națională, „cauza românismului a făcut un pas gigantic, din moment ce patru mari puteri au recunoscut dreptul nostru la unitatea națională. Mihai Viteazul este eroul legendar fiindcă a trecut în Transilvania. Așa va fi și cu regele Ferdinand”. „Mihai Viteazul poate că nici nu avea cunoștința ideii mari ce o reprezenta el și a rămas totuși emblema ei, așa va fi și cu regele Ferdinand, oricare va fi soarta războiului”⁶.

² Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. 2, 1939-1940, București, Editura Silex, 1996, p. 204.

³ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 82.

⁴ *Cuvântări de Ferdinand I, Regele României. 1889-1922*, București, Editura Fundației Culturale Principele Carol, 1922, p. 6.

⁵ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 60.

⁶ Alexandru Marghiloman, *Note politice. 1897-1925*, vol. II, 1916-1917, București, Editura Eminescu, 1927, p. 148-153.

Pentru opinia românilor, eliberarea fraților ardeleni de sub stăpânirea ungară era un argument politic exploatat de presă și de guvern. Dar mai existau și unele afirmații mai sceptice. În 1915, regele Ferdinand spunea lui Alexandru Marghiloman că „am cedat prea mult față de ardeleni”, iar ministrul Costinescu adăuga: „dacă vom face război, nu o vom face de dragul rușilor și nici pentru așa-zișii frați ardeleni”⁷. Cu un an înainte exprimase și Brătianu un anumit scepticism în problema Ardealului. El spunea plenipotențiarului rus la București că „putem trăi fără Ardeal, dar nu fără Dobrogea”.

O altă întrebare care nu a fost pusă în acest context în Consiliile de Coroană a fost aceea a numeroșilor neromâni care urmau a fi preluați odată cu noile provincii. În 1915, conservator-democratul Tache Ionescu declara că el nu are nevoie de Cernăuți și de Bucovina care este plină de evrei, din care existau destui în Moldova⁸.

Între adversarii intrării în război de partea Antantei, printre participanții la Consiliul de Coroană de la Cotroceni se numărau pe lângă acerbul Carp, Alexandru Marghiloman, Teodor Rosetti și Titu Maiorescu. Carp a mers atât de departe în respingerea unui război de partea Rusiei, încât a urât regelui să piardă războiul și să fie detronat. Marghiloman a cerut menținerea statutului de neutralitate, căci o victorie a rușilor i-ar duce la Strâmțori, ceea ce ar sugruma România⁹. El a mai spus că așa-zisele idealuri ar trebui aduse la realitatea lucrurilor. Că țara nu este favorabilă războiului, iar românii din Transilvania nu doresc unirea cu România¹⁰. Singurul participant la Consiliul de Coroană din august 1916 care era transilvănean din naștere era Titu Maiorescu. Cu atât mai mult rezerva lui față de intrarea în război pentru întregirea neamului a produs o impresie neplăcută. El sfătuia să se aștepte sfârșitul războiului și lua în derâdere idealul național. „Care ideal național? Alocuțiunea atrăgătoare, ce este în realitate în spatele acestei frazeologii patriotice. El conchidea că ardelenii nu vor nicidecum unirea cu patria-mumă, ci vor stăpânirea habsburgică spre a-i proteja de unguri”¹¹. Maiorescu a propus ca regele Ferdinand să intervină la Viena ca românii din Ungaria să primească drepturi mai largi. Regele a răspuns că înainte de război sub Carol I s-au făcut astfel de intervenții la Viena „ca românii să primească cel puțin aceleași drepturi ca cehii din Boemia”, dar aceste demersuri s-au izbit de un refuz categoric. Ferdinand însuși ca prinț făcuse din însărcinarea lui Carol o astfel de intervenție nefructuoasă. Împăratul Wilhelm intervenise la Viena cu același scop, dar tot fără rezultat¹².

Evoluția războiului a fost, precum se știe, defavorabilă României. În iarna 1917-1918 necesitatea unei păci separate cu Puterile Centrale devenea acută.

⁷ Cornelius R. Zach, *Die Neutralität Rumäniens (August 1914 – August 1916) im Spiegel der Memorialistik*, în „Ungarn-Jahrbuch”, 20 (1992), p. 27-51, aici p. 42.

⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁹ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 75.

¹⁰ *Ibidem*, p. 60.

¹¹ *Ibidem*, p. 78.

¹² *Ibidem*, p. 79.

Armata germană nu mai ataca trupele române, dar defecțiunea aliaților ruși făcea situația imposibilă. Propagandiștii bolșevici au ațâțat trupele ruse, care au refuzat să mai asculte de ofițeri. Mulți dintre aceștia au fost omorâți de proprii soldați. Armamentul promis armatei române, care trebuia livrat de către statele Antantei prin Rusia nu a mai fost predat, iar problemele de subzistență ale rușilor îi făceau pe aceștia să devasteze ca bande înarmate satele Moldovei.

În cazul unei păci separate, România risca să piardă dreptul recunoscut la cobeligeranță și pe acela de a obține provinciile dorite de la Austro-Ungaria. Deci întregul război ar fi fost pentru România un adevărat eșec. Trupele rusești au putut fi respinse peste Prut, dar Brătianu nu a vrut să semneze el o pace dezavantajoasă, având în vedere urmările negative ce ar fi avut aceasta pentru partidul său în viitor. Generalul Alexandru Averescu a preluat conducerea guvernului, considerându-se că un militar era mai adecvat ca reprezentant al României la tratative. Între 5 și 11 februarie 1918, Averescu a avut la Buftea (lângă București) prima întrevedere cu comandantul german al trupelor de ocupație, Mackensen, apoi cu miniștrii german și austriac de externe, Kühlmann și Czernin. Problema centrală erau condițiile foarte grele de pace. Puterile Centrale impuneau cedarea Dobrogei Bulgariei, largi rectificări de frontiere, care ar fi permis Ungariei să controleze trecătorile din Carpați și unele clauze economice oneroase. Atunci s-a născut ideea ca pacea în astfel de condiții să fie încheiată de un guvern Alexandru Marghiloman. Omul politic conservator, care se ridicase întotdeauna contra ideii unui război cu Puterile Centrale, rămăsese după ocuparea Bucureștilor de trupele aliate în acest oraș, trăind deci sub ocupația germană, ceea ce era considerat la Iași drept un fel de trădare. Cele trei Consilii de Coroană din 17, 18 și 19 februarie de la Iași s-au ocupat cu acceptarea condițiilor de pace. În cazul în care România ar fi refuzat pacea, armata germană avea intenția să atace trupele române, care nu puteau rezista decât foarte scurtă vreme. În acest caz, regele și familia sa aveau două alternative: ori să devină prizonieri ai trupelor germane, ori să se refugieze în Rusia, încercând să ajungă pe un vas militar pe Marea Neagră într-un stat neutru. Rusia fiind cuprinsă de revoluție, această soluție era nepracticabilă.

La primul Consiliu de Coroană de la Iași, la 17 februarie, Averescu a declarat că trupele române nu pot rezista, pacea în orice condiții devenind o necesitate. Lipseau munițiile și subzistența. Ion I.C. Brătianu a declarat, cu această ocazie, că o apărare chiar cu pierderi foarte mari era mai onorabilă, el susținând această soluție. Brătianu și partidul său nemaipurtând răspunderea politică, aceste intenții nu pot fi calificate decât ca demagogice. Generalii Iancovescu și Culcer au confirmat cele expuse de Averescu, precizând că trupele române nu ar putea rezista mai mult de cincisprezece zile¹³.

Cum generalul Averescu a declarat că el, ca șef de guvern, nu accepta nici rezistența armată, nici retragerea în Rusia, Brătianu a adus în discuție implicarea oamenilor politici de la București în tratativele de pace.

¹³ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 96.

Generalul Averescu a subliniat la cel de-al doilea Consiliu de Coroană la 18 februarie la Iași din nou că trupele române nu pot rezista, că românii sunt încercuiți și că trupele germane au intrat în Basarabia, spre a ataca pe români din nord. Între timp, guvernele german și austro-ungar au mai adăugat câteva condiții greu de acceptat pentru România, cum a fost demobilizarea a opt divizii din armata română, trecerea liberă prin România a trupelor germane ș.a.

Cel de-al treilea Consiliu de Coroană de la Iași a fost marcat de o intervenție emoțională și vehementă a prințului moștenitor Carol, inspirat de regina Maria, care nu putea participa la consiliu, nici face acolo declarații. Principele Carol a declarat, în numele reginei și a tuturor femeilor din țară, că refuză o pace în astfel de condiții. Intervenția sa a fost privită critic de participanții la consiliu, căci era lipsită de orice temei juridic și de aplicabilitate. A doua zi, Averescu a prezentat regelui demisia ca prim-ministru, respinsă de monarh. Cele trei consilii de la Iași au luat în cele din urmă decizia de a accepta condițiile de pace, ele fiind fără alternativă. La 27 februarie regele îi acorda lui Averescu demisia, optând pentru un guvern Marghiloman.

La 20 februarie se semna la Buftea prelungirea armistițiului, iar la 24 aprilie 1918 pacea separată a României cu Puterile Centrale. Ea nu va fi niciodată ratificată, evenimentele anului 1918 schimbând radical situația pentru beligeranți. România va fi ulterior acceptată – nu fără greutate – ca membru deplin la masa tratativelor de la Paris, România Mare se va realiza pentru câteva decenii. Alexandru Marghiloman, deși semnase pacea din voința regelui, va fi considerat trădător, deciziile guvernului său vor fi anulate și i se va intenta o acțiune juridică, dar va fi achitat. Dar deciziile guvernului său vor fi declarate nule.

În concluzie se poate constata că, din membrii Consiliilor de Coroană, conservatorii au fost contra intrării în război de partea Antantei. Dintre ei, cel mai filogerman a fost Petre Carp. Transilvăneanul Maiorescu a fost, în ciuda originii sale, tot un adversar al atacării Puterilor Centrale.

Războiul a fost unul anexionist, câștigarea de noi provincii a fost îmbrăcată într-un discurs patriotic și național.

Germania nu a fost considerată un adversar al României, ci doar din cauza alianței Berlinului cu Austro-Ungaria.

Competența participanților la consilii a fost redusă, mai ales cea militară. Discuțiile au avut loc pe un fond de iluzii, speranțe și idei generale.

În 1914, consiliul a decis menținerea neutralității, a fost singura decizie a unui astfel de consiliu, căci în 1916 regele și prim-ministrul au comunicat hotărârea luată de ei de a intra în război, Consiliul de Coroană urmând a lua doar notă de această decizie. În 1918, evenimentele au hotărât, numai acceptarea condițiilor de pace ale Puterilor Centrale era posibilă, nu existau alternative la acceptarea condițiilor impuse.

Dinastia nu a fost pusă în discuție în nici una din aceste întruniri. Ea a fost recunoscută ca unica formulă politică adecvată, în ciuda situației militare din iarna lui 1917/18.

DER ERSTE WELTKRIEG IN DEN DEBATTEN
DER KRONRATSSITZUNGEN RUMÄNIENS
(Zusammenfassung)

Stichworte: Erster Weltkrieg; Rumänien; Kronrat.

Der Kronrat war eine Versammlung von Politikern und Generälen im Königreich Rumänien, die jedesmal einberufen wurde, wenn wichtige Entscheidungen zu treffen waren. Zwischen 1877 und 1940 war das dreizehn Mal der Fall. Der Monarch konnte all diejenigen berufen, deren Meinung er hören wollte.

Von den dreizehn Kronratsitzungen wurden zehn wegen militärischer Fragen einberufen, fünf davon befassten sich mit dem Ersten Weltkrieg und der Lage Rumäniens in diesem Konflikt. Die Teilnehmerzahl an den Kronräten schwankte zwischen zwanzig und dreißig.

Im August 1914 fand in Sinaia ein Kronrat statt. König Carol I. konnte sich nicht mit seinem Wunsch durchsetzen, Rumänien am Krieg auf seiten der Mittelmächte teilnehmen zu lassen. Zwei Jahre später, im August 1916, teilten der neue König Ferdinand und sein Premierminister Ion I.C. Brătianu mit, dass Rumänien in den Krieg auf der Seite der westlichen Alliierten eintrete. Die letzten drei Kronratsitzungen fanden in Iași statt (17., 18. und 19. Februar 1918). Dorthin hatten sich der Hof und die Behörden vor Beginn der deutschen Offensive geflüchtet. Obwohl alle Teilnehmer gegen die Bedingungen für einen Separatfrieden waren, mußten sie dafür stimmen, da die rumänischen Truppen keinen Widerstand mehr leisten konnten.

Untersucht werden folgende Aspekte:

Welche Entscheidungskraft besaß ein Kronrat?

Wer waren seine Teilnehmer?

Welche Kompetenz besaßen die Mitglieder?

Der Erste Weltkrieg – ein Annexionskrieg für Rumänien?

Welche war die Position der rumänischen politischen Elite dem Krieg gegenüber?

Welche Interessen haben die Entscheidungen beeinflusst?

Welche war die Position des Königshauses in den Debatten des Kronrats?

Welche Ergebnisse hatten die Sitzungen des Kronrats?

OCTAVIAN ȚÎCU*

PROBLEMA BASARABIEI ȘI RELAȚIILE ROMÂNNO-GERMANE ÎN AJUNUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Introducere

Privită prin prisma istoriei interbelice, opțiunea Basarabiei pentru reunirea cu România nu a fost doar o problemă internă românească. Prin implicațiile sale internaționale, chestiunea Basarabiei a fost una din problemele „fierbinți” ale Europei postbelice, luând în considerare pasiunea și interesul manifestate de către Uniunea Sovietică în revendicarea acestui teritoriu. Moscova a contestat permanent în această perioadă atât valabilitatea revenirii Basarabiei la România, considerându-l un act de forță din partea acesteia, cât și autoritatea diferitelor acte internaționale care confirmau acest fapt.

După anul 1924, puterile europene au înțeles interesele URSS în această problemă, de aceea au devenit reticente în a-și asuma un angajament față de frontiera de est a României. În mediile politice și diplomatice occidentale s-a statuat concepția că o soluționare diplomatică a problemei Basarabiei era tot mai dificilă, în condițiile menținerii pretențiilor sovietice asupra acestui teritoriu.

Curcile politice și diplomatice românești au conștientizat și ele faptul că, în relațiile cu o putere ca Uniunea Sovietică, adevărul istoric era insuficient în lipsa unei reglementări juridice clare a situației Basarabiei. România a dorit în permanență semnarea unui tratat cu URSS, dacă acesta ar fi cuprins o recunoaștere a Nistrului ca frontieră românească. Izolarea internațională în problema Basarabiei, cât și consecințele dezastruoase ale acțiunilor subversive sovietice în provincie făcea vitală o astfel de înțelegere.

Cu excepția perioadei de debut a existenței sale, când, în schimbul neutralității României în conflictul polono-sovietic, Rusia Sovietică era gata să renunțe la pretențiile sale asupra Basarabiei, Moscova a dorit în permanență să mențină deschisă această problemă, pentru a o soluționa la momentul oportun în favoarea sa. Privind relațiile sovieto-române din această perspectivă, constatăm că perioada dintre cele două conflagrații mondiale nu a fost decât un lung armistițiu între cele două părți asupra problemei Basarabiei.

* Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău.

Articolul de față dorește să abordeze problema Basarabiei în perioada interbelică într-un context mai neobișnuit al relațiilor româno-germane în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial. Am găsit oportună și interesantă această perspectivă din două considerente. Primul, pentru a releva felul în care problema Basarabiei a fost folosită pentru presiuni asupra României atât din partea Uniunii Sovietice, cât și din partea Germaniei naziste la sfârșitul anilor 1930. Cel de-al doilea, pentru a ne edifica asupra raționamentelor care au făcut posibilă includerea Basarabiei în sfera de influență sovietică ca urmare a pactului sovieto-german din 1939 și anexarea ei ulterioară de către statul sovietic.

Realități internaționale la mijlocul anilor 1930 și perspectiva relațiilor româno-germane

Semnămul schimbărilor în relațiile dintre Berlin și București poate fi considerat anul 1936, când în urma unei remanieri guvernamentale are loc înlăturarea lui N. Titulescu din funcția de ministru de externe. În condițiile anului 1936, ideea securității colective nu mai era valabilă. Germania promulgase în martie 1935 legea serviciului militar obligatoriu, în contradicție cu Tratatul de la Versailles. Franța nu a întârziat cu răspunsul, semnând, după cum știm, un tratat de asistență cu Uniunea Sovietică. Drept consecință, Germania denunță acordurile de la Locarno și ocupă zona renană.

În urma destrămării construcției internaționale bazate pe principiile stabilite la Versailles, în Europa s-au creat două tabere. Pe de o parte, Franța, URSS, Marea Britanie, deși cu rezerve și Cehoslovacia, pe de altă parte Germania, Italia, încă nehotărâtă de altfel, Ungaria, Bulgaria. La o situație echidistantă între cele două blocuri încercau să se mențină Polonia și Iugoslavia. Singură, România, datorită lui N. Titulescu, a rămas fidelă securității colective, în timp ce atât Franța cât și Marea Britanie nu se mai refereau la Societatea Națiunilor decât pentru a obține adoptarea unor rezoluții antigermane. În concluzie, putem afirma cu certitudine că înlăturarea lui Titulescu a fost condiționată, în primul rând, de procesul de dezagregare în care intrase Societatea Națiunilor și eșecului politicii de securitate colectivă, prin afirmarea statelor fasciste și revizioniste și politica de concesi promovată de marile puteri.

Noile valențe ale vieții internaționale nu puteau să nu inducă schimbări și în politica externă românească. România era o țară care, la fel ca altele cu același statut, trebuia să existe în interiorul jocului de interese al marilor puteri, față de vectorii cărora diplomația românească a căutat mereu soluții de adaptare care să permită realizarea propriilor interese. Din acest punct de vedere, politica lui N. Titulescu era perimată. Apropierea sa de Uniunea Sovietică nemulțumise Germania. În condițiile unui sistem efectiv de securitate, cu garanțiile Franței și Angliei, argumentele lui Titulescu în favoarea unui tratat de asistență cu Moscova erau justificate. Dar în condițiile unei presiuni și influențe germane tot mai accentuate, ea era periculoasă. În timpul discuției din august 1936 cu O. Goga,

Hitler a declarat că principalul pericol pentru România îl constituie nu revizionismul, ci bolșevismul. România și Germania, consemna Führerul, puteau ajunge la consens în orice problemă, dar pentru aceasta trebuia înlăturat principalul obstacol în stabilirea relațiilor germano-române – N. Titulescu. În calitate de etalon, Hitler a arătat relațiile stabilite între Germania și Iugoslavia. Ultima era aliată cu Franța, se afla în Mica Înțelegere, iar în același timp avea strânse legături economice și politice cu Germania și aliații săi. „România, a încheiat Hitler, este o parte naturală a Balcanilor și are interese comune cu Germania în Răsărit, de aceea ea trebuie să adopte o poziție clară față de Berlin”. La întoarcerea în țară, O. Goga a transmis acest mesaj regelui Carol al II-lea¹. Faptul că H. Schacht, în timpul vizitei sale în Balcani, a ocolit Bucureștiul, a fost considerat de către regele României ca un nou semn al Berlinului față de prezența lui N. Titulescu în guvern².

Evoluțiile și schimbările din Europa impuneau cercurilor de la București modificarea tacticii ce urma a fi promovată, în vederea păstrării independenței și integrității teritoriale. În România exista convingerea că apropierea de Germania și Italia n-ar fi schimbat substanțial relațiile sale cu aliații occidentali. În acest sens, exista exemplul Poloniei, care, chiar în condițiile în care promova o politică progermană, continua să aibă susținerea Parisului. Conform acestor convingeri, România trebuia să aducă relațiile sale cu Germania până la gradul relațiilor polono-germane și să mențină relațiile sale cu URSS la nivelul la care se aflau în acel moment³. Experiența relațiilor franco-poloneze arată, într-adevăr, că această variantă era posibilă fără periclitatea serioasă a relațiilor de alianță cu Franța. Însă pentru aceasta trebuia înlăturat N. Titulescu.

Aceste raționamente erau bine cunoscute la Moscova. De altfel, demiterea lui N. Titulescu n-a surprins cercurile politice sovietice. Raporturile lui M.S. Ostrovski confirmă faptul că Moscova era pregătită pentru acest gest. Din această cauză, după înlăturarea lui N. Titulescu, Uniunea Sovietică a devenit mai suspicioasă și mai reticentă în relațiile cu România. Remanierea guvernamentală din august 1936 a fost concepută de URSS ca începutul schimbării treptate a cursului de politică externă românească.

Într-o convorbire telefonică de la începutul lunii septembrie 1936, M. Litvinov i-a confirmat lui N. Titulescu acest fapt. Comisarul de externe sovietic a declarat nule înțelegerile de la Montreux, considerând că înlocuirea lui N. Titulescu „în circumstanțele cunoscute, echivalează cu o schimbare de politică externă”⁴.

În realitate, după înlocuirea lui N. Titulescu, în politica externă românească au intervenit unele modificări, dar ele se refereau, în primul rând, la formă și nici într-un caz nu s-au manifestat printr-o orientare progermană, așa cum susținea Moscova. Era mai curând o readaptare a României la noile circumstanțe

¹ ASB, fond „Casa Regală”, dosar 7/1936, f. 7-9.

² Em. Bold, I. Seftiuc, *România sub lupa diplomației sovietice*, Iași, Junimea, 1998, p. 150.

³ *Ibidem*.

⁴ V.F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Iași, Junimea, 1991, p. 114.

internaționale create. Declarația noului ministru de externe, V. Antonescu, privind direcțiile politicii externe românești, făcută la 4 septembrie 1936, este edificatoare. În declarație se confirmă continuitatea politicii externe, având drept axiomă alianța franco-română, conlucrarea în cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, păstrarea și dezvoltarea relațiilor cu Polonia. În același timp, se doreau relații de bună vecinătate și prietenie cu URSS, dar asta nu însemna o îndepărtare de Italia și Germania, față de care guvernul român își păstra bunăvoința unei conlucrări economice⁵.

Politica externă românească față de URSS a rămas un timp pe aceleași coordonate, dar acțiunile concrete aveau un alt caracter decât cele operate în primii doi ani după restabilirea relațiilor sovieto-române în 1934. România avea într-adevăr intenția să frâneze relațiile cu URSS. În acest sens, Carol al II-lea i-a declarat lui R. Hoare, la 6 decembrie 1936, că „vom înceta să ne îmbrățișăm cu sovieticii, dar vom continua să dăm mâna cu ei”⁶. Suveranul constata că, prin „trecerea la prietenia nesăbuită cu Rusia, N. Titulescu provocase antagonisme fără rost în alte părți”⁷.

Diplomația sovietică susținea că asigurările României privind loialitatea față de Moscova erau sterile, atâta timp cât Kremlinul atestă unele simptome de schimbare a cursului de politică externă. Diplomatul sovietic arăta că semnarea acordului economic cu Germania, în septembrie 1936, facilita, în viziunea guvernului sovietic, Germaniei obținerea influenței politice în România. Acest lucru, declara N. Krestinski, îl înțelegea N. Titulescu și, de aceea, cât a fost ministru nu a acceptat semnarea tratatelor comerciale⁸. Moscova vedea tendințe de deteriorare a relațiilor sovieto-române în îmbunătățirea accentuată a relațiilor româno-polone, cât și în apropierea României de Italia, tendințe care nu au existat în timpul ministeriatului lui N. Titulescu⁹.

La 20 octombrie 1936, ministrul sovietic la București M. Ostrovski trimetea la Moscova un raport amplu asupra politicii externe românești¹⁰. În condițiile când în Europa exista un singur focar real de război – relațiile sovieto-germane, susține raportul –, diplomația românească considera oportun să creeze, împreună cu aliații săi din Mica Înțelegeră, țările Balcanice și Polonia, un bloc care să împiedice un conflict între Germania și URSS. Acest bloc trebuia să fie neutru, iar membrii săi urmau să mențină relații bune atât cu Germania, cât și cu Uniunea Sovietică. Adepții înflăcărați ai acestei idei erau Gr. Gafencu și profesorul Fotino, vicepreședinte al Camerei Deputaților.

În scrisoarea de răspuns către Ostrovski, M. Litvinov, comisarul de externe sovietic, spunea despre planul Gafencu-Fotino privind crearea unui bloc

⁵ „Dimineța”, 4 septembrie 1936.

⁶ *Documenty vnešnej politiki SSSR (DVP SSSR)*, vol. I-XXI (1919-1938), Moskva, Gospolitizdat, 1948-1962; vol. XIX (1936), doc. 309.

⁷ V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 115.

⁸ *DVP SSSR*, vol. XIX (1936), doc. 309.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Em. Bold, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 157-164.

de state neutre între URSS și Germania ca imposibil de înfăptuit din mai multe motive. După părerea sa, cu excepția Poloniei, nici Estonia, nici Letonia, nici România nu erau capabile să oprească armatele germane. Chiar dacă aceste state ar fi semnat între ele o alianță, ele nu și-ar fi putut asigura asistența necesară din cauza insuficienței de forțe armate. În eventualitatea că adepții blocului speră că Uniunea Sovietică va întâmpina armatele germane în Țările Baltice sau România, continua M. Litvinov, pentru ultima nu era lipsită de importanță existența unui tratat cu URSS.

La sfârșitul anului 1936, situația internațională a României era extrem de dificilă. Ea era legată în primul rând de eforturile tot mai insistente ale Germaniei și Italiei în vederea destrămării Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice. La 4 decembrie 1936, H. Göring declara ambasadorului României la Berlin, N. Petrescu-Comnen, că guvernul german era dispus să garanteze integritatea României cu condiția ca aceasta „să nu se lege prin vreun tratat de alianță sau de tranzit de trupe cu URSS, să nu contracteze noi angajamente îndreptate împotriva Germaniei sau să nu ia parte la vreo combinație împotriva ei”¹¹. În condițiile acestor presiuni, România trebuia să ia în considerare, într-o măsură tot mai mare, factorul de putere german. La 9 decembrie 1937, se mai semna un tratat economic româno-german. Tactica acordurilor economice impusă de Germania României este arătată de Fabricius, ministru german la București, în relatarea din 18 noiembrie 1937 către guvernul de la Berlin: „Relațiile economice cu Germania leagă tot mai mult România de Reich și în plan politic, ceea ce inevitabil o îndepărtează de politica orientală, care pe timpul lui Titulescu consta în relații de prietenie cu Rusia Sovietică”¹².

Chiar dacă în timpul vizitelor de la Paris și Varșovia, din noiembrie și decembrie 1936, V. Antonescu a făcut declarații de atașament față de alianțele ce o legau de Franța și Anglia, față de obligațiile sale din cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice și a asigurat URSS că România nu se va alătura blocului îndreptat împotriva sa, începând cu toamna anului 1936 asistăm la o slăbire a pozițiilor internaționale ale României față de Germania¹³.

Problema Basarabiei în triumfiul relațiilor sovieto-româno-germane

Uniunea Sovietică n-a ezitat să-și exprime reticența ei față de influența tot mai mare pe care o căpăta Germania în România, iar în asemenea circumstanțe Moscova scotea de la naftalină din nou problema Basarabiei. M. Litvinov i-a declarat lui Ciuntu, ministrul român la Moscova, că „... ultimii doi ani am fost liniștiți. Eram gata să dăm României garanții suplimentare să nu trecem Nistrul. Acum situația s-a schimbat. Nemții sunt aproape de instalarea în București. În

¹¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 1413.

¹² *Documents on German Foreign Policy 1919-1945 (DGFP)*, Series D (vol. V), Washington-Londra, H.M. Stationery Office, doc. 147.

¹³ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1413.

aceste condiții, credem periculoase, pentru noi, aceste acțiuni”¹⁴. În telegrama din 22 februarie 1937, el arăta lui M. Ostrovski că Moscova dorește menținerea independenței României față de pretențiile germane, loialitate față de Franța și Mica Înțelegere, relații de prietenie cu URSS și fidelitate față de principiile Societății Națiunilor¹⁵. Însă guvernul sovietic, menționa M. Litvinov, constată slăbirea Micii Înțelegeri, prin politica urmată de Iugoslavia și încurajată de România, intensificarea influenței germane în România și o nouă apropiere de Polonia¹⁶.

Atrage atenția, în continuare, modul în care oficialii sovietici încercau să influențeze politica externă românească prin ridicarea problemei Basarabiei. Atât timp cât România a urmat sau ar fi urmat o politică prosovietică, Moscova nu intenționa să pună pe tapet problema basarabeană. O eventuală „deviere” a politicii externe românești, așa cum interpreta Kremlinul politica României după demiterea lui Titulescu, ar fi dus la redeschiderea acestei probleme. Iar pentru a fi mai convingător, guvernul sovietic amenința cu posibilitatea unei soluționări militare a problemei basarabene.

Acest lucru se desprinde din discuția avută de M. Ostrovski cu Milan Hodža, prim-ministrul Cehoslovaciei, la 15 iunie 1937. Ministrul sovietic susținea că insistențele României în a obține recunoașterea formală a Basarabiei reprezintă un simptom care demonstrează lipsa intențiilor serioase ale Bucureștiului de a soluționa problemele existente. Partea sovietică era gata să reia tratativele duse cu N. Titulescu în 1936, dar V. Antonescu, menționa N. Ostrovski, a respins această ofertă, propunând ca model tratatul italo-iugoslav. Moscova era în așteptarea unui text din partea României, însă orice formulare care ar fi conținut recunoașterea formală a Basarabiei era pentru ea apriori inacceptabilă. „Nu vom recunoaște formal Basarabia, afirma ministrul sovietic, luând în considerare instabilitatea politicii externe românești”. În încheiere, el lansa același procedeu de șantaj diplomatic, declarând că România ar trebui să țină cont de situația Basarabiei înainte de a se decide pentru o solidaritate deschisă, de exemplu, cu Polonia, în problemele de politică europeană¹⁷.

Între timp, evenimentele europene s-au precipitat. La 11-13 martie 1938 se înfăptuia „Anschluss”-ul. Odată cu anexarea Austriei, politica urmărită de Franța încă din 1919, de a ține Germania departe de spațiul dunărean, a eșuat. În locul hegemoniei franceze în sud-estul Europei s-a instalat din nou un echilibru precar între trei grupări de puteri: Franța – Marea Britanie, Germania – Italia și Uniunea Sovietică. Acest fapt a intensificat presiunile economice, politice și militare ale Germaniei în centrul și sud-estul Europei, ceea ce, în condițiile unei politici ezitante anglo-franceze, a avut repercusiuni grave asupra situației externe a României. Ea se agrava cu atât mai mult cu cât, o dată cu presiunile

¹⁴ DVP SSSR, vol. XX (1937), doc. 55.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 53.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 203.

germane, creșteau și amenințările revizionismului maghiar. Faptul impunea României căutarea unor soluții în vederea protejării independenței și integrității sale teritoriale. Regele Carol II reflecta în acest sens: „Ne găsim într-o situație politică extrem de gravă și care ne poate antrena la o modificare a politicii noastre externe”. Suveranul român trasa perspectivele pe care trebuia să le urmeze România: „Legături cât mai strânse cu Franța și îndeosebi cu Anglia, fidelitate absolută aliaților noștri (adesea foarte greu) și să nu ne lăsăm angajați într-un conflict care să ne aducă în mod automat în conflict cu Germania, iar de URSS nici o legătură prea strânsă care să facă pe germani să creadă că facem un act ostil”¹⁸.

Aceleași idei le regăsim și la ministrul cehoslovac de externe Kamil Krofta, expuse la 21 martie 1938 la o întrevedere cu S. Aleksandrovski, ministrul sovietic la Praga. K. Krofta l-a întrebat pe ministrul sovietic dacă URSS continuă să vadă în România un potențial și dorit aliat împotriva agresiunii. Acesta a răspuns favorabil, dar nu credea că Bucureștiul poate fi socotit un partener. Ministrul cehoslovac a declarat atunci că regele Carol II era puternic influențat de „Anschluss”, dar că România nu dorea să irite Germania. Dar dacă s-ar reuși o formulă prin care România s-ar putea baza pe un sistem mai larg de pacte de asistență, Bucureștiul nu ar ezita să facă acest lucru. Din cauza situației internaționale, credea K. Krofta, România nu agreează o înțelegere directă cu Uniunea Sovietică, însă ea dorește totuși să susțină Cehoslovacia, iar Cehoslovacia caută o metodă care ar permite materializarea acestei tendințe printr-un tratat cu o bază largă de asistență¹⁹.

În aprilie 1938, în lipsa unui ministru sovietic la București, S. Aleksandrovski sosea în România pentru a discuta poziția acesteia în eventualitatea unei agresiuni asupra Cehoslovaciei. El a avut inițial discuții cu N. Petrescu-Comnen, ministrul de externe al României, care a declarat că nu identifică nici un fel de contradicții între politica externă a celor două țări, deoarece atât România cât și URSS au momentan aceleași scopuri. Dar, în condițiile de atunci, N. Petrescu-Comnen credea că România, ca stat mic, nu-și putea permite decât o politică de așteptare, care era justificată prin semnarea tratatului anglo-italian, urmat de cel italiano-francez. Deși nu cunoștea conținutul acestora, pentru ministrul român era suficient faptul în sine pentru a crede că politica de expectativă era unica justă în cazul României²⁰. După aceasta, S. Aleksandrovski a avut o audiență la regele Carol II, care, după adoptarea noii Constituții, devenise nu numai formal, dar și de fapt, factorul principal care decidea politica externă românească. Rezultatul acestei convorbiri a fost expus de ministrul sovietic la Moscova în cadrul unui consiliu restrâns, compus din Stalin, Molotov, Kaganovici, mareșalul Voroșilov și Litvinov. El a confirmat faptul că, în România, regele are, înainte de orice, teamă de Germania și, în aceste condiții, nu dorește să se

¹⁸ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1451-1452.

¹⁹ *DVP SSSR*, vol. XXI (1938), doc. 98.

²⁰ *Ibidem*, doc. 132.

preteze, cel puțin la acel moment, la un acord de trecere a trupelor sovietice prin România²¹.

După cum vedem, perspectiva atacării Cehoslovaciei punea din nou problema unei asistențe sovietice prin România. De acest lucru era cointereseată și Franța, deoarece intervenția sovietică trebuia să aibă loc doar după cea prealabilă a Franței. La 5 aprilie 1938 a avut loc o întâlnire a lui J. Paul-Boncour cu ambasadorii de la Moscova și Varșovia și cu miniștrii de la Praga și București asupra concursului pe care putea conta Franța din partea URSS, din partea Poloniei și din partea României în cazul unei asistențe franceze în sprijinul Cehoslovaciei. Robert Coulondre, ambasadorul francez la Moscova, arăta că sprijinul sovietic era extrem de important, însă îl găsea imposibil de materializat, deoarece Polonia refuza categoric trecerea armatelor sovietice pe teritoriul său. Același lucru era valabil și în cazul României, arăta R. Coulondre, atâta timp cât problema Basarabiei nu va fi reglată. La această remarcă, J. Paul-Boncour a dorit să știe dacă URSS nu ar fi putut să plătească printr-o recunoaștere a Basarabiei dreptul de a trece prin România spre Cehoslovacia²².

În acest sens, la 10 aprilie 1938, Victor de Lacroix, ultimul ministru francez la Praga, anunța Parisul că ministrul cehoslovac de externe a primit asigurări din partea Moscovei privind posibilitatea ridicării ipotecii asupra Basarabiei, în eventualitatea acordului român privind tranzitarea teritoriului său de către armatele sovietice. În continuare, el a declarat că guvernul sovietic era decis, dacă circumstanțele cereau, să-și treacă armatele prin România cu sau fără acordul acesteia²³. Oficialitățile de la Praga considerau, însă, că era absolut necesară intervenția Franței în încheierea acestui aranjament, declarând că, în lipsa unei recunoașteri a Basarabiei din partea Moscovei, o garanție comună franco-engleză ar fi putut liniști România²⁴.

În întâmpinarea acestor cerințe, la 12 mai 1938, în timpul sesiunii de la Geneva a Societății Națiunilor, Georges Bonnet, ministrul de externe al Franței, a avut o întrevedere cu N. Petrescu-Comnen, în care a dorit să influențeze partea română în vederea tranzitării teritoriului său de către Armata Roșie. Ministrul român de externe a refuzat soluția radicală a lui Bonnet. El a subliniat că guvernul român trebuie să refuze armatei sovietice dreptul de trecere, deoarece aceasta ar putea provoca Germania, iar România ar fi putut deveni un teatru de război²⁵.

Privind retrospectiv politica externă românească din vara anului 1938, putem concluziona că, sub presiunea poziției adoptate de Polonia și de neliniștea că teritoriul românesc ar putea deveni teatru de război între Germania și Uniunea Sovietică, guvernul român s-a opus insistențelor Franței în problema

²¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1455.

²² *Documents diplomatiques française (DDF)*, Series I (1932-1935), vol. I, Paris, Flammarion, 1964, doc. 112.

²³ *Ibidem*, doc. 129.

²⁴ *Ibidem*, doc. 199.

²⁵ A. Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, București, 1994, p. 53.

trecerii trupelor sovietice prin România. Însă în spatele acestor considerente era teama că intrarea Armatei Roșii în România ar fi putut duce la pierderea Basarabiei²⁶. Din aceste raționamente, asupra României nu s-au mai făcut ulterior presiuni.

În legătură cu discuțiile privind tranzitarea teritoriului românesc și polonez de către armatele sovietice pentru a-și onora obligațiile de aliat, se mai impune o concluzie, pe care, credem, evoluția ulterioară a evenimentelor a confirmat-o. Prin prisma evenimentelor acelor ani, constatăm că nici Uniunea Sovietică nu era animată de ideea că i se va deschide drumul spre centrul Europei. Am văzut anterior că Moscova a condiționat, în permanență, intervenția sa de acțiunea prealabilă a Franței. Uniunea Sovietică dorea, ca după o eventuală angajare în conflict a acesteia, ceea ce ar fi atras și Marea Britanie, să se sustragă de la propriile obligații invocând ca pretext incapacitatea materializării lor din cauza atitudinii României și Poloniei. Liderii politici sovietici știau, acest fapt fiind confirmat și de tratativele anterioare, că atât Varșovia, cât și Bucureștiul nu vor accepta tranzitarea teritoriilor naționale de către trupele sovietice. Jucând pe cartea alianței cu Franța și Cehoslovacia, Moscova dorea de fapt același lucru ca și Parisul – să convingă Germania de posibilitatea unui conflict pe două fronturi.

Aceste precizări sunt extrem de importante pentru a înțelege evoluția ulterioară a relațiilor germano-româno-sovietice în contextul viitoarelor tratative dintre Franța și Marea Britanie, pe de o parte, și URSS, de alta, privind crearea unui sistem capabil să oprească agresiunea germană.

La 29 septembrie 1938, prin acordul de la München, era sacrificată integritatea teritorială a Cehoslovaciei. Pentru România, care-și întemeiase politica externă pe colaborarea cu Marea Britanie, Franța, țările membre ale Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, poziția adoptată de reprezentanții celor două mari puteri la München a constituit o grea lovitură. Acordul a destabilizat puternic sistemul de securitate colectivă, Societății Națiunilor substituindu-se un directorat al celor patru mari puteri, care se angajau să se consulte și să hotărască în comun asupra problemelor europene.

Situația era gravă pentru România și din cauza creșterii presiunilor politice și economice germane asupra Bucureștilor. Vizitele lui Carol II din noiembrie 1938 la Londra, Bruxelles, Paris și Berlin au consemnat dezinteresul guvernelor englez și francez față de situația din sud-estul Europei. Situația a îngrijorat cercurile politice de la București, deoarece se considera întemeiat că România, prin importanța sa economică și strategică, reprezintă obiectivul principal imediat al Germaniei.

Chiar dacă voalat, la București se preconiza o schimbare a atitudinii guvernului în problema relațiilor româno-germane. Fabricius transmitea la Berlin că regele Carol II a conștientizat faptul că asistența Franței devine tot mai efemeră, iar bunele relații cu Germania puteau apăra România de tendințele

²⁶ *Ibidem*, p. 56-57.

revizioniste maghiare. Însă suveranul, menționa ministrul german, nu dorea să facă un pas hotărât pentru apropierea de Germania până când Berlinul nu va asigura securitatea României împotriva Uniunii Sovietice²⁷. Despre astfel de garanții, arăta Fabricius, nu putea fi vorba, deoarece nu găsea rațională o asistență germană la Nistru pentru interesele românești, iar garanțiile germane oferite României ar fi fost privite de către Ungaria și Bulgaria ca un act neloial²⁸. De altfel, chiar în timpul întâlnirii cu Carol II, Hitler s-a eschivat să-și asume vreo obligație față de România, intenționând probabil să folosească în viitor tensiunile acesteia cu vecinii săi în funcție de propriile sale interese²⁹.

Perioada dintre 29 septembrie 1938 și 23 martie 1939, când se semna tratatul economic româno-german, a fost extrem de dificilă pentru România, deoarece în condițiile unor presiuni politice, economice și militare, nu au existat decât indicii nesemnificative asupra unui eventual sprijin extern.

Dacă în aceste condiții, România continua să privească cu speranță spre Paris și Londra, atunci un eventual sprijin sovietic era tendențios evitat de guvernul român. Atitudinea Bucureștiului era condiționată de poziția intransigentă a Germaniei față de o eventuală înțelegere sovieto-română. Această poziție a influențat decisiv relațiile dintre România și Uniunea Sovietică. După cum i-a declarat Grigore Gafencu lui William Christian Bullitt, ambasadorul american la Paris, în timpul întâlnirii din 29 aprilie 1939, România nu putea intra într-o înțelegere defensivă cu Uniunea Sovietică. Aceasta din cauză că Hitler îi declarase că, dacă România va intra într-un pact cu Uniunea Sovietică, acesta va fi sfârșitul relațiilor de prietenie dintre Germania și România, iar Germania va ataca imediat România³⁰.

De altfel, guvernul sovietic, în acel moment, era extrem de interesat în menținerea independenței României. La 18 martie 1939, la însărcinarea ministrului de externe lordul Halifax, William Seeds, ministrul britanic la Moscova, a întrebat Kremlinul care va fi poziția URSS în cazul unei agresiuni germane asupra României³¹. M. Litvinov s-a arătat inițial mirat că de asistență sovietică era interesată partea engleză și nu România, care nu s-a adresat direct Uniunii Sovietice. În continuare, el a declarat că URSS era cointerесată în menținerea independenței României și Poloniei, deoarece ocuparea acestora de către Germania ar fi permis armatei germane ieșirea la frontiera de vest a statului sovietic³².

În condițiile unui pericol tot mai mare a penetrației germane în România, Franța și Marea Britanie, după îndelungi tratative diplomatice, acordau la 13 aprilie 1939 garanții politice României³³. Printr-o formulare abilă, garanțiile anglo-

²⁷ DGFP, Series D, vol. V, doc. 227.

²⁸ *Ibidem*, doc. 228.

²⁹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1478.

³⁰ V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, Anexa VII.

³¹ A.A. Ševjakov, *Sovetsko-rumynskie otnošenija i problema evropejskoj bezopasnosti (1932-1939)*, Moskva, Nauka, 1977, p. 302.

³² *Ibidem*.

³³ V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 123.

franceze vizau, însă, doar independența statului român, dar nu și integritatea sa teritorială. În cursul tratatelor tripartite anglo-franco-sovietice privind semnarea unui acord, atât Franța cât și Marea Britanie au dorit ca URSS să se asocieze garanțiilor pe care acestea le oferise României și Poloniei. Partea sovietică a cerut ca aceste țări să se adreseze direct Moscovei sau cel puțin să se declare de acord cu cerințele anglo-franceze³⁴.

Cerințele Uniunii Sovietice n-au întâlnit aprobarea Bucureștiului, care, de altfel, avea rezerve chiar și față de negocierile dintre cele două puteri apusene și URSS. Gr. Gafencu a declarat că România ar fi fost stânjenită dacă Franța și Anglia ar face un pact cu Uniunea Sovietică pentru a proteja România, deoarece un astfel de pact era suficient în sine pentru a provoca Germania să o atace. Însă, ministrul român l-a anunțat pe A. Chamberlain și pe E. Daladier că nu va obiecta dacă Franța și Anglia vor dori să se înțeleagă cu Uniunea Sovietică asupra garanțiilor fără a menționa România³⁵.

La întâlnirea de la Geneva, din 23 mai 1939, cu ministrul britanic lordul Halifax, secretarul ministerului român de externe N. Cretzianu a confirmat, din nou, că România nu dorește să se angajeze într-un sistem legat de asistența Uniunii Sovietice și că guvernul român nu va merge alături de Franța și Marea Britanie la tratativele cu Uniunea Sovietică³⁶. Despre aceasta l-a asigurat regele Carol II și pe ministrul german Fabricius la 6 mai 1939. Suveranul român a declarat că nu va semna nici un acord cu Uniunea Sovietică, iar pentru a evita întâlnirea cu V. P. Potemkin, adjunctul comisarului sovietic de externe, care urma să treacă prin București în Turcia, a părăsit demonstrativ capitala³⁷. La 8 mai 1939, diplomatul sovietic s-a întâlnit cu Gr. Gafencu. V.P. Potemkin a dorit să afle cum privește România tratatul de alianță româno-polonez, luând în considerare situația creată în estul Europei. Ministrul român a declarat că îl percepe ca pe un factor al politicii orientale și nici într-un caz ca instrument împotriva Germaniei³⁸. Aceeași tendință a fost manifestată și de V.V. Tilea, ministrul român la Londra, în timpul discuției avută la 9 mai cu omologul său sovietic I.M. Maiskii. Ultimul a sondat terenul în vederea poziției guvernului român privind necesitatea unei eventuale apropieri dintre cele două țări. V.V. Tilea i-a răspuns că România nu va participa la nici o alianță sau tratative unde va fi implicată URSS, deoarece „nu se poate lega cu Moscova în situația creată”³⁹.

Tratatul dintre cele două puteri, în special cele din august 1939 de la Moscova, au pus din nou problema trecerii armatelor sovietice prin România și Polonia. Șeful delegației sovietice, Vorosilov, a declarat, în cadrul tratatelor

³⁴ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1498.

³⁵ V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, Anexa VIII.

³⁶ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP)*, Series III (vol. V), London, H.M. Stationery Office, 1967, doc. 601.

³⁷ *DGFP*, Series D, vol. VI, doc. 337.

³⁸ *Ibidem*, doc. 375.

³⁹ *DBFP*, series III, vol. V, doc. 435.

de la Moscova, că trecerea trupelor sovietice pe teritoriul polonez și prin România era condiția preliminară a negocierilor, iar dacă ea nu se rezolva pozitiv, el găsea tratativele inutile⁴⁰. Era, însă, cunoscut tuturor părților implicate în tratative că atât Polonia, cât și România se opuneau acestui fapt. Și dacă România s-a opus trecerii Armatei Roșii pe teritoriul său, atunci când situația internațională era încă sub control, sub amenințarea pericolului invaziei germane o acceptare a asistenței sovietice era cu atât mai puțin probabilă. Acest fapt, după cum am văzut mai sus, fusese clar exprimat de cercurile politice de la București. Din acest considerent, în ultimul stadiu al tratativelor anglo-franco-sovietice, poziția României nici n-a mai fost sondată în acest sens⁴¹.

Invocând faptul că problema acordului privind intervenția trupelor sovietice pe teritoriul Poloniei și României nu era soluționată, partea sovietică a dispus întreruperea tratativelor⁴². Se pregătea o cotitură a cursului de politică externă sovietic spre Germania. La 23 august 1939, Joachim von Ribbentrop și V.M. Molotov semnavă la Moscova un tratat de neagresiune între Uniunea Sovietică și Germania, prin anexa căruia Basarabia era declarată sferă de influență sovietică. În condițiile izbucnirii conflagrației mondiale, Kremlinul a crezut oportună transpunerea în practică a înțelegerii din 23 august 1939, înaintând României, la 26 iunie 1940, un ultimatum prin care a cerut cedarea teritoriului dintre Prut și Nistru.

Concluzii

Politica externă a României în perioada interbelică a urmărit consolidarea statului național unitar prin conservarea clauzelor teritoriale și politice stabilite în anii 1919-1923. Aceste eforturi ale statului român nu au fost pe deplin realizate, circumstanțele timpului determinând o repartizare neproportională a presiunilor externe asupra securității frontierelor sale. Dacă frontierele României cu Ungaria și Bulgaria, stabilite prin tratatele de pace de la Trianon și Neuilly, fuseseră fixate în conformitate cu dreptul internațional, frontiera de răsărit a României cu Uniunea Sovietică nu era cu totul recunoscută și nici garantată de către marile puteri. Dacă împotriva eforturilor de revizuire făcute de Ungaria s-a ridicat Mica Înțelegere, iar împotriva unor tendințe similare din partea Bulgariei, în 1934, s-a încheiat Înțelegerea Balcanică, singura apărare contra unei acțiuni sovietice în Basarabia o constituia alianța româno-poloneză din 1921.

Corelată cu ezitarea puterilor aliate de a-și asuma vreun angajament în problema Basarabiei, securitatea frontierelor României era asigurată atâta timp cât raportul politic de forțe stabilit în sud-estul Europei, începând din 1919, nu era tulburat, adică atâta timp cât Germania și Uniunea Sovietică nu erau în situația de a promova o politică activă în acest spațiu. Ambele state au asaltat cu

⁴⁰ Ioan Scurtu, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, București, Semne, 1998, p. 199.

⁴¹ A.A. Ševjakov, *op. cit.*, p. 439.

⁴² M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1513.

diferită intensitate în diferite perioade edificiul sistemului de la Versailles, pentru ca în cele din urmă să-l scufunde.

După anul 1924, când are loc stabilizarea statului sovietic și recunoașterea sa pe plan internațional, puterile europene au înțeles interesele URSS în această problemă și, de aceea, au devenit precaute în a-și asuma vreun angajament față de frontiera de est a României. Acest lucru a fost sesizat și de către presa europeană a vremii care considera că o asistență directă sau indirectă acordată României în problema Basarabiei era privită la Moscova ca un act inamical față de guvernul sovietic. În mediile politice și diplomatice occidentale s-a instaurat percepția că o soluționare diplomatică a problemei Basarabiei devine din ce în ce mai dificilă luând în considerație pretențiile sovietice asupra acestui teritoriu, existând convingerea că, mai devreme sau mai târziu, problema Basarabiei urma să fie rezolvată prin forța armelor.

În contextul ascensiunii Germaniei și a decăderii influenței Franței în relațiile europene la mijlocul anilor 1930, au avut loc multiple încercări ale diplomației românești de adaptare la noile circumstanțe. Fără a abandona vechiul sistem de alianțe care garanta integritatea sa teritorială, România se confrunta cu o presiune constantă și crescândă a influenței germane, fapt ce determina la București o politică de „corectitudine” și „respect” față de factorul german. În asemenea circumstanțe, România devenea tot mai reticentă în a se angaja într-un acord sau înțelegere cu Uniunea Sovietică, considerând că un astfel de gest ar putea irita Germania și provoca reacții neplăcute din partea sa, lucru pe care, de altfel, Berlinul l-a sugerat repetat factorilor de decizie de la București.

La rândul său, pentru a contracara influența germană, Uniunea Sovietică continua să folosească problema Basarabiei pentru a exercita presiuni asupra României în vederea determinării unei politici amicale față de statul sovietic și a obținerii dreptului de trecere a armatelor sovietice pe teritoriul român, în vederea susținerii Cehoslovaciei și amenințării Germaniei cu un război pe două fronturi.

Prin prisma persistenței sovietice în a emite pretenții față de problema Basarabiei și a menținerii sale deschise pe tot parcursul perioadei interbelice, considerăm logică și lipsită de surpriză introducerea Basarabiei în sfera sovietică de influență și acceptul Germaniei de a recunoaște acest fapt în pactul sovieto-german din 1939. Germania a reacționat ținând cont din pretențiile constante ale URSS față de această problemă în perioada interbelică și pentru că nu avea interesul de a provoca Uniunea Sovietică într-o problemă care nu prezenta interes strategic pentru Germania. Aceasta cu atât mai mult cu cât de la Berlin, în diferite perioade care au precedat semnarea pactului, au venit semnale clare că un sprijin german în menținerea securității la frontiera de est a României era improbabil.

DIE BESSARABIEN-FRAGE UND DIE RUMÄNISCH-DEUTSCHEN
BEZIEHUNGEN AM VORABEND DES ZWEITEN WELTKRIEGS
(Zusammenfassung)

Stichworte: Bessarabien; Zwischenkriegszeit; Außenpolitik; Rumänien; Deutschland.

Die rumänische Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit verfolgte als Ziele die Sicherung der territorialen Zugewinne wie die Festigung des politischen Einflusses, die sich aus den Verträgen der Jahre 1919 bis 1923 ergaben. Diese Erfolge des rumänischen Staats waren aber niemals vollständig gesichert, denn die Umstände erforderten flexible Reaktionen auf den Druck von außerhalb auf die neuen Grenzen. In der zu untersuchenden Periode gehörte die Sicherung des internationalen Status' Bessarabiens zu den vordringlichsten Anliegen der rumänischen Diplomatie. Aufgrund ihrer internationalen Implikationen war die bessarabische Frage eines der brennendsten Probleme im Europa nach dem Ersten Weltkrieg, besonders in Hinblick auf die Zähigkeit der Sowjetunion bei ihren Bemühungen um Zurückgewinnung dieses Territoriums. Die sowjetische Diplomatie hat ohne Unterlass sowohl die Zugehörigkeit Bessarabiens zu Rumänien als auch die Gültigkeit der internationalen Verträge, die dies bestätigten, bestritten.

Der Aufstieg Deutschlands und der Verfall des französischen Einflusses in Europa in der Mitte der 1930er Jahre führte zu zahlreichen Versuchen Rumäniens, seine Politik an die neuen Verhältnisse anzupassen. Ohne das alte System, das die territoriale Integrität des Staates garantierte, aufgeben zu wollen, sah sich Rumänien mit einer beständigen Zunahme des deutschen Einflusses und auch Drucks konfrontiert, der Bukarest dazu zwang, dem deutschen Faktor gegenüber eine Politik der „Verbesserung der Beziehungen“ und des „Respekts“ zu betreiben.

Das sowjetischen Beharren auf Bessarabien während der gesamten Zwischenkriegszeit führte, wenig überraschend, dazu, dass Bessarabien deutscherseits der Interessensphäre der Sowjetunion zugeordnet wurde, was dann auch 1939 von Seiten Deutschlands durch den Hitler-Stalin-Pakt anerkannt wurde. Deutschland reagierte dabei nicht nur auf die permanenten sowjetischen Forderungen aus der Zwischenkriegszeit, sondern auch weil es kein Interesse daran hatte, die Sowjetunion wegen einer Angelegenheit, die kein strategisches Interesse für Deutschland darstellte, zu provozieren.

VASILE CIOBANU*

RELĂȚIILE ROMÂNNO-GERMANE DIN PRIMUL DECENIU INTERBELIC REFLECTATE ÎN PRESA SĂSEASCĂ DIN SIBIU

În istoria relațiilor româno-germane din perioada interbelică, tot mai mult cercetată în ultimele decenii, o problemă mai puțin studiată a rămas rolul și locul ocupat de minoritatea germană din România în aceste legături economice, politice și culturale. Întrucât presa minorității germane din România a fost încă prea puțin folosită ca izvor istoric, ne-am propus să urmărim în ce măsură relațiile româno-germane din primul deceniu după 1918 s-au reflectat în coloanele presei săsești din Sibiu. Nu avem în vedere o reconstituire și o analiză a acestor relații, care au fost abordate de autori contemporani (economiști, juriști, oameni politici)¹ și de o serie de istorici ca Ioan Chiper, Emilian Bold, Constantin Buchet, Hans Tonch, Rebecca Heynes, Andreas Hillgruber² ș.a. De amintit sunt și lucrările generale care tratează politica externă a României și cea a Germaniei în această perioadă, ca și istoriografia despre germanii din România în anii interbelici, cu referiri la locul lor în relațiile româno-germane.

* Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.

¹ Hermann Gross, *Deutsch-rumänische Wirtschaftsbeziehungen. Mit einer volkswirtschaftlichen Bibliographie über Rumänien*, Berlin & Leipzig, de Gruyter, 1929; Walter Horwath, *Deutsch-rumänische Beziehungen im Spiegel der Zeitschrift „Țara Bârsei” (1929-1938)*, în „Südost-Forschungen”, 4, 1939, p. 163-172; Heinz Lucas, *Die deutsch-rumänischen Wirtschaftsbeziehungen in neuerer Zeit (bis zum Stande vom 1.02.1939)*, Würzburg, Triltsch, 1940; Florin Codrescu, *Colaborarea economică româno-germană*, București, 1940 ș.a.

² Ioan Chiper, *Atitudinea Germaniei față de problema unirii Transilvaniei cu România (1918-1919)*, în *RdI*, 32, 1978, nr. 11, p. 2065-2074; idem, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*, București, Editura Elion, 2000; Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932). Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război*, Iași, Editura Junimea, 1976; Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar (1919-1933). Economie, diplomatie și geopolitică*, București, ALL Educațional, 2001; Hans Tonch, *Wirtschaft und Politik auf dem Balkan. Untersuchungen in den deutsch-rumänischen Beziehungen in der Weimarer Republik unter besonderer Berücksichtigung der Weltwirtschaftskrise*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Nancy, Lang, 1984; Rebecca Heynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Polirom, 2003; Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile româno-germane 1938-1944*, București, Humanitas, 1994.

Menționăm aici pe Harald Roth, Wolfgang Miede, Johann Böhm, Michael Kroner³ ș.a.

În ceea ce privește presa săsească, există unele abordări⁴, dar socotim utile câteva precizări, deoarece uneori sunt vehiculate informații eronate. Sibiuul avea, în 1920, 32.748 de locuitori, din care 18.218 germani⁵, și era centrul principal al sașilor, iar din 1918, al tuturor germanilor din România, estimați atunci la un milion de locuitori. În 1933 se înregistrau 89 de periodice germane în Transilvania, din care 27 apăreau la Sibiu⁶. În anii '20 din secolul trecut, cele mai importante pentru analiza noastră erau cotidienele „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” și „Deutsche Tagespost”, revistele „Ostland” (1919-1920 și 1926-1931) și „Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien” (1921-1927). Celelalte erau publicații profesionale (pentru agricultură, comerț, meserii) sau științifice. Cotidienele aveau un tiraj de câteva mii de exemplare și o ținută grafică asemănătoare cu aceea a unor ziare din Occident. Rolul presei săsești era clar exprimat într-un articol din 1919: a informa și a forma opinia publică, a exprima atitudinea sașilor față de problemele cu care se confruntă societatea⁷. Publicațiile săsești erau chemate să respecte o disciplină riguroasă, să nu depășească indicațiile conducerii poporului. Atunci când ziarul „Grosskokler Bote” din Sighișoara a cerut ca articolele să reflecte poziția autorilor lor, a fost admonestat de „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” pentru încălcarea disciplinei naționale și i se atrăgea atenția că aceste ziare nu erau citite numai de sași, deci nu erau scrise numai pentru ei⁸.

Presa săsească sibiană a avut un rol de instrument al conducerii sașilor, chiar a tuturor germanilor din România. „Deutsche Tagespost” avea de altfel, din iunie 1919, subtitlul „ziar național pentru germanii din România Mare” (Allgemeine Volkszeitung für das Deutschtum in Grossrumänien) pe care din 1926 l-a preluat „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, cele două gazete unificându-se. Ambele erau proprietatea unor societăți pe acțiuni și au primit sprijin

³ Harald Roth, *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 1994; Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933*, Ippesheim, Verlag des Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas, 1993; idem, *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933-1940*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, Lang, 1999 ș.a.

⁴ *Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur Rumäniendeutschen politischen Publizistik*, herausgegeben von Eduard Eisenburger und Michael Kroner, Cluj-Napoca, Dacia, 1977; Vasile Ciobanu, *Presa săsească în perioada 1919-1944*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai Ephemerides”, 44, 2000, nr. 1, p. 87-114; Paul Șeulean, *Die deutsche Presse der Zwischenkriegszeit in Klausenburg / Cluj, Hermannstadt / Sibiu und Temeswar / Timișoara*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 51, 2008, p. 61-94 ș.a.

⁵ „Telegraful Român”, Sibiu, LXIX, nr. 1, 1/14 ianuarie 1921, p. 3.

⁶ Elena Dunăreanu, Mircea Avram, *Presa sibiană în limba germană (1778-1970)*, Sibiu, Biblioteca Județeană „Astra”, 1971, p. 105-106.

⁷ „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” (în continuare, SDT), Sibiu, an 46, 1919, nr. 13.824, 5 aprilie 1919.

⁸ Idem, nr. 13.953, 12 septembrie 1919.

financiar de la Berlin. Conducătorii sași din anii '20 (Rudolf Brandsch, Hans Otto Roth, Adolf Schullerus) au publicat în aceste periodice opiniile lor, inclusiv față de politica externă. În aceste foi apăreau și demersurile parlamentarilor germani din România, care abordau uneori și politica externă a țării. Aceste publicații au avut și jurnaliști de talie europeană, ca Emil Neugeboren, Fritz Klein, Fritz Theil, Hermann Plattner, Oskar Kraemer ș.a., care au ridicat nivelul presei săsești. De altfel, Fritz Klein a ajuns la Berlin și a devenit, în 1924, redactor-șef al cotidianului „Allgemeine Deutsche Zeitung”, cel mai mare ziar din Capitala Germaniei⁹.

Aproximativ aceasta este „oglanda” în care încercăm, în continuare, să vedem care era atitudinea elitei săsești față de politica externă germană și română, față de relațiile româno-germane din anii '20. Evident, presa a fost și este un izvor istoric ale cărei informații erau menite să fie cunoscute și de toate părțile unui sistem politic, și nu ne oferă informațiile primare aflate în documente.

În 1918-1919 poziția politică a sașilor era foarte complicată. Elita lor politică a considerat necesară adeziunea la unirea Transilvaniei cu România și a votat proclamația *Către poporul nostru* (An unser Volk), prin care se considera „un membru al Regatului Român” (als Glied des rumänischen Reiches)¹⁰, solicitând dreptul de a-și păstra identitatea. Sașii intrau într-un stat care se afla în război cu Germania, țara-mamă pentru ei. Această situație a fost evidențiată și de Conferința de Pace de la Paris, ale cărei lucrări s-au deschis în 18 ianuarie 1919. Noua patrie (Heimatland), România, făcea parte din tabăra învingătorilor, iar Germania, țara-mamă (Mutterland), era marea învinsă. Mai mult, trupele Kaiserului Wilhelm ocupaseră cea mai mare parte a Regatului Român în anii 1916-1918 și populația nu le păstra o amintire frumoasă¹¹.

Din articolele ziarelor săsești sibiene nu aflăm însă de existența acestor preocupări, deși unele documente atestă îngrijorarea anumitor cercuri săsești. La începerea Conferinței de Pace, presa aștepta ca aceasta să țină cont de „egalitatea tuturor popoarelor”, să aibă în vedere „apărarea minorităților naționale”. În general se puneau mari speranțe în Conferința Păcii, într-o lume mai dreaptă. Conducerea sașilor a intenționat să trimită la Paris o delegație, pentru a cere luarea în considerare a drepturilor poporului săsesc. S-a anunțat apoi că doar

⁹ R. Kisch, *Fritz Klein und die DAZ, die sein Schicksal wurde*, în „Südostdeutsches Vierteljahresblätter”, 25, 1976, nr. 1, p. 10.

¹⁰ Ioan Scurtu și Liviu Boar (coord.), *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 127.

¹¹ Emil Răcilă, *România în Primul Război Mondial: situația economică, social-politică și administrativă din teritoriul vremelnic ocupat: 1916-1918*, București, Editura Ager Economistul, 2005, *passim*; idem, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial 1916-1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, *passim*; I. Ciupercă, *O dimensiune tragică a agregării României în Marele Război: ocupația germană (1916-1918)*, în *Istoria – o meditație asupra trecutului*, Iași, Tipo Moldova, 2001, p. 365-382; Constantin I. Stan, Valeriu Nicolescu, *Ocupația germană în județul Buzău (decembrie 1916 – octombrie 1918)*, în „Mousaios”, Buzău, 5, 1999, p. 271-293 ș.a.

Rudolf Brandsch, fost deputat în parlamentul maghiar, va fi chemat la Paris de către Alexandru Vaida-Voevod, reprezentantul Consiliului Dirigent al Transilvaniei în delegația României, dar liderul sas nu a mai fost solicitat¹². Redactorul-responsabil al „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Hermann Plattner, constata, în februarie 1919, că cea mai grea misiune a Conferinței era să decidă asupra apartenenței statale a diferitelor teritorii rezultate în urma descompunerii imperiilor. Autorul recunoștea contribuția României pe frontul de est și pe cel de vest (prin împiedicarea diviziilor germane să plece la Verdun), dar constata că toți micii aliați solicitau sprijinul Antantei, uneori pentru același teritoriu, și conchidea că „s-a sfârșit cu Antanta”¹³.

Ziarele săsești sibiene au arătat același interes pentru soarta Germaniei, publicând multe informații, știri, relatări despre dificultățile economice și despre viața politică, dar mai ales despre tratamentul aplicat delegației germane la Paris¹⁴. Cele două cotidiane sibiene au publicat și condițiile din tratatul de pace și mai ales au scris despre reacțiile de protest ale liderilor politici din Germania¹⁵. În iunie 1919, Hermann Plattner considera că împotriva păcii se ridica un curent în întreaga lume. El credea chiar că „și-n patria noastră domnește convingerea că această pace România n-o va putea semna niciodată”¹⁶. Redactorii foilor sibiene au scris cu compasiune și înțelegere pentru tragedia prin care trecea țara-mamă. Ele s-au comportat ca adevărate foi germane¹⁷.

În același timp, elita săsească a susținut ideea recunoașterii unirii între-gului Banat cu România, având în vedere interesele șvabilor bănățeni, care coincideau cu cele ale românilor¹⁸.

Elita săsească a apreciat că în Germania rezistența împotriva Dictatului de la Versailles a fost slăbită și de acțiunea spartakiștilor. Apariția focarului bolșevic în Ungaria și acțiunea armatei române pentru stingerea lui a găsit aprobarea și susținerea sașilor. În iulie 1919, Hermann Plattner scria: „Niciodată încă n-a fost poziția noastră așa clară ca în aceste zile, când la Tisa s-a luptat pentru patria noastră transilvăneană”¹⁹. Cu atât mai mare era satisfacția, cu cât în armata română au luptat și sași²⁰. Mai mult, se aprecia că Anglia și celelalte

¹² Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare, DJSAN), Colecția Brukenthal E.I. 1-4, nr. 32, f. 99-105, Raportul lui Hans Otto Roth către Consiliul Național German-Săsesc despre călătoria delegației săsești la București pentru a preda hotărârea adunării săsești de la Mediaș, prin care sașii aveau la unirea Transilvaniei cu România.

¹³ SDT, nr. 13.777, 8 februarie 1919.

¹⁴ Idem, nr. 13.854, 14 mai 1919.

¹⁵ Idem, nr. 13.864, 27 mai 1919.

¹⁶ Idem, nr. 13.888, 27 iunie 1919, p. 1.

¹⁷ Idem, nr. 13.904, 4 iulie 1919.

¹⁸ Idem, nr. 13.800, 7 martie 1919; nr. 13.780, 21 februarie 1919; nr. 13.885, 24 iunie 1919 ș.a.; William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, Temeswar, Editura Facla, 1980, p. 84-106.

¹⁹ SDT, nr. 13.910, 24 iulie 1919.

²⁰ Otto Folberth, *Der rumänische „Theißfeldzug” gegen Räteungarn im Jahre 1919 und die Siebenbürger Sachsen*, în „Südostdeutsches Archiv”, 9, 1966, p. 220-228.

mari puteri ar trebui să recunoască aportul României la stoparea bolșevismului în Sud-Estul Europei²¹. În august 1919, Hermann Plattner condamnă atitudinea marilor aliați ai României care n-au apreciat corect rolul său în înfrângerea Ungariei Sovietice²².

Ziarele săsești au relatat, preluând din cele românești, despre nemulțumirea din țară față de amestecul în problemele interne ale României prin condiționările care însoțeau Tratatul de pace cu Austria (libertatea tranzitului mărfurilor marilor aliați prin România, unele concesiuni pentru exploatarea unor materii prime)²³. Marile Puteri nu mai puteau fi însă condamnate de ziarele săsești și pentru că impuneau României semnarea Tratatului pentru protecția minorităților naționale, în care sașii și secuii erau menționați expres²⁴. În consecință, deputatul Hans Otto Roth, care avea o rubrică de analiză politică („Orizont politic” – „Politische Rundschau”) în revista lunară „Ostland”, scria, în iulie 1919, că era vorba de un tratat al statelor succesorale de pe teritoriul monarhiei austro-ungare pentru apărarea reciprocă a minorităților. El susținea, deci, că nu era o lezare a suveranității statului român, așa cum scria toată presa românească. H.O. Roth considera că guvernul român ar trebui să accepte tratatul, deoarece în viitor România va fi atacată de statele vecine din cauza minorităților, dacă acestea nu vor fi corect tratate²⁵. El intuia astfel o situație pe care a folosit-o, mai târziu, și Germania.

H.O. Roth și ziarele săsești au respins politica de alianțe a României din 1920-1921. Liderul sas făcea o analiză politică riguroasă a alianței central-europene preconizată de Take Ionescu încă din toamna anului 1918, care reunea: România, Grecia, Iugoslavia, Cehoslovacia și Polonia²⁶. Această alianță ar fi fost subordonată Franței, de care Take Ionescu era foarte apropiat. Franța ar fi urmărit să folosească acest bloc împotriva Rusiei, argumentul fiind atacul Poloniei împotriva Rusiei Sovietice. România, continua H.O. Roth, n-avea interes în alianța cu Polonia care avea conflicte atât cu Rusia, cât și cu Germania. Ca un adevărat profet, liderul sas, în vârstă de 30 de ani atunci, afirma în august 1920: „În problema relațiilor germano-ruse stă viitorul păcii europene”²⁷. România, continua el, ar trebui să caute aliați între statele care erau împotriva Rusiei. Ajungând cu analiza sa la relațiile româno-germane, constata că acestea erau „prea puțin serios tratate”²⁸. Pe bună dreptate el făcea această apreciere și arăta că poziția Germaniei față de Rusia era hotărâtoare pentru România. Deputatul sas încheia: „Dacă Germania rămâne dușmanul Rusiei ca

²¹ SDT, nr. 13.925, 10 august 1919.

²² Idem, nr. 13.934, 21 august 1919.

²³ Idem, nr. 13.884, 23 iunie 1919.

²⁴ *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, Gesammelt und bearbeitet von Ernst Wagner, 2. durchgesehene und erweiterte Auflage, Köln, Wien, Böhlau, 1981, p. 272-275.

²⁵ „Ostland”, Sibiu, I, nr. 2, iulie 1919, p. 89-90.

²⁶ Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 42-44.

²⁷ „Ostland”, II, 1920, primul număr din august, p. 588.

²⁸ *Ibidem*, p. 589.

înainte de război, este aliatul natural al României. Dacă ea trece la relații amicale cu Moscova, aceasta are mari consecințe politice pentru pacea Europei. În acest caz n-ar fi înțelept pentru România să fie aliat cu un adversar al ambelor state”²⁹.

În consecință, coaliția central-europeană concepută de Take Ionescu ar fi dus România în situația de a fi adversar atât cu Germania, cât și cu Rusia³⁰. Drept urmare, H.O. Roth a respins o asemenea formulă politică, demonstrând o perspicacitate remarcabilă. El a dat dovadă de adevărate calități de analist politic profesionist cu asemenea considerații.

În mod firesc, elitele sașilor doreau ca noua lor patrie să fie un stat cu stabilitate politică și prosperitate economică, cu relații economice și politice strânse cu Germania. De puterea patriei-mame (Mutterland) depindea și posibilitatea ei de a-i proteja pe germanii din România (devenită patrie, dar Vaterland, în germană), fapt ce-i determina pe aceștia să susțină campania guvernelor de la Berlin împotriva Tratatului de la Versailles. Astfel, liderii sași ajungeau uneori în poziții politice delicate, reflectate și în presă. Ei au continuat să conteste și alianța care s-a înfăptuit în 1920-1921, între România, Cehoslovacia și Iugoslavia. Aceasta își propunea să militeze pentru respectarea tratatelor de pace, împotriva revizuirii lor, pentru apărarea granițelor celor trei state aliates³¹. Ziarele săsești au considerat, și pe bună dreptate, că Mica Înțelegere era la dispoziția Franței, că România putea ajunge în conflict cu Germania din cauza alianței cu Cehoslovacia³². În același timp, ziarele și liderii sași Rudolf Brandsch, H.O. Roth ș.a. au repetat că deși, ca germani, susțineau interesele Germaniei și se pronunțau împotriva „Diktatului” de la Versailles, ca cetățeni români erau loiali statului român. Într-o conferință din 1923, H.O. Roth sublinia că germanii din România nu sunt iredentiști, deoarece „le lipsesc condițiile național-politice și geografice”³³, întrucât Germania nu se învecina cu România.

Liderii germanilor din România, ca și presa săsească și unii oameni politici români, erau convinși de necesitatea reluării relațiilor economice și politice cu Germania, atât înainte cât și după semnarea Tratatului de la Versailles. La rândul său, și guvernul german dorea restabilirea relațiilor cu România. Reluarea și dezvoltarea acestor relații era însă împiedicată de probleme economice rămase de pe urma stării de război și a ocupației militare germane în Vechiul Regat: emisiunea biletelor Băncii Generale Române, executarea anticipată a Tratatului de la București, depozitele de aur de la Berlin și

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933*, p. 52-53.

³¹ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968, p. 45-65; Milan Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei 1920-1939. Momente și semnificații*, București, Editura Politică, 1979, p. 23-24.

³² Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933*, p. 53.

³³ Hans Otto Roth, *Ideologia și tendințele politice ale minorității germane*, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită de Petre Dan, București, f.a. [1996], p. 332.

problema reparațiilor (Reparationsproblem)³⁴. Aceste probleme erau agravate de faptul că politica externă a României de după Marele Război s-a bazat în continuare pe prietenia cu Anglia și Franța, alături de care se realizase România Mare. Apărarea și consolidarea statului național român întregit era văzută de guvernele de la București prin rămânerea alături de aceste Mari Puteri.

Presa săsescă sibiană a contestat însă această direcție a politicii externe românești din trei motive: economic, politic și cultural. Interesele economice ale sașilor cereau ca legăturile economice normale cu Germania să fie reluate imediat după război, deoarece băncile, fabricile, comerțul și agricultura lor aveau de pierdut datorită acestei întreruperi. Vama și alte taxe sau măsuri care îngreunau legăturile economice ale sașilor cu Republica de la Weimar erau mereu contestate de toate publicațiile săsești consultate. Sașii exportau în Germania produse ale agriculturii și importau pentru uzul propriu sau pentru desfacere în alte regiuni ale României produse industriale germane. România, aflată în plină reconstrucție, avea nevoie de asemenea mărfuri pentru care sașii erau cunoscuți drept furnizori în spațiile de la sud și est de Carpați încă din Evul Mediu. După 1918, ei și-au făcut planurile de extindere a comerțului lor în România Mare și de aici vehemența tonului din unele articole care acuzau guvernele românești de incompetență și corupție, în cazul obținerii aprobărilor necesare pentru operațiunile de import-export³⁵. Uneori, la aceste proteste s-au asociat cercuri economice românești interesate și partidele politice din opoziție, de obicei Partidul Național Român, Partidul Țărănesc, după 1926 Partidul Național-Țărănesc. Aici trebuie menționat că Rudolf Brandsch și ziarul său, „Deutsche Tagespost”, au susținut alianța Partidului German cu Partidul Național Român, autorul Rezoluției de la Alba Iulia care cuprindea prevederi cu drepturi largi pentru minorități, în timp ce Hans Otto Roth și „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” au dus o politică de alianțe electorale cu partidele politice aflate la guvernare, încercând astfel să obțină satisfacerea dezideratelor lor, inclusiv primirea unor permise de import/export din/în Germania. Din aceste motive, uneori s-a ajuns la polemici cu ziarele românești, care acuzau sașii de pangermanism, de acte neloiale față de statul român, și chiar de susținere a revizionismului³⁶.

Pe plan cultural, tergiversarea normalizării relațiilor economice româno-germane și atitudinea fermă antirevizionistă a României aduceau de asemenea daune vieții culturale a germanilor din România. Schimburile de conferențieri, de formațiuni artistice (trupe de teatru, orchestre), de publicații și cărți³⁷ erau îngreunate în lipsa unor relații româno-germane prietenești sau cel puțin normale. În 1926 a avut loc o dezbatere despre înfruntarea dintre influența culturală

³⁴ Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar*, p. 22-24.

³⁵ Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 68-75.

³⁶ „Der Auslanddeutsche”, Stuttgart, anul IX, nr. 20, 1926, p. 646; „Telegraful Român”, LXXIV, nr. 79, 15 noiembrie 1926.

³⁷ „Der Auslanddeutsche”, anul IX, nr. 20, 1926, p. 646-647.

franceză și cea germană în România. Participanții, episcopul Friedrich Teutsch, liderul politic Rudolf Brandsch, dr. Konrad Nussbächer, redactor al revistei „Ostland”, au subliniat că era vorba de o adevărată luptă, în care germanii din România puteau avea un aport deosebit, contribuind la răspândirea cărților germane, la organizarea unor turnee muzicale și teatrale³⁸. În anii '20 au existat situații în care unele acțiuni culturale au fost compromise din cauza refuzului vizei de intrare în țară a unor persoane. Astfel, interzicerea turneeleor teatrale străine în România, la un moment dat, a dus la înființarea Teatrului German de la Sibiu (1933)³⁹. De asemenea, la începutul anilor '20 din Germania au venit mii de copii în Transilvania, în vacanțele de vară, pentru a se revigora, pentru a fi hrăniți mai bine, întrucât criza alimentară luase proporții în primii ani ai Republicii de la Weimar. Copiii erau găzduiți în familii de sași și șvabi din sate și orașe, stabilindu-se astfel legături durabile între minoritatea germană din România și țara-mamă, nu doar la nivelul elitei, ci și al unor categorii socio-profesionale largi⁴⁰. La un moment dat, în vara anului 1924, autoritățile române nu au mai acceptat asemenea transporturi de copii din Germania. Cu toate intervențiile politice întreprinse pentru deblocarea acțiunii de către președintele Partidului German, Hans Otto Roth, guvernul român nu a cedat. Un funcționar al Ligii Culturale a Germanilor din România (Kulturamt der Deutschen in Rumänien), care se ocupa de organizarea plasării copiilor în familii, aprecia că interdicția se datora influenței unei puteri străine: Franța⁴¹. Liderul Ligii amintite, Richard Csaki, informa Asociația pentru Germanii din Străinătate (Verein für das Deutschtum im Ausland) că acțiunea va fi reluată în anii următori⁴². Au intervenit însă ambasadorul german Hans von Freitag și Crucea Roșie Germană. Guvernul român și-a dat acordul și în toamna anului 1924 au fost aduși în Transilvania, pentru câteva săptămâni, 300 de copii din Germania⁴³. În anii următori acțiunea nu a mai fost reluată, în pofida cererilor trimise din Germania. Germanii din România trebuiau să-i ajute pe conaționali din Basarabia, loviți de secetă în 1926⁴⁴.

Motivația politică a dorinței de normalizare și detensionare a relațiilor româno-germane este cel mai mult prezentă în presa săsească a anilor '20 și în acest fel este cea mai cunoscută. Germanii din România au cerut în mod constant să li se accepte dreptul la germanitate (Deutschtum), dar după 1918 au apărut nemulțumiri pentru că n-au fost aplicate prevederile Rezoluției de la Alba Iulia privind drepturile colective ale minorităților, pentru că ajutoarele de

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor*, p. 395-398.

⁴⁰ DJSAN, fond Liga Culturală a Germanilor din România, dosar 2, 1923, f. 525-529, 725, 927, 934, 936, 1245, 1667; dosar 3, 1924, f. 68, 187, 367-369, 873, 1067; *SDT*, an 50, nr. 15.022, 29 iunie 1923, p. 3; „Banater Zeitung”, Timișoara, an 5, nr. 167, 22 ianuarie 1997.

⁴¹ DJSAN, fond Liga Culturală a Germanilor din România, dosar 3, 1924, f. 708, 731-732.

⁴² *Ibidem*, f. 627, 634.

⁴³ *Ibidem*, f. 43-44, 518, 1067; dosar 4, 1924, f. 10-12, 25-26.

⁴⁴ Idem, dosar 5, 1925, f. 11-12; dosar 7, 1926, f. 577-578.

la stat pentru învățământul săsesc era insignifiantă, pentru că reforma agrară a expropriat suprafețe întinse de la Biserica Evanghelică și de la Universitas Saxonum⁴⁵ etc. Elita politică săsească a exprimat deseori în presă aceste nemulțumiri. Drept urmare, era dorită o Germanie revenită în rândul marilor puteri, care să poată impune guvernelor României protecția sa asupra germanilor cetățeni români. Pe de altă parte, sentimentul apartenenței la o mare națiune, al mândriei naționale, nu le era străin sașilor, elitei lor, instruită, în marea ei majoritate, în Germania.

Guvernele de la Berlin au căutat să folosească minoritatea germană în relațiile cu România, cu care doreau legături cât mai strânse. Dar contribuția acestei minorități la reluarea relațiilor, la încheierea acordului comercial româno-german din 10 noiembrie 1928, a fost destul de redusă, după cum se poate deduce din presă. Articolele din ziarele săsești, intervențiile unor parlamentari nu au putut fi un factor important, care să determine guvernele de la București să normalizeze mai repede legăturile economice cu Republica de la Weimar. Protestele elitei săsești în ziare împotriva politicii României față de Germania nu au fost luate în seamă decât într-o mică măsură de miniștrii de externe Take Ionescu, I. Mitileneu, I. G. Duca și N. Titulescu. Mai curând a putut irita cercurile guvernamentale atitudinea de compătimire a Germaniei, de susținere a intereselor sale în presa săsească. Semnarea Tratatului de cooperare sovieto-german de la Rapallo (16 aprilie 1922), prin care cele două părți reluau relațiile diplomatice și își acordau clauza națiunii celei mai favorizate, a fost salutăată în ziarele săsești sibiene. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” scria că tratatul marca „sfârșitul dictatului peste Europa”, că acordul era începutul revenirii Germaniei, care, prin acest act, făcea un pas spre independență, după ce până atunci fusese dirijată de învingători⁴⁶. Mai mult, se afirma că Germania „a spart gheața” și că adversarii Rusiei erau obligați să urmeze exemplul dat și să reia relațiile cu sovieticii⁴⁷. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” își exprima speranța că, după acest acord, Germaniei i se deschideau noi perspective economice, de care vor beneficia și întreprinderile săsești⁴⁸. Aceste informații și comentarii își găseau loc, de obicei, pe prima pagină a cotidianului, în articolul editorial.

Invadarea Ruhr-ului, în ianuarie 1923, de către trupe franceze și belgiene comandate de generalul Degoutte⁴⁹, a produs la Sibiu un val de indignare împotriva imperialismului francez⁵⁰. Ziarele săsești au sesizat și un aspect pozitiv al invaziei: solidaritatea germanilor care au trecut la rezistența pasivă, generând

⁴⁵ Rudolf Brandsch, *Drei Jahre Grossrumänien*, în „Deutsche Politische Hefte aus Großrumänien”, Sibiu, I, 1921, nr. 1, p. 2-7; Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933*, p. 81-87.

⁴⁶ SDT, nr. 14.667, 22 aprilie 1922, p. 1.

⁴⁷ Idem, nr. 14.666, 21 aprilie 1922, p. 1.

⁴⁸ Idem, nr. 14.668, 23 aprilie 1922, p. 1; nr. 14.671, 27 aprilie 1922, p. 1.

⁴⁹ Pierre Gaxotte, *Histoire de l'Allemagne*, Paris, Flammarion, 1975, p. 620-621.

⁵⁰ SDT, nr. 14.887, 14 ianuarie 1923, p. 1.

admirația sașilor. Conducătorii francezi au fost blamați pentru violarea granițelor germane și pentru că după ce au dat Poloniei bogățiile naturale din Silezia Superioară, acum luau și cărbunele din Ruhr, lăsând Germania fără nici o posibilitate de dezvoltare⁵¹.

Conferința economică de la Londra, care a adoptat Planul Dawes, a adus o nouă reglementare a reparațiilor germane⁵². Ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” a publicat o serie de *Scrisori pariziene*, de la un corespondent aflat în Franța, în care cititorii erau informați despre noul aranjament financiar, favorabil Republicii de la Weimar. „Germania vrea să plătească, dar nu poate da mai mult decât are”, era concluzia acestei serii de reportaje⁵³.

Înțelegerea economică a fost completată de una politică, în octombrie 1925, realizată la Locarno, în Elveția. Garantarea frontierei dintre Germania, Franța și Belgia a fost primită cu entuziasm de opinia publică europeană, deși granițele răsăritene ale Germaniei, cu Cehoslovacia și Polonia nu erau garantate⁵⁴. De această dată, presa săsească a fost rezervată, socotind că acordurile de la Locarno reparau, în parte, nedreptatea Diktatului de la Versailles. Aceste acorduri ar fi fost rezultatul dorinței de pace a Germaniei⁵⁵, care își rezerva dreptul de a acționa la granița de est, dar pe cale pașnică. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” a scris deschis că această schimbare însemna libertatea în relațiile cu Austria și revenirea coridorului polonez, a Danzig-ului și a Sileziei Superioare la Germania⁵⁶. Pe de altă parte, aranjamentul de la Locarno este privit ca o altă cedare germană în fața intereselor britanice de a păstra echilibrul puterilor în Europa. Germania ar fi făcut, așadar, un nou sacrificiu, singurul avantaj obținut fiind imposibilitatea unei noi acțiuni în forță, ca în Ruhr. Față de această situație, se arăta în aceste articole, Europa nu era recunoscătoare, ci menținea demilitarizarea în Germania, îngrădirile în industrie și comerț, controlul țării de către puterile inamice⁵⁷. Într-un alt articol se mergea și mai departe, apreciindu-se că acordurile de la Locarno erau un pas în direcția revizuirii Tratatului de la Versailles. Încheierea articolului este șocantă: „Dacă pergamentul de la Locarno nu este mult mai bun decât Dictatul de la Versailles, în viitorii 6 ani, documentul de la Locarno se va transforma într-un petic de hârtie fără valoare, cum este astăzi Tratatul de la Versailles”⁵⁸. Deci, în aprecierea cotidianului săsesc, principalul tratat din sistemul Versailles devenise deja un petic de hârtie.

⁵¹ Idem, an 50, nr. 14.887, 14 ianuarie 1922; nr. 14 892, 20 ianuarie 1922.

⁵² Pierre Gaxotte, *op. cit.*, p. 628-629; Emilian Bold, *Diplomația de conferințe. Din istoria relațiilor internaționale între anii 1919-1933 și poziția României*, Iași, Editura Junimea, 1991, p. 100-130.

⁵³ *SDT*, nr. 15.253, 2 aprilie 1925, p. 2.

⁵⁴ Emilian Bold, *Diplomația de conferințe*, p. 131-169; Pierre Gaxotte, *op. cit.*, p. 629-630.

⁵⁵ *SDT*, nr. 15.693, 20 octombrie 1925.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Idem, nr. 15.703, 31 octombrie 1925, p. 2.

⁵⁸ Idem, nr. 15.700, 28 octombrie 1925, p. 1.

Pentru România, consecințele unor asemenea aprecieri însemnau punerea sub semnul întrebării a hotarelor sale, pe atunci de curând recunoscute internațional prin sistemul de tratate versaillez. În acest context este foarte importantă luarea de poziție publicată în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” a lui Rudolf Brandsch, deputat de Sibiu, președintele Uniunii Germanilor din România. El arăta că tratarea Germaniei ca mare putere după Locarno avea urmări însemnate în Europa. Astfel, Republica de la Weimar va putea să se intereseze mai îndeaproape de soarta minorităților germane din țările successorale, între care se afla și România. Prin acordurile de la Locarno, aprecia liderul minorității germane, s-au întărit „sentimentul național al germanilor” și pozițiile acelorora dintre ei trăind în afara Germaniei, care nu se puteau obișnui cu situația lor de minoritari. R. Brandsch respingea însă tendința Germaniei de amestec în problemele minorităților germane. El afirma că aceste minorități nu se puteau implica în luptele politice dintre partidele din patria-mamă și scria că nici „partide politice din Germania nu au dreptul să se amestece în treburile germanilor din România”⁵⁹.

În pofida entuziasmului pentru „spiritul locarnian” al împăcării, opinia publică și presa românească priveau cu îngrijorare evenimentele și consecințele lor, înaintarea Germaniei spre răsărit vizând și România, amenințându-i integritatea teritorială⁶⁰. În aceste condiții, tonul ziarelor săsești nu se deosebea de cel al presei din Republica de la Weimar.

A urmat admiterea Germaniei în Liga Națiunilor, întârziată de Franța, după cum scria „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”⁶¹. Cotidianul a prezentat dezbaterile din forul de la Geneva și pozițiile diferitelor state în problema admiterii Germaniei. Atitudinea Germaniei era socotită demnă, deoarece a respins orice condiții pentru aderare⁶², așteptând ca „puterile locarniene să-și respecte promisiunea de a o accepta în Ligă”⁶³. Același ziar socotea că intrarea Germaniei în Ligă, la 4 septembrie 1926, era o „reparație morală”, era recunoașterea statutului de mare putere. Pentru sași era o victorie, o îndeplinire a dorinței de a revedea patria-mamă între marile puteri. România a susținut admiterea Germaniei în Ligă, în speranța că revizionismul său va fi supus reglementărilor forului de la Geneva⁶⁴.

Pentru a nu-și supăra aliatul sovietic, care putea considera că guvernul de la Berlin se îndepărta de Moscova, Germania a încheiat un nou tratat cu URSS,

⁵⁹ Idem, an 54, nr. 16.055, 1 ianuarie, 1927, p. 1-2, articolul semnat de Rudolf Brandsch, *Deutsche Volksgemeinschaft und Locarno*.

⁶⁰ „Adevărul”, București, nr. 38, nr. 12.827, 7 octombrie 1925, nr. 12.838, 20 octombrie 1928; „Patria”, Cluj, an VII, nr. 223, 14 octombrie 1925; „Lupta”, București, an IV, nr. 1162, 21 octombrie 1925.

⁶¹ *SDT*, nr. 15.821, 29 martie 1926, p. 1.

⁶² Idem, nr. 15.818, 25 martie 1926, p. 1.

⁶³ Idem, nr. 15.821, 29 martie 1926, p. 1.

⁶⁴ Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor 1919-1929*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, p. 179.

în 24 aprilie 1926⁶⁵, pe care „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” îl explică prin prisma intereselor economice ale Europei, care ar fi avut nevoie de resursele sovietice⁶⁶. Mai mult, se aprecia că Rusia „este o țară bogată, cu un mare potențial material și uman, prezența ei în Europa fiind o condiție necesară a relansării europene”⁶⁷.

România, îngrijorată de consecințele noului tratat, a decis să adopte aceeași atitudine ca și aliații săi⁶⁸. Încheierea tratatului a dus la încordarea relațiilor între Berlin și București. De această dată, ziarele săsești scriu și despre poziția României: este reluată o declarație a lui C. Diamandy, reprezentantul României la Paris, prin care se exprima îngrijorarea față de nerespectarea *statu-quo*-ului în Europa și a Tratatului de la Versailles, demersul Germaniei fiind considerat „cel puțin straniu”. Berlinul a cerut explicații printr-o telegramă, dar Bucureștiul a infirmat primirea notei. Aceste momente tensionate au fost prezentate detaliat de „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, îngrijorat de tensiunea apărută brusc în relațiile româno-germane⁶⁹.

Anii 1927-1928 în relațiile româno-germane au fost mai puțin agitați, deoarece se ajunge la o normalizare a relațiilor economice, în urma unor tratative intense, urmărite cu atenție de presă. În 19 martie 1928, „Allgemeine Deutsche Zeitung” din Berlin a publicat o ediție specială, dedicată relațiilor româno-germane. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” l-a imitat în 24 noiembrie 1928, reproducând și fragmente din articolele ziarului berlinez⁷⁰. Acum s-au purtat tratative la Berlin, relatate pe larg în presa săsească. Cititorii au fost informați despre atmosfera negocierilor de la Berlin, despre textul acordului financiar, semnat în 10 noiembrie 1928⁷¹. Normalizarea relațiilor era astfel așezată pe baze temeinice⁷².

În concluzie, anii 1919-1928 în relațiile româno-germane au fost marcați de tensiune, dar și de intense negocieri, vizând în primul rând domeniul economic. Presa săsească sibiană s-a arătat interesată de acest subiect și l-a prezentat frecvent în coloanele sale. Cele mai multe sunt notele și știrile despre neajunsurile create în viața economică săsească de lipsa unor înțelegeri și acorduri comerciale româno-germane. În editoriale și în alte articole s-a cerut chiar favorizarea acestor relații, dar ele au fost grevate de moștenirea grea a războiului, de statutul diferit la Conferința de Pace al celor două țări și mai apoi de revizionismul Germaniei. În pofida acestor dificultăți, din paginile publicațiilor consultate reiese că între România și Germania au existat în anii '20

⁶⁵ Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României 1919-1940*, București, Humanitas, 1991, p. 207.

⁶⁶ *SDT*, nr. 15.846, 25 aprilie 1926, p. 1.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar*, p. 141.

⁶⁹ *SDT*, nr. 15.846, 25 aprilie 1926, p. 1.

⁷⁰ *Idem*, nr. 16.621, 24 noiembrie 1928, p. 1.

⁷¹ *Idem*, nr. 16.599, 30 octombrie 1928, nr. 16.613, 16 noiembrie 1928, p. 1.

⁷² Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar*, p. 149.

schimburi economice, bancare, culturale, al căror volum a crescut de la un an la altul, în 1928 încheindu-se și o înțelegere financiară, favorabilă dezvoltării legăturilor româno-germane pe multiple planuri. Pe baza informațiilor din ziarele cercetate este dificil de apreciat dacă sașii au exercitat un rol decisiv în relațiile româno-germane. Ei au avut însă un aport important în reluarea și dezvoltarea relațiilor dintre România și Germania, având în vedere rolul oricărei minorități de punte în relațiile dintre două state și interesul său ca aceste legături să fie cât mai ample și să poată juca un rol activ în formele concrete ale schimburilor. Bunele relații româno-germane favorizau păstrarea și dezvoltarea legăturilor minorității germane cu țara-mamă, menținerea și afirmarea identității naționale.

DIE RUMÄNISCH-DEUTSCHEN BEZIEHUNGEN IM SPIEGEL DER
SIEBENBÜRGISCH-SÄCHSISCHEN PRESSE IN HERMANNSTADT
IM ERSTEN JAHRZEHLT DER ZWISCHENKRIEGSZEIT
(Zusammenfassung)

Stichworte: Zwischenkriegszeit; Siebenbürgisch-sächsische Presse.

Der Beitrag bietet zunächst eine allgemeine Darstellung der siebenbürgisch-sächsischen Presse in Hermannstadt in den Jahren von 1921 bis 1930, als 27 Publikationen in deutscher Sprache erschienen. Von diesen werden nur zwei Tageszeitungen und zwei Zeitschriften analysiert, da die anderen Publikationen Organe der Berufsvereinigungen waren. Insbesondere wird die Berichterstattung über die wichtigsten Momente der deutsch-rumänischen Beziehungen untersucht. Die rumäniendeutschen Journalisten wünschten sich gute wirtschaftliche Kontakte und intensive politische Zusammenarbeit zwischen den beiden Ländern. Ihre politischen Führer sprachen sich für eine Annäherung der beiden Länder aus und begrüßten die Unterzeichnung des deutsch-rumänischen Handelsabkommens vom 10. November 1928.

SORIN RADU*

RELĂȚIILE ROMÂNNO-GERMANE REFLECTATE ÎN PRESA ROMÂNĂ SUD-TRANSILVĂNEANĂ (1919-1929)

Obiectivele studiului

Modul în care presa românească și implicit opinia publică din Transilvania au perceput relațiile româno-germane în primul deceniu interbelic prezintă o semnificație aparte, datorită existenței aici a unei puternice și influente comunități germane, care era dispusă să depășească răceala politică postbelică și să militeze pentru o apropiere economică și politică de Germania. În articolul nostru ne propunem creionarea modului în care relațiile româno-germane au fost percepute de câteva dintre cele mai importante gazete românești din sudul Transilvaniei în anii 1919-1929. Datorită diversității și numărului foarte mare de ziare românești, ne-am restrâns cercetarea la gazetele din sudul Transilvaniei, mai precis la următoarele publicații periodice: „Foaia Poporului”, „Cuvântul Poporului”, „Dacia Traiană”, „Lumina satelor”, „Renașterea română”, (Sibiu), „Patria” (doar în etapa sibiană), „Gazeta Transilvaniei”, „Carpații” (Brașov), „Unirea Poporului” (Blaj), „Libertatea” (Orăștie).

Scurtă privire asupra presei românești din Transilvania

Centralizarea presei românești, determinată de cea politico-administrativă, de starea proastă a mijloacelor de comunicație, a dat naștere unei presei locale, redusă numeric, cu un tiraj scăzut și mai slabă din punct de vedere al calității și al diversității. În provincie se citeau de regulă două-trei ziare din București, precum și periodicul partidului din care, eventual, cititorul făcea parte¹.

În Transilvania, înainte de unire, presa românească era axată pe problemele naționale, avea un caracter polemic și militant și era subordonată unui scop unic: conservarea ființei naționale. Abonarea ziarului românesc, ca și

* Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu.

¹ Pentru o perspectivă generală asupra presei românești în secolele XIX-XX, vezi Mihai Petcu, *Istoria presei române*, București, Editura Tritonic, 2002; Marin Badea, *Scurtă istorie a presei românești*, București, Editura Economică, 2004.

colaborarea la el, era considerată de cei mai mulți drept o datorie națională. Presa era oglinda frământărilor și preocupărilor unui popor lipsit de instituțiile fundamentale ale vieții publice. Unirea de la 1 Decembrie 1918, pe lângă schimbările de ordin politic, economic și administrativ, a influențat în mod hotărâtor viața culturală din Transilvania și în speță presa. Se constată un dublu fenomen: pe de o parte, o creștere a numărului publicațiilor românești, comparativ cu perioada anterioară, iar pe de altă parte, o scădere din punct de vedere al calității conținutului presei. Ziariștii, intelectualii, vorbesc tot mai mult despre „o criză a presei românești” din Transilvania. Schimbarea se poate explica prin faptul că, după unire, obiectivul național fiind atins, s-a răsturnat un întreg echilibru moral, apetiturile de ordin material luând locul idealurilor naționale, culturale ori morale. Vechea generație de ziariști s-a stins, cei mai mulți au încetat să mai scrie din cauza vârstei înaintate sau datorită faptului că s-au îndreptat spre alte activități. Presa transilvăneană de după 1918 prezintă astfel o altă fizionomie, o altă coloratură².

Specific Transilvaniei sunt așa-numitele *gazete populare*. Acestea erau scrise într-un limbaj simplu, cu conținut variat și aveau menirea de a informa și culturaliza țărănimea, educând-o în spirit național. Ele au jucat un rol important în perioada anterioară Unirii din 1918³. După această dată, gazetele populare vor căpăta treptat anumite nuanțe politice, se vor implica în lupta politică, înclinând spre unul sau spre altul dintre partide, multe dintre ele devenind organe oficiale de presă ale acestora. Acest tip de ziar a avut un impact deosebit asupra opiniei publice. O problemă a presei românești transilvănene rezidă în faptul că nu s-a reușit editarea unui cotidian, care să apară o perioadă mai îndelungată. La începutul anilor '20 au fost mai multe încercări în acest sens, dar din considerente financiare în principal, nu au rezistat decât foarte puțin. Gazetele de informații din Transilvania erau de regulă săptămânare, puține dintre acestea reușind să apară de două sau trei ori pe săptămână⁴.

Cele mai importante gazete românești din Transilvania în primul deceniu interbelic au fost: „Patria”, „Gazeta Transilvaniei”, „Carpații”, „Ardealul”, „Lumina satelor”, „Foaia Poporului”, „Telegraful Roman”, „Dacia Traiană”, „Românul”, „Vestul”, „Unirea”, „Libertatea”, „România Nouă”.

Presa minorităților naționale din Transilvania era mult mai bogată și cu o prestație deosebită. Excelau câteva cotidiene maghiare („Keleti Ujság”, „Előre” – Cluj, „Brassai Lapok” – Brașov) și germane („Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” – Sibiu; „Kronstädter Zeitung” – Brașov, „Temesvarer Zeitung” – Timișoara). În perioada 1919-1928, maghiarii au editat 46 cotidiene politice și

² Sorin Radu, *Considerații privind structura și organizarea presei românești din Transilvania în perioada interbelică (1919-1939)*, în „Apulum”, Alba Iulia, tom XXXIII, 1996, p. 215-217.

³ Vezi, pe larg, Sorin Radu, *Considerații privind gazetele populare din Transilvania apărute înainte de primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane”, Sibiu, anul III, 1996, p. 209-220.

⁴ Idem, *Considerații privind structura și organizarea presei românești din Transilvania în perioada interbelică (1919-1939)*, p. 218-220.

107 hebdomadare politice și sociale, dintr-un total de 577 (restul fiind literare, științifice, bisericești, de educație, umoristice, comerț, industrie, agricultură). În perioada 1919-1924, germanii din România au editat 53 de ziare, dintre care 11 cotidiene; 25 dintre periodice erau politice, cu o prestanță și o calitate deosebită. În 1934, cotidienele minorităților reprezentau 58,1% din totalul cotidienele tipărite în România⁵.

„Foaia Poporului” apărea la Sibiu și era una dintre cele mai vechi gazete românești din Transilvania (fondată în 1893 sub redacția lui Ioan Russu-Șirianu). Mulți ani a avut formatul unei gazete populare și era foarte citită în mediul rural românesc, dar după război, deși se declara independentă, va dovedi un evident partizanat în favoarea Partidului Național, ulterior față de Partidul Național-Țărănesc. Directorul acesteia, Nicolae Bratu, a fost ales deputat în câteva mandate pe listele acestei formațiuni politice. În toată perioada interbelică se va menține drept una dintre cele mai puternice și mai influente gazete românești. Apărea săptămânal, în opt pagini și conținea informații din cele mai diverse.

Săptămânalul „Cuvântul Poporului” a fost întemeiat în 1918 la Sibiu, încercând să păstreze tradiția foilor populare. Era apropiată de Partidul Național și-l avea ca director pe Ioan Lupaș. Din anul 1927, odată cu înscrierea grupului Lupaș – Vasile Goldiș – Silviu Dragomir în Partidul Poporului, va deveni organul județean de presă al grupării averescane.

„Dacia Traiană”, cotidian independent, a apărut pentru scurt timp la Sibiu (1920-1921), cu un discurs modern și foarte bine informat.

„Lumina satelor” a apărut din 1922 la Sibiu sub patronajul Mitropolitului Ardealului și Banatului, Nicolae Bălan, cu menirea de a transmite mesajul și învățăturile credinței ortodoxe în rândul țăranilor români. Conducerea i-a fost încredințată părintelui Iosif Trifa. „Lumina satelor” se va dovedi o adevărată foaie populară, înregistrând un succes remarcabil (editată în peste 16.000 de exemplare). În jurul acestei foi se va crea, în anii '30, mișcarea religioasă Oastea Domnului.

Ziarul „Patria” era organul de presă cel mai important al Partidului Național, apărea la Sibiu, de la începutul anului 1919, sub direcțiunea lui Ion Agârbiceanu și a lui Sebastian Bornemisa, ca redactor responsabil. Din 1920

⁵ Silviu Dragomir, *La Transylvanie Roumaine et ses minorités ethniques*, București, 1934, p. 206-207; Nicolae Ferenczi, *Presa periodică maghiară din România în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul (1918-1928)*, vol. II, București, Cultura Națională, 1929, p. 1308; Emanoil Bucuța, *Statistica publicațiilor periodice din Transilvania, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. II, p. 1291 și urm.; Liviu Malița, *La presse transylvaine pendant la première décennie après l'union*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, vol. III, nr. 2, 1994, p. 72-98; Vasile Ciobanu, *Betrachtungen zur siebenbürgisch-sächsischen Presse in der Zwischenkriegszeit*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde”, Sibiu, tom 29, 1986, nr. 1, p. 61-71; idem, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 337-362; Nicolae Dascălu, *La presse des minorités nationales dans la Roumanie d'entre deux guerres (1919-1939). Analyse statistique*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, București, tom XX, 1981, nr. 1, p. 111-129.

redacția se va muta la Cluj, odată cu Consiliul Dirigent. Apărea în format mare, în 2-4 pagini, inițial cotidian, ulterior de patru ori pe săptămână.

„Renașterea română” apare la Sibiu în anii 1919-1920, fiind editată de un grup de intelectuali din jurul lui V. Hotăran, A. P. Bănuț (directori), Al. Hadoș, I.U. Soricu, Eugen Goga (redactori), nemulțumiți de politica Partidului Național și care manifestau evidente simpatii țărăniste.

„Gazeta Transilvaniei” (Brașov), cel mai important ziar românesc din Transilvania, a fost întemeiată la 1838 de George Bariț, suspendată în 1916 de autoritățile austro-ungare și, la scurt timp, pusă în slujba intereselor maghiare. După Marea Unire și-a reluat apariția în 1 iunie 1919, sub directă coordonare a Consiliului Dirigent, apărând de trei ori pe săptămână. Avea ca redactori responsabili pe Ioan Brotea și Victor Branisce și reprezenta glasul autorizat al Partidului Național.

„Carpații” apărea la Brașov din 1921 sub direcția lui Alexandru Tisescu, primele două luni cotidian, ulterior săptămânal. Cu toate că se declara „ziar național independent”, era în mod evident favorabil Partidului Național Liberal.

„Unirea Poporului” era editată săptămânal la Blaj din 1919, fiind foaia populară a Mitropoliei Greco-Catolice, ce apărea alături de gazeta religioasă „Unirea”, condusă de Alexandru Lupeanu-Melin.

„Libertatea” apărea la Orăștie din 1902, sub direcția preotului Ioan Moța, vechi militant național. Întemeiată de către membrii Partidului Național, gazeta avea un caracter politic, dar discursul publicistic era specific unei „foi populare naționale”. După anul 1922 va aluneca spre dreapta scenei politice, manifestând simpatii pentru mișcările și grupurile antisemite, îndeosebi față de LANC⁶.

Scurtă privire asupra relațiilor româno-germane în primul deceniu interbelic⁷

În cadrul politicii externe a României de după Primul Război Mondial, relațiile politice, economice și culturale cu Germania au ocupat un loc foarte important, diplomația românească conferindu-le statutul de „relații speciale”. Raporturile dintre cele două state au cunoscut puține perioade de destindere, dominantă fiind atmosfera de încordare. Normalizarea relațiilor româno-germane

⁶ Ion Băilă, *Presa românească ardeleană, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul (1918-1928)*, vol. II; *130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania” (1838-1968)*, coord. Mircea Băltescu, Brașov, 1969; Sebastian Bornemisa, *Gazetele populare din Transilvania și Banat*, în *Fraților Alexandru și Ion Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 ani*, București, Imprimeria Națională, 1936; Ioan Lupaș, *Contribuții la istoria ziaristicii românești ardelene*, Sibiu, Editura „Asociațiunii”, 1926.

⁷ Vezi, pe larg, Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomatie și geopolitică*, București, Editura ALL, 2001; Ioan Chiper, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*, București, Editura Elion, 2000 (capitolul I); Emilian Bold, *Diplomația de conferințe. Din istoria relațiilor internaționale între anii 1919-1933 și poziția României*, Iași, Editura Junimea, 1991.

a fost mai îndelungată și mai presărată cu obstacole decât în cazul altor țări inamice. Acest fapt părea cu atât mai greu de înțeles, cu cât între cele două țări nu exista o dispută teritorială și nici interese diametral opuse. Dificultățile au izvorât mai degrabă din hățișul controverselor iscate de evoluția aplicării clauzelor Tratatului de la Versailles și a convențiilor ce i-au urmat.

Relațiile româno-germane în primul deceniu postbelic au fost dominate de permanente convorbiri și tratative între reprezentanții celor două state în scopul rezolvării problemei reparațiilor și a creanțelor speciale, izvorâte din Tratatul de la Versailles. Reluarea raporturilor diplomatice va fi ezitantă, primii ani fiind marcați de resentimentele pricinuite de suferințele războiului și consecințele acestuia, dar și de problemele interne cu care se confruntau cele două țări. România, cu toate că avea nevoie de produsele industriei germane și a dorit dezvoltarea relațiilor comerciale cu Republica de la Weimar, nu și-a atins acest țel, în principal, din cauza neonorării de către statul german a obligațiilor fixate prin tratatul de pace. Dificultatea stingerii acestui diferend se datora, într-o mare măsură, rigidității diplomatice manifestate atât de România, cât și de Republica de la Weimar. Treptat, însă, Germania a devenit mai receptivă la cererile guvernului român și a căutat să satisfacă, cel puțin în parte, interesele economice ale României.

Anul 1920 va marca reluarea raporturilor diplomatice româno-germane, iar anul 1922 va înregistra debutul unei intensificări a schimburilor economice între cele două țări. În timpul crizei Ruhr-ului, relațiile româno-germane au cunoscut o primă perioadă de tensiune, determinată de refuzul Berlinului de a recunoaște așa-numitele *creanțe speciale* ale României asupra Germaniei, dar și datorită faptului că relațiile dintre cele două state erau percepute de diplomații români prin filtrul polemicii franco-germane. Anul 1925 va aduce în plan economic o restrângere până la suspendarea totală, pentru o scurtă perioadă de timp, a schimburilor comerciale între cele două state. Încordarea relațiilor româno-germane va fi amplificată la începutul anului 1926, cauza constituind-o încheierea Tratatului de la Berlin dintre Republica de la Weimar și URSS, situație care va neliniști cercurile politice de la București. Sesizând complementaritatea economiilor celor două state, Berlinul a plasat România în centrul planului de construcție a unui „mare spațiu economic” (*Großraumwirtschaft*) în Europa Estică. Concomitent, diplomația românească considera Germania ca făcând parte din zona interesului național, datorită faptului că acest stat reprezenta deosebitul principal al producției agroalimentare românești, capacitatea de furnizor industrial și, după 1925, de creditor financiar.

Finele primului deceniu postbelic avea să fie marcat prin încheierea unor acorduri economice româno-germane, prin care se puneau capăt diferendelor financiare dintre România și Germania izvorâte din Tratatul de la Versailles (este vorba de acordul economic din 10 noiembrie 1928 și cel din 13 martie 1929). Conținutul celor două convenții, semnate după lungi și dificile tratative, demonstrează faptul că guvernul de la București nu a obținut tot ceea ce și-a

dorit în problema creanțelor speciale și nici în ceea ce privește reparațiile fixate prin Planul Dawes. Guvernul român, forțat de împrejurările externe, precum și de situația economică internă dificilă, a trebuit să accepte ideea revizuirii unor paragrafe din Tratatul de la Versailles, sperând într-o normalizare a relațiilor cu fostul inamic.

În ceea ce privește orientarea politicii externe românești în primul deceniu interbelic, partidele politice – în ciuda unei concurențe și polemici acerbe în problemele de politică internă – au manifestat o convergență de opinii, care a asigurat continuitatea și stabilitatea în sensul păstrării amicitiei cu Marile Puteri occidentale, a cultivării relațiilor de bună vecinătate și de încercare de a normaliza raporturile cu statele foste inamice.

Anul 1929 a însemnat sfârșitul unei etape în relațiile româno-germane. După această dată, pe fondul crizei economice mondiale, Germania își va intensifica eforturile de penetrație economică și politică în estul și sud-estul Europei. Politica *Drang nach Osten*, promovată de Berlin, avea să fie favorizată de atitudinea puterilor apusene, îndeosebi a Marii Britanii.

Presa românească despre relațiile româno-germane

În anii 1919-1922, presa românească publică numeroase articole având drept temă negocierile pentru semnarea tratatului de pace cu Germania, situația politică și economică internă din Germania, accentuând îndeosebi chestiunea reparațiilor de război și mai ales tentativa diplomației germane de a se eschiva de la plata lor. Opiniile unor gazetari sunt deseori realiste; spre exemplu, „Gazeta Poporului” din Sibiu la 23 martie 1919 aprecia că nici un guvern german nu va putea accepta clauzele atât de grele ce doreau aliații să le impună prin tratat Germaniei⁸. În schimb, „Patria”, oficiosul Partidului Național, era de părere că frământările ce au cuprins poporul german la aflarea condițiilor de pace țin mai mult „...de durerea pentru timpurile apuse, decât însuși condițiile tratatului, care sunt o operațiune radicală, dureroasă, de a o vindeca de visurile de stăpânire a întregii lumi”⁹. Aceeași gazetă observa încercările diplomației germane de „a eluda hotărârile Conferinței de Pace și de a scăpa de dezastrul ce și l-au provocat cu maximul de câștig”, preferând să alunece „de bunăvoie și premeditat în haosul pe care l-au produs în jurul lor”. În final, autorul articolului își exprima convingerea că aliații vor reuși să anuleze „manevrele germane”¹⁰. În aceeași cheie este interpretată și demisia cancelarului Scheidemann, adică „...un fapt de natură a amâna din nou lucrările Conferinței de Pace de la Paris”, „ultima carte” pentru a amâna iscălirea păcii¹¹.

În același ton, „Renașterea română” din 29 iunie 1919 interpretează semnarea Tratatului de la Versailles drept „un fapt istoric menit să schimbe constelațiunile

⁸ Germania întinsă la pământ, în „Cuvântul Poporului”, Sibiu, anul II, nr. 12, 23 martie 1919.

⁹ Germania plânge, în „Patria”, Sibiu, anul I, nr. 76, 21 mai 1919.

¹⁰ „Patria”, anul I, nr. 59, 26 aprilie 1919.

¹¹ Idem, nr. 104, 25 iunie 1919.

politice din lumea întreagă”, iar clauzele tratatului, „oricât ar fi de grele [...], ele desigur sunt mai modeste și mai echitabile decât acelea pe care Germania le pregătea pentru Franța și aliații săi, pentru cazul în care rămânea biruitoare”¹². Credința generală că acest tratat de pace a pus definitiv stavilă în fața imperialismului german era împărtășită și de ziariștii de la publicația sibiană. În general, presa românească din sudul Transilvaniei aprecia Tratatul de la Versailles ca fiind greu pentru Germania, dar just.

Dacă majoritatea gazetelor românești și nu numai își exprimau încrederea și speranța că tratatul impus Germaniei va aduce pacea pentru mult timp, „Gazeta Transilvaniei” din Brașov, într-un articol publicat în 20 septembrie 1919, se arăta mult mai pesimistă, mărturisind că „Germania n-a fost așa de îngenunchiată după cum se pare și că în curând ea va deveni o forță. Sunt atâtea semne care arată că Germania nu doarme și e de ajuns să amintim alarma presei franceze, îngrozită că mărfurile germane au invadat granițele elvețiene și italiene”¹³. Situația din Germania va sta în atenția gazetei brașovene și după semnarea tratatului de pace, articolele publicate oferind cititorilor informații despre situația internă. Astfel, era sesizat faptul că țara se refăcea mult mai repede din punct de vedere economic, în comparație cu țările învingătoare. Ba chiar vedea în acest fapt un pericol al reînvierii pangermanismului: „...armistițiul oprind înaintarea [trupelor aliate – n.a.] în inima Germaniei, fabricile ei au rămas neatinse. Prin urmare, capacitatea de producție industrială a învinsei nu s-a schimbat. Astăzi suferim toți de pe urma acestei greșeli. [...] Era o datorie pentru Marile Puteri să distrugă industria germană în aceeași măsură în care germanii au distrus-o pe a lor. Numai în acest mod ar fi putut păstra echilibrul și nu s-ar mai fi ajuns la situația anormală ca învinsa să fie mai înfloritoare decât învingătorii”. Concluzia tranșantă a autorului era că „repunerea Germaniei în starea de înflorire de mai înainte, numai spre a plăti despăgubiri, echivalează cu zdrobirea industriei antantiste” și constituia o gravă greșală a Antantei, îndeosebi a Marii Britanii și a SUA, „care voiau să apere pe învinsă”, creând astfel premisele „reluării planului pangermanist. Dacă pangermanismul mai trăiește, vina este numai a noastră”¹⁴.

O temă des abordată de gazetele românești din sudul Transilvaniei era aceea a situației economice și politice din Republica de la Weimar, sesizându-se realitatea refacerii rapide a acestui stat din punct de vedere economic, în comparație cu celelalte state participante la război. Nu puține sunt articolele publicate la începutul anilor '20 din care rezultă admirația pentru modul în care germanii s-au mobilizat în efortul de reconstrucție a statului. „Foaia Poporului” din Sibiu punea relansarea economică pe seama capacității de muncă impresionantă a germanilor, a hărniciei și solidarității naționale: „Da, în Germania se lucră, se lucră zi și noapte fără răgaz. Muncitorii din Germania n-au vreme de

¹² „Renașterea română”, Sibiu, anul I, nr. 129, 29 iunie 1919.

¹³ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, anul 82, nr. 195, 20 septembrie 1919.

¹⁴ „Pangermanismul trăiește încă”, în „Gazeta Transilvaniei”, anul 83, nr. 211, 6 octombrie 1920.

grevă, de întruniri păgubitoare, cu toate nenorocirile ce s-au abătut pe capul lor, muncitorii germani n-au uitat nicio clipă că sunt germani și nu și-au uitat nicicând de îndatoririle lor de a lucra din răputeri pentru vindecarea țării și a neamului”¹⁵.

O temă foarte des întâlnită în articolele publicate la începutul anilor '20 în gazetele românești a fost cea referitoare la biletele BGR emise de Germania în timpul ocupației României. Cititorii din Transilvania erau informați asupra modului fraudulos în care autoritățile de ocupație germane au emis lei de hârtie, creând inflație și probleme economice grave. În această direcție foarte critică s-a remarcat îndeosebi gazeta „Libertatea” din Orăștie. Astfel, preotul Ion Moța, directorul gazetei, analiza oferta Germaniei de a acoperi paguba produsă prin emiterea bonurilor de hârtie prin plata în mărfuri de care România avea nevoie și aprecia că „socoteala Germaniei nu e proastă”, deoarece printre aceste mărfuri erau și locomotive „care sunt foarte scumpe și Germania ne va da bucuroasă, pentru că sunt mașini furate de la noi”¹⁶.

În ceea ce privește problema reparațiilor germane, cotidianul sibian „Dacia Traiană” ia atitudine împotriva celor care se pronunțau pentru menajarea Germaniei, motivând că valoarea reparațiilor era excesivă. Autorul articolului recunoștea că „despăgubirile cerute Germaniei sunt grele desigur, dar ele sunt absolut datorite [justificate – n.a.]”. Opinia publică – concluziona acesta – „nu trebuie să uite niciodată cât a suferit Belgia, Franța, Serbia, România etc. de pe urma urgiei dezlănțuite de la Berlin și nu trebuie să uite că Germania nu a suferit niciun fel de devastare”¹⁷.

Semnarea acordului germano-sovietic de la Rappalo era apreciată de „Lumina Satelor” drept un „trăznet” căzut asupra Aliților și a României¹⁸, iar „Foaia Poporului”, descriind panica produsă de acest tratat, consemna: „Înțelegerea dintre ruși și germani, lucru de tot neașteptat, a adus în încurcături pe toți delegații celor 28 de țări adunați la Geneva ca să pună încă o piatră la fundamentul păcii. Încurcătura a mers așa de departe, încât unii au început să vorbească de război”¹⁹. În același registru de idei, ziarul „Carpații” din Brașov, referindu-se la impactul acestui acord asupra României, scria despre „primejdia germano-rusă” menită să atragă serios atenția clasei politice de la București²⁰.

Față de criza Ruhr-ului, o privire panoramică asupra numeroaselor articole publicate în gazetele românești ne duce la concluzia că, indiferent de orientarea politică, aceste publicații apreciau politica externă a României și evenimentele externe în care Germania a fost implicată într-un mod destul de asemănător: aprobă și legitimează acțiunea militară a Franței de ocupare a Ruhr-ului, aprobă atitudinea rezervată a guvernului de la București față de acest act, combat

¹⁵ „Foaia Poporului”, Sibiu, anul 28, nr. 44-45, 24-31 octombrie 1920.

¹⁶ „Libertatea”, Orăștie, anul 18, nr. 49, 20 decembrie 1920.

¹⁷ *Constrângerea Germaniei*, în „Dacia Traiană”, Sibiu, anul II, nr. 54, 13 martie 1921.

¹⁸ „Lumina satelor”, Sibiu, anul I, nr. 16, 30 aprilie 1922.

¹⁹ „Foaia Poporului”, anul 30, nr. 17, 30 aprilie 1922.

²⁰ „Carpații”, Brașov, anul II, nr. 20, 30 aprilie 1922.

încercările Germaniei de a se eschiva de la plata reparațiilor și se arată extrem de optimiste în ceea ce privește Conferința de la Locarno și acordurile semnate aici. Astfel, într-un articol semnat de Voicu Nițescu publicat în „Gazeta Transilvaniei” se făcea referire la divergențele franco-britanice pe tema invadării Ruhr-ului. Nițescu aprecia că deosebirea dintre cele două puncte de vedere constă în „maniera de a înțelege și a explica tratatul de pace”, iar România nu își putea permite să se pronunțe pentru una sau alta dintre tabere, ci trebuia să rămână prietenă cu toți aliații: „...noi constatăm un fapt, între aliați s-a produs o ruptură. Și fiindcă țara noastră, așa cum e azi, s-a făcut prin noi și prin concursul tuturor aliaților, noi nu ne putem permite luxul de a ne da de-o parte sau de alta. Pentru noi nu poate interveni o ruptură. Prietenia noastră rămâne întreagă cu toți aliații [...]. Oricare altă atitudine ar însemna o politică de aventuri”²¹. Invadarea bazinului Ruhr de către trupele franco-belgiene, la 11 ianuarie 1923, determina gazeta brașoveană să noteze că „Franța pășește energic împotriva refuzului Germaniei [de a mai plăti reparațiile de război – n.a., S.R.], trimițându-și trupe de ocupație în bogatul ținut al Ruhr-ului, care este viața însăși a industriei germane”. Autorul articolului avea să conchidă cât se poate de just că „faptul are o mare însemnătate și poate duce la o criză acută între marile puteri aliate”²².

„Foaia Poporului”, care a publicat câteva articole având drept temă criza Ruhr-ului, aprecia că neînțelegerile franco-engleze riscă să ducă la ruperea prieteniei dintre cei doi mari aliați, la destrămarea Antantei și la „primejduirea păcii”. Vinovatul principal, în opinia foii, era, în mod evident, guvernul german, care „a căutat toate mijloacele să se sustragă de la plătirea la timp a datoriilor”²³. Legitimarea acțiunii militare franco-belgiene constituia o preocupare generală a presei românești din sudul Transilvaniei.

În condițiile înrăutățirii situației interne din Germania, ca urmare a acțiunii militare franco-belgiene, și a politicii de „rezistență pasivă”, se produce o stare de haos manifestată prin instabilitate politică, creșterea enormă a inflației, mișcări de stradă ale muncitorilor, intensificarea mișcărilor naționaliste. Această stare de fapt a stat în atenția gazetelor românești. Astfel, „Cuvântul Poporului”, într-un articol publicat în 5 august 1923, nota că „sentimentul general în Germania este că nu mai e vreme de pierdut și că trebuie neapărat făcut ceva pentru a calma starea de spirit iritată a populației [...]. Pe piețele și străzile Berlinului se aud tot mai des izbucnirile disperate ale femeilor, căci nu izbutesc să se aprovizioneze nici măcar pentru două zile cu banii ce trebuie să le ajungă o săptămână întreagă. Excesele din cauza scumpetei, căci s-au produs în multe părți, ar putea lua proporții mari și nimeni nu poate ști unde ar putea duce”²⁴. Aceeași gazetă, urmărind desfășurarea evenimentelor din vestul Europei, aprecia în septembrie 1923 că împăcarea franco-germană era de neevitat²⁵. În

²¹ „Gazeta Transilvaniei”, anul 86, nr. 13, 29 ianuarie 1923.

²² Idem, nr. 8, 13 ianuarie 1923.

²³ „Foaia Poporului”, anul 31, nr. 2, 14 ianuarie 1923.

²⁴ *Haosul din Germania*, în „Cuvântul Poporului”, anul V, nr. 32, 5 august 1923.

²⁵ „Cuvântul Poporului”, anul V, nr. 38, 23 septembrie 1923.

aceeași ordine de idei, „Foaia Poporului” scria că „toate semnele din urmă arată că Germania nu mai poate suporta neajunsurile cauzate prin ocupația franceză în Ruhr” și că, în cele din urmă, va accepta condițiile impuse de Franța, „spre a se ajunge la liniște”. Autorul articolului considera că acestor neînțelegeri trebuie să li să pună cât mai repede capăt, deoarece „au o mare înrăurire asupra industriei și comerțului din întreaga Europă”²⁶.

În general, cele mai importante gazete românești sud-transilvănene – „Patria”, „Gazeta Transilvaniei”, „Foaia Poporului”, „Unirea”, „Libertatea” – acuzau Germania de rea voință în problema plății obligațiilor ce-i reveneau din tratatele și acordurile semnate în problema reparațiilor.

Într-un articol publicat în „Foaia Poporului” (*România și ocuparea Ruhr-ului*)²⁷ erau analizate efectele economice asupra relațiilor româno-germane, concluzionând că o cauză majoră a inflației din România rezidă în această criză a Ruhr-ului. Astfel, se susținea ideea că deprecierea mărcii indusă de acțiunea militară franceză a avut drept rezultat imediat scumpirea mărfurilor germane: „Cum România a fost unul dintre cei mai buni clienți ai industriei germane, scumpirea produselor germane s-a resimțit foarte tare, mai ales în industria petrolieră, apoi cea de textile, medicamente etc. De aici s-a pornit o mare parte din valul de scumpete revărsat în anul acesta asupra țării noastre”.

În consecință, depășirea neînțelegerilor franco-germane și aprobarea Planului Dawes, în cadrul conferinței de la Londra din 16 iulie – 16 august 1924, au fost percepute drept pozitive pentru pacea europeană și, în particular, pentru economia românească: „Lucrările Conferinței de la Londra – scria «Gazeta Transilvaniei» – au fost încoronate deocamdată de un succes real, care ne face să credem că, după lichidarea problemelor încă pendente, va urma cu adevărat o epocă nouă de muncă, pace și progres pentru lumea întreagă”. Autorul articolului considera că la Londra s-a consemnat cel mai important eveniment de după semnarea păcii²⁸. „Foaia Poporului” aducea cititorilor informații consistente despre conținutul înțelegerilor de la Londra, subliniind că, deși Franța a obținut plata despăgubirilor din partea Germaniei, acestea au fost însă „binișor micșorate”²⁹. Gazeta sibiană aprecia că reglementarea raporturilor franco-germane nu putea decât să-i bucure pe români, „fiindcă se micșorează temerea de un viitor război”³⁰.

Problema diferendului româno-german pe tema așa-numitelor creanțe speciale nu a fost uitată de gazetele românești nici în această perioadă. Presa Partidului Național (îndeosebi „Patria”, „Foaia Poporului”, „Unirea Poporului” și „Gazeta Transilvaniei”) publică o serie de articole cu o vădită tentă antiliberală, în care critică slăbiciunea guvernului Ionel Brătianu față de Berlin în chestiunea recuperării unor drepturi legitime. Spre exemplu, articolul

²⁶ *Franța și Germania*, în „Foaia Poporului”, anul 31, nr. 36, 16 septembrie 1923.

²⁷ „Foaia Poporului”, anul 31, nr. 41, 14 octombrie 1923.

²⁸ „Gazeta Transilvaniei”, anul 87, nr. 99, 21 august 1924.

²⁹ *Spre o pace mai îndelungată*, în „Foaia Poporului”, anul 32, nr. 35, 31 august 1924.

³⁰ „Foaia Poporului”, nr. 51, 21 decembrie 1924.

Războiul economic cu Germania – un nou rezultat al politicii liberale, apărut în „Gazeta Transilvaniei”³¹, punea în discuție politica „de mână tare” a guvernului Gustav Stresemann, care refuza să recunoască creanțele speciale ale României asupra Germaniei. Guvernul Brătianu – în opinia autorului articolului – „a pierdut ocaziunea de a tranșa această chestiune, când sub fostul guvern german se putea ajunge mai ușor la o înțelegere în chestiunea biletelor emise de BGR sub ocupație. Acum doi ani ni s-a oferit bune compensații pentru această emisiune și pentru confiscările făcute de trupele de ocupație. Iar azi, în loc de vreo ofertă, ne trezim cu un refuz complet și cu o notă jignitoare! Iată o nouă latură a politicii funeste liberale!” Același ziar consemna la 20 februarie, în problema diferendului economic româno-german, ideea că România s-a arătat mult prea conciliantă față de Germania în chestiunea executării tratatelor și aceasta doar din dorința de a împăca în mod sincer cât mai rapid diferendele dintre cele două state. „Întrucât eforturile ei par a nu fi dus la alt rezultat decât la încurajarea Germaniei de a nesocoti angajamentele ei contractuale, România va fi silită să avizeze la luarea măsurilor necesare pentru apărarea drepturilor ei”³². Opinii asemănătoare rezultă și din articolul *Germanii nu vreau să plătească României despăgubiri*, publicat în hebdomadarul „Unirea Poporului” din Blaj din 22 februarie 1925. În consecință, „între conducătorii acestor două țări domnește în prezent un spirit agitat”. În acest context, un ziarist de la „Foaia Poporului” constata în 22 februarie 1925 că un eventual boicot al mărfurilor germane impus de guvernul de la București ar avea efecte negative asupra vieții economice, fiind de dorit totuși o înțelegere pașnică între cele două state³³.

În altă ordine de idei, alegerea mareșalului Paul von Hindenburg în funcția de președinte al Republicii de la Weimar, ca reprezentant al cercurilor conservatoare, a fost pe larg comentată de presa românească din Transilvania, nota comună fiind aceea că acest fapt nu era altceva decât confirmarea dezvoltării curentului revizionist, revanșard. Percepția generală era aceea că evenimentul nu putea fi în măsură să ducă la îmbunătățirea relațiilor dintre București și Berlin. Relevant în acest sens este comentariul unui ziarist sibian: „Prin alegerea lui Hindenburg ca președinte al Reich-ului [sic!] s-a mișcat Europa din toropeală. Intențiile Germaniei au fost date pe față. Sub faima lui Hindenburg se ascunde toată îngâmfarea și toată lăcomia teutonilor monarhiști, iar triumful lui Hindenburg e triumful ex-kaiserului Wilhelm [...]. Prin Hindenburg n-a triumfat bătrânul pensionar, ci a triumfat despotismul și politica agresivă a junkerilor neastâmpărați...”³⁴. De asemenea, „Gazeta Transilvaniei”, preluând părerea lui Iuliu Maniu, aprecia alegerea lui Hindenburg în funcția de președinte al Republicii de la Weimar o consecință a „lipsei de solidaritate a aliaților, care au încurajat ideea de revanșă a Germaniei”, conchizând că „este un eveniment

³¹ „Gazeta Transilvaniei”, anul 88, nr. 15, 11 februarie 1925.

³² *Diferendul economic româno-german*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 19, 20 februarie 1925.

³³ *România și Germania*, în „Foaia Poporului”, anul 33, nr. 8, 22 februarie 1925.

³⁴ „Cuvântul Poporului”, anul VII, nr. 16, 3 mai 1925.

de cea mai mare importanță, a cărei gravitate crește prin împrejurarea că o intervenție în forță este imposibilă...”³⁵.

În ceea ce privește Conferința de la Locarno, presa românească din sudul Transilvaniei se arată bine informată, transmițând cititorilor detalii interesante despre contextul desfășurării, participanți, spiritul în care s-a desfășurat întâlnirea, precum și detalii relative la conținutul hotărârilor. Sentimentul general era acela că Locarno a adus Europei un spirit de pace, de siguranță, de liniște. Spre exemplu, „Foaia Poporului” scria în 25 octombrie că în urma acestei conferințe, prin acordurile parafate, „s-a pus o puternică proptea pentru asigurarea păcii în Europa, ba am putea zice în lumea întreagă”. Gazeta consemna că „la Locarno a fost un spirit nou. Nu s-a mai discutat între învinși și învingători, ci între țări pe același picior de egalitate”³⁶. Același ton optimist, specific întregii Europe, îl întâlnim și într-un alt articol al foii sibiene: „Tratatul de la Locarno e cel mai mare eveniment de la începutul războiului încoace, prin el se începe o lume nouă, care e drept că nu ne aduce o pace veșnică, dar totuși ne apropie mai mult de pacea dorită. Pentru spiritul politicii românești, Locarno este o întărire”³⁷.

Anii 1926-1929 au fost marcați de numeroasele negocieri purtate între guvernele de la București și Berlin în scopul reglementării litigiilor existente între cele două state. Presa românească din Transilvania, ca de altfel și cea centrală, are puține referiri la aceste tratative, dar întâlnim și de această dată numeroase articole care abordează problema creanțelor speciale și mai ales evenimentele internaționale la care participă Germania, urmărind să surprindă efectele asupra României. Spre exemplu, admiterea Germaniei în Societatea Națiunilor este pe larg comentată în publicațiile transilvănene, perspectiva transmisă opiniei publice de gazetele românești fiind una extrem de optimistă. Acțiunea a fost percepută drept un pas spre normalizarea raporturilor cu aliații, și implicit cu România, o garanție a păcii. Legat de acest eveniment, „Foaia Poporului” din 19 septembrie 1926 se arată convinsă că „...intrarea Germaniei în Liga Națiunilor a fost primită cu mare bucurie de toată lumea dornică de pace” și că reprezintă o garanție adusă păcii³⁸. „Gazeta Transilvaniei” interpreta intrarea Germaniei în Societatea Națiunilor drept un act al Franței în spiritul de la Locarno: „Franța a fost cea dintâi care a întins o mână prietenoasă și a sprijinit admiterea Germaniei în mijlocul adunării internaționale de la Geneva”, acest lucru constituind „începutul unei colaborări generale a popoarelor pentru menținerea păcii”³⁹.

„Foaia Poporului” din 13 februarie 1927 analiza foarte lucid și realist stadiul raporturilor româno-germane până în acel moment. Autorul articolului sesiza dorința cercurilor guvernante germane de a încheia la începutul anului 1927

³⁵ „Gazeta Transilvaniei”, anul 88, nr. 45, 3 mai 1925.

³⁶ „Foaia Poporului”, anul 33, nr. 43, 25 octombrie 1925.

³⁷ Idem, nr. 49, 6 decembrie 1925.

³⁸ Idem, anul 34, nr. 38, 19 septembrie 1926.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei”, anul 89, nr. 97, 22 septembrie 1926.

un acord cu România. În acest sens, gazeta nota că, „în timpul din urmă, Germania pare a fi mai cu considerare față de România, dorind legături comerciale mai strânse cu noi. Aceasta nu s-a putut până acum din mai multe puncte de vedere, între care era neplătirea leilor germani din cursul războiului, pe care Germania în anii din urmă nu voia să-i recunoască [...]. În prezent, industria germană, neavând prea mult de lucru, a început a se uita spre România”, iar în încheiere autorul își exprima speranța că în noile condiții Germania se va dovedi „mai platnică”⁴⁰. Aceeași foaie, în articolul *Noi și Germania*, surprindea intensitatea raporturilor economice de dinainte de primul Război Mondial dintre cele două state și pleda pentru „revenirea la starea dinaintea războiului”, astfel „s-ar face îmbunătățiri simțitoare și de o parte și de alta”⁴¹. De altfel, sunt numeroase articolele publicate în „Patria”, „Gazeta Transilvaniei”, „Foaia Poporului”, „Unirea Poporului”, „Carpații” ș.a. care exprimau ideea că ar fi de dorit ca Germania să-și recâștige poziția de partener economic important, așa cum fusese până la Primul Război Mondial. „Gazeta Transilvaniei” face comentarii referitoare la acordul încheiat în vara anului 1927 de guvernul român cu concernul german Otto Wolf, notând că partenerul german „a obținut mari comenzi din partea României într-o sumă de 45 milioane mărci. Comenzile românești sunt făcute pe conturile reparațiilor și trebuie efectuate de către Germania conform Planului Dawes”⁴².

Intensele negocieri româno-germane din vara anului 1928 au intrat în atenția gazetelor sud-transilvănene. Majoritatea erau la curent cu piedicile care stăteau în fața rezolvării diferendului româno-german în chestiunile economice. Spre exemplu, „Foaia Poporului” din 12 august 1928 nota: „De prezent între guvernele celor două țări se poartă tratative cu scopul de a ajunge la o dezlegare a chestiunilor economice, care până acum au stat piedică unei apropieri între cele două țări. După cum se știe, Germania a declarat în săptămânile trecute că nu ia parte la împrumutul de stabilizare al României. Motivul a fost că România nu a recunoscut plata împrumuturilor sale vechi făcute de Germania înainte de război. România spune că la asta îi dă dreptul tratatul de pace, ba guvernul nostru a cerut totdeauna despăgubire pentru leii germani din timpul ocupației. Germania la rândul ei spune că ultima împărțeală a despăgubirilor de război nu o mai obligă la despăgubire pentru acești lei germani...”⁴³. Aceeași gazetă sibiană, scriind de pe poziții național-țărăniști, remarcă la 2 septembrie 1928 că dacă tratativele dintre guvernele de la București și Berlin vor da rezultate bune, atunci „Germania va lua parte la împrumutul de stabilizare al leului”⁴⁴. În cazul unui eșec, guvernul liberal ar fi trebuit să-și dea demisia, lucru care de altfel se va întâmpla.

⁴⁰ *Germania și România*, în „Foaia Poporului”, anul 35, nr. 7, 13 februarie 1927.

⁴¹ „Foaia Poporului”, nr. 8, 20 februarie 1927.

⁴² *Comenzile românești în Germania*, în „Gazeta Transilvaniei”, anul 90, nr. 87, 24 august 1927.

⁴³ „Foaia Poporului”, anul 36, nr. 33, 12 august 1928.

⁴⁴ Idem, nr. 36, 2 septembrie 1928.

În schimb, gazeta brașoveană de orientare liberală „Carpații” aprecia că tratativele româno-germane duse la Berlin „merg bine, împotriva așteptărilor acelor care credeau altfel și lucrau în consecință...”. Autorul articolului considera că „interesele României sunt apărate cu convingerea pe care o dă totdeauna o cauză dreaptă și în toate litigiile cu Germania cauza României este numai dreaptă”, încheind extrem de optimist: „Este sigur că rezultatul acestor tratative nu va putea fi altul decât unul conform cu această situațiune: România nu este debitoarea Germaniei, ci dimpotrivă”⁴⁵.

Convenția româno-germană din noiembrie 1928 era apreciată atât de presa transilvăneană național-țăranistă, cât și de cea de orientare liberală. Astfel, „Foaia Poporului” își exprima speranța că prin acordul încheiat, „...în urma cărei împrejurări Germania ne plătește 75,5 milioane mărci aur, s-a pus capăt la toate neînțelegerile dintre aceste două țări”, conchizând că „...de fapt România poate vinde în Germania o sumedenie de produse agricole, iar Germania poate da României mărfuri industriale, ce nu se fabrică la noi. Acum ne mai trebuiește un bun tarif vamal între aceste două țări și apoi totul se va dezvolta numai spre bine”⁴⁶.

O radiografie a legăturilor economice româno-germane este făcută în articolul *Apropierea economică între noi și Germania* publicat în „Foaia Poporului”⁴⁷. Autorul articula ideea că relațiile economice antebelice dintre cele două țări au fost foarte dezvoltate, cu avantaje de ambele părți, „capitalul german ajutând în mare măsură la înjghebarea primelor industrii românești”. În mod corect, autorul observa complementaritatea dintre economiile celor două state, susținând că „Germania formează pentru noi o puternică piață de desfacere a produselor noastre agricole, iar pe de altă parte, e în stare a umple toate lipsurile ce țara noastră le simte în privința mărfurilor și-a altor fabricate. Chestiunea de căpetenie e ca să se poată ajunge la înțelegerile ce trebuiesc să premeargă unei asemenea conlucrări”.

În ceea ce privește lucrările Conferinței de la Haga din august 1929 și Planul Young, „Unirea Poporului” din Blaj surprindea faptul că, în problema reparațiilor germane, „noi vom primi de la germani o despăgubire de 2 milioane de mărci aur pe an, vreme de 37 de ani [...]. Cu toate că pagubele noastre de război sunt mult mai mari și, după dreptate ar trebui să primim mai mult, totuși trebuie să ne îndestulăm și cu atâta, mai ales că la început nu era să primim aproape nimic”⁴⁸. La rândul ei, „Gazeta Transilvaniei”, evaluând rezultatele obținute de delegația română la aceeași conferință, consemna că cel mai important succes îl constituie „conexarea regulării reparațiilor germane cu aceea a reparațiilor orientale, soluție propusă de delegația română și adoptată de celelalte delegațiuni”⁴⁹.

⁴⁵ „Carpații”, anul VIII, nr. 446, 16 septembrie 1928.

⁴⁶ „Foaia Poporului”, anul 37, nr. 8, 17 februarie 1929.

⁴⁷ Idem, nr. 29, 14 iulie 1929.

⁴⁸ „Unirea Poporului”, anul XI, nr. 37, 15 septembrie 1929.

⁴⁹ „Gazeta Transilvaniei”, anul 92, nr. 112, 23 octombrie 1929.

Concluzii

Presa românească transilvăneană s-a arătat foarte interesată de modul în care au evoluat relațiile româno-germane, inclusiv de felul în care anumite evenimente internaționale, la care Germania a participat, s-au răsfrânt asupra României. Gradul în care s-a acordat acestui subiect spații mai mari sau mai puțin întinse diferă de la publicație la publicație. Unele periodice s-au mulțumit doar să amintească anumite episoade ale raporturilor româno-germane în cadrul rubricilor de „știri externe”; altele au consacrat articole întregi analizei situației interne din Germania; cele mai multe însă, au abordat subiectul în toate aspectele lui, acordându-i spații însemnate, nu de puține ori pe prima pagină. Întâlnim în ziarele românești sud-transilvănene articole de fond care cuprind comentarii și interpretări extinse asupra unor aspecte ale relațiilor româno-germane, care dezvăluie mobilurile unor luări de poziție, caută explicații pentru un fapt sau altul și reflectă, nu atât opțiunea personală a semnatarului, cât pe aceea a grupării, partidului sau curentului politic căruia acesta îi aparținea.

O privire de ansamblu asupra articolelor consacrate relațiilor dintre România și Germania publicate în presa românească din sudul Transilvaniei ne duce la constatarea că, indiferent de orientarea politică, aceste gazete apreciază politica promovată de București, subliniază importanța raporturilor economice cu Germania, dar se pronunță împotriva încercărilor Berlinului de a se sustrage de la îndeplinirea îndatoririlor ce-i reveneau în conformitate cu Tratatul de la Versailles și a convențiilor și acordurilor ce au urmat.

O altă constatare se referă la măsura în care presa românească transilvăneană a reușit să pătrundă, să înțeleagă sensul real al desfășurării relațiilor româno-germane și al evenimentelor internaționale la care Germania a fost parte și care au avut reverberații asupra României. Aceasta în condițiile în care presa era informată despre mersul diferitelor evenimente prin intermediul unor servicii speciale de presă, de cele mai multe ori reporterii neavând acces la negocierile și convorbirile diplomatice. Cu toate acestea, gazetele românești au reușit să surprindă într-un mod realist aspectele esențiale ale raporturilor româno-germane, să perceapă adevăratele sensuri și semnificații ale unor acorduri, convenții, întâlniri ale unor personalități politice etc. Nu de puține ori, desfășurarea unor evenimente era descrisă cu lux de amănunte, dovedind o foarte bună informare a ziariștilor. În aceeași ordine de idei, sunt importante aprecierile acestor publicații vizavi de minoritatea germană din Transilvania și de atitudinea acesteia față de Germania. Nu puține sunt polemicele purtate în paginile gazetelor românești cu publicațiile germane pe tema relațiilor româno-germane. Acest aspect dă o importanță și mai mare felului în care periodicele românești din Transilvania au reflectat raporturile politice și economice româno-germane.

DIE RUMÄNISCH-DEUTSCHEN BEZIEHUNGEN IM SPIEGEL DER
RUMÄNISCHEN PRESSE AUS SÜDSIEBENBÜRGEN (1919-1929)
(Zusammenfassung)

Stichworte: Deutschland; Rumänien; Siebenbürgen; Zwischenkriegszeit; Presse.

Der vorliegende Beitrag versucht einen Überblick darüber zu geben, wie einige der bedeutendsten rumänischen Zeitungen aus Südsiebenbürgen die rumänisch-deutschen Beziehungen in den Jahren zwischen 1919 und 1929 wahrgenommen haben. Die Thematik hat besondere Bedeutung aufgrund der starken und einflußreichen deutschen Gemeinschaft in Siebenbürgen, deren Ziel es war, die politische Abkühlung der Nachkriegszeit zu beenden und für eine politische wie wirtschaftliche Annäherung Rumäniens an Deutschland zu werben. Der Beitrag unterstreicht, dass sich die rumänische Presse in Südsiebenbürgen sehr interessiert daran zeigte, wie sich die rumänisch-deutschen Beziehungen entwickelten, besonders auch dafür, wie einige internationale Vorgänge, an denen Deutschland beteiligt war, sich auf Rumänien auswirkten. Eine Analyse der Gesamtheit der Artikel, die den rumänisch-deutschen Beziehungen gewidmet waren, führt zu dem Ergebnis, dass unabhängig von der politischen Ausrichtung der jeweiligen Zeitung die Grundtendenz der Bukarester Deutschlandpolitik unterstützt und die Wichtigkeit wirtschaftlicher Beziehungen zu Deutschland unterstrichen wurde. Zugleich aber wurde Versuchen Berlins, sich der Erfüllung der Auflagen, die sich aus dem Versailler Vertrag und den auf ihn folgenden internationalen Abkommen ergaben, zu entziehen eine Absage erteilt.

GUDRUN-LIANE ITTU*

**EXPOZIȚIILE PICTORILOR GRETE CSAKI-COPONY ȘI
HERMANN KONNERTH DE LA ATENEUL ROMÂN (1932) –
EXPRESIE A RELAȚIILOR CULTURALE GERMANO-ROMÂNE**

Expozițiile despre care este vorba în acest articol au fost organizate în timpul prim-ministeriatului lui Nicolae Iorga, deținător și al portofoliului culturii, funcție care îi permitea să ia decizii importante atât în domeniul expozițional, cât și în cel al achizițiilor de lucrări de artă pentru colecțiile statului. Savantul încercase o mai mare apropiere de minorități decât predecesorii săi¹, înființând în acest scop un subsecretariat de stat pentru problemele minorităților naționale, condus de politicianul sas Rudolf Brandsch (1880-1953).

Intensificarea relațiilor culturale între București și Transilvania și/sau între capitală și reprezentanți ai minorității germane stabiliți în țara îndepărtatei lor origini a constituit, pentru clasa politică a vremii, un bun prilej de investire a evenimentelor culturale cu semnificații politice.

Din 1920 până în 1939 mai mulți artiști plastici germani din Transilvania și Banat participaseră la expoziții de artă în București, organizând chiar și expoziții personale. Aceste evenimente au fost primite normal, fiind comentate profesional atât de presa germană din București și din provincie, cât și de cea românească din capitală².

Spre deosebire de evenimentele menționate anterior, expozițiile pictorilor Grete Csaki-Copony (1893-1990) și Hermann Konnerth (1881-1960) din primăvara anului 1932, de la Ateneul Român, au fost instrumentate și excesiv politizate.

La 20 martie, în sala 2 a Ateneului Român, în prezența ambasadorului Germaniei, Friedrich Werner Graf von der Schulenburg (1875-1944), a subsecretarului de stat Rudolf Brandsch, a parlamentarilor germani și maghiari, precum și a altor personalități importante, se deschidea expoziția pictoriței

* Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.

¹ Michael Kroner, *Interferenzen. Rumänisch-ungarisch-deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen*, Cluj, Dacia, 1973, p. 201-202; Friedrich Müller, *Iorgas Volkshochschule in Vălenii de Munte*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Sibiu, 15355, 5 august 1924, p. 1-2; *Vălenii de Munte und Professor Iorga*, în *ibidem*, 16583, 12 oct. 1928, p. 2-3.

² Gudrun-Liane Ittu, *Artiști sași în expozițiile bucureștene din perioada interbelică*, în *Confluente. Repere europene în arta transilvăneană* (Catalog de expoziție), Sibiu, Palatul Brukenthal Sibiu, 2007, p. 119-126.

Grete Csaki-Copony. Artista, născută la Zărnești, provenea dintr-o familie înstărită, ceea ce i-a permis să întreprindă lungi călătorii de studii în străinătate, călătorii în timpul cărora a lucrat în atelierele mai multor pictori renumiți. Apoi a devenit soția cunoscutului om de cultură Richard Csaki (1886-1943), întemeietor al „Kulturamt der Deutschen in Großrumänien” [*Liga culturală a Germanilor din România Mare*] și al revistei „Ostland” (1919-1921). Grete Csaki-Copony a început activitatea expozițională în 1918, la Sibiu, unde lucrările ei expresioniste, stranii pentru majoritatea vizitatorilor, nu s-au bucurat de o primire favorabilă³. În câțiva ani situația s-a schimbat, iar artista a devenit o prezență activă în peisajul expozițional transilvănean. În 1931, cu un an înainte de evenimentul plastic de la Ateneu, participase la o expoziție colectivă în Germania, bucurându-se de cronici laudative. În discursul de deschidere al expoziției bucureștene, Nechifor Crainic (1889-1972), poet și inițiator al curentului gândirist, a vorbit despre autohtonismul creației ei și despre rolul artistului de a construi punți de legătură între etnii. Vorbitorul s-a referit, de asemenea, la arta minorităților etnice, care, prin diferența de viziune, completează și îmbogățesc arta românească⁴. Ziarul de limbă germană „Bukarester Tageblatt” a relatat în șapte numere ale sale despre expoziția Gretei Csaki-Copony, unul dintre articole fiind un pertinent text critic semnat de Oscar Walter Cisek⁵, care ocupa, la vremea respectivă, funcția de director al direcției de presă a prim-ministrului. Dacă la deschiderea evenimentului plastic au participat numeroase persoane importante, înainte de închidere expoziția a fost vizitată de regina Maria⁶. Gestul prieteniei artiștilor și buneii cunoștințe de artă a sporit prestigiul manifestării expoziționale care, în mod incontestabil, era una valoroasă.

În timp ce primul eveniment de la Ateneu trebuia să realizeze apropierea între minoritatea germană și populația majoritară, următorul, al cărui protagonist a fost Hermann Konnerth, urma să apropie două state, respectiv Germania și România. Înainte de a mă referi la expoziția de la sala 1 a Ateneului Român, din intervalul 3-28 aprilie, se impune o succintă prezentare a biografiei și a parcursului artistic al lui Hermann Konnerth, un pictor aproape uitat în țara de origine⁷.

Artistul, despre care un prieten afirma că „datorează cunoștințele teoretice Germaniei, dinamismul [artei sale] Italiei, iar Franței în mare măsură stilul”⁸, a fost apreciat în epocă atât în România, cât și în Germania, țara în care se

³ Günther Ott, *Grete Csaki-Copony, eine Berliner Malerin aus Kronstadt*, în „Südost-deutsche Vierteljahresblätter”, München, 2, 1984, p. 91.

⁴ *Ausstellung Grete Csaki-Copony*, în „Bukarester Tageblatt”, București, 1492, 18 martie 1932, p. 4.

⁵ Oscar Walter Cisek, *Gemäldeausstellung Grete Csaki-Copony*, în *ibidem*, 1502, 31 martie 1932, p. 1-3.

⁶ *Königin Maria in der Ausstellung*, în *ibidem*, 1503 din 1 aprilie 1932, p. 4.

⁷ Wilhelm Arz, *Der Kunstgelehrte und Maler Hermann Konnerth*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, 1, 1971, p. 1-5; Johannes Eichner, *Die farbige Welt des Malers Hermann Konnerth*, în „Westermanns Monatshefte”, vol. 147, 878, 1929, p. 145-152.

⁸ Stefan von Hanneheim, *Atelierbesuch bei Dr. Hermann Konnerth*, în „Ostland”, Sibiu, decembrie 1919 – ianuarie 1920, p. 172.

stabilise în 1921. În 1929 a expus la Berlin, alături de artiști importanți, precum Max Liebermann (1847-1935), Arthur Segall (1875-1944) și Willi Baumeister (1889-1955)⁹. S-a născut la Sibiu, la 27 februarie 1881, într-o familie de intelectuali sași în care tradiția îmbinării meseriei de preot cu cea de profesor era perpetuată de mai multe generații. Tânărul Hermann, cel de-al doilea fiu al familiei, a făcut primii pași în direcția respectării tradiției, urmând studii de teologie și filosofie mai întâi la Marburg (1899), iar apoi la Cluj (1900). Curând și-a dat seama că opțiunea sa nu a fost corectă și a părăsit Clujul. În 1901 a plecat la Berlin, unde a studiat istoria artei cu renumitul profesor Heinrich Wölfflin (1864-1945). În timpul studiilor, tânărul transilvănean a intrat în contact cu teoriile estetice ale lui Conrad Fiedler (1841-1895), unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai secolului XIX în domeniul artelor plastice. Hermann Konnerth, care era kantian convins, considera că ar fi descoperit origini kantiene în teoriile lui Fiedler, o ipoteză originală pe care a dezvoltat-o în teza de doctorat intitulată „Die Kunsttheorie Conrad Fiedlers, eine Darlegung der Gesetzlichkeit der Bildenden Kunst” [*Teoria artistică a lui Conrad Fiedler, tratat al legităților în arta plastică*] și susținută în 1908. Teza de doctorat a lui Konnerth a fost atât de apreciată încât doi mari profesori ai vremii, Heinrich Wölfflin, titularul catedrei de istoria artei din Berlin (funcție pe care a deținut-o între 1901 și 1912), și Eugen Kühnemann (1868-1946), titular al catedrei de istoria filosofiei din Breslau au dorit să-l angajeze la catedrele lor. Între timp, tânărul își descoperise pasiunea pentru pictură și, dorind să urmeze acest drum, a declinat invitațiile ambilor profesori. În 1908 s-a înscris la Academia de Artă din München, iar în august 1909 a participat deja cu trei lucrări la o expoziție organizată la Sibiu de „Sebastian Hann Verein für heimische Kunstbestrebungen” [*Asociația Sebastian Hann de impulsione a artei locale*]¹⁰. A călătorit un timp în Italia, iar în 1913 s-a decis să studieze la *Academia Ranson* din Paris. Acolo i-a avut ca îndrumători pe Maurice Denis (1870-1943) și pe Félix Vallotton (1865-1925), reprezentanți de seamă ai simbolismului și nabismului.

La momentul izbucnirii Primului Război Mondial, Hermann Konnerth se afla într-un sat de pescari din Normandia. Ca cetățean al unei țări inamice, a fost internat timp de cinci ani într-un lagăr din sudul Franței, dându-i-se însă posibilitatea să picteze. După război și eliberarea din prizonierat, artistul a încercat să se stabilească la München, dar, dezamăgit de perspectivele pe care i le oferea capitala Bavariei, a părăsit-o. Din 1921 a devenit cetățean al Berlinului, fără a rupe însă legăturile cu țara de origine. Ori de câte ori a fost posibil a revenit în țară, prezentându-se publicului în expoziții colective alături de colegi de breaslă autohtoni sau în expoziții personale. Dacă înainte de război a colaborat la revista „Die Karpathen” (Brașov, 1907-1914)¹¹, după prima conflagrație

⁹ Franz Servaes, *Berliner Künstlerköpfe*, în „Der Tag”, Berlin, 3 februarie 1929, p. 5; Hugo Kubsch, *Berliner Kunstchronik*, în „Deutsche Tageszeitung”, 22 februarie 1929, p. 3.

¹⁰ Asociația a luat ființă la Sibiu în 1904, fiind activă până în 1946.

¹¹ Dr. Hermann Konnerth, *Ein Brief aus Florenz*, în „Die Karpathen”, Brașov, XXI, 1911, p. 646-653.

mondială contribuțiile sale pot fi găsite în paginile revistei „Klingsor” (Brașov, 1924-1939)¹². Ambelor periodice le-a furnizat informații despre viața artistică din vestul și centrul Europei, precum și articole cu caracter teoretic.

În 1928 s-a reîntors în sudul Franței pentru o ședere de șase luni, ședere care a avut ca efect adoptarea unei palete coloristice mai luminoase și a unei tușe largi și generoase. În deceniul al patrulea a revenit în repetate rânduri în România, perioade în timpul cărora a lucrat cu sârg. Lucrările realizate cu aceste prilejuri au fost expuse în expozițiile din 1931, 1932, 1933 și 1937 la Sibiu și Brașov, iar în 1932 și la București¹³.

Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial și dictatura comunistă care i-a urmat au pus capăt relațiilor firești între artistul Hermann Konnerth și locurile sale de baștină. S-a stins din viață în 1960, la Berlin.

Galeria de Artă Națională a Muzeului Brukenthal din Sibiu deține 13 tablouri ale lui Konnerth din intervalul temporar 1914-1936, tablouri ce permit urmărirea evoluției artistului de la postimpresionism la expresionism.

Să revenim la expoziția din 1932. Cu câteva zile înainte de deschiderea acesteia, mai precis în 27 martie, „Bukarester Tageblatt”, cotidianul de limbă germană din capitală, publica o amplă relatare a lui Hermann Konnerth despre împrejurările în care realizase, la cumpăna dintre anii 1931-1932 (respectiv în intervalul 26-30 decembrie 1931 și 2 ianuarie 1932), la Sinaia, portretul prim-ministrului Nicolae Iorga (1871-1940)¹⁴. Pentru a trezi curiozitatea publicului și a da expoziției o importanță deosebită, cotidianul bucureștean anunța că portretul în ulei al savantului și schițele pregătitoare ale acestuia vor fi piesele de rezistență ale expoziției¹⁵, eveniment ce va fi inaugurat de însuși primul ministru. Lucrările menționate mai sus fuseseră deja expuse în luna februarie, la Sibiu, în vitrina magazinului Breckner (astăzi sediu BRD), din strada Cisnădiei /Heltauergasse (astăzi Bălcescu), și s-au bucurat de o prezentare favorabilă în paginile cotidianului sibian „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”¹⁶.

Împrejurările în care artistul îl cunoscuse pe Nicolae Iorga și cum s-a ajuns ca profesorul să-i pozeze pentru realizarea unui portret nu sunt pe deplin clarificate. Ne vine totuși în ajutor un articol al lui Otto Folberth (1896-1991) din ziarul „Karpatenrundschau” din Brașov, din 4 iunie 1971. Profesorul Folberth, un sas transilvănean stabilit în Austria, îl cunoscuse pe Iorga în 1923, la Paris. Tânărul de atunci tocmai își luase doctoratul la Cluj și venise în Franța pentru

¹² Ambele reviste au apărut la Brașov, fiind editate de scriitori: *Die Karpathen* de Adolf Meschendörfer, iar *Klingsor* de Heinrich Zillich. Scopul principal a fost acela de a familiariza publicul cu noile tendințe din literatură și artă plastică și să se constituie, totodată, în punți între etniile transilvănene.

¹³ Harald Krasser, *Maler und Kunstwissenschaftler*, în *Sie prägten unsere Kunst* [volum editat de Brigitte Stephani], Cluj-Napoca, Dacia, 1985, p. 202-204.

¹⁴ Hermann Konnerth, *Wie ich Jorga malte*, în „Bukarester Tageblatt”, 1500, 27 martie 1932, p. 1-3.

¹⁵ *Gemäldeausstellung Hermann Konnerth*, în *ibidem*, 1500, 27 martie 1932, p. 4.

¹⁶ *Jorgabildnis von Hermann Konnerth*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, 17614, 7 februarie 1932, p. 7.

perfecționarea cunoștințelor de limbă franceză. A locuit la Fontenay-aux-Roses în cadrul „École roumaine en France”, un așezământ pe care Iorga îl crease. Folberth susține că el ar fi mijlocit întâlnirea dintre artist și celebrul său model¹⁷.

Konnerth a fost fascinat de primul ministru, pe care l-a asemănat cu un venerabil personaj vetero-testamentar. Prima întâlnire între artist și model a avut loc în 26 decembrie, iar pictorul reține următoarele: „Pe un ton amabil și plin de naturalețe mi-a vorbit despre expoziția pe care doream să o deschid la București. [...] Spunea că a venit la Sinaia să lucreze și nu ar avea nimic împotriva dacă l-aș studia în timp ce lucrează. [...] Ca un imens vârful de munte se înălța capul cărturarului [...]. Aflat în perpetuă mișcare, adâncit într-o muncă extrem de intensă, acest chip emana echilibru și liniște interioară. [...] N-a stat nici măcar un minut în aceeași poziție”.

Deși se anunțase că la vernisajul expoziției va fi prezent prim-ministrul, acesta a fost reținut, dar l-a delegat pe Ștefan Nenițescu (1897-1979), unul dintre cei mai importanți critici de artă ai timpului, să-l reprezinte. Criticul a rostit și cuvântul de deschidere în prezența lui von der Schulenburg, ambasadorul Germaniei, a lui Rudolf Brandsch, subsecretar de stat pentru minorități, a numeroși parlamentari, precum și a unui numeros public. Vorbitorul l-a apreciat pe teoreticianul și practicianul Hermann Konnerth, a cărui artă o vedea ca pe o sinteză între cea de factură „romanică”, însoțită în timpul lungii sale șederi în Franța, și cea „germanică”. Artistul era privit în dublă ipostază, ca reprezentant al țării electivă și al minorității germane din România, iar expoziția organizată la București trebuia să servească bunelor relații dintre cele două state, dar și relațiilor statului român cu minoritatea germană¹⁸.

Pe parcursul a nouă numere, „Bukarester Tageblatt” a oferit cititorilor noi și noi informații despre artist, despre arta sa și despre expoziție. Astfel, aflăm că majoritatea lucrărilor de pe simezele Ateneului Român au fost prezente în urmă cu un an la Berlin, unde s-au bucurat de o primire entuziastă. În sprijinul acestei afirmații sunt citate cronicile favorabile din „Vossische Zeitung”, „Deutsche Allgemeine Zeitung”, „Neue Preußische Kunstzeitung”, „Berliner Börsen-Courier”, „Berliner Volkszeitung” și „Rheinisch-Westfälische Zeitung”¹⁹. Dacă nu a putut fi prezent la vernisaj, prim-ministrul a vizitat expoziția în data de 8 aprilie, manifestând un viu interes pentru lucrările de pe simeze²⁰. În urma vizitei, Cancelaria prim-ministrului a achiziționat patru lucrări din expoziție pentru colecțiile de stat²¹, lucrări recomandate foarte probabil de Nicolae Iorga. Din păcate, nu știm unde se află în prezent aceste lucrări și dacă printre ele a fost și celebrul portret al cărturarului.

¹⁷ Otto Folberth, *Ein Freund der Siebenbürger Sachsen. 100 Jahre seit der Geburt von Nicolae Iorga*, în „Karpaterlandschau”, Brașov, 22, 4 iunie 1971, p. 11.

¹⁸ *Eröffnung der Gemäldeausstellung H. Konnerth*, în „Bukarester Tageblatt”, 1506, 5 aprilie 1932, p. 4.

¹⁹ *Presseurteile über Hermann Konnerth*, în *ibidem*, 1505, 3 aprilie 1932, p. 5-6.

²⁰ *N. Iorga in den Ausstellungen des Athenäums*, în *ibidem*, 1511, 10 aprilie 1932, p. 5.

²¹ *Staatsankauf aus der Ausstellung H. Konnerth*, în *ibidem*, 1518, 19 aprilie 1932, p. 4.

Expoziția de la Ateneu a făcut și obiectul unei „Cronici plastice” în „Neamul Românesc”, al cărui patron era chiar profesorul Iorga. După cum era de așteptat, cronicarul vedea portretul cărturarului drept cea mai reușită lucrare dintre cele 47 aflate pe simeze: „Într-adevăr, portretul d-lui prof. Iorga, reușind să dea o impresie de gravitate și liniște, mărită prin culorile închise, sumbre, pe care d. Konnerth le-a nimerit minunat, ne pare a fi cel mai bun portret”²². Din păcate, nu am reușit să aflăm unde se păstrează piesa de rezistență a expoziției din 1932, aceasta fiindu-mi cunoscută numai din reproduceri alb-negru („Klingsor”, nr. 4/1932, p. 121 și „Karpaterndschau” nr. 22, 4 iunie 1971, p. 11). În ciuda faptului că trăsăturile profesorului sunt stilizate și geometrizate, asemănarea portretului cu modelul este evidentă. Tendința de abstractizare ar putea fi interpretată ca o apropiere de cubism, un stil pe care artistul îl cunoscuse în Franța, numai că diferențele față de realizările cubiștilor sunt mari. În domeniul portretului, aceștia din urmă doreau ștergerea totală a trăsăturilor particulare ale modelelor²³.

Lui Hermann Konnerth i-a revenit și cinstea de a fi, în 26 aprilie, oaspetele „Unirii Intellectuale Românești”, în cadrul căreia a ținut o conferință despre *Mijloacele de exprimare în arta plastică și evoluția stilurilor*²⁴. Ca un corolar al celor petrecute până atunci, expoziția de la Ateneu a primit în ultima zi vizita Majestății Sale Regele Carol II. Suveranul s-a întreținut cordial cu artistul, găsind cuvinte de apreciere pentru operele sale²⁵. Publicitatea făcută expoziției, precum și înaltele vizite de care s-a bucurat, au făcut ca după închiderea ei la Ateneu, lucrările să fie mutate în sala de conferințe a hotelului „Princiar” din Bulevardul Elisabeta, unde au putut fi văzute pe întregul parcurs al lunii mai. Devenit un artist „la modern” în capitala României, Hermann Konnerth a mai zăbovit un timp la București pentru a executa câteva portrete²⁶.

În concluzie, putem afirma că, deși Grete Csaki-Copony și Hermann Konnerth au fost artiști valoroși, expozițiile acestora din 1932 au fost suprame-diatizate, fapt petrecut mai mult pentru valoarea lor simbolică decât pentru cea intrinsecă, artistică.

²² H. G., *Expoziția Konnerth*, în „Neamul Românesc”, 14 aprilie 1932, p. 2.

²³ Christopher Butler, *Early Modernism. Literature, Music and Painting in Europe 1900-1916*, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 61.

²⁴ *Vortrag des Malers H. Konnerth*, în „Bukarester Tageblatt”, 1522, 25 aprilie 1932, p. 7.

²⁵ *S. M. der König in der Ausstellung H. Konnerth*, în *ibidem*, 1528, din 1 mai 1932, p. 4.

²⁶ *Der Maler H. Konnerth*, în *ibidem*, 1531, 6 mai 1932, p. 4.

DIE AUSSTELLUNGEN GRETE CSAKI-COPONYS (1893-1990) UND
HERMANN KONNERTHS (1881-1960) IM ATHENÄUM IN BUKAREST (1932)
ALS AUSDRUCK DEUTSCH-RUMÄNISCHER KULTURBEZIEHUNGEN
(Zusammenfassung)

Stichworte: Grete Csaki-Copony; Hermann Konnerth; Ausstellungen; Bukarest.

Die Ausstellungen der Malerin Grete Csaki-Copony und ihres Kollegen Hermann Konnerth im Athenäum in Bukarest fanden zu dem Zeitpunkt statt, als der berühmte Historiker Nicolae Iorga (1871-1940) das Amt des Ministerpräsidenten bekleidete (19. April 1931 – 6. Juni 1932). In dieser Funktion hatte Iorga eine Annäherung an die ethnischen Minderheiten des Landes versucht und ein Unterstaatssekretariat ins Leben gerufen, das von Rudolf Brandsch (1880-1953), einem Siebenbürger Sachsen, geleitet wurde. Das Kulturministerium gehörte ebenfalls zum Ressort des Ministerpräsidenten, so dass dieser auch auf das kulturelle Leben und die Ausstellungstätigkeit direkten Einfluss nehmen konnte.

So kam es, dass die Ausstellungen, die die beiden vorhin genannten Künstler 1932 in Bukarest zeigten, keine gewöhnlichen Ereignisse waren, sondern zu einem Politikum hochstilisiert wurden.

Grete Csaki-Copony (1893-1990), deren Ausstellung am 20. März 1932 eröffnet wurde, war eine sehr begabte Malerin und Ehefrau Dr. Richard Csakis, Begründer des „Kulturamtes der Deutschen in Großrumänien“. Die Vernissage der Bilderschau, die in Saal 2 des Athenäums aufgebaut war, fand in Anwesenheit des deutschen Gesandten Graf von der Schulenburg, des Unterstaatssekretärs Rudolf Brandsch, des Generaldirektors im Kultusministerium Emanoil Bucuța, Oskar Walter Ciseks von der Pressedirektion des Ministerpräsidenten und eines großen kunstliebenden Publikums statt. Der Dichter Nichifor Crainic hielt die Einführungsrede, in der er auf die Brückenfunktion der bildenden Kunst, und auf die Bereicherung der rumänischen durch die der Minderheiten hinwies.

Die Ausstellung wurde von zahlreichen Kunstliebhabern besucht, zu denen auch die Königinmutter Maria gehörte. Die Kunst der Siebenbürger erfreute sich seitens der Letztgenannten hoher Wertschätzung. Ihre Majestät war bekanntlich eine kompetente Kunstkennerin, eine Gönnerin der bildenden Künstler und betätigte sich selbst als Malerin und Grafikerin.

Im Anschluss an die Ausstellung Grete Csaki-Coponys wurde jene von Hermann Konnerth (1881-1960) eingerichtet und am 3. April im Saal 1 des Athenäums eröffnet. Der gebürtige Hermannstädter lebte seit 1921 in Deutschland, ein Grund für die rumänischen Behörden, ihn nicht nur als Vertreter der deutschen Minderheit in Rumänien anzusehen, sondern auch als Repräsentanten seiner Wahlheimat. Dieser Sonderstatus war auch der Grund dafür, dass seine Ausstellung noch mehr Aufsehen erregte als die seiner Vorgängerin, wobei ihn die deutschsprachige Bukarester Presse kräftig unterstützte.

Um seine Leser auf die Ausstellung, die einige Tage später eröffnet werden sollte, vorzubereiten, veröffentlichte das „Bukarester Tageblatt“ am 27. März den Beitrag Konnerths „Wie ich Iorga malte“. Darin beschreibt der Künstler die Begegnungen, die er in der Zeitspanne 26. – 30. Dezember 1931 und am 2. Januar 1932 mit dem Professor

in Sinaia hatte, Begegnungen, in deren Verlauf er Porträtskizzen anfertigte. In den Pausen wurden anregende Gespräche geführt. Der Künstler, selbst ein hochgebildeter Mann, war vom Wissen, von der Schaffenskraft, der Konzentrationsfähigkeit und nicht zuletzt vom Aussehen des rumänischen Gelehrten sehr beeindruckt. Das Ölbild des Ministerpräsidenten sowie die vorbereitenden Skizzen und Studien sollten Schwerpunkt und Blickfang der Bukarester Ausstellung sein, eines künstlerischen Ereignisses, dem – laut Zeitungsmeldung vom 27. März – der Porträtierte auch selbst beiwohnen sollte.

Das Hermannstädter Publikum konnte das Porträt und die Skizzen vor demjenigen der Hauptstadt bewundern, da sie bereits im Februar in der Auslage des Kaufhauses Breckner in der Heltauergasse zu sehen waren.

Trotz dem Versprechen Iorgas, der Vernissage beizuwohnen, musste dieser seine Teilnahme absagen. Anwesend waren jedoch erneut alle bedeutenden Persönlichkeiten des politischen und kulturellen Lebens, die auch bei der Eröffnung der Grete Csaki-Copony-Ausstellung dabei gewesen waren. Ștefan Nenițescu (1897-1979), ein namhafter Kunstkritiker der Zeit, hielt die Einführungsrede, in der er den Theoretiker und Künstler Konnerth würdigte. Dessen künstlerisches Œuvre sah Nenițescu als eine Synthese des romanischen und des germanischen Geistes.

Im Verlauf von neun Nummern berichtete das „Bukarester Tageblatt“ über die Ausstellung, um auf diese Art das Interesse der Leser zu wecken und zu steigern. Auf diesem Wege erfuhren die Leser, dass ein Teil der ausgestellten Werke ein Jahr zuvor in Berlin zu sehen waren, wo sie sehr gut aufgenommen wurden. Ebenfalls aus der Zeitung erfuhren sie, dass der Ministerpräsident am 8. April die Ausstellung besichtigt und großes Interesse für die ausgestellten Werke bekundet hatte. Darauf ist vermutlich auch der Ankauf von vier Gemälden für die staatlichen Sammlungen zurückzuführen. Kurz vor Schließung der Ausstellung erhielt sie hohen Besuch von König Carol II., der sich herzlich mit dem Künstler unterhielt. Der König fand Worte der Anerkennung und Wertschätzung sowohl für Konnerth selbst als auch für sein Werk.

Nach Schließung der Ausstellung im Athenäum wurde sie im „Princiar“ Hotel am Elisabeta-Boulevard neu aufgebaut und war den ganzen Monat Mai über geöffnet. Der Künstler blieb ebenfalls noch eine Zeitlang in Bukarest, wo er einige Porträtaufträge ausführte.

Obzwar Grete Csaki-Copony und Hermann Konnerth bedeutende Künstler der siebenbürgischen klassischen Moderne sind, wurde im Falle der Bukarester Ausstellungen größeres Gewicht auf die symbolische Bedeutung ihrer Persönlichkeiten als auf den intrinsischen Wert ihres künstlerischen Œuvres gelegt, was zu einer exzessiven Politisierung der Ausstellungen führte.

PAUL NISTOR*

PRIMELE RELAȚII POSTBELICE DINTRE COMUNIȘTII ROMÂNI ȘI EST-GERMANI (1948)

Finalul celui de-al Doilea Război Mondial a adus cu sine sedimentarea unor sensibilități reale între români și germani. Propaganda agresivă a Uniunii Sovietice, care indica permanent existența unui pericol german pentru Europa Centrală și de Est, a avut efecte, pentru câțiva ani, și în România. După constituirea „lagărului socialist”, pe parcursul primului deceniu postbelic, așa-numita problemă germană a devenit una de top pe agenda externă a statelor comuniste¹. Existau temeri, justificate sau nu, în direcția posibilității reînvierii militarismului german sau a folosirii zonei germane ca bază de atac, spre est, a forțelor americane staționate în Europa Occidentală.

Din acest motiv, capitalele estice au fost atente la evoluțiile politice, sociale și economice care aveau loc în spațiul dintre Rin și Odra, încercând, pe cât posibil, să influențeze destinul viitor al poporului german. Încă din 1945-1946, guvernele țărilor căzute sub influența Moscovei au operat cu atitudini diferite față de zona de ocupație sovietică, în comparație cu regiunile vestice ale Germaniei, și față de partidele de stânga sau comuniste, în comparație cu celelalte partide germane, aflate sub protecția Statelor Unite și Marii Britanii. Până în 1948, soarta Germaniei rămăsese încă nedecisă. Dar ea se afla într-o permanentă schimbare, între discuțiile interminabile din Consiliul Miniștrilor Afacerilor Externe, constituit din reprezentanții puterilor învingătoare, și acțiunile care se derulau cu repeziciune, pe teren, în Germania de Est².

Astfel, în primii trei ani postbelici au avut loc mai multe evenimente în zona sovietică care au influențat decisiv falia dintre estul și vestul Germaniei: aplicarea unei reforme agrare (1945), constituirea Partidului Socialist Unit din Germania (PSUG) (1946), crearea unei comisii economice germane în regiunea răsăriteană, aplicarea unei noi legislații școlare, precum și inițierea unei reforme monetare. Toate aceste detalii individualizau Germania de Est și arătau statelor

* Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași.

¹ John Lewis Gaddis, *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 1987, p. 53-57.

² Walter LaFeber, *America, Russia and the Cold War 1945-1971*, New York, John Wiley & Sons, 1972, p. 68-70.

comuniste că partidul majoritar de acolo înclina să inițieze metamorfoze politice care să ducă nu doar la denazificare și demilitarizare, dar și la o democratizare, în sens popular, a spațiului răsăritean german. Încă dominate de îngrijorare în direcția unui pericol continental german, guvernele est-europene primeau cu satisfacție veștile schimbărilor din zona sovietică a Germaniei, considerându-le cele mai bune garanții pentru revenirea la relații pașnice în aria centrală a Europei.

Din contra, pentru statele occidentale, aceste modificări accelerate au fost un semnal de alarmă. La început, politicienii vestici nu s-au îngrijorat foarte mult, considerând că unele posibile guverne comuniste estice nu aveau să urmeze o traiectorie neapărat foarte apropiată de Moscova. Se credea că interesul național nu va aduce simpatii nelimitate între Estul Europei și Uniunea Sovietică, în nici o formulă³. Totuși, după puțin timp, documentul american NSC-20 ridica cota de alarmare, plasând URSS nu doar în poziții europene defensive, ca până atunci, ci într-o ecuație de intenție spre o dominare ofensivă globală⁴. Din acest motiv, acțiunea occidentală în Germania se va precipita. În timp ce se lucra intens pentru integrarea vestului Germaniei într-un sistem economic și politic occidental, partidul cu cea mai mare influență din est era izolat și ignorat⁵.

Pentru a ieși din izolare politică și pentru a obține credibilitate măcar într-o anumită parte a continentului, reprezentanții PSUG au inițiat o serie de contacte cu guvernele estice. Aceste prime discuții postbelice între reprezentanți ai unor state traumatizate de fostul regim nazist și noul partid majoritar din Germania răsăriteană erau menite nu doar a reface legături politice și a depăși reticențe uriașe, dar trebuiau să deschidă și calea unor viitoare cooperări economice. În ceea ce privește România, aceasta renunțase forțat la recuperarea unor creanțe de la Germania și întâmpina dificultăți în aducerea în țară a bunurilor proprii din zonele germane ocupate de aliați. Aceste probleme nu i-au împiedicat însă pe comuniștii români să salute congresul de unificare dintre social-democrații și comuniștii din estul Germaniei, precum și alegerea lui Wilhelm Pieck și Otto Grotewohl în calitate de președinți ai noii formațiuni politice în aprilie 1946⁶.

În iunie 1948, o delegație germană de partid, coordonată chiar de cei doi președinți, a venit la București pentru a tatona economic și politic conducerea guvernului și a Partidului Muncitoresc Român. Sosirea acestei delegații avea loc în momente de maxime transformări interne, când liderii comuniști români luau măsuri pe toate planurile pentru schimbarea societății: în aprilie 1948 fusese

³ Beatrice Heuser, *Western Containment Policies in the Cold War*, London and New York, Routledge, 1989, p. 42.

⁴ Ronald E. Powaski, *The Cold War. The United States and the Soviet Union (1917-1991)*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1998, p. 75-76.

⁵ Mark Smith, *NATO Enlargement during the Cold War. Strategy and System in the Western Alliance*, Palgrave, 2000, p. 96-98.

⁶ Cătălin Turluc, Flavius Solomon (coord.), *Punți în istorie. Studii româno-germane*, Iași, Editura Cantes, 2001, p. 112.

adoptată noua constituție, în iunie Marea Adunare Națională adopta legea pentru naționalizarea industriei și în august se înființa Direcția Generală a Securității Poporului. De asemenea, guvernul român era implicat în numeroase decizii și pe plan extern, de la abrogarea Concordatului cu Vaticanul (iulie 1948) la semnarea Tratatelor de prietenie cu Ungaria (iunie) și Cehoslovacia (iulie) și până la organizarea celebrei reuniuni a Cominformului, de la București, în care era „demascată” conducerea Partidului Comunist din Iugoslavia. Această mare densitate de evenimente din vara anului 1948 a făcut ca vizita delegației PSUG să nu pară a fi una foarte importantă. De altfel, timpul restrâns alocat discuțiilor dintre liderii de partide confirma faptul că, în acel moment, românii acordau o atenție sporită altor detalii de politică internă sau internațională.

Totuși, chiar în 1948, problema germană, departe de a fi fost soluționată, părea că revine ca factor destabilizator în Europa. În primăvara lui 1948, la Londra, o conferință anglo-franco-americană decidea organizarea distinctă a Germaniei Occidentale, pregătind în acest fel separarea definitivă a fostului stat învins. Sovieticii, nemulțumiți, au replicat nu doar cu blocada Berlinului (1948-1949), dar și cu mobilizarea tuturor statelor estice contra deciziilor de la Londra, văzute, nici mai mult nici mai puțin, ca posibile declanșatoare ale unui nou război mondial⁷.

În acest context internațional au avut loc primele contacte politice dintre reprezentanții partidului german ce urmau a guverna viitoarea Republică Democrată a Germaniei (oct. 1949) și reprezentanții executivului și partidelor românești care se aflau la putere, la București. La întrevvedere de miercuri, 16 iunie 1948, au luat parte Wilhelm Pieck și Otto Grotewohl, iar din partea română Petru Groza – președintele Consiliului de Miniștri, Gh. Gheorghiu-Dej – prim vice-președinte al Consiliului de Miniștri și Traian Săvulescu și Ștefan Voitec – vicepreședinți⁸. Wilhelm Pieck a deschis discuțiile precizând din start că dorește restabilirea relațiilor dintre poporul român și cel german. Cea mai mare parte a excursului său a constat dintr-o informare, referitoare la situația Germaniei în ansamblu și a părții răsăritene în mod special.

Astfel, Pieck prezenta Germania ca pe o victimă a neînțelegerilor marilor puteri. Acestea se certau între ele pe viitorul Germaniei dar nu înaintau propuneri pentru un tratat de pace, care să stabilizeze situația. Evident, în viziunea președintelui PSUG, occidentalii creau tot felul de dificultăți germanilor: „tăierea Germaniei de piața europeană, oprirea dezvoltării industriale, scoaterea din Germania a celor mai bune materii prime și, în sfârșit, întrebuițarea regiunii Ruhr pentru producerea de noi arme, intenționându-se în mare ca această parte a Germaniei să depindă de politica americană”⁹. Mai mult,

⁷ John Lewis Gaddis, *op. cit.*, p. 55.

⁸ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 10/1948, *Audiența delegației Partidului Unității Socialiste din Germania la dl dr. Petru Groza, președintele Consiliului de Miniștri, 16 iunie 1948*, f. 41.

⁹ *Ibidem*, f. 42.

occidentalii ar fi pregătit un nou război și doar Uniunea Sovietică „face totul pentru o pace democratică”.

Wilhelm Pieck deplângea decizia puterilor vestice de a forma un stat german occidental și aprecia că noua situație ar fi reprezentat un pericol pentru toată Europa. Divizarea Germaniei ar fi putut crea o stare de spirit asemănătoare cu cea declanșată de Tratatul de la Versailles, existând temeri pentru exacerbarea șovinismului și naționalismului¹⁰. Reprezentantul PSUG făcea, apoi, o comparație între estul și vestul Germaniei. În zona sovietică, se considera că industria și agricultura progresau bine. Unele fabrici au fost preluate de URSS în exploatare proprie, iar altele „au fost predate de noi în mâinile poporului”. Aprovizionarea muncitorilor cu alimente și articole de primă necesitate era bună. În regiunile rurale, se procedase la o reformă agrară și proprietățile de peste 100 ha fuseseră împărțite țăranilor. Acest lucru era considerat a fi un eveniment cu mare impact, deoarece „s-a creat o foarte bună bază pentru democrație la sate”¹¹.

În vestul Germaniei, din contră, situația populației ar fi fost proastă, iar din cauza slabei alimentări ar fi avut loc greve împotriva foamei. În plus, muncitorii ar fi fost nemulțumiți de evoluția politică și economică. Cel mai dureros lucru, considera Pieck, era utilizarea „vechilor fasciști” de către americani, în poliție, administrație și justiție. „Astfel, muncitorii constată că, față de vechea situație din timpul lui Hitler, nu s-a schimbat nimic”¹². Americanii erau vinovați de această situație și intenționau, după spusele reprezentantului german, să imagineze un plan de război, utilizând Germania occidentală ca bază de plecare.

Finalul discursului lui Wilhelm Pieck s-a concentrat pe necesitatea colaborării economice între români și germani. S-a afirmat deschis că germanii aveau nevoi speciale de materii prime: cărbuni, bumbac etc. Contra acestora, erau gata să ofere mașini agricole, mașini unelte, tipografii, produse ale industriei chimice. În zona de est a Germaniei se formase deja o comisie economică care pregătea un plan economic pe doi ani și care, în plus, coordonase refacerea și dezvoltarea regiunilor unde avea acces. Această comisie intenționa să trimită sub-comisii în țările din sud-estul Europei, „pentru a stabili cu ele legături economice”. Pentru a întoarce „buna primire pe care ne-a făcut-o guvernul român”, Pieck invita o comisie economică românească în Germania, care să trateze încheierea unei convenții comerciale¹³. Aceste contacte nu se făceau doar în scop economic exclusiv, ci și pentru a combate strategiile anglo-americe, care ar fi încercat izolarea pe termen lung a Germaniei. Din acest motiv, germanii erau interesați în următoarea direcție: „să creem legături cât mai strânse cu Uniunea Sovietică și zona democrațiilor populare și, desigur, atât cât este posibil, și cu celelalte țări occidentale”¹⁴.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 43.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 44-45.

¹⁴ *Ibidem*, f. 44.

Otto Grotewohl l-a completat pe colegul său, afirmând că germanii făceau eforturi pentru a depăși greutățile care „provin din blestemul timpurilor hitleriste”. Grotewohl se exprima foarte realist, conștientizând că, după un astfel de război, ușile țărilor europene erau mai mult închise pentru ei. Dar tocmai reformele și schimbările politice pe care le preconizau ar fi avut menirea „să ofere popoarelor Europei garanția și încrederea că în Germania există acum validate numai forțe politice sigure”¹⁵.

Grotewohl a vorbit mai mult de intențiile PSUG de a declanșa o metamorfoză totală la nivelul întregii Germanii. Deoarece partidul său, cu cele 2 milioane de membri, era cel mai mare din întreaga țară, liderii considerau că au și responsabilități sporite: „suntem obligați în sânul poporului german să îngrijim de o transformare spirituală”¹⁶. Ideea acestui tip de schimbare, una spirituală, apărea de mai multe ori în text și îngloba toate reformele la care se gândeau liderii comuniști germani: economice, ideologice, sociale, educaționale. Un important accent se punea pe modificarea sistemului de învățământ, astfel încât „la el să poată ajunge orișice fiu de muncitor”. Dimensiunea socială a noii educații era completată cu una cultural-spirituală, bazată pe toleranță religioasă, dar și pe un nou învățământ istoric. Se considera că în trecut o educație istorică defectuoasă în rândul tineretului german favorizase ascensiunea nazismului. Din acest motiv, vechile teorii bazate pe rase, care susțineau superioritatea poporului german, urmau a fi înlocuite cu o educație umanistă, menită a șterge spiritul militarist și a-i obișnui pe germani cu ideea că erau un popor ca toate celelalte¹⁷.

În acest context, al metamorfozei culturale, politice și de mentalitate a unei întregi națiuni, Otto Grotewohl plasa și restabilirea legăturilor cu alte state: „sperăm că celelalte popoare vor vedea că poate exista și o altă Germanie decât cea a lui Hitler”¹⁸. La finalul mesajului, era reluată insistent ideea colaborării economice, reprezentanții PSUG afirmând că vor pleca fericiți din România dacă vor avea asigurări că pe viitor se vor putea întâlni la negocieri cele două comisii economice. Viziunea lui Grotewohl era mai largă, el considerând legăturile economice doar un mijloc de a stimula conexiuni complete între români și germani: „Credem că există o seamă de factori economici care vor conduce la stabilirea unor legături comerciale trainice. Credem însă că, mai mult decât simplele legături comerciale, vor fi importante legăturile spirituale dintre cele două popoare, care vor duce la restabilirea încrederii reciproce”¹⁹. Evident, întreg eșafodajul unor viitoare relații româno-germane era plasat, cu ajutorul unui limbaj de lemn veritabil, în subordinea marelui front al păcii coordonat de Moscova.

Pentru a răspunde propunerilor germane, premierul Petru Groza i-a dat cuvântul lui Gh. Gheorghiu-Dej, considerându-l responsabilul suprem cu

¹⁵ *Ibidem*, f. 45.

¹⁶ *Ibidem*, f. 46.

¹⁷ *Ibidem*, f. 46-47.

¹⁸ *Ibidem*, f. 47.

¹⁹ *Ibidem*.

probleme economice în statul român. Dej a răspuns cu multă amabilitate germanilor, accentuând că și românii căutau de ceva vreme asemenea relații. În plus, i-a asigurat pe W. Pieck și O. Grotewohl că „acea comisiune, care va fi însărcinată să vină la noi pentru pregătirea materialului în legătură cu relațiile de schimb cu Germania, va găsi toate condițiile favorabile ca să ajungă la concluzii precise și concrete în acest domeniu”²⁰. Dej a vorbit apoi apreciativ despre industria germană și a spus în mod deschis că cele două popoare își vor putea completa reciproc necesitățile. Românii cunoșteau lipsurile germane în produse alimentare, petrol, cărbuni, lemne și se ofereau să le schimbe cu produse industriale „în cadrul unei convenții economice, care va trebui să fie încheiată oficial”. Mai mult, Dej considera că aceste contacte economice ar fi fost urmate obligatoriu de cele politice: „Noi știm însă că restabilirea acestor relații economice va determina și o reluare a relațiilor politice cu zona de răsărit a Germaniei”²¹.

Uimitor este că Dej a plusat suplimentar, făcând germanilor propuneri pentru stabilirea unor legături mai complexe. Deși zona sovietică de ocupație nu avea încă forma unui stat, liderul PMR încerca să-i trateze pe oaspeți ca pe reprezentanții unei entități deja existente. Dej a făcut trei propuneri majore: negocieri cu o comisie economică germană care să aibă și împuternicirea de a semna un acord, trimiterea la București a unui atașat comercial sau înființarea unei agenții comerciale germane și crearea la București a unui post de reprezentant de presă al Germaniei răsăritene – „pentru informare reciprocă, pentru o mai ușoară schimbare a produselor noastre și pentru o mai bună cunoaștere a ceea ce se petrece în această parte a Germaniei și în România”²². În aceste condiții, considerăm exagerată poziția istoricului Cezar Stanciu, care aprecia că Dej ar fi fost reticent față de ideile expuse de germani cu ocazia acestei vizite, condiționând reluarea fluxului comercial de refacerea, mai întâi, a relațiilor politice²³. Din contra, ni se pare că Dej a încercat să accelereze stabilirea noilor forme de colaborare, chiar trecând peste faptul că Germania de Est nu exista în mod formal ca stat recunoscut internațional.

Comentând expunerile făcute de colegii germani, Dej i-a felicitat pentru schimbările radicale introduse în zona sovietică de ocupație, considerând și el că acestea vor întări o presupusă democrație de tip estic și vor descuraja pe celebrii „ațățători la război”, din partea occidentală. La finalul intervenției sale, Gheorghiu-Dej a abordat problema populației germane din România. El a apreciat că etnicii germani vor primi bine veștile despre reluarea relațiilor economice cu o parte a Germaniei și se vor bucura de venirea la București a reprezentanților celui mai puternic partid german. În schimb, Dej nu s-a sfiit să spună că urmau a se lua măsuri contra trimișilor imperialismului german în

²⁰ *Ibidem*, f. 48.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 49.

²³ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului. Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii 50*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2008, p. 126.

această parte a Europei, adică cei care au sprijinit politica de expansiune a defunctului Reich. Soluția, după cum preciza Dej, era una de clasă. „Noi facem deosebire între elementul popular, elementul muncitoresc și țăranii săraci, față de elementul capitalist al acestei naționalități. Intenționăm să organizăm populația germană pe baza diferențierilor în clase”²⁴. Se pare că PMR dorea atragerea păturilor sărace germane din România către construirea democrației populare și a socialismului, oferindu-le „drepturi și îndatoriri egale, ca și celorlalți cetățeni liberi ai naționalităților conlocuitoare din țara noastră”²⁵. Chestiunea germanilor din România, din care unii simpatizaseră cu nazismul, părea a fi una importantă, deoarece la ea s-a referit și premierul Petru Groza, încercând să-i familiarizeze pe reprezentanții PSUG cu ideea că o parte a etnicilor germani din România vor suferi represalii politice.

Traian Săvulescu, vice-președinte al Consiliului de Miniștri, a intervenit în probleme agricole, apreciind că e nevoie de schimburi economice. Agricultură românească, în principal, putea folosi mașinile germane²⁶. Traian Săvulescu s-a lăudat cu reforma agrară din România, considerând-o mai eficientă decât cea din Germania de Est, pentru că limitase proprietatea la 50 ha și nu la 100 ha. După opiniile sale, cu ajutorul mecanizat al Germaniei și cu munca țăranilor români, agricultura putea prospera. Această relație ar fi fost una veche, deoarece „țăranii noștri apreciază virtutea poporului german, ei sunt învățați să o aprecieze și știu cât de departe au mers industria și școala germană”²⁷. Traian Săvulescu a formulat și observații critice la adresa vechii Germanii, considerând că România fusese exploatată nejustificat în trecut: „în special în vremea lui Hitler, țara noastră a fost tratată ca un fel de colonie: eram obligați să producem și să silim pe țăranii noștri să producă cât mai mult, fără însă să putem primi în același timp partea corespunzătoare acestei munci”²⁸. Având în vedere vechile realități, reprezentantul guvernului român uza de un mic orgoliu național, precizând că, așa cum „suntem desprinși de marea noastră prietenă, Uniunea Sovietică”, românii urmau să trateze de pe poziții egale și echitabile cu alte state²⁹.

Prim-ministrul Petru Groza i-a încurajat pe est-germani, considerând că toate acțiunile lor constituie un semnal clar de reformă și progres. Nu doar suferințele care au decurs din nebunia regimului nazist ar fi fost comune popoarelor român și german, dar și munca susținută, dorința pentru democrația populară și noul tip de educație politică aplicată maselor³⁰. Șeful guvernului român a dat asigurări liderilor PSUG că România era foarte interesată de evoluția situației din Germania, fiind și ea îngrijorată de jocul „imperialiștilor”

²⁴ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 10/1948, *Audiența delegației Partidului Unității Socialiste din Germania la dl dr. Petru Groza, președintele Consiliului de Miniștri, 16 iunie 1948*, f. 50.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 51.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 50-51.

²⁹ *Ibidem*, f. 51.

³⁰ *Ibidem*, f. 52.

occidentali. De aceea, i-a chemat pe est-germani să se alăture mării familii populare conduse de Uniunea Sovietică și prin exemplul lor să-i atragă și pe vest-germani. Premierul a acceptat oferta lui Wilhelm Pieck și Otto Grotewohl, arătându-le încredere și formulând explicit dorința noilor democrații populare de a primi alături noua entitate care se forma: „Noi suntem pentru aceasta: poporul german trebuie să-și aibă locul în familia popoarelor muncitoare și iubitoare de pace. Prin această apropiere a noastră de zona estică a Germaniei, noi, de fapt, ajutăm poporul german din Est să se apropie de poporul german din Vest”³¹.

În ceea ce privește colaborarea economică, Petru Groza l-a felicitat pe Gheorghiu-Dej pentru deschiderea manifestată de PMR, asigurând că și partidul său, Frontul Plugarilor, mergea alături de partidul muncitorimii române. Ideologia însă îi juca feste lui Petru Groza, acesta ajungând la concluzia că datorită „unui regim capitalist în decadentă” și „poporul muncitor german din Vest va fi atras, în mod irezistibil”, către regimul care se instaura în Germania de Est³².

Petru Groza a încheiat această întrevedere între liderii români și est-germani, reluând ideea soluționării problemei naționalității germane din România. Groza nu a spus explicit care urmau să fie măsurile, dar a repetat că poporul german muncitor din România va primi drepturi egale cu alte naționalități, dar că erau vizate aspru anumite „elemente hitleriste din Apus care operau și operează și astăzi în sânul acestei populații”³³. Premierul a afirmat totuși deschis că știe de preocuparea liderilor germani pentru conaționalii din România, numind chiar „psihoză generală” această îngrijorare a Germaniei pentru etnicii săi rămași în afara granițelor. A dat asigurări că problema aceasta va fi rezolvată în mod democratic, fără a explica concret ce își imagina el prin asta³⁴.

Putem spune, în concluzie, că întrevederea reprezentanților guvernului român cu președinții partidului de stânga, dominant în Germania răsăriteană, a fost una cordială, în care ambele părți au răspuns pozitiv la propunerile făcute. Deși aceste contacte politice veneau după un trecut traumatic, românii nu au manifestat reticențe față de germani. Din contră, au afirmat că au încredere în ei și au exprimat explicit dorința de cooperare economică, precum și intenția de a-i ajuta politic pe comuniștii și muncitorii germani. Este evident, însă, că apropierea doctrinară și de clasă, precum și interesul pentru un viitor comun au fost cele care au influențat decisiv tonul, deschiderea și bunăvoința manifestate în discuții. Probabil în cu totul alt mod ar fi discutat comuniștii români cu autoritățile din vestul Germaniei, care aveau o altă coloratură politică. În plus, acceptarea ideii de colaborare economică venea și pe fondul necesității reconstrucției Europei lovite de efectele războiului. Românii, cel puțin, conștientizau că aveau nevoie de mașinile și de produsele manufacturate în Germania, care puteau ajuta decisiv la ridicarea economiei noii republici.

³¹ *Ibidem*, f. 53.

³² *Ibidem*, f. 53-54.

³³ *Ibidem*, f. 54.

³⁴ *Ibidem*.

Vizita delegației germane nu a fost una foarte mediatizată în presă. De fapt, concurența cu evenimentele importante din plan intern și internațional nu era în favoarea întâlnirii româno-germane. Vedetele din lumea știrilor, în luna iunie 1948, erau următoarele subiecte: recunoașterea statului Israel de către România, reacțiile la conferința puterilor occidentale de la Londra – care refuza să ia în discuție unitatea Germaniei, comentarii la legea naționalizării industriei și prezentarea procesului celor care se făceau vinovați de Pogromul de la Iași, din 1941. În special chestiunile pogromului și a naționalizării industriei ocupau pagini întregi din oficiul partidului, „Scânteia”³⁵.

Ziarul „Scânteia”, din 18 iunie 1948, doar anunța în câteva rânduri prezența delegației germane³⁶. Apoi, în 20 iunie, era redată mai pe larg conferința de presă susținută de Wilhelm Pieck și Otto Grotewohl. Aceștia au reluat aproape identic temele susținute în fața guvernanților români, de această dată, însă, adresându-se poporului. Astfel, Wilhelm Pieck a deschis conferința de presă cu o prezentare a situației economice și sociale din Germania. Apoi, s-a declarat foarte mulțumit de rezultatele pozitive ale discuțiilor cu președintele și vicepreședintele Consiliului de Miniștri, sperând în stabilirea unor legături comerciale³⁷. A trecut apoi la subiectul momentului, criticând decizia anglo-americană de sprijinire a unei entități statale germane formate doar din zonele ocupate de occidentali. În viziunea sa, acel stat urma să se transforme nemijlocit în bază americană de agresiune în Europa. Tonul alarmist a fost păstrat pe tot parcursul dialogului cu jurnaliștii români, în continuare considerându-se că „este clar că o Germanie dezmembrată va constitui un focar permanent de neliniște în Europa și, de aceea, Partidul Unității Socialiste luptă pentru a păstra unitatea poporului german”³⁸. Apoi a trecut la comparații ultrasubiective între cele două zone germane. Pentru zona de vest, el a menționat păstrarea „vechilor reacționari germani”, plus șomajul și problemele economice crescânde. Pentru zona estică s-a vorbit doar de progres, de la reforma agrară la naționalizarea industriei și buna aprovizionare cu articole de larg consum. Cu toate aceste „realizări”, în continuare, anglo-americanii ignorau Partidul Unității Socialiste, colaborând doar cu alte partide germane, considerate reacționare de către vorbitor³⁹.

Otto Grotewohl a făcut și el o bună prezentare partidului său, apreciind că PSUG asigura demilitarizarea în estul Germaniei și pune bazele viitoarei dezvoltări. Otto Grotewohl nu a uitat să mulțumească Uniunii Sovietice pentru sprijinul acordat socialiștilor și comuniștilor est-germani și a ținut să precizeze clar: „drumul pe care trebuie să se îndrepte Germania este acela al democrației și al socialismului”. În final, el a mai adăugat că vizita la București făcea parte dintr-un turneu mai amplu, în care delegația est-germană își propunea să

³⁵ „Scânteia”, seria III, an XVII, iunie 1948.

³⁶ Idem, 18 iunie 1948, p. 1.

³⁷ Idem, 20 iunie 1948, p. 1.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 3.

viziteze și alte capitale estice, precum Praga sau Sofia, pentru a pune în aplicare strategia de ieșire din izolare⁴⁰.

Problema Germaniei interesa însă, în cel mai înalt grad, blocul comunist. La puțin timp după plecarea lui Wilhelm Pieck și Otto Grotewohl din București, la Varșovia, în zilele de 23-24 iunie 1948, miniștrii de externe ai statelor comuniste s-au reunit pentru a decide o reacție oficială față de Conferința de la Londra, unde americanii, francezii și englezii se pronunțaseră pentru consolidarea entității occidentale a Germaniei, fără a agreea ideea unității și nici retragerea tuturor trupelor de ocupație. Drept urmare, țările estice au propus un plan în cinci puncte, care, în teorie, trebuia să aducă liniștea în centrul continentului. Printre altele, proiectul prevedea ideea unui guvern democratic pentru toată Germania, semnarea unui tratat de pace și retragerea trupelor străine de pe teritoriul german⁴¹. Propunerile nu au fost acceptate de aliații occidentali și în 1949 se vor forma oficial cele două state germane, fiecare din ele alinate la politica internațională a protectorilor de la Washington și Moscova.

Evenimentul din capitala Poloniei a avut parte de o largă publicitate în presa română, fiind însoțit și de critici acerbe îndreptate contra Conferinței de la Londra, unde occidentalii hotărâseră sprijinirea Germaniei de Vest. Într-un articol impulsiv din „Scânteia”, *O puternică lovitură dată ațâțătorilor la război*, în stilul celor scrise în prima etapă a Războiului Rece, Silviu Brucan își revărsa acuzele asupra taberei apusene. El lua drept exemplu Conferința de la Londra pentru ceea ce numea „politica de aservire a țărilor mari și mici de către hrăpărețul imperialism american”⁴². Întâlnirea din capitala Angliei era pusă în aceeași ecuație a unui nou război de agresiune care ar fi fost pregătit meticulos de către aliații apuseni. Singura „rază de speranță” pentru pace venea dinspre mobilizarea exemplară a esticilor, la Varșovia. Doar reacția taberei sovietice mai putea împiedica, în viziunea lui Brucan, terifianta agresiune pe care o plănuia Occidentul: „Declarația miniștrilor de externe de la Varșovia – exprimând forța solidarității și voința de pace a țărilor din răsăritul Europei – va constitui o nouă și grea lovitură pentru ațâțătorii la război și va solidariza și mai puternic opinia publică a tuturor popoarelor iubitoare de pace cu politica limpede a lagărului democratic și antiimperialist”⁴³.

În ceea ce privește România, ea accepta să stabilească relații diplomatice cu RDG-ul în 1949, la nivel de legăție, participând astfel la consolidarea identității internaționale a statului comunist german. Discuțiile începute în 1948 vor fi finalizate în 1950, când, în urma unei vizite la București a unei delegații est-germane conduse de Walter Ulbricht, au fost semnate un Protocol Financiar, un Acord Tehnic și Științific și un Acord Cultural. Cel mai important act,

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Alexander Rubel, Cătălin Turliuc (coord.), *Totalitarism. Ideologie și realitate socială în România și RDG*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006, p. 141.

⁴² „Scânteia”, seria III, an XVII, 27 iunie 1948, p. 1.

⁴³ *Ibidem*.

Acordul economic româno-german, va fi semnat după câțiva ani de negocieri, la Berlin, în septembrie 1952, de Miron Constantinescu⁴⁴. În scurt timp, încă în anii '50, RDG va ajunge al doilea partener comercial al României comuniste, după Uniunea Sovietică.

DIE ERSTEN NACHKRIEGSKONTAKTE ZWISCHEN RUMÄNISCHEN
UND OSTDEUTSCHEN KOMMUNISTEN (1948)
(Zusammenfassung)

Stichworte: Kalter Krieg; Kommunistische Parteien; DDR; Rumänien.

Der Beginn des Kalten Krieges und die Neuorganisation Europas nach 1945 führten zu internationalen Spannungen, Neugruppierungen von Bündnissen und unerwarteten Blockstrategien. Das Treffen in Bukarest von 1948, das zwischen den Führern der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und Mitgliedern der rumänischen Regierung in einer Zeit der Neuformierung von Grenzen, Regierungen und Staatsideologien stattfand, zeitigte mehrere unmittelbar wirksame Effekte. Die deutsche Seite, die unter der strengen Aufsicht der Sowjetunion stand, versuchte sich aus ihrer Isolierung zu befreien, die ihr die westlichen Alliierten auferlegt hatten, sowie diplomatische Unterstützung für einen zukünftigen ostdeutschen Staat zu erlangen und nach Möglichkeiten für ein wirtschaftliches Überleben zu suchen. Die rumänische Seite wiederum versuchte einige historische Wunden zu schließen und sah die Möglichkeit eines Warenaustausches mit dem deutschsprachigen Raum.

⁴⁴ Cezar Stanciu, *Frăția Socialistă. Politica RPR față de țările lagărului socialist (1948-1964)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2009, p. 58-60.

PETER ULRICH WEISS*

**DIE GESPALTENE KULTURNATION.
KULTURELLE DOPPELREPRÄSENTANZ IN RUMÄNIEN ALS
AUSSENPOLITISCHES KONFLIKTFELD DER BEIDEN DEUTSCHEN
STAATEN BIS ANFANG DER 1970er JAHRE**

Einleitung

Seit dem Ende des Kalten Krieges werden in der US-amerikanischen Politik und politikwissenschaftlichen Publizistik leidenschaftlich Chancen und Risiken von *Soft Power* als Modell und Strategie fortschrittlicher Außenpolitik diskutiert. Ausgangspunkt sind der problematische Verlauf der Irak- und Afghanistan-Kriege und die damit verbundenen enormen Image-Schäden der USA in der Welt. Beide Erfahrungen sind verknüpft mit der Erkenntnis, dass auf militärischem Wege dauerhaft weder stabile demokratische Systeme implantiert noch Sympathien für das eigene Land bzw. die westlich-amerikanische Wertegemeinschaft gewonnen werden können. Erfolgreiche staatliche *Soft Power*, so die Annahme von Joseph S. Nye, dem wohl bekanntesten Verfechter dieses Konzeptes, basiert auf der erfolgreichen zwanglosen Anziehungs- und Überzeugungskraft eines Landes bzw. politischer (Groß-)Akteure auf auswärtige Eliten und Bevölkerung¹. Die Logik ist einfach: Je größer die freiwillige Adaptions- bzw. Nachahmungsbereitschaft im Ausland, desto leichter die Durchsetzung bestimmter außenpolitischer Interessen und Werte. Der Kultur kommt dabei als eine der drei, von Nye identifizierten

* Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam; Humboldt-Universität zu Berlin.

¹ Das *Soft Power*-Konzept, das vom amerikanischen Politikberater und Harvard-Professor Joseph S. Nye geprägt wurde, bezeichnet im Kontext der internationalen Beziehungen eine Form der Machtausübung politischer Akteure (in der Regel Staaten), die im Unterschied zur *Hard Power* ohne die Androhung oder Anwendung von traditionellen militärischen oder wirtschaftlichen Zwangsmaßnahmen oder Anreizen auskommt. Ziel ist es, andere Akteure für sich einzunehmen bzw. jene soweit zu beeinflussen, dass sie Entscheidungen treffen, die im eigenen Interesse liegen. Die Mittel und Formen von *Soft Power* können passiv oder aktiv sein, angefangen von der politischer, ökonomischer oder kultureller Strahlkraft mit zum Teil Vorbildwirkung über den Einsatz dialogorientierter Diplomatie, das offensiven Werben durch *Public Diplomacy* oder gezielte Entwicklungshilfepolitik bis hin zur Bildung internationaler Organisationen. Vgl. Joseph S. Nye, *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*, New York, Basic Books, 1990; ders., *The Powers to Lead*, Oxford, Oxford University Press, 2008, S. 29-33.

„Primärquellen“ staatlicher *Soft Power* eine besondere Rolle zu². Sie verfügt über eine spezifische Ausstrahlungskraft, die im Rahmen auswärtiger Kulturpolitik bzw. von bi- und multilateralem Kulturaustausch gezielt beeinflusst, gelenkt und gefördert werden kann.

In Deutschland wurde die Diskussion bislang nur verhalten angenommen, wohl auch, weil die Entdeckung des außenpolitischen Mehrwertes von *Soft Power* kaum jemanden ernsthaft zu überraschen schien. Das hat vor allem historische Ursachen. So gilt der Einsatz von auswärtiger Kulturpolitik bzw. kultureller *Soft Power* seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts als probates außenpolitisches Politikmittel von Groß- und Mittelmächten wie Frankreich, Deutschland und England. Nahezu ganz Europa wurde infolge des Ost-West-Konflikts bzw. des Kalten Krieges zum Schauplatz einer Systemauseinandersetzung, die auch mit nicht-militärischen Mitteln geführt wurde. Die verfeindeten Groß- bzw. Supermächte entwickelten dabei mannigfaltige Formen des Kulturaustauschs, der Propagandaarbeit und der psychologischen Kriegsführung, die sowohl auf auswärtige Imagebildung als auch auf Werte-Transfer auf beiden Seiten des *Eisernen Vorhangs* abzielten³. Einen besonderen Fall stellt in diesem historischen Kontext das geteilte Deutschland dar, verlief doch die politisch-kulturelle Systemgrenze quer durch die eigene Nation. Beide deutsche Staaten nutzten während ihrer 40 Jahre andauernden Legitimationskonkurrenz kulturelle Mittel der *Soft Power*, um sich nach der Weltkriegskatastrophe sowohl voneinander abzugrenzen als auch ihren umstrittenen Platz in der internationalen Staatenwelt zu behaupten. Dabei war ihr Einsatz für die DDR umso existentieller, als die Bundesrepublik Deutschland mit Hilfe der Hallstein-Doktrin (*Hard Power*) den Aufbau normaler zwischenstaatlicher Beziehungen außerhalb des sozialistischen Lagers erfolgreich unterband. Imagebildung und *Public Diplomacy* bildeten insofern ebenso wie die auswärtige Kulturpolitik (als quasi „Kryptodiplomatie“) zentrale Bestandteile der DDR-Außenpolitik, was sich so auch in der Forschungsliteratur abbildet⁴. Die Bundesrepublik musste vor allem im kommunistischen Osteuropa auf Elemente kultureller *Soft Power* zurückgreifen, um in der dort von der ostdeutschen SED [PSUG = Partidul Socialist al Germaniei] als „Deutschland-Experten“ dominierten Konkurrenzsituation zu bestehen⁵. Traf kulturelle *Soft*

² Weitere „Primärquellen“ sind demnach politische Werte und auswärtige Politik. Vgl. ders., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, S. 11, S. 33-72.

³ Vgl. auch: Bernd Stöver, *Der Kalte Krieg. Geschichte eines radikalen Zeitalters 1947-1991*, München, Beck, 2007.

⁴ Anita M. Mallinckrodt, *Die Selbstdarstellung der beiden deutschen Staaten im Ausland. „Image-Bildung“ als Instrument der Außenpolitik*, Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1980; Olivia Griesse, *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg. Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949-1972*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2006; Nils Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden. Zur Public Diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972-1989)*, Münster, LIT-Verlag, 2007.

⁵ Dazu gibt die Forschung bislang noch wenig Auskunft. Zu den Ausnahmen gehören: Barbara Lippert, *Auswärtige Kulturpolitik im Zeichen der Ostpolitik. Verhandlungen mit Moskau*

Power aus der DDR und Bundesrepublik in Drittländern aufeinander, so bildeten diese „die Arena für einen Kulturkrieg“⁶, in dem als Waffen Mittel der Kultur und Kulturdiplomatie eingesetzt wurden. So auch in Rumänien, das zwar offiziell und formal zu den engsten Verbündeten der DDR zählte, jedoch in den 1960er Jahren wiederholt aus der kommunistischen Blockdisziplin ausscherte und wegen seiner nationalkommunistischen Autonomiepolitik und seiner Westöffnung zum „Sorgenkind“ der kommunistischen Parteiführungen in Moskau und Ost-Berlin avancierte. Die daraus entstehende deutsch-deutsche Kulturkonkurrenz in Rumänien war zu diesem Zeitpunkt ein höchst außergewöhnlicher Vorgang im kommunistischen Osteuropa, denn seit der Eröffnung der bundesdeutschen Handelsmission in Bukarest 1963/64 bzw. seit der Aufnahme diplomatischer Beziehungen zwischen Rumänien und der Bundesrepublik 1967 war der Status dieser Konkurrenzsituation offiziell und legal⁷. Der „Fall Rumänien“ zog gerade in den 1960er Jahren weltweite Aufmerksamkeit auf sich, erschien er in Zeiten der „Hallstein-Doktrin“ als Indikator für die deutschlandpolitischen Möglichkeiten und Grenzen künftiger zwischenstaatlicher (auch kultureller) Beziehungen über Systemgrenzen hinaus⁸. Im Folgenden sollen nun einige ausgewählte Grundzüge und Charakteristika dieser besonderen auswärtigen Konkurrenzsituation diskutiert werden⁹.

Kulturkonkurrenz als permanenter Kleinkrieg

Die Dynamik der deutsch-deutschen Kulturkonkurrenz wie auch des kulturpolitischen Dreiecksverhältnisses wurde entscheidend von politisch-diplomatischen Faktoren geprägt, die der Situation des Kalten Kriegs entsprangen. Die Eröffnung der bundesdeutschen Handelsmission sukzessive der bundesdeutschen Botschaft verursachte im Zusammenspiel mit den außenpolitischen Unabhängigkeitsbestrebungen der rumänischen Parteiführung die längste und schwerste politische Krise, die es je zwischen den kommunistischen

1969-1990, Münster, LIT-Verlag, 1996; Peter Ulrich Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel. Die kulturellen Auslandsbeziehungen im Dreiecksverhältnis der beiden deutschen Staaten und Rumäniens von 1950 bis 1972*, München, Oldenbourg, 2010.

⁶ Johannes Paulmann, *Auswärtige Repräsentationen nach 1945: Zur Geschichte der deutschen Selbstdarstellung im Ausland*, in *Auswärtige Repräsentationen. Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945*, hrsg. von Johannes Paulmann, Köln; Weimar; Wien, Böhlau, 2005, S. 1-32, S. 29.

⁷ Hans Hartl, *Als Rumänien 1967 „aus der Reihe tanzte“ – Zur Aufnahme diplomatischer Beziehungen Bonn – Bukarest vor 20 Jahren*, in „Südosteuropa-Mitteilungen“ (München), 27, nr. 7, 1987, S. 17-24; Michael Lemke, *Jugoslawien und Rumänien im Konzept der völkerrechtlichen Anerkennung der DDR 1949 bis 1967*, in *Die DDR in Deutschland. Ein Rückblick auf 50 Jahre*, hrsg. von Heiner Timmermann, Berlin, Duncker & Humblot, 2001, S. 67-90.

⁸ Marco Booz, „Hallsteinzeit“. *Deutsche Außenpolitik 1955-1972*, Bonn, Bouvier, 1995, S. 108-117.

⁹ Die nachfolgenden Ausführungen basieren auf Forschungsergebnisse aus Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*. Einzelne Passagen stimmen inhaltlich überein bzw. sind identisch mit ders., *Doppelter Goethe. Deutsch-deutsche Kulturkonkurrenz in Rumänien in den 1960er Jahren*, in „Deutsch-rumänische Hefte“ (Berlin), 14, nr. 1, 2011, S. 16-19.

tischen Staatsführungen der DDR und Rumäniens gab¹⁰. Das spiegelte sich direkt in den Kulturbeziehungen wider: So war der Höhepunkt der politischen Krise 1967 (bundesdeutsch-rumänischer Diplomaten austausch) und 1968 (Ceaușescus Kritik am militärischen Einmarsch in die ČSSR) zugleich der kulturpolitische Tiefpunkt zwischen beiden Ländern. Hallstein-Doktrin, „Ulbricht-Doktrin“, ČSSR-Invasion, rumänischer Sonderweg, Berlin-Frage, Neue Ostpolitik usw. wirkten sich bis in die einzelnen Facetten der kulturellen Programmarbeit hinein aus. Hinzu traten jeweilige innenpolitische Ereignisse wie die Regierungsantritte von Nicolae Ceaușescu, Willy Brandt oder Erich Honecker oder die „Kleine Kulturrevolution“ in Rumänien, die für Konjunkturen oder Regressionen im Kulturaustausch verantwortlich waren. Die Einbindung von Kultur bzw. Kulturarbeit als Instrument staatlicher Außenpolitik war für beide deutsche Staaten einschließlich Rumänien quasi zwangsläufig. Damalige bundesdeutsche Reformansätze auswärtiger Kulturpolitik ab der zweiten Hälfte der 1960er Jahre, die auf die Eigendynamik und Eigenständigkeit von Kulturbeziehungen abhoben, erwiesen sich für dieses Konstellation als irrelevant.

Die deutsch-deutsche Konkurrenzsituation offenbarte sich in erster Linie als ein permanenter Kleinkrieg, der sich an unterschiedlichen deutschlandpolitischen Positionen entzündete und auf diplomatischer Ebene ausgetragen wurde. Beide Seiten übten sich vor allem im Intervenieren, Stören und Verhindern hinter den Kulissen. Besonders augenscheinlich wurde die gegenseitige Abgrenzungspolitik auf Buchausstellungen, wo anhand der beanstandeten Ausstellungsstücke die DDR ihre antifaschistische Legitimierung und ihr Deutungs-Monopol postulierte, dagegen die Bundesrepublik ihren gesamtdeutschen Vertretungsanspruch. So zum Beispiel im November 1969, als es zum öffentlichen Eklat kam zwischen rumänischen Kulturfunktionären und Günter Grass, der eigens nach Bukarest angereist war, um die 300 Exponate umfassende Buchausstellung mit dem programmatischen Titel „Deutsche Gegenwartsliteratur“ zu eröffnen. Auf Betreiben von DDR-Diplomaten verboten rumänische Kulturfunktionäre wenige Stunden vor der Eröffnung das Ausstellen von 16 Büchern und einer Zeitschrift, in denen sich die Autoren kritisch gegenüber der DDR und dem kommunistischen System äußerten. Dass sich Günter Grass, auch zur Verärgerung der bundesdeutschen Botschaft, während der hektischen Verhandlungen bis zum Schluss weigerte, diesen Zensurakt zu akzeptieren und das Ausstellungsprojekt schließlich im Ganzen scheiterte, schlug im In- und Ausland hohe Wellen¹¹. Allerdings trug auch die

¹⁰ Ulrich Burger, *Die Reaktion der DDR auf die Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen Bonn und Bukarest 1967*, in *Punți în istorie. Studii româno-germane*, hrsg. von Cătălin Turliuc; Flavius Solomon, Iași, Cantes, 2001, S. 149-164; Peter Ulrich Weiß, *Anul 1967 – Punctul minim al relațiilor politice externe dintre România și Republica Democrată Germană*, in *Anii 1961-1972: Țările est-europene, între speranțele reformei și realitatea stăgnării*, hrsg. von Romulus Rusan, București, Fundația Academia Civică, 2001, S. 685-694.

¹¹ Peter Ulrich Weiß, *Război rece cultural. Concurența literară germano-germană în România anilor 1960*, in *Intelectualii și regimul comunist: Istorie unei relații*, hrsg. von Cosmin Budeancă u.a., Iași, Polirom, 2009, S. 57-71.

bundesdeutsche Seite zur Schürung des Konflikts bei: So war diese Ausstellungseröffnung ganz bewusst an das Ende der großen Bücherschau zum 20. Jahrestag der DDR gelegt worden, und auch ostdeutsche Funktionäre meldeten den Diebstahl solch kontroverser Bücher wie dem „Braunbuch“ aus ihren Buchausstellungen¹². Bereits auf der ersten bundesdeutschen Bücherschau in Bukarest drei Jahre zuvor kam es zu einem Zensurakt, bei dem über 100 Exponate aus der Ausstellung entfernt worden waren. Jedoch verbarg sich dahinter nicht nur ideologische Willkür, sondern auch westdeutsche Provokationslust: So lagen Bücher mit Landkarten aus, auf denen die DDR innerhalb eines Deutschlands in den Grenzen von 1937 markiert oder auf denen das gesamte Territorium von Berlin mit der Farbe der Bundesrepublik versehen worden war. Es wurden Lexika gezeigt, in denen die DDR ausschließlich als Sowjetzone oder SBZ bezeichnet wurde und die Machtübernahme der SED als reiner Vorgang von Terrorjustiz, Massenverhaftungen, Psychoterror und Massenflucht beschrieben war. Oder es waren Polemiken gegen die Niederschlagung des Aufstandes vom 17. Juni 1953, den Mauerbau 1961 und DDR-kritische Werke von geflüchteten oder ausgewanderten Autoren wie Uwe Johnson, Wolf Biermann oder Hans Mayer ausgestellt¹³. Kein Wunder also, dass hier ostdeutsche Diplomaten beim Gastgeber interveniert hatten.

Dadurch, dass aber die DDR-Diplomaten als deutschlandpolitische „Gralshüter“ auftraten und stets auf Verbotsregelungen hinarbeiteten, war es vor allem die ostdeutsche Seite, die aus dem deutsch-deutschen Nebeneinander ein Gegeneinander werden ließ. Mal waren es Modellbauten von Westberliner Theatern, mal die geplante Teilnahme von DDR-flüchtigen Künstlern, die zum Verbot bundesdeutscher Ausstellungsprojekte führten. Dass der von 1965 bis 1970 tätige DDR-Botschafter Ewald Moldt wegen seiner ständigen Protestnoten und Belehrungen schnell zu einem der unbeliebtesten Diplomaten in Rumänien wurde, war auch ein Ausdruck für die ostdeutsche Hilflosigkeit¹⁴. Die SED fand für ihr Dilemma keine konstruktive Lösung: Einerseits war ihr der Ausbau einer DDR-Kulturpräsenz in Rumänien zu teuer und der zu erwartende außenpolitische Gewinn zu gering. Andererseits wusste sie, dass nicht nur westliche Regierungen, sondern gerade auch die osteuropäischen kommunistischen „Bruderparteien“ genauestens registrierten, wenn der Bundesrepublik neue

¹² *Ebenda*, S. 64f., S. 67.

¹³ AMAE, Direcția Relațiile Culturale (DRC), Fond 217, 1966, RFG: Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă către Vasile Gliga, MAE: Nota privind deschiderea Expoziției cărții din RFG 1966, 10.10.1966.

¹⁴ „Der von Mai 1965 bis August 1970 für die DDR in Bukarest tätige Botschafter [...] hatte es in den reichlich fünf Jahren seiner Amtszeit in Bukarest nicht vermocht, freundschaftliche Beziehungen [...] zu knüpfen. Nach dem sowjetischen Botschafter war er der Ostblockdiplomate, der wegen seiner häufigen Proteste auffiel. Das änderte sich schlagartig mit seiner Ablösung“, schätzten bundesdeutschen Analysten ein. Gutachten und Berichte aus dem Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung: *Die Abgrenzungspolitik der DDR im kulturellen Bereich*, Teil IV: *Die Praktizierung der kulturellen Abgrenzung der DDR von der Bundesrepublik in Rumänien, Schweden, Finnland und Ägypten*, Bonn-Bad Godesberg, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1972, S. 7.

Handlungsspielräume in einem Ostblockland eingeräumt wurden. Anstatt jedoch den Ausbau der eigenen Kulturpräsenz in Rumänien voranzutreiben, konzentrierte sich die SED-Führung in den 1960er Jahren auf die weitmögliche Torpedierung bundesdeutscher Kulturaktivitäten. Das änderte sich erst ab der zweiten Hälfte der 1970er Jahre, als die DDR-Führung die Existenz einer eigenständigen DDR-Nationalkultur deklarierte, mit der sie sich weltweit von der Bundesrepublik abzugrenzen versuchte.

Zwei-Klassen-Tourismus am Schwarzen Meer

Der Tourismus in Rumänien – seinerseits Bestandteil des sozialistischen Kulturaustauschs – entpuppte sich als der Bereich, der die auswärtige Konkurrenzsituation am stärksten in der DDR bekannt machte. So hatte sich die rumänische Regierung vor allem aus Devisengründen ab 1963 entschlossen, die Badeorte verstärkt auf westliche, darunter vor allem bundesdeutsche Urlauber umzustellen. Plötzlich wurden die besten Hotels, Passagierschiffe und Betreuer für die westliche Kundschaft reserviert, während die staatlichen DDR-Reiseveranstalter wie das „Deutsches Reisebüro“ (DER) nun sowohl mit verschlechterten Verhandlungsangeboten als auch deutlich schlechterer Erholungsqualität konfrontiert wurden. Die Möglichkeit massenhafter deutsch-deutscher Kontakte am Schwarzen Meer – schon im Sommer 1963 standen pro Ferien-Durchgang 1000-1500 westdeutsche Touristen 2000 ostdeutschen Touristen gegenüber¹⁵ –, die offene Ungleichbehandlung west- und ostdeutscher Urlauber in rumänischen Hotels und Gaststätten und nicht zuletzt die Entdeckung des rumänischen Antisowjetismus verstörten zunehmend die zurückkehrenden DDR-Bürger. Es lag auf der Hand, dass bei Begegnungen zwischen den Deutschen beider Staaten sehr schnell Fragen und Vergleiche über die jeweilige Gesellschaft aufkamen. Dass eine Schwarzmeerreise für Westdeutsche deutlich weniger kostete und sie unbegrenzt Geld tauschen könnten, darin käme doch schließlich zum Ausdruck, welcher Staat mehr für seine Arbeiter täte und wie es um die Freundschaft zwischen Staaten bestellt sei, übermittelte der ständige DER-Vertreter in Mamaia ein bundesdeutsches Argumentationsbeispiel in die Heimat und forderte eine bessere Schulung der Reiseleiter¹⁶. Auch ratlose sowjetische Reiseleiter baten um Bruderhilfe, wie sie ihren Touristen den sichtbaren Wohlstand der bundesdeutschen „Arbeiter“ erklären sollten. Mehr als einmal hatte man diese nach ihrem Auftreten in Bars und Restaurants irrtümlicherweise als „Kapitalisten“ eingestuft, was nach Richtigstellung zu regelrechten Schockerlebnissen geführt hatte¹⁷. Offizielle Beschwerden der DDR über die

¹⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes / Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der DDR (PAAA / MfAA), A 7404, Situationsbericht von Genosse Neumann an Genosse Wenzel vom DER vom 25.06.1963.

¹⁶ PAAA / MfAA, A 7419 Fiche 2: Vermerk vom 16.11.1963 über ein Gespräch mit dem Gen. Neumann, ständiger Vertreter des DER in Mamaia, am 8.11.1963 in der Sektion Rumänien.

¹⁷ PAAA / MfAA, A 7404: Vermerk der DDR-Botschaft in Bukarest vom 27.07.1963 über die Dienstreise von Thiede nach Mamaia vom 23.-25.7.1963.

Ungleichbehandlung von West- und Ostdeutschen blieben in diesen Jahren meist folgenlos. Dass sich dies auch auf die Moral der Reisegäste, insbesondere von SED-Mitgliedern, auswirken musste, war nur eine Frage der Zeit. Zumal der Urlaub – für viele ohnehin ein Jahreshöhepunkt, insbesondere bei einer der begehrten Auslandsreisen – als „wohlverdiente“ Ruhezeit galt, um neue Kraft für die „sozialistische Produktion“ zu schöpfen. Wohin diese Entwicklung in Rumänien führen konnte, machte 1965 ein Leiter der DDR-Reisegruppe in Mamaia deutlich: „Die Touristen unserer Gruppe (und auch anderer Gruppen) empfanden die Benachteiligung und Hintenanstellung gegenüber Touristen aus kapitalistischen Ländern deutlicher und krasser als in den vorangegangenen Jahren. Dieses Gefühl war teilweise deprimierend und führte bei den meisten Touristen zu sensiblen Reaktionen und der Schlussfolgerung, dass nicht von der Haltung und dem Herkunftsland, sondern von der mitgeführten Währung die Wertschätzung abhängig gemacht wird; viele von uns fühlten sich deshalb so ein bisschen als Menschen zweiter Klasse“¹⁸. Auch Georg Perlbach, DER-Mitarbeiter und SED-Mitglied, diagnostizierte vor Ort eine Benachteiligung „in grober Weise“. Dabei unterschied er zwei Reaktionen: einerseits starke Empörung „über viele Erscheinungen des prinzipienlosen Verhaltens rumänischer Bürger, Funktionäre usw. gegenüber Touristen aus dem kapitalistischen Ausland“ und andererseits depressive Stimmungen angesichts der schlechteren Behandlung, die in der Ablehnung einer wiederholten Reise nach Rumänien gipfeln würden¹⁹. Das wiederum brachte die SED in der Heimat in große Erklärungsnot und führte zu Überreaktionen: So evakuierten beispielsweise ostdeutsche Reiseleiter im Sommer 1967, als Bundesaußenminister Willy Brandt auf seiner Rumänienreise in Mamaia Station machte, nahezu sämtliche DDR-Touristen im Umkreis des Badeortes – nur, damit jede Möglichkeit zu einer ungewollten Kontaktaufnahme mit westdeutschen Delegationsmitgliedern und umgekehrt ausgeschlossen blieb.

Deutsche Kulturarbeit ohne Risiko

Trotz der bedrohlichen Konkurrenzsituation war die DDR aber erstaunlicherweise nicht bereit, in Rumänien mehr als nur ihr kulturelles Pflichtprogramm abzuleisten. In der Kulturförderung rangierte Rumänien im osteuropäischen Vergleich noch hinter Bulgarien konstant an letzter Stelle²⁰. Das ist nicht zuletzt auch ein Indiz für die generelle Ressourcenknappheit, die den DDR-Kulturaustausch charakterisierte. Die DDR hielt schon frühzeitig Kulturkomplexveranstaltungen für die ökonomischste und wirkungsvollste

¹⁸ PAAA / MfAA, A 7419 Fiche 1: Brief von Ernst Müller an das MfAA, 15.9.1964.

¹⁹ PAAA / MfAA, A 7419 Fiche 1: Georg Perlbach an die DDR-Botschaft in Bukarest (Botschafter Ruh): Einschätzung einiger Probleme der DDR-Touristik in Mamaia, 27.8.1964.

²⁰ Siegfried Bock, *Zu den Beziehungen zwischen der DDR und Rumänien*, in *Alternative deutsche Außenpolitik? DDR-Außenpolitik im Rückspiegel (II)*, hrsg. von ders.; Ingrid Muth; Hermann Schwiesau, Münster, LIT-Verlag, 2006, S. 60-76, hier S. 60f.

Form der kulturellen Selbstdarstellung. Dies war ein auf wenige Tage und die rumänische Hauptstadt konzentriertes Kulturprogramm, das von Kranzniederlegungen und Botschaftsempfängen über Filmgalas, Kunstaussstellungen und Konzerten bis zu Kultursymposien reichte – und in dem einseitig die Erfolge der DDR gefeiert wurden. Damit konnte sie sich zu bestimmten Zeitpunkten durchaus von der bundesdeutschen Konkurrenz abheben, auch wenn das von den bundesdeutschen Diplomaten immer geleugnet wurde. So heißt es im Jahreskulturbericht der bundesdeutschen Botschaft von 1969 über die DDR-Präsenz: „Konzentration einer ganzen Serie von Veranstaltungen aus Anlass des 20. Jahrestag der ‚DDR‘ (in Anführungszeichen!) – ohne größeres Echo in der Bevölkerung“, und: „In Buchhandlungen ist die ‚DDR‘ präsenter als wir, dank ihrer weichen Währung und bilateraler Austauschabkommen, vielleicht aber auch nur, weil der Absatz schwieriger ist als bei westlicher Literatur“²¹. Ansonsten orientierte sich die kulturelle Programmgestaltung der DDR an den üblichen Leitbildern der auswärtigen Selbstdarstellung: sozialistischer Realismus, deutsches Kulturerbe, Hochkultur, Antifaschismus und sozialistischer Aufbau. Den publikumswirksamen Bereichen Literatur, Theater und Film fehlte allerdings oft der DDR-Gegenwartsbezug, was vor allem von der rumänien-deutschen Minderheit vermisst wurde. Von den 21, im Jahre 1965 in Rumänien erschienenen Literaturtiteln aus DDR-Verlagen, waren nur zwei Titel von aktuellen DDR-Autoren im Programm: die zweibändigen „Abenteuer des Werner Holt“ (1960/63) von Dieter Noll mit einer Auflage von je 20.000 Exemplaren sowie „Der geteilte Himmel“ von Christa Wolf mit 10.000 Exemplaren²². Wichtigen Einfluss auf das kulturelle DDR-Image nahmen allerdings auch rumänische Auswahl- und Zensurgremien. Dass am Ende in Bukarest entschieden wurde, wie viel und welche DDR-Filme – Bücher oder –, Ausstellungen erscheinen sollten, verminderte den anvisierten Propagandaeffekt der DDR-Kulturarbeit spürbar.

Die Bundesrepublik wiederum präsentierte sich als pluralistischer Kulturstaat in zurückhaltender Weise. Überzeugt davon, die Nachfolge des traditionellen deutsch-rumänischen Kulturaustauschs von vor 1945 anzutreten und dabei der Sowjetischen Besatzungszone – so bezeichneten die bundesdeutschen Diplomaten die DDR noch in den 1960er Jahren – kulturell überlegen zu sein, setzte sie mit Hilfe einer großzügigen Einladungs- und Schenkungspolitik im Kulturaustausch auf ihre ökonomischen Magnetkräfte. Damit kompensierte sie auch Nachteile, die ihr aufgrund eines fehlenden Kulturabkommens und dem daraus bedingten engeren Aktionsradius entstanden waren. So übergaben beispielsweise die Veranstalter der „Technischen Ausstellung der Bundesrepublik Deutschland“ in Bukarest 1965 und der bundesdeutschen Bücherausstellung 1966 den Bukarester Bibliotheken jeweils

²¹ PAAA, B 97, Bd. 368: Jahreskulturbericht 1969 der bundesdeutschen Botschaft in Rumänien, 21.1.1970.

²² AMAE, DRC, Fond 217, 1966, RDG: Lista lucrărilor din literatura germană apărute în RSR, 1.1.-1.12.1965.

2000 Bände²³. Darunter befanden sich nicht nur naturwissenschaftliche Darstellungen, sondern auch Biographien, historische Abhandlungen und politische Publikationen, also im DDR-Sprachgebrauch: Bücher mit feindlichem „weltanschaulichen“ Inhalt²⁴. Durch informelle Schenkungen wurden auch die sieben germanistischen Lehrstühle in Rumänien mit Lehrmaterialien versorgt, wobei die inländische Verteilung vor allem über die beiden, seit 1969 bestehenden Lektorenposten des Deutschen Akademischen Austauschdienstes (DAAD) in Cluj und Iași erfolgte. Schon 1967 konstatierte der DDR-Botschafter, dass nach nur wenigen Einladungen und Bücherschenkungen in der Germanistischen Abteilung der Bukarester Universität ein „prowestlicher“ Stimmungswechsel stattgefunden habe²⁵.

Ansonsten dominierte in der bundesdeutschen Kulturarbeit die Hochkultur mit den Schwerpunkten Musik und Bildende Kunst. Gerade klassische Musik oder Ausstellungen von Künstlern aus dem eher unpolitischen Kunstkanon wie Paul Klee aus dem Jahre 1969 erfreuten sich großer Aufmerksamkeit. Dagegen stießen die Versuche, die bundesdeutsche Gegenwart auf kreative und auch kritische Weise zu problematisieren, wie zum Beispiel bei der Ausstellung „Mensch, Umwelt, Architektur“ im Bukarester Herăstrău-Park 1971, aufgrund der gänzlich anderen Lebenszusammenhänge eher auf Befremden und Unverständnis bei den Besuchern, in der Literatur sogar auf rumänische Zensur²⁶. Die allmähliche Entwicklung des bundesdeutsch-rumänischen Kulturaustauschs im Verlauf der 1960er Jahre kann insgesamt nicht über seinen Charakter als „Einbahnstraße“ hinwegtäuschen. So hatten bundesdeutsche Mittlerorganisationen wie der DAAD, Inter Nationes oder das Institut für Auslandsbeziehungen (ifa) fortwährend Schwierigkeiten, bundesdeutsche Kunst- und Kulturschaffende, Wissenschaftler oder Studenten überhaupt für Rumänien und einen Rumänienaufenthalt zu interessieren.

Imagewandel in der Presse

Die gegenseitige Wahrnehmung und Darstellung durch Presse und politische Öffentlichkeit in den drei Ländern verlief klar gegenläufig: Auf der einen Seite erhöhten sich die Spannungen zwischen der DDR und Rumänien, auf der anderen Seite entspannte sich das Verhältnis Bundesrepublik – Rumänien. „Die Berichterstattung in der rumänischen Presse über Westdeutschland lässt

²³ „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ vom 19.5.1965; *Kulturabteilung des Auswärtigen Amtes, Jahresbericht 1966*, Bonn, Auswärtiges Amt, 1967, S. 100.

²⁴ Bundesarchiv / Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (BArch / SAPMO), DY 30/IV A2/20/364: Bericht der Politischen Abteilung der DDR-Botschaft in Bukarest (Dr. Bock) zur westdeutschen Industrieausstellung in Bukarest, 9.6.1965.

²⁵ BArch / SAPMO, DY 30/IV A2/20/365: Brief vom DDR-Botschafter in Bukarest, Ewald Moldt, an den stellvertretenden DDR-Außenminister, Oskar Fischer, 5.12.1967.

²⁶ „Neuer Weg“ vom 2.10.1971; *Deutsche Architektur-Ausstellung in Bukarest*, in „Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft“ (München), 11, nr. 3-4, 1971, S. 119.

eine immer größere Zurückhaltung erkennen. Das hat auch Auswirkungen auf die Berichterstattung über die DDR. Äußerungen aus der DDR, die sich irgendwie auf die Lage in Westdeutschland und die von dort ausgehenden Gefahren beziehen, werden nicht publiziert“, fasste Siegfried Bock von der DDR-Botschaft die Auswirkungen des Mitte Oktober 1963 unterzeichneten rumänisch-bundesdeutsche Abkommens zur Errichtung von gegenseitigen Handelsmissionen zusammen²⁷. In der direkten Folge war noch im gleichen Monat, sonst aufgrund des Republikgeburtstages ein medialer Höhepunkt der DDR, die Bundesrepublik in der rumänischen Presse weitaus präsenter als die DDR²⁸. Doch das Bemerkenswerteste bestand im neuartigen, eindeutig neutralen Ton der politischen Berichterstattung über die Bundesrepublik. So erschienen keine Negativschlagzeilen mehr über die vermeintlich marode Wirtschaftssituation, über West-Berlin oder die Verfolgung der (bundesdeutschen) Deutschen Kommunistischen Partei. Die Mehrzahl der politischen Nachrichten war von nun an neutral abgefasst und auf ihren informativen Gehalt hin reduziert worden. Über die bundesdeutschen Kulturauftritte in Rumänien berichtete die rumänische Presse zwar nur sporadisch, doch seit der Eröffnung von Handelsmissionen in Frankfurt am Main und Bukarest entfiel auch hier weitgehend die Feindbild-Darstellung der Bundesrepublik als revanchistischer, militaristisch-expansionistischer Ausbeuterstaat. Übrig blieb eine Berichterstattung, die stärker von journalistischer Neugierde getragen war und die die Bundesrepublik als wichtigeren und interessanteren deutschen Staat aufwertete. Eine Entwicklung, die auch durch plötzliche Reiseerfahrungen rumänischer Journalisten, Künstlern und Funktionären in die Bundesrepublik befördert wurde.

Die ostdeutsch-rumänischen Differenzen entluden sich, insbesondere 1967/68, in offenen Polemiken zwischen den Staatsführungen und einem gegenseitigen weitgehenden Boykott der Presseberichterstattung. So registrierte die Presseabteilung der rumänischen Botschaft, dass im Verlauf des Jahres 1967 „aufgrund der bekannten Propagandahaltung der DDR“ neben den Meldungen in Tageszeitungen die Zahl der Rumänien-Beiträge in den vertriebenen Wochenzeitungen und Monatszeitschriften stark gesunken sei²⁹. Der rumänische Staatsfeiertag am 23. August 1968 und damit einhergehende Kulturprogramme entfielen ebenso³⁰. Selbst das Glückwunschtelegramm der RKP zum DDR-Nationalfeiertag am 7. Oktober 1968 wurde nur stark gekürzt wiedergegeben³¹.

²⁷ BArch / SAPMO, DY 30/IV A2/20/363: Informationsbericht der DDR-Botschaft in Bukarest (Dr. Bock) an das MfAA, Sektion RVR, Gen. Kluge, 3.12.1963.

²⁸ So lag beispielsweise das Verhältnis der Kurznachrichten und Berichte in der rumänien-deutschen Zeitung „Neuer Weg“ im Oktober 1963 bei 25 zu 15 für die Bundesrepublik.

²⁹ AMAE, DRC, Fond 217, 1968, RDG: Ambasada RSR Berlin: Reflectarea RSR în revistele lunare și săptămânale din RDG, 15.7.1968.

³⁰ AMAE, DRC, Fond 217, 1968, RDG: Ambasada RSR Berlin către MAE/DRC, 13.9.1968,

³¹ AMAE, Direcția I Relații, Fond 220, 1969, RDG: Ambasada RSR Berlin: Nota referitoare la aspecte ale reflectării RSR în presa RDG în anii 1967-1969, 13.3.1969.

Stattdessen wurde üblicherweise sogar Kritik geübt. Etwa war am 30. August 1968 im *Neuen Deutschland* in Ausschnitten ein langer Artikel aus der polnischen Parteizeitung *Trybuna Ludu* zitiert worden, in dem die Haltung der rumänischen Führung zu den tschechoslowakischen Ereignissen scharf kritisiert worden war³². In seiner Wortwahl und Entschiedenheit formulierte dieser Artikel eine bislang so nie da gewesene Kritik an Rumänien. Zwar hatten DDR-Presseverantwortliche ihre Unzufriedenheit bereits früher über den Umweg ausländischer Beiträge gezeigt, aber noch nie waren sie so unverschlüsselt ausgedrückt worden³³. Die DDR-Seite rügte nun auch Künstler. Passend zum eigenen Republikfeiertag wurde in *Die Presse der Sowjetunion* der Beitrag „Auf der richtigen Seite der Barrikade“ abgedruckt, in dem ein sowjetischer Schriftsteller exemplarisch die Kritik eines rumänischen Kollegen am jüngsten Einmarsch in die ČSSR erst analysierte und dann verurteilte³⁴. Das provozierte natürlich ähnliche Reaktionen auf rumänischer Seite. Damit verstießen die Verantwortlichen beider Länder gegen die Prinzipien der Völkerfreundschaft, das ideologische Grundprinzip des sozialistischen Kulturaustauschs. Das gegenseitige Schweigen bzw. Unsichtbarmachen, zum Beispiel an Republikgeburts- oder Kulturtagen, reduzierte in der Folge die jeweilige kulturelle Außenwirkung im Gastland auf ein Minimum und verhinderte so die Entstehung von aussagekräftigen sozialistischen Länderimages. Um ihrer vertraglichen Pflicht zur DDR-Berichterstattung dennoch nachzukommen, griffen die rumänischen Zeitungsredaktionen mit Vorliebe auf vermeintlich unpolitische Kulturnachrichten zurück. Doch die Art ihrer Präsentation, das zeigt die Analyse von Zeitungen wie *Scînteia*, *Neuer Weg* oder *Karpatenrundschau*, war zum Ärger der DDR-Funktionäre seit 1963/64 oft alles andere als unpolitisch. Denn nicht selten waren die Artikel so formuliert, dass von „deutschen“ anstatt von DDR-Künstlern die Rede war. Aufmerksame Beobachter konnten darin die nationalkommunistische Einheitsrhetorik der rumänischen Parteiführung erkennen, die diese in Abgrenzung zur Sowjetunion etablierte. Dieser neutrale Ton sorgte letztlich dafür, dass in der zweiten Hälfte der 1960er Jahre der allgemeine deutsch-deutsche Gegensatz in der rumänischen Presse an Schärfe verlor und sich zeitweise sogar auflöste.

Am Beispiel der deutsch-deutschen Kulturkonkurrenz in Rumänien und der damit verbundenen Konflikte, die die SED mit der kommunistischen Führung in Bukarest austrug, zeigt sich auf symptomatische Weise auch die innere Labilität und Künstlichkeit der Bindungen innerhalb des Ostblocks. Sie verweisen auf langfristige Defizite im östlichen Bündnissystem, die im Nachhinein seinen schnellen Zusammenbruch 1989 bzw. 1991 folgerichtiger erscheinen lassen.

³² „Neues Deutschland“ vom 30.8.1968.

³³ Zum Beispiel in den beiden Artikeln über die neuen Wirtschaftsdirektiven des ZK der RKP in „Die Wirtschaft“ (Berlin), nr. 45, 1967, S. 30f.

³⁴ „Die Presse der Sowjetunion“ vom 7.10.1968.

Zwischen Abgrenzung und Verflechtung

Die Außenpolitik beider deutscher Staaten war in Ideologie und Praxis der 1950er und 1960er Jahre nahezu ausschließlich vom Grundsatz gegenseitiger Abgrenzung dominiert. Diese Haltung wurde auch nach den innerdeutschen Annäherungen zu Beginn der 1970er Jahre zumindest von Seiten der DDR beibehalten, denn Ostabhängigkeit und Westabgrenzung blieben für sie dauerhaft Teil der Staatsraison³⁵. Auch in Rumänien, wo bis Anfang der 1960er Jahre die meisten Meldungen über oder aus der DDR einen deutschlandpolitischen Inhalt hatten, prägte der Abgrenzungsgestus die ersten offiziellen Darstellungen von „Deutschland“. Die rumänische Parteiführung brachte dann durch ihre spektakuläre Emanzipationspolitik gegenüber der Sowjetunion zusätzlich einen weiteren Aspekt von Abgrenzung in das trilaterale Gefüge ein³⁶. Diese Politik hatte nicht nur die volle Präsenz der Bundesrepublik im Land zur Folge, sondern auch eine Entzweiung der Rumänischen Arbeiterpartei von der moskautreuen SED. Dennoch beruht die deutsch-deutsche Beziehungsgeschichte in Rumänien auch auf Ereignissen, die als Teil einer zusammengehörigen deutschen Nachkriegsgeschichte interpretiert werden können. Diese bekräftigen die These, dass eben nicht nur die gegenseitige Abgrenzung, sondern die Verflechtung ein konstitutives Merkmal der deutsch-deutschen Beziehungen bildete, wenngleich letztere ungleichmäßig ausgeprägt war: Christoph Kleßmann spricht in dieser Beziehung von einer „asymmetrisch verflochtene Parallelgeschichte der beiden deutschen Staaten“³⁷. So erweist sich das Jahr 1967 mit der Aufnahme diplomatischer Beziehungen zwischen Bonn und Bukarest und der darauf folgenden Verkündung der „Ulbricht-Doktrin“ (einschließlich der kulturpolitischen Gegenmaßnahmen) als ein gemeinsames Eckdatum „deutscher“ Osteuropapolitik nach 1945. Zugleich bildete die „Ulbricht-Doktrin“ den Anfang vom Ende der Hallstein-Doktrin. Dass die Neue Ostpolitik unter Bundeskanzler Brandt erfolgreich war, lag wiederum an den Konsequenzen, die die Bundesregierung aus den Folgeaktionen des Botschafts-teraaustauschs von 1967 zog. Auf der Mikroebene der kulturellen Beziehungen bzw. menschlichen Kontakte in Rumänien geben die Erscheinungen des deutsch-deutschen Tourismus ein gutes Beispiel für den fortwirkenden sozio-kulturellen Zusammenhang der geteilten deutschen Nation nach 1945. Der von der rumänischen Parteiführung öffentlich gepflegte Patriotismus, der stets nationale Einheit beschwor, trug auf seine Weise dazu bei, dass in Rumänien

³⁵ Hermann Wentker, *Die Staatsräson der DDR*, in *Staatsräson in Deutschland*, hrsg. von Günther Heydemann; Eckard Klein, Berlin, Duncker & Humblot, 2003, S. 143-161; Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen. Die DDR im internationalen System 1949-1989*, München, Oldenbourg, 2007, S. 3-6.

³⁶ Vgl. auch: Gerd Frickenhelm, *Die rumänische Abweichung. Eine Beschreibung und Analyse ihrer Entstehung*, Münster, LIT-Verlag, 1990.

³⁷ Christoph Kleßmann, *Verflechtung und Abgrenzung. Aspekte der geteilten und zusammengehörigen deutschen Nachkriegsgeschichte*, in „Aus Politik und Zeitgeschichte“ (Bonn), Heft B 29-30, 1993, S. 30-41.

die „natürliche“ nationale Verbundenheit der beiden deutschen Staaten unter DDR-Diplomaten, Rumänen und Ausländern wachgehalten wurde. In der DDR selbst löste das bundesdeutsche Kulturengagement in Osteuropa eine publizistische Auseinandersetzung mit der auswärtigen Kulturpolitik der Bundesrepublik aus, in deren Verlauf die SED ihre kulturpolitische Abgrenzungsrhetorik deutlich verschärfte. Aus Redeauszügen und konzeptionellen Splittern bundesdeutscher Politiker und Funktionäre bastelten sich parteitreue DDR-Autoren eine Argumentationskette zusammen, in der die auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik zum ausschließlichen Kampfinstrument gegen *den* Sozialismus beziehungsweise *die* sozialistischen Länder gedeutet wurde. Dabei galt der Hauptvorwurf der unterstellten Absicht, das sozialistische Lager spalten beziehungsweise seine Länder von der führenden Kulturnation Sowjetunion trennen zu wollen³⁸. Die Mitarbeiterin des Instituts für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED, Erna Heckel, warnte diesbezüglich 1970 vor den Gefahren, die aus der Verbindung von westlicher Wirtschaftskraft und geistig-kultureller Infiltration hervorgehen wurden. Dabei kam sie auf die kulturpolitische „Balkan-Konzeption“ der Bundesregierung zu sprechen und erklärte, dass die Bundesrepublik hinterlistigerweise auch im sozialistischen Ausland DDR-Kulturleistungen als eigene Errungenschaften ausbeute. Informierte konnten aus ihren Bemerkungen durchaus Kritik an Verbündeten wie Rumänien herauslesen, wo dem „Klassenfeind“ ein legaler Zugang gewährt worden war³⁹. Das galt ebenso für die Warnungen von Amandus Wulf vor unbeschränkten Propagandabefugnissen und scheinheiligen Freundschaftsbekundungen bundesdeutscher Delegationen oder Gäste in sozialistischen Gastgeberländern und vor den Risiken westlicher Wohlstandswerbung bei ideologisch labilen Jugendlichen und Intelligenzern⁴⁰.

Der Kalte Krieg als „Verhinderer“

Der Kalte Krieg als prägende Kraft für das Dreiecksverhältnis offenbarte sich nicht nur darin, dass er Ressourcen für den Kulturaustausch bzw. die

³⁸ Zum Beispiel: Günther Rose, *Bonns „flexible“ Osteuropa-Politik*, in „Deutsche Außenpolitik“ (Berlin), 12, nr. 2, 1967, S. 198-208; Erna Heckel, *Kultur und Expansion – Zur Bonner Kulturpolitik in den Entwicklungsländern*, Berlin (Ost), Dietz, 1968; dies.; Horst Kessler; Dieter Ulle; Klaus Ziermann, *Imperialismus und Kultur*, in „Weimarer Beiträge“ (Wien), 16, nr. 3, 1970, S. 91-133.

³⁹ Erna Heckel, *Kulturpolitische Expansion. Die kulturpolitische Konzeption des westdeutschen Imperialismus im Kampf gegen die sozialistischen Länder Europas*, in „Weimarer Beiträge“ (Wien), 16, nr. 7, 1970, S. 85-109.

⁴⁰ In Wulfs Perspektive hatten fast alle bundesdeutschen Akteure des Kulturaustauschs einen antikommunistischen Agentenstatus: „[...] Künstler, Wissenschaftler, Fachkräfte, Jugendliche und Gewerkschafter, die zur ideologischen Diversion ins Ausland gesandt oder als Betreuer von Ausländern in der westdeutschen Bundesrepublik eingesetzt werden [...] müssen das staatsmonopolistische System als ‚freiheitlich-demokratische Ordnung‘ aufgefasst haben und zutiefst vom Antikommunismus durchdrungen sein“, schrieb er über deren politisch-ideologische Einstellung. Amandus Wulf, *Funktion und Konzeption der Bonner auswärtigen Politik*, in „Deutsche Außenpolitik“, Heft 7 / 1969, S. 831-845, hier S. 839f.

Kulturkonkurrenz freisetzte, sondern auch, dass er als „großer Verhinderer“ gewirkt hat⁴¹. Das zeigt die lange Reihe nichtrealisierter Projekte in Rumänien, angefangen von Ausstellungen über Jugendaustauschprogramme bis zur Errichtung von Kulturinstituten. Das nicht Durchgeführte ist wegen des erheblichen Energie- und Argumentationsaufwandes, der zur Verhinderung betrieben wurde, Teil der Konfliktgeschichte. Die Konsequenzen betrafen aufgrund der besonderen gesellschaftlichen Dimension des Kulturaustauschs seine zahlreichen Akteure (wie Künstler, Wissenschaftler, Jugendgruppen, Funktionäre) gleichermaßen wie die zahlreichen Menschen, die sich in Rumänien für deutsche Kulturauftritte interessierten. Dass die DDR permanent versuchte, über die Berlin-Problematik und mit Hilfe des Vorwurfs, die Bundesrepublik betreibe antisozialistische oder Anti-DDR-Propaganda, bundesdeutsches Kulturengagement zu stören, ist nicht verwunderlich. Bemerkenswerter ist, dass die bundesdeutsche Seite einer raschen Erweiterung der eigenen Kulturpräsenz selbst einen Riegel vorschob. So bestand sie, obwohl Rumänien für die Bonner Außenpolitik seit 1967 den Status eines osteuropäischen „Brückenkopfes“ besaß, in allen Kulturverhandlungen auf dem Alleinvertretungsanspruch und einer strikten vertraglichen Einbeziehung West-Berlins. Damit wurde der Kulturaustausch nicht nur durch die Aktivitäten des deutschen Nachbarstaats blockiert, sondern auch durch die Eigenlogik des aus dem Kalten Krieg erwachsenen außenpolitischen Prinzips. Denn dass Bukarest solche Bedingungen ablehnen musste, war im Vorhinein klar. Dies kam besonders deutlich in der Frage der Errichtung eines bundesdeutschen Kulturinstituts in Bukarest zum Ausdruck. Im Sommer 1969 bedrängte Botschafter Erich Strätling das Auswärtige Amt, möglichst bald diesbezügliche Verhandlungen aufzunehmen⁴². Der besondere Anreiz lag darin, dass die DDR bis dahin über kein Kulturinstitut in Rumänien verfügte. Würde es der Bundesrepublik nach nur zwei Jahren diplomatischer Beziehungen gelingen, eine solche Einrichtung zu eröffnen, wäre dies einer kleinen Sensation nahe gekommen. Generell herrschte in jenem Jahr im Zusammenhang mit der bundesdeutsch-rumänischen Vereinbarung über den Austausch von Kulturlisten ein betont konstruktives Klima zwischen den Kulturfunktionären Rumäniens und der Bundesrepublik. Darüber hinaus war es Frankreich, Italien und den USA nach mehrjährigen Verhandlungen gelungen, mit Rumänien Abkommen zur Gründung von Bibliotheken abzuschließen, deren Arbeitsauftrag sich nur geringfügig von dem eines Kulturinstituts unterschied. Im Auswärtigen Amt teilte man Strätlings Euphorie jedoch nicht, sondern bezweifelte, erfolgreich im Fahrwasser der Verbündeten schwimmen zu können, da die Verhandlungslage wegen der Berlin-Frage nicht nur grundsätzlich anders konditioniert gewesen ist, sondern

⁴¹ Bernd Stöver, *Die Bundesrepublik Deutschland. Kontroversen um die Geschichte*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002, S. 127.

⁴² PAAA, B 97, Bd. 487: Bericht der Botschaft der Bundesrepublik Deutschland in Bukarest an das Auswärtige Amt, 1.8.1969.

mehr noch jene auch als „unüberwindliches Hindernis“, so Kulturattaché Franz Keil, für ein Abkommen oder einen Notenwechsel galt⁴³. Strätlings Vorschlag, mit sofortigen Sondierungsgesprächen zu beginnen, wurde abgelehnt und lediglich eine „Prüfung der Sachlage“ versprochen⁴⁴, die jedoch ergebnislos verlief.

In der Folge entspann sich ein monatelanger kontroverser Notenwechsel zwischen dem bundesdeutschen Botschafter in Bukarest, der für eine bald mögliche Eröffnung kämpfte, und dem Auswärtigen Amt in Bonn, das nicht von der offiziellen außenpolitischen Linie abgehen wollte. Dabei ging Strätling sogar soweit, gänzlich auf die Einbeziehung West-Berlins zu verzichten, denn, so begründete er seinen außergewöhnlichen Vorstoß, der tatsächliche Gewinn für die Kulturarbeit sei ohnehin gering, dagegen die Steigerung der bundesdeutschen Kulturpräsenz durch eine Bibliothek außerordentlich⁴⁵. Dem bundesdeutschen Diplomat, der wiederholt anhand der praktischen Aufwand-Nutzen-Rechnung argumentierte, wollte es nicht länger einleuchten, warum die selbst geschaffene kulturelle Brückenkopffunktion in Osteuropa außer durch die Zwänge der ostdeutschen „Ulbricht-Doktrin“ noch durch eigene Dogmen blockiert wurde. In der Perspektive des Bonner außenpolitischen Apparates hatten solche Überlegungen jedoch auch nach dem Machtantritt Willy Brandts keine Chance⁴⁶. Erst 1973 kam es im Rahmen des am 29. Juni geschlossenen Kulturabkommens zum definitiven Beschluss, nun tatsächlich Bibliotheken – als quasi Kulturinstitute – zu errichten. West-Berlin war darin einbezogen. Der Zeitpunkt war eindeutig: Erst nach dem alliierten Berlin-Abkommen, dem deutsch-deutschen Grundlagenvertrag und der Aufnahme der DDR (und der Bundesrepublik) in die UNO war eine vorbehaltlose Unterzeichnung von rumänischer Seite möglich. Zwar hatte sich nun die Bundesrepublik durchgesetzt, aber durch das Beharren auf ihre außenpolitischen Deutschlandprinzipien hatte sie für den Ausbau ihrer kulturellen Position viel Zeit verloren und mögliche Vorteile im deutsch-deutschen Kulturwettbewerb ausgelassen. Denn es sollte dann noch bis zum 26. November 1979 dauern, bis das „Kulturinstitut der Bundesrepublik Deutschland“ in der Strada I. C. Frimu 22 in Bukarest seine Pforten öffnete⁴⁷. Zu diesem Zeitpunkt war der neostalinistische

⁴³ PAAA, B 97, Bd. 487: Referat I V/8 (Auswärtiges Amt), Vermerk: Errichtung einer deutschen Bibliothek in Bukarest, 14.5.1969.

⁴⁴ PAAA, B 97, Bd. 487: Referat V1 (Auswärtiges Amt), Vermerk: Gründung einer deutschen Bibliothek in Bukarest, 27.8.1969.

⁴⁵ PAAA, B 97, Bd. 487: Fernschreiben der bundesdeutschen Botschaft in Bukarest an das Auswärtige Amt, 9.6.1970.

⁴⁶ „Referat V 1 weist darauf hin, dass entgegen der (bereits von früheren Verhandlungen bekannten) Auffassung der Botschaft Bukarest auf eine Einbeziehung Berlins in ein deutsch-rumänisches Kulturabkommen gleich welchen Inhalts nicht verzichtet werden kann.“ PAAA, B 97, Bd. 487: Schreiben von VLR I Dr. von Schenk an das Referat IV 8, 12.8.1970.

⁴⁷ Alfred Coulin, *Das deutsche Kulturinstitut in Bukarest*, in „Südosteuropa-Mitteilungen“ (München), 19, nr. 4, 1979, S. 60-63; Dettmar Cramer, *Rumänien wieder vorn. Zur Eröffnung des deutschen Kulturinstituts in Bukarest*, in „Deutschland Archiv“ (Bielefeld), 13, nr. 2, 1980, S. 126f.

Herrschaftsabschnitt der Ära Ceaușescu aber schon längst angebrochen, in dessen Zuge der Zugang der rumänischen Bevölkerung zu den westlichen Kultureinrichtungen wie auch deren Wirkungsradius radikal eingeschränkt wurde.

Rumänien als kulturpolitischer Gewinner

Wägt man nüchtern Vor- und Nachteile ab, dann erweist sich Rumänien als der Staat, der am stärksten von den Kulturbeziehungen im deutsch-deutsch-rumänischen Dreiecksverhältnis profitierte. Das Bukarester Regime konnte seinen Anteil im Kulturaustausch mit der Bundesrepublik in der zweiten Hälfte der 1960er Jahre enorm steigern. Und dies, ohne politische Zugeständnisse in Form eines Kulturabkommens machen zu müssen, welches die Berlin-Frage im Sinne der Bundesrepublik regelte. Durch die Sympathien der bundesdeutschen Politiker und kulturellen Mittlerorganisationen für den „Ostblockrebell“ kam Rumänien schnell und reichhaltig in den Genuss von deren Stipendien-, und Förderprogrammen und konnte zudem umfangreiche Landeswerbung im Westen Deutschlands betreiben. Von den im Zeitraum Januar 1967 bis Juni 1968 genehmigten 5800 offiziellen Reisen in die Bundesrepublik entfielen knapp 1700 auf den Bereich Kultur⁴⁸. Zwischen Januar 1968 bis März 1969 zählte die rumänische Botschaft 50 Stipendiaten und 113 Delegationen aus den Bereichen Wissenschaft, Kultur, Presse und Sport, die auf Einladung in der Bundesrepublik weilten⁴⁹. Ausstellungen und Großveranstaltungen wie die rumänische Buchausstellung in Frankfurt am Main 1967, die historische Ausstellung „Römer in Rumänien“ in Köln 1969, die Rumänischen Wochen in Arnsberg, Wiesbaden, Regensburg und Stuttgart 1970, die Großveranstaltung „Rumänien stellt sich vor“ in Düsseldorf 1971 oder die Nationalausstellung „Rumänien '72“ in München fungierten als nationale Werbeplattformen. Der Erfolg der utilitären rumänischen Außenkulturpolitik – ihr ging es in erster Linie um Transfer von wissenschaftlich-technischem *know how* und Kultur-reklame für den Wirtschaftsstandort Rumänien – stärkte das Ceaușescu-Regime nachhaltig. Darüber hinaus gelang durch den außenpolitischen Unabhängigkeitskurs, die kulturelle Selbstdarstellung und die gezielte Pressearbeit rumänischer Diplomaten in der Bundesrepublik ein Meinungswechsel in der bundesdeutschen Öffentlichkeit. Das Resultat ist aus heutiger Sicht frappierend: Während viele Journalisten und Politiker in Walter Ulbricht unverändert den stalinistischen Diktator alter Prägung vor sich sahen, erschien ihnen Ceaușescu dagegen als jugendlich-unkonventioneller, liberaler Reformier – und damit

⁴⁸ AMAE, DRC, Fond 217, 1969, RFG: Ambasada RSR Köln: Unele observații și propuneri cu privire la eficiența activității delegaților români care vin în Republica Federală a Germaniei cu diferite sarcini pe linie tehnico-economică și cultural-științifică, 25.5.1969.

⁴⁹ AMAE, DRC, Fond 217, 1969, RFG: Ambasada RSR Köln: Unele aspecte ale vieții și politicii culturale a RFG și propunerile ambasadei privind îmbunătățirea propagandei românești în această țară, 17.12.1968; AMAE, DRC, Fond 217, 1969, RFG: Ambasada RSR Köln: Unele observații și propuneri cu privire la eficiența activității delegaților români care vin în RFG cu diferite sarcini pe linie tehnico-economică și cultural-științifică, 3.6.1969.

sympathisch⁵⁰. Zu diesem Image verhalten auch die offiziellen Wertschätzungen und Ehrungen, die ihm bundesdeutsche Staatsmänner entgegenbrachten. Außerhalb strategischen Kalküls bleibt dies jedoch unverständlich. Denn aus bundesdeutscher Sicht waren in zentralen Fragen wie zum Beispiel der Familienzusammenführung, der Berlin-Problematik oder einem ausgeglichenen Kulturaustausch keinerlei Fortschritte erzielt worden. Innenpolitisch gelang es den Machthabern Rumäniens, die wohldosierte kulturelle Westöffnung als Zeichen ihrer Stärke und Souveränität zu kommunizieren. Diese genau bemessene „Weltoffenheit“ stärkte die Diktatur ebenso wie die florierenden Handelsbeziehungen zur Bundesrepublik. War diese schon 1967 zum zweitgrößten Handelspartner aufgestiegen, so entfielen 1974 zwölf Prozent des gesamten rumänischen Außenhandels auf die Bundesrepublik⁵¹. Eine Entwicklung, die im Gegensatz stand zu der enttäuschenden (bundesdeutschen) Erfahrung eines stagnierenden bilateralen Kulturaustauschs und damit einhergehender unerfüllter Hoffnungen auf eine allmähliche Aufweichung der starren kommunistischen Diktatur.

⁵⁰ Katarina Kilzer betont ihrer Presseschau dagegen die Ceaușescu-kritischen Beiträge am Ende der 1960er bzw. zu Beginn der 1970er Jahre. Vgl. Katarina Kilzer, *O cronologie a anilor 1962-1972 în presa germană*, in Rusan (Hg.), *Anii 1961-1972*, S. 658-666.

⁵¹ Hermann Gross; George E Schmutzler; Roland Schönfeld, *Außenwirtschaft*, in *Südost-europa-Handbuch*, Band 2: *Rumänien*, hrsg. von Klaus-Detlev Grothusen, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1977, S. 349-394, S. 377.

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei, Chișinău
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
AMB	= Arhivele Municipiului București
AMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
ANB	= Arhivele Naționale București
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naționale Iași
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
ASB	= Arhivele Statului București
ASB, AN	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoșani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
ASTm	= Arhivele Statului Timișoara
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLIX, 2012, Supliment, p. 233–234

BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română, București
BRV	= Bibliografia românească veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CC	= Codrii Cosminului
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii), Iași
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DI	= Dosarele istoriei, București
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromaniae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, București
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
MSȘIA	= Memoriile secției de științe istorice și arheologie a Academiei Române, București
NedH	= Nouvelles Etudes d'Histoire, București
NRR	= Noua revistă română, București
RA	= Revista arhivelor, București
RdI	= Revista de istorie, București
RER	= Revue des Études Roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor regale
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie și teorie literară, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și articole de istorie, București
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei, București
SCILF	= Studii și cercetări de istorie literară și folclor, București
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN	= Studii și cercetări de numismatică, București
SCSI	= Studii și cercetări științifice. Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SJAN	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie, București
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
VR	= Viața Românească